

Sunuş

Elinizde bulunan çalışma BAYETAV – Bir Arada Yaşarız Eğitim ve Toplumsal Araştırmalar Vakfı'nın ilk çalışması. Bu araştırmayı, vakfımız 2020 Ekim ayında kurulduktan kısa bir sonra adımıza da yansıyan “bir arada yaşama” potansiyelini anlamak üzere tasarladık.

Öncelikle bu araştırmanın içinde bulunduğu konjonktürü olabildiğince gerçekçi bir biçimde tespit etmemiz ve araştırma boyunca bunu aklımızda tutmamız gerekiyordu. İçinde yaşadığımız zaman diliminde ve toplumda kutuplaşma, siyasal ve kültürel gerilimler gündemimizi en çok meşgul eden konuların başında geliyor. İnsanlar arasındaki ilişkilerin daha da sorunsallaşmasına neden olan, maskelerin arkasında insanların yüzlerini bile göremediği, dokunamadığı bir ortamı yaratan Covid-19 salgınıyla birlikte bir arada yaşama kapasitemiz daha da kırılgan bir hale geliyor. Aslında insanları ortak bir mesele olarak sağlıkta buluşturması umulabilecek bir zamanda, tam tersine reel siyaset zemininde yer alan aktörlerin sert ve dışlayıcı sözlerinden, en sıradan ve gündelik muhabbetlere kadar uzanan gerilimli bir ruh hali toplumsal barışı tehdit ediyor; bir arada yaşama kapasitemizi aşındırıyor. Seküler ve dindar, Türk ve Kürt, Sünni ve Alevi, hükümet yanlısı ve karşıtı gibi pek çok eksen ve kimlik üzerinde gerilimler kuşkusuz güvensizlikten besleniyor ama aynı zamanda güvensizlik ortamını da yeniden üretmeye devam ediyor.

Böyle bir bağlamda iddiamız şu oldu: Türkiye’de neredeyse herkes “kutuplaşma”yı konuşuyor, bazıları daha çok olmak üzere siyasi aktörler kutuplaştırıcı bir dil kullanıyor. Bu konuda araştırmalar yapılıyor ve kutuplaşmanın olduğu “bilimsel” olarak da ispatlanıyor. Kuşkusuz kamuoyunda oluşan bu duygusal hal ve üzerine oluşturulan bilgiler hayal ürünü değil. Ancak sorduğumuz soru şu oldu: hayat sadece bu verilerden mi ibaret? Ve bu tespit ve verilerin ötesinde başka bir duygu hali yok mu? O “başka hal” üzerine yeni bir bilgi üretmek mümkün değil mi? Kısaca bu kutuplaşan toplumda “bir arada yaşama”nın imkânı nedir?

Tahmin ettiğimiz gibi, bu görüşmelerde kutuplaşmalar da başkaları hakkında önyargılar da dile geldi, ancak daha önemlisi kutuplaştığı varsayılan insanların aslında paylaştıkları ortaklıklar, değerler ve bir arada yaşama arzusu ve kapasitesine dair de çok önemli bir veri kaynağı ortaya çıktı.

Elinizde bulunan araştırma projesi, işte bu temel gözlem ve sorulardan hareket ederek, toplumda önyargı ve gerilim üreten, bir arada yaşamayı zorlaştıran atmosferin sebeplerini anlamayı ama aynı zamanda söz konusu atmosferi aşmak için toplumun sahip olduğu potansiyeli ortaya çıkarmak iddiası taşıyor. Kutuplaştırıcı siyasal atmosfere rağmen, toplumun farklı alanlarında, geçmişin tecrübelerinden gelen kültürel pratikler ya da farklı bireylerin ve toplumsal grupların çabaları bir arada yaşamanın hem ne kadar elzem hem de ne kadar mümkün olduğunu gösteriyor.

Bu haliyle, araştırmanın sadece entelektüel ya da akademik bir bilgi üretme amacı taşımadığı, aynı zamanda kültürel bir kazı yaparak, toplumun elindeki imkânları görünür kılmayı hedeflediği, dolayısıyla “siyasal ve sosyal” bir içerik ve amaç taşıdığı söylenebilir.

Araştırmanın kapsamı sadece Türkiye olsa da yaşadığımız dünyanın yukarıda sözü edilen bir arada yaşama-yaşayamama sorunsalından uzak değildir. Bugün bütün dünya yükselen ırkçılık, yabancı düşmanlığı, içe kapanma, korku ve nefreti daha yüksek sesle dile getirebilen siyasal akımlara tanık oluyor. İşte bu dünyanın bir köşesinde yürütülen bu araştırmanın Türkiye’yi anlamanın yanı sıra, çok daha geniş bir meseleye ve çözümlerine dair önemli ipuçları vereceğini umuyoruz.

Son olarak, çok sayıda insanın katkısıyla hazırlanan bu araştırma ve yazılan rapor için her aşamada emeklerini veren insanlara çok teşekkür ediyoruz. KONDA’nın ve SAM’ın saha ekiplerine, her iki grubun mutfaklarında çalışan değerli insanlara çok teşekkür ediyoruz. Ayrıca araştırmaya sundukları emeklerinden ötürü Yeliz Bulgurcu, Serkan Turgut ve Cuma Çiçek’e teşekkürü borç biliyoruz. Fakat özellikle, hiçbir mecburiyetleri yokken, gerek nicel gerekse nitel çalışmada sorularımıza vakit ayırıp cevap veren bütün katılımcılara sonsuz teşekkürlerimizi sunuyoruz.

Yönetici Özeti

Bir Arada Yaşarız Araştırması, toplumda önyargı ve gerilim üreten, bir arada yaşamayı zorlaştıran atmosferin sebeplerini anlamak ama aynı zamanda söz konusu atmosferi aşmak ve “bir arada yaşamak” için toplumun sahip olduğu potansiyeli ortaya çıkarmak üzere hazırlandı ve gerçekleştirildi.

Bir Arada Yaşarız araştırması nicel ve nitel veri toplama teknikleri kullanılarak iki koldan yürütüldü. Araştırmanın nicel verileri KONDA Araştırma ve Danışmanlık tarafından 8-11 Temmuz 2021 tarihlerinde, 2132 kişiyle telefonla görüşmeler yapılarak, nitel verileri ise 16 Haziran – 31 Temmuz 2021 tarihleri arasında SAM Araştırma Danışmanlık tarafından 62 derinlemesine görüşme ve 12 odak grup toplantısı yapılarak toplandı.

Saha araştırmasından elde edilen verilere göre Türkiye’de toplum çok çeşitli kültürel, siyasi, sınıfsal farklar taşıyor. Katılımcılar bunun altını sık sık çizdiler. Toplumdaki farklılıkların yanı sıra bireyler de kendi içlerinde “çeşitlilik” ve “karmaşıklık” taşıyorlar. İnsanlar farklı kültür, sınıf, meslek, eğitim, coğrafya gibi dairelerle ilişkilendirirken, ortaya çoğul kesişimler çıkıyor.

Toplum unutkan değil, çok sayıda katılımcı çok olay hatırlıyor ve hatırlatıyor. Hatırlamıyor gibi görünenlerin de bilişsel ve duygusal sermayelerine işlemiş travmalar dolaşıyor.

Ancak otoriter bir siyasal gelenekte, geçmişten gelen ve günümüzde de süren travmatik tarih ve sosyal adaletsizlikler altında farklı kültürel gruplar cemaatleşiyorlar ve siyaset alanında ciddi farklılaşmalar ve kutuplaşmalar ortaya çıkıyor.

Böyle bir ortamda “bir yere ait olmak” söylemi hâkim oluyor; bu söylem çoğulluk haliyle gerilim yaşıyor. Oysa insanlar farklılıklarıyla birlikte insan oluyor. Tatmin olamayan özellikler (saygı görmeyen kadınlık ya da anadil vb.) ise “kimlik” haline geliyor. Yara haline gelen farklar ise radikal kimlikleri besliyor.

Ancak kimliği formüllere sıkıştırmak mümkün değil; gündelik hayat çok karmaşık ve farklı iç içe geçişler söz konusu. Bağlamsal ve ilişkisel olarak evrilen kimlik sürekli değişen bir mücadele alanı... Güven tesis edildiği ve tanışma olduğu zaman önyargılar büyük ölçüde yıkılabiliyor ve bir arada yaşama potansiyeli yükseliyor.

Daha güçsüz, dezavantajlı kesimler, etnik ve mezhepsel gruplar hayatın her alanında, fakat özellikle “bütün vatandaşlara eşit davranması” beklenen devlet nezdinde ayrımcılığa uğruyor. Sosyal adalet sorununun, eşitsizliğin yaşandığı çevrelerde, en zayıf toplumsal kesimler öfke ve hüsrانlarını boşaltacakları, kolay hedef olarak “günah keçilerini” (Suriyeliler, Romanlar ve Kürtler) buluyorlar.

“Hem aynıyız hem farklıyız”... Bu “çelişki” değil; karmaşıklığın, yani “normalliğin” farklı tezahürleri. İnsanların aynı beden içinde hem “aynılığa” hem de “farklılığa” vurgu yapması, tanınma isteği eşliğinde bir arada yaşama isteğine tekabül ediyor.

Toplumsal talepler ve çeşitlilik karşısında korkudan beslenen kutupçu zihniyetler adeta saf “inanç” niteliğinde... Onlar için meseleler “vatan-ihanet” ya da “onur, gurur” benzeri unsurlarla oluşan bir duygusal sermayeye sıkışıyor. Öte yandan toplumda çok güçlü bir damar var: Birbirlerinden çok farklı katılımcılar “toplumu bir bütün” olarak görüyor ve diğer insanların da bu toplumun bir parçası olduğunu kabul ediyor.

Aynı kelimelerle ve aynı içeriklerle olmasa da bütün katılımcılar “tanınmak”, “oldukları gibi” kabul edilmek, “güven” duymak, hakarete uğramadan, aşağılanmadan sevgi ve saygı görmek, adaletli bir toplumda yaşamak istiyorlar.

Birçok kişide kamusal alandaki tecrübelerden kaynaklanan “konuşma korkusu” mevcut. Bu tecrübeler insanların demokratik taleplerini dile getirme konusundaki cesaretlerini de kırıyor. Öncelikle, siyaseten konuşma imkânlarının serbestleşmesi gerekiyor.

Kültürel ve siyasi kimlikleşme ve kutuplaşma zihniyetinin dışına çıkabilme potansiyeli en çok sınıf ya da sosyal adalet alanındaki karşılaşmalarda ortaya çıkıyor. Aynı şekilde kadınlar ve gençler en çok yan yana gelen gruplar ve bunlar bir arada yaşama potansiyelini de üretiyorlar. İnsanlar “reel siyasetin” ötesine geçebildiklerinde doğadaki felaketi görüyorlar; aynı zamanda siyasi kutuplaşmayı aşmak için doğa çok güçlü bir ortak payda üretiyor.

Hem kendi haklarını hem de başkalarının hakkını gözetenler (bir arada yaşamak isteyenler) sadece kendi haklarını gözetenlere (başkaları karşısında korku ve güvensizlik taşıyanlar) kıyasla daha güçlü bir niceliğe sahip. Ancak, iç rahatlatıcı bu nicelikten daha da önemli bir bulgu şu: Bir arada yaşamamanın anlamı, bir arada yaşamın farklı seslerini sergileyen insanların karmaşık birlikteliğinde yatıyor...

Yöntem

Nicel Çalışma

Araştırma nicel(iksel) ve nitel(iksel) olmak üzere iki koldan yürütüldü. Araştırmada uygulanan tekniklere dair ayrıntılı bilgiler için raporun sonundaki “Araştırmanın Künyesi” bölümüne bakılabilir. Burada bazı kısa bilgileri vermekle yetinelim. KON-DA Araştırma ve Danışmanlık tarafından yürütülen nicel yöntemlerle ilgili olarak çekilen örneklem Türkiye toplumunun genelini istatistiki olarak temsil etmek üzere seçildi. Bu örneklem, ADNKS (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi) verilerine dayalı mahalle ve köylerin nüfus büyüklükleri ve eğitim seviyeleri verileri ile 24 Haziran 2018 Genel seçimlerinin mahalle ve köy sonuçları katmanlandırılarak hazırlandı. Yerleşim yerleri önce kırsal/kent/metropol olarak ayrıştırıldı ve 8-11 Temmuz 2021 tarihlerinde, 12 birinci kademe bölge içinde sınıflandırılan Türkiye’nin 81 ilinin 67’sinde, merkez dahil 286 ilçede 2132 kişiyle telefonla görüşmeler yapıldı.

Araştırmanın nicel çalışmasında kullanılacak soru formunu hazırlarken bazı seçimler yaptık. Türkiye’de kutuplaşmanın boyutlarını incelemek üzere tasarlanmış araştırmalardan farklı olarak, elinizde bulunan araştırma bütün bu kutuplaşmalar içinde “bir arada yaşama” potansiyelini keşfetmeye odaklandı. Ayrıntılar konusunda derinleşmeyi nitel çalışmaya bırakarak, nicel çalışmada kullandığımız soru formunda yer alan sorular, öncelikle içinde yaşadığımız “kutuplaşma” konjonktürünün ürettiği söylemi aşmaya dönük olarak tasarlandı. Örneğin, sorularda katılımcılara “kimlerle yaşamak istemezsiniz?” gibi klasik kutuplaşma soruları sormak yerine “farklılıkların toplumsal gelişmeye katkısının” olup olmadığı soruldu. Buradaki mantık şuydu: katılımcılardan olumsuz örnekler sayması istendiğinde, zihnindeki olumsuz referansların çağrılması normaldir. Dolayısıyla elde edilen bu bilgi yanlış değildir. Ancak insanların zihinsel formasyonu tek boyutlu değildir. Orada olumlu ve olumsuz, acılı, sevinçli çok sayıda duygu ve düşünce etkileşim halindedir. Bu yüzden bu karmaşık yapının içinden çağrılacak olumsuz duygular ne kadar bilgi verirse olumlu olan duyguları çağırarak da o kadar bilgi verir ve bu bilgi de meşrudur.

Kaldı ki, “olumlu” olarak kurulduğu için “olumlu” cevap verileceği varsayılabilir bazı önermelere (“Her şeye rağmen insanlık giderek daha iyiye gidiyor”), katılımcılar oldukça kötümser cevap verdiler. Başka bir ifadeyle, kuşkusuz soruların sorma biçimi etkili olsa da katılımcıları hiçbir değerlendirme yapamayan “denekler” olarak düşünmenin doğru olmadığını düşünüyoruz.

Araştırmamızda “olumlu” düşüncenin potansiyelini anlamaya çalışan soruların yanı sıra “olumsuzluğa” çağıran sorular da vardı ve örneğin “Biz bize yeteriz, diğer ülkeler ve toplumlarla ilişkimizi kesmeliyiz” gibi içinde “ikna edici” bir argüman bulunan ve “kapanmaya” davet eden bir önerme kabul görmedi.

Dolayısıyla, insanı sadece “negatif önyargı” üreten varlıklar olarak değil, o karmaşıklığı ve çeşitliliği içinde “pozitif önyargılar” da üreten bir insan olduğu varsayımında hareket ettik. Örneğin “Siyasi kavgaları bir kenara bırakıp, solduğumuz hava, içtiğimiz su ortak meselemiz olmalıdır” cümlesinde olduğu gibi, beklendiği gibi katılımcılar tarafından onaylandı ancak bu sadece güzel bir cümleye verilen bir

onay değil, kutuplaşmış bir kamuoyunda dile gelemeyen bir düşüncenin ve duygu halinin görünür kılınmasıydı.

Nitel Çalışma

16 Haziran – 31 Temmuz 2021 döneminde ise, SAM Araştırma Danışmanlık A.Ş. tarafından niteliksel yöntemlerle araştırmanın ikinci ayağı yürütüldü. İstanbul’da 62 derinlemesine görüşme, İstanbul, Ankara, İzmir, Mersin, Kayseri, Erzurum ve Diyarbakır’da toplam 12 odak grup toplantısı yapıldı.

Nitel çalışma için görüşülen kişilerin seçiminde, istatistiki bir temsil şartı aramak yerine, yaş ve cinsiyetin yanı sıra, temelde Türkiye’nin yaşadığı ya da yaşadığı varsayılan kutuplaşmaları ve bu kutuplaşmalara zemin hazırladığı düşünülen etnik, dinsel, sınıfsal, siyasal ve bölgesel farklılaşmaları kıstas aldık. Hatta bu kıstasları, “güvenlikli sitede oturmak / güvenlikli site yakınında oturmak” gibi mekânsal ayrışmaları; kentte tutunmada bir ara yer olarak, kendine özgü bir aktörlük geliştiren “Apaçi gençler” gibi sosyo-kültürel kesimler; insanların kendilerini tanımlama biçimleri (demokrat-özgürlükçü, dindar-muhafazakâr, vb.), siyasal partilerle ilişkileri (AK Partili, AK Parti’ye mesafeli, vb.) şeklinde ayrıntılandırdık. Başka bir deyişle, bilgileri Künye’de yer alan katılımcıların seçiminde sübjektif gibi görünen kıstaslar, aslında kutuplaşmaları analizin içinde yeniden üretmeye yönelik değil, söz konusu kutuplaşmaların derininde yatan unsur ve motivasyonları anlamaya dönük olarak oluşturuldu. Bu çerçevede hem derinlemesine görüşmelerde hem de odak grup tartışmalarında insanların “kutuplaşmaları” değil, “kendilerini anlatmalarını” istedik. Bu yüzden, katılımcıları mümkün olduğu kadar çok dinlemek ve çok anlatı toplamak için eğitim kıstasını ön plana almadık. Sonrasında bütün görüşmeler deşifre edildi ve 1600 sayfayı aşkın büyük bir veri kaynağı oluştu. Bu veriler konularına göre tasnif edildi ve büyük ölçüde raporda yer alan bölümlerin altyapısını oluşturdu.

Nicel ve Nitelin Bir Aradalığı

Bütün bunlara ek olarak uygulanan yöntemlerin mantığına dair kısa bir açıklama yapmak yerinde olabilir.

Yüz yüze yapılan anket sorularıyla nicel veri toplayan araştırma teknikleri genellikle bir fotoğraf çekimine benzer. Bu yöntemde, araştırma teknikleri literatüründe -oldukça sorunlu bir ifadeyle- “denek” olarak tanımlanmış “katılımcılar” tarafından dışarıdan gelmiş ve tanıdık olmayan bir fotoğrafçıya çok sorun yaratmayacak bir poz verilir. Her ne kadar soru teknikleriyle ve sorulara verilen cevaplar arasında ilişki kurularak görüşülen kişilerin gerçekten ne düşündüğünü anlamaya dönük incelikler gösterilse de hiçbir zaman toplanan verilerin gerçekten en samimi cevaplar olduğuna emin olamayız. Bu tür çalışmalarda toplanan cevaplar genellikle içinde yaşanan toplumun genel iktidar ilişkilerinden izler yansıtır. Genel olarak “resmi” cevaplar daha çok ön plandadır. Ya da iktidar olamasa bile, toplumun içinde

nispeten sesi çıkan grupların, siyasi eğilimlerin ve ideolojilerin cevapları yansıyabilir. Örneğin bu yüzden, Türkiye’de yapılan araştırmalarda etnik, dinsel ya da mezhepsel grupların (Kürtler, fakat özellikle Aleviler, Araplar, Çerkesler, Boşnaklar vb.) tahmin edilen nüfusları hiçbir zaman tam olarak bu araştırmalara yansımaz.

Öte yandan nitel araştırmalar görüşülen kişilerin hikayelerine, söylemlerine derinlemesine inmeye çalışır. İyi yapılmış bir görüşme, fotoğrafın harekete geçmesi gibidir. Bir yabancıya “resmi” olarak dile getirilen görüşler, eğer görüşmede yeteri kadar güven oluştursa, görüşme ilerledikçe, yerini derinden gelen duygulara ve samimi düşüncelere bırakır.

İşte “Bir arada yaşarız araştırması” başvurduğu nicel yöntemlerle genel bir manzara sunuyor. Bu manzara sayesinde nitel araştırmacının bulgularının yaygınlığına dair bir fikir ediniyoruz. Fakat buna ek olarak, nitel yöntemlerle, fotoğrafını çektiği ve sunduğu manzaranın altındaki toprağa, o manzaranın beslendiği kanallara ulaşıyor. Fotoğrafta görülen tutum ve davranışın arka planında ne gibi motivasyonlar olduğunu anlamaya çalışıyor; bir bakıma araştırma, sinema filminde olduğu gibi, hikâyeyi yeniden kuruyor. Bu araştırmada yer alan nitel araştırma tekniklerinden “derinlemesine görüşmeler”, mülakat yapan araştırmacının araştırılan kitleden bir bireyle baş başa, yarı-yapılandırılmış ya da belli ana başlıkları göz önünde tutarak, daha serbest şekilde yürüttüğü bir teknik olarak kullanıldı. İkinci teknik ise odak grup tartışmalarıdır. Derinlemesine görüşmede, katılımcının düşüncelerini, doğrudan müdahalelerde bulunmadan, aktarması sağlanırken, odak grup tartışmalarında bireylerin kendi gerçekliklerinin, kendilerine benzer ya da farklı insanlarla birlikte ne ölçüde inşa ettikleri, tutum ve konumlarını ne kadar savunabildikleri ya da o interaktif süreç içinde ne kadar alternatif ürettikleri gözlemlendi.

Kuşkusuz, nicel ve nitel yöntemler birbirlerinin eksikliklerini tamamlıyor ve çok zengin bir içerik sunuyor. Ancak buna rağmen, araştırmacının mutlak bir nesnellik taşıdığı ileri sürülemez. Çünkü sorulan sorularda seçilen kelimelerden, soru soran kişinin verdiği imaja kadar çok sayıda değişken her katılımcıyı aynı etkilemez. Bazı katılımcılar belli bir sorudaki kelimedenden ya da mülakat yapan kişinin kıyafetinden önyargılı bir şekilde etkilenebilir ya da mülakatçının önyargılarından endişe edebilir. Öte yandan toplanan bütün verilerin tekrar değerlendirilmesi, bir araya getirilmesi, raporlaştırılması da mutlak bir nesnellik içermez. Araştırmayı değerlendiren kişi ve kişiler de en nihayetinde bu toplumun bireyleridir ve bütün bilimsel objektiflik çabalarına rağmen, bu toplumdaki, kendi hikayelerinden, eğitim, kültür ve sosyallik geçmişlerinden kendilerini mutlak olarak soyutlayamazlar. Ancak sonuç olarak, farklı tekniklerin kullanılması, verileri farklı uzmanların birlikte değerlendirmesi hata payını azaltır ve tam da bütün bu risklerin farkında olunması ve ona göre yol alınması, söz konusu araştırmacının bilimsellik değerini yükseltir. Bu haliyle bu araştırma hakikate bakmanın yollarından biridir ve aynı hakikat farklı şekillerde yazılabilir. Kaldı ki, aynı araştırmacılar aynı araştırma tekniklerini başka bir zaman diliminde kullanarak yeniden bir araştırma yapsalar, aynı sonuçlara ulaşacaklarına dair bir garanti yoktur. Çünkü o zaman zarfında hem kendileri hem de görüştükleri kişiler değişmişlerdir.

Dolayısıyla, bu araştırma Türkiye’de “bir arada yaşama” meselesini anlamaya dönük katkı sunan, bilimsel bir çalışmadır. Merkezine aldığı konu itibarıyla da siyasal düzeyde düşünmeye çağıran, görüşme yapılan binlerce insanın da seslerini kamuya taşıyan mütevazı bir çabadır.

Sahadan Tecrübeler

Bir Arada Yaşarız Araştırmasının saha çalışmasında görüşmelerin büyük çoğunluğunda katılımcıların görüşmeye ilişkin yaklaşımı olumluydu. Genellikle katılımcıyla ilişki çoğunlukla ilk randevulaşma anından itibaren başlıyor. O aşamada çok iyi ilişki kurulduğunda katılımcı görüşmeye hazır geliyor ve görüşmenin başından itibaren güvenli, samimi davranıyor. Bu çalışmada da aynı durum gözlemlendi. Bu çalışmada iki görüşme, katılımcılar görüşmeye geldikleri halde sorulara cevap vermedikleri için, iptal edildi. Bir görüşme iptal edilmedi ama katılımcının memur olması nedeniyle tüm soruları açıkça cevaplayamadığı görüldüğü için aynı nitelikte başka bir görüşme daha yapıldı. Genellikle katılımcılar görüşmeden memnun kaldıklarını, kendileri için iyi bir deneyim olduğunu ifade ettiler.

Görüşmelerde katılımcıların rahat konuşamadıkları konulardaki soruları, günlük, sıradan, her zaman konuşulabilir konularmış rahatlığıyla sormak katılımcıyı rahatlatıyor ve katılımcının görüşmenin içine daha çok girmesini, daha samimi cevaplar vermesini sağlıyor. Bu çalışmada da birkaç görüşmede katılımcıların çok hassas olduğu konularda bu şekilde iletişim kuruldu. Bu tür görüşmelerde katılımcıların memnun kaldıkları gözlemlendi.

Mülakat yapan kişinin görüşme sırasındaki yaklaşımı kadar, katılımcının görüşmeye hazır olması ve samimi cevaplar vermesi de büyük önem taşıyor. Katılımcıların baştan itibaren samimi ve açık cevap verdiği görüşmelerde katılımcının anlatımlarından yola çıkarak sorular sormak ve kendiliğinden ortaya çıkan kavramları izleyerek görüşme yapmak mümkün olabili.

Katılımcının baştan mesafeli cevaplar verdiği, görüşmenin belli bir yerinden itibaren kendisini tamamıyla açtığı görüşmeler de oldu. Bu tür görüşmelerde katılımcının kendisinin de bu değişime şaşırdığı gözlemlendi.

Belirgin bir siyasi yaklaşımı olan katılımcıların sorulara kendi kişisel hissiyatıyla cevap vermeleri diğerlerine göre daha zor oldu. Çoğunlukla birkaç soruda “sizin kendi fikrinizi merak ediyoruz” uyarısı yaptıktan sonra görüşmenin devamında kendi fikirlerini paylaşılabildiler. Sadece orta yaş grubunda bir sol görüşlü katılımcı görüşmenin başından sonuna kadar ait olduğu siyasi fikirler dünyası doğrultusunda, soruları kendi kişisel hikayesini dahil etmeden cevapladı. İş insanı, memur gibi mesleklere sahip katılımcılar da özellikle siyasi yönetim, adalet ya da kutuplaşma başlığındaki sorularda kendi görüşlerini paylaşmaya çekindiler. Hatta bir görüşmede hükümet eleştirisini rahat rahat yapmak istediği bir aşamada katılımcı kaydı kapattırdı.

Katılımcıların siyasetten yola çıkarak kurdukları dille, günlük hayattan yola çıkarak kurdukları dilin çok farklı olduğu gözlemlendi. Mesela HDP'lilerden "vatan haini" olduğu için nefret eden dindar bir katılımcı günlük yaşamda siyaseten HDP'liliğin sınırlarında dolaşan Kürtlerle ve seküler yaklaşımdaki kişilerle arkadaş olduğunu anlattı. Ya da LGBTI+'ların eylem sırasında polis şiddeti görmelerini doğru bulan bir katılımcı, "peki sizin oğlunuz bir gün gelip gay olduğunu açıklarsa ne yaparsınız?" sorusuna, "anayım, kabul ederim" cevabı verdi. Bu anlamda, katılımcıların günlük hayat deneyimlerinin genellikle siyasi yaklaşımlarına göre daha olumlu olduğu görüldü. Tanışıklıkların ve günlük hayatın, önyargıları aşmakta önemli bir işlevi olduğu görüşmelerde fark edilen diğer bir konu oldu.

Görüşmelerde katılımcıların cevaplamadıkları soru olmadı. Katılımcılar görüşlerini paylaşmaktan çok sakınmasalar da, "Silivri soğuk mudur?" diye şaka yapana rastlandı.

Bu araştırmanın konusu gereği görüşme içeriğini belirleyen başka bir unsur o sırada Türkiye'de nelerin yaşandığı, gündemde hangi konuların olduğuydu. Görüşmeler sırasında müsilaj, Antalya'daki çocuk istismarı, yangınlar, Sedat Peker'in söyledikleri gibi konular gündeme getirildi. Bazı görüşmelerde güncel konular önemli bir yer tuttu, katılımcı cevaplarının bir kısmını bu örnekler üzerinden verdi.

Bu araştırma görüşmeciler açısından da birçok farklı fikri, deneyimi öğrenme ve güncel toplumsal yapı hakkında bilgi edinme olanağı sağladı. Mesela görüşmelerde katılımcıların önyargıları kadar görüşmecilerin görüşmeler öncesindeki önyargıları da sorgulandı. Seküler CHP seçmeni bir katılımcıyla HDP saldırısının hemen sonrasında yapılan görüşmede katılımcının üzüntüsünü görmek görüşmecinin kafasında kurduğu CHP seçmeni tanımını sorgulamasına yol açtı.

Katılımcıların ders gibi hiç unutulmayacak cevaplar verdikleri, görüşmecilerin yepyeni fikirlerle, yaklaşımlarla karşılaştıkları görüşmeler de oldu. Raporda bunların büyük kısmına yer verebildiğimizi umuyoruz.

Farklılıklardan Anlaşılanlar Farklı

Hemen belirtelim, görüşmelerimizde farklılıklar üzerine karşılaştığımız yorumlar vasıtasıyla, süregiden “kutuplaşma” tartışmalarında dile gelen taraflardan, gerilim alanlarından çok daha farklı bir “çoğulluk” hali ortaya çıkıyor.

Farklı sınıfsal, siyasal, kültürel kesimlerden görüştüğümüz kişiler, insanlar arasındaki farklılıkları çok geniş bir yelpazede tanımlayabiliyorlar. Ancak hemen vurgulayalım; görüştüğümüz kişiler, aşağıda birbirlerinden ayırdığımız farklılık kategorilerinin sadece birini dile getirmedi. Örneğin kültürel farklılıkları dile getirenlerin aynı zamanda siyasal, sınıfsal ya da fiziksel farklılıkları da söylemlerine dahil edebildiklerini akılda tutmakta yarar var.

Herkes açısından farklı sıralamada yer alsın da bu farklılıkları şu başlıklar altında özetleyebiliriz.

Biyolojik, Fiziksel Farklılıklar: “Hepimiz İnsanız”

Biyolojik olarak cinsiyet (kadın-erkek) farklılıkları daha çok dile getiriliyor. Ancak bu farklılıklar gözlemlenebilir olsa da kendi başına güçlü bir şekilde altları çizilmiyor. Dinsel içerikli olsun ya da olmasın, insanların “eşit” olduğuna yaslanan söylemler de bu farkın önemsiz olduğunu gösteriyor.¹

İnsanlar arasında hiçbir fark yok, aynı şekilde doğuyoruz, aynı şekilde ölüyoruz; genel anlamda insanlar eşit doğar ve eşit ölür, hiçbir farklılık yoktur; bu farklılığı ancak insanlar kendi değerlendirmeleriyle kendi sınıflandırmalarıyla yapıyorlar. (...) Ama benim için insanlar arasında hiçbir fark yok. Tabii ki fiziksel görüntüde fark vardır ama sorun bu değil. Yani uzun boylu, kısa boylu, şişman, zayıf, sarışın, esmer gibi farklılıklar tabii ki vardır. (...) Dünyada yaşayan yaratıklar içinde yani canlılar içinde tek ego duygusu olan insandır. (...) (Üstünlük isteği) farklılıkların kesin çizgilerle ayrılmasına sebebiyet veriyor. (...) (Üstünlük sağlayabilmek veya üstünlüğünü kanıtlayabilmek üzerine kurulu üstünlük egosu) yüksek olan insanlar savaşımlara, cinayetlere sebebiyet veriyor. (DG-45)²

Aslında insanlar farklı değil ama insanların gelişim, geliş ve örf adetleri farklıdır. Yoksa kişisel olarak insanlar arasında herhangi bir farklılık yoktur. (DG-20)

Bütün uzuvlarımız çok ortak; aklımız, fikrimiz, zihnimiz bütün her şey bu kadar ortakken farklılıkları beyazlar, siyahlar, ırklar, şunlar bunlar insanlar ayırıyorlar. (DG-19)

1 Bu çalışma boyunca, birbirlerinden farklı yorumları içeren alıntılar paylaşacağız. Bunun yanı sıra, her zaman aynı cümlelerle ifade edilmese de geneli ya da önemli bir kesimin duygularını ve görüşlerini özetleyen alıntılar da aktaracağız.

2 DG: “Derinlemesine görüşme”nin kısaltması. Katılımcıların özellikleri için lütfen raporun sonundaki “Ek 1” bölümüne bakınız.

İnsanlar sonuçta her yerde aynıdır, hepimiz insanız. Hepimiz konuşuyoruz, görüyoruz, duyuyoruz, koku alıyoruz ve besleniyoruz. üç öğün yemek yer, üç öğün işini yapar; fark kültür farklılığıdır. Okumuşluk farklılığı... (...) Kürt’müş, Aleviymiş, Sünni’ymiş hiç fark etmez benim gelinim Kürt. (...) İnsanlar arası farklılık sadece memleket farklılığı var başka bir farklılık yok. İnsanlar toplum önünde Allah huzurunda tek bir varlıktır zaten. Giresunlusu, Rizelisi, Trabzonlusu hepsi bir insandır. (DG-36)

Ancak geniş ölçüde paylaşılan ve insanların aslında temelde aynı olduğuna dair yapılan bu değerlendirmelere, daha sonra ise fiziksel olmayan farklılıkların da “normal” ve “doğal” olduğuna dair görüşler ekleniyor.

İnsanlar arasında benzerlik yok. Farklılık doğal bir şey. Doğuştan gelenler etnik farklılıklar, dil farklılıkları, din vs. daha çok bizim kontrol edemediğimiz unsurlar. Ama diğer yandan eğitim farklılığı mesela kişinin kendisinin kontrol edebildiği bir şey ya da günlük hayat tarzına dair farklılıklar, benzerlikler. (DG-35)

Her insanın yaradılıştan ötürü farklılıkları vardır. Herkesin belli bir özelliği üstündür. Kimisi iyi balık tutar, kimisi matematikte iyidir, kimisi güvenlik konularında iyidir. (OG-3, K6)³

Yapısal olarak hepimiz farklı doğuyoruz; cinsiyet farkı, yetiştirildiği aile, doğduğu yer, ortam, sosyoekonomik durum, aldığı eğitim gibi faktörlerle hepimiz farklı farklı bireyler oluyoruz. (DG-43)

İnsanlar farklı. Her açıdan farklı, fiziki olarak da kültürel olarak da bilgi birikim olarak da her açıdan farklı. (D-33)

Ekonomik, Sınıfsal Farklılıklar

Altı daha çok çizilerek dile getirilen farklılıklar arasında toplumdaki ekonomik hiyerarşiye işaret eden, daha çok (kavram kullanılsın ya da kullanılması) “sınıfsal” olarak nitelendirebileceğimiz farklılıklar dikkat çekiyor. Sınıf kuşkusuz sadece bir “ekonomik” düzey meselesi değil. Toplumsal hiyerarşi ekonomik olana eklemelenen, onu bazen güçlendiren, bazen de zayıflatan kültürel öğeler ve yaşam tarzlarıyla şekilleniyor. Dolayısıyla “para sahibi olmak” her ne kadar kişiye belli bir güç ve yaşama kolaylığı verse de, her zaman güçlü bir statü vermeyebiliyor. Bu anlamda sınıf yapısını ve algısını oluşturan yaşam tarzı gibi unsurları aşağıda tekrar ele almak üzere, burada şimdilik toplumun çok farklı kesimlerinden özellikle “ekonomik-maddi” boyuta dair gelen yorumlardan örnekler verelim:

3 OG: “Odak grup”un kısaltması, K: numarasıyla birlikte gruptaki katılımcı. Grupların ve katılımcıların özellikleri için lütfen raporun sonundaki “Ek 2” bölümüne bakınız.

İlk önce maddi olarak ayrıştırıyorlar. İkincisi görüş olarak, siyasi olarak. Sonra işte güç olarak diyelim. (DG-22)

Bir zengin çocuğu vardır, bir de fakir çocuğu vardır, bir milletvekili çocuğu vardır, bir normal sıradan bir vatandaşın çocuğu vardır. Doğuştan birisi kısmetli şanslı doğar ya birisi de yani şanssız doğar. (DG-39)

İnsanlar farklılar çünkü kapitalizmde yaşıyoruz. Kültürel farklılıkların kendisini zenginlik olarak tanımlıyorum. Ama sınıfsal farklılığın kendisini rahatsız edici bir durum olarak tanımlayabilirim. (DG-29)

Ekonomik farklar vardır... Birimiz asgari ücret alırken birimiz daha yüksek maaş alıyor. (OG-3, K5)

Yani bir insanın baktığınızda asgari ücret giriyorsa onun yanında başka bir aileye baktığınızda daha uç bir şekilde daha yüksek bir geliri oluyor. Yani insanlar eşit değil Türkiye’de. Zaten hiçbir yerde eşit değil de Türkiye’de hiç değil. (OG-2, K4)⁴

Yaşam İçin Yol Haritaları: Kültürel Farklılıklar

Çok geniş bir yelpazeyi içeren kültürel farklılıkları dini inançlar, inancın “gereklerine” göre yapılan ritüeller, etnik köken, anadil, ırk, giyim tarzı, “kendini ait hissettiği gruplar” gibi farklılıklar olarak özetleyebiliriz. Bazı katılımcılara göre insanlar arasında en çok öne çıkan farklılıklar da kültürel farklar alanındadır ve bu farklara saygı duyulması gerekir:

Hani farklı, herkes din, dil, ırk olarak ayrılıyor. Yani herkesin yaşam tarzı farklı, saygı duymak gerekiyor her konuda. Ben kapalıyım ama açık birisi de varsa ben ona kesinlikle bir kötü gözle bakmam mümkün değil yani. (DG-62)

Seküler ya da solcu özelliğe sahip birçok katılımcı tarafından dile getirildiği gibi, “dindar” özelliği⁵ ön planda olan bir katılımcıya göre de farklılıklar olumludur:

Allahüteala demiş ki ben sizi kavim kavim yarattım. Oturasınız, konuşasınız, anlaşasınız diye. Bütün insanlar tabii ki benim gözümde bir. (DG-31)

İleride daha ayrıntılı olarak göreceğimiz gibi, kültürel olarak tespit edilen farklar her zaman aynı değer yargısıyla ifade edilmiyor. Örneğin Çerkeslerin “157 yıldır Türkiye’de yaşadıklarını ama hala Türkiye’ye entegre olamamış çok adetleri” olduğunu söyleyen bir Çerkes kadın katılımcıya göre, ortalama Türkler ve

4 Katılımcılardan aktardığımız alıntılar anlaşılmayı çok zorlaştırmıyorsa, olduğu gibi koruduk. Çok karışık olan cümlelerde anlamı bozmayacak şekilde küçük düzeltmelerle yetindik. Bazı durumlarda katılımcının anlattıklarını özetlemek, sonrasında gelen açıklamaları için bağlantı kurmak ya da kendisine yöneltilen sorulara yer vermek için parantez içinde açıklamalar koyduk.

5 Burada “dindar” örneğinde olduğu gibi, metin içinde bazı özelliklerini vurguladığımız katılımcılar sadece bu özelliğe değil, tersine aynı anda çok farklı özelliklere sahipler. Ancak kişinin söz konusu özelliğini metnin ilgili bölümünde anlamlı olduğu için öne çıkarıyoruz.

Çerkesler arasında kadın-erkek ilişkileri “uçurum olabilecek” farklar içeriyor ve bu farklar olumsuzluk riski de taşıyor.

Kültürel farkların algılanışı, yukarıdaki Çerkes katılımcıda olduğu gibi, farklı “kültürlerden” insanlar tarafından da farklı algılanıyor. Örneğin İstanbul Tarlabası’nda yapılan odak grup toplantısına katılan büfeci bir katılımcının zihnindeki farklılıklar haritası, etnik kökenler bakımından oldukça geniş bir yelpazede ve nostaljik bir tarz eşliğinde şekilleniyor.

Ermeni’si var Yahudi’si var, Çerkez’i var, Kürt’ü var, Laz’ı var, Abaza’sı var. Var da var. Rumlar var, ben genelde esnaf olduğum için çok Rumlarla haşır neşir olduğum için biliyorum. Mesleki olarak çalgıcısı var, çok özür dilerim hırsızı var. (...) Dışardan demeyeyim de nasıl söylesem sonradan göçmen olarak gelenlerin arasıyla orada oturanlar arasında çok fark var. Kültürel olarak da var. Mesela çok özür diliyorum, bir sofrada adabında bıçak çatalı kullanamayan insanlar vardır. Daha eskilerden Rumlar vardı, mesela Beyoğlu’nda eskiden benim abilerim vardı, konuşurduk. Ayakkabı boyasız çıkmazlardı. Ben çok iyi biliyorum Taki abim vardı, cebinde bir naylon bez vardı. Ayakkabısına bazen şaka yapar basardık. O bezle silerdi orayı. Kravatsız çıkmazlardı. Ama şimdi her türlü insanların orada yaşadığını görebiliyorsunuz. Kültürel olarak da çok aşaağılarda kalanı var, çok yüksek olanı var. (OG-3, K5)

Bu katılımcının kültürel farklılıklarla ilişkisi, dinsel grupların farklılıklarına ve bu farklı grupların aynı ufuk çizgisinde bir araya gelmesine dair bir tecrübe oluşturuyor. Ancak Beyoğlu’nda büfecilik yapan bu katılımcının yaşam pratiklerinde yer almayan bir başka gerçeklik daha var. Her bir dini grubun içinde hemen görülmeyen iç farklılıklar da var. Bir dini (ya da etnik) grubun içindeki insanların farklı sosyal ve kültürel dairelerle ilişkileri, yani “kesişimleri” dolayısıyla standart olmayan ayrışmaları not etmek gerekiyor. Örneğin,

Etnik köken mesela topluma aitiz ama Türkiye’nin içerisinde bile farklı insan toplulukları var. Aynı dine mensup olup farklı mezheplerden bile farklılıklar oluyor. (DG-9)

Müslümanlar bile aynı şekilde Müslümanlık yapmıyor; aynı etnik grupta aynı şekilde davranmıyor insanlar; herkes kendine Müslüman. (D-12)

Gerçekten Müslüman olanlar var, Allah için Müslümanlık yapanlar, bir de siyasi, menfaat için Müslümanlık yapanlar var. (DG-49)

Katılımcıların yaptıkları bu gözlemlere dair şu söylenebilir: hiçbir grup homojen değildir, en homojen grubun bile daha dışarıdaki çemberler içindeki birey, grup ve kültürlerle ilişkilerinden ötürü homojenliğini ilelebet koruması mümkün değildir.

Eğitimde Farklılaşma

Dünyada ve tabii ki Türkiye’de de ekonomik olarak farklı sermayelere sahip olan insanlar arasındaki hiyerarşinin çok bariz olması, gelir adaletsizliğinin derin olması, özellikle alt-orta sınıf ailelerde çocukların eğitimini daha da önemli kılmaktadır. En kaba haliyle özetlersek, “burjuva” olarak tanımlanabilecek kesimler için bizzat “ekonomik” güç bir “sermaye” iken, işçi sınıfı için “emek” bir çeşit “sermaye”dir. Orta sınıf ise toplumsal hiyerarşide geri düşmemek, tutunmak ve daha iyi yaşam koşullarına ulaşmak için eğitimi bir “sermaye” olarak görmektedir. Bu yüzden toplumda var olan güç ilişkileri içinde eğitim ve eğitimle sağlanan “bilgi” de farklı bir güç ve meşruiyet zemini oluşturmaktadır.

Bu bağlamda, eğitimin sağladığı farklılık da araştırmamıza yansdı. Hatta bazı katılımcılar, özellikle görelî olarak daha yüksek eğitim düzeyine sahip katılımcılar diğer birçok farklılığa kıyasla eğitimin çok daha önemli olduğuna vurgu yaptı.

Cisim olarak farklılık tabii değil, fikir ve kültür farklılıkları vardır. Yani eğitimden dolayı bir farklılık doğar, fiziki olarak bir farklılık pek etkili olmaz, görsel olarak, objektif olarak... Ama esas insanın beyni, kafası. Bu da eğitimle doğru orantılı gidiyor. Yani eğitimsiz bir insan farklılığı hemen yani çok akıllı insan olsa kendini yetiştirmiş bir insan olsa da o eğitimsizlik kendini gösteriyor. (DG-48)

Ben yaşantı olarak yani insanlar arasında farklılıklara karşı olan ve bundan çok canı acımış bir insan olduğum için bana göre farklılık yok. Sadece eğitim düzeyi farklı olabilir. (DG-15)

Okumuş, okumamış veya geniş bakan, dar bakan, analiz eden, üstünkörü cevap veren... (DG-33)

Bu eğitim düzeyine dair farklılık algısı aslında aşağıda göreceğimiz gibi, “yaşam tarzı” farklılıkları ile paralellikler arz ediyor.

Yaşam Tarzları

Her ne kadar genel olarak, kültürel (dinsel, etnik, geleneksel vb.) farklar kamusal alanda, siyaset ve medya dillerinde daha çok dile gelse de, başka bir deyişle, söz konusu kültürel farkların altı çizilerek kutuplaşmaların tarafları olarak “şeyleşse” de ve yaptığımız görüşmelerde büyük ölçüde “hazırda duran” ve gerektiğinde oradan alınıp dile getirilen tanımlar olsalar da, yaşam tarzları, daha az tanımlı ama çok daha canlı farklılıklar olarak dile getirildi.

Yaşam tarzını ekonomik imkânlar ve sınırlar dahilinde bir grubun, tüketim standartlarının tekrar eden sosyal ve kültürel pratiklerinin yazılı olmasa da, vücut bulmuş hali, keskin olmasa da doğruları ve yanlışları (değerleri) içeren bir atmosfer olarak değerlendirebiliriz. Her ne kadar kimlik olarak kullandığımız kavram da zaman ve mekânda belli bir değişim içerse de, “yaşam tarzı” kavramsallaştırması,

geçmişten gelen bir kimlik aktarımından farklı olarak çok daha esnek ve değişime açıktır. Başka bir deyişle, bölge, sınıf, dini ya da etnik gruplar ve de gelenekler bakımından bir bakıma “yaşanan farklılıklar” gözlemleyebilirsek de, yaşam tarzlarını bütün bu değişkenlerin birbirleriyle etkileşim halinde ortaya çıkan bir yaşam alanı, nefes alma alanı olarak görebiliriz. Bu karşılıklı etkileşim dolayısıyla, örneğin birbirlerinden farklı olduğu düşünülen dinsel ya da etnik gruplar arasında yaşam tarzı ortaklıklarından ve içiçe geçişlerden bahsedebiliriz. Dolayısıyla, örneğin dini ya da seküler bir öğreti altında doğup büyüyen bir çocukta olduğu gibi, belli yaşam tarzları altında sosyalleşen çocuklar da ortak referanslarla şekillenirler.

Yaşam, yaşam şekli, din, dil, ırk, cinsiyet bunlar benim için bir farklılık. Herkesin bir yaşam tarzı var. Din olabilir, dil olabilir, ırk olabilir, cinsiyet... Eğitim (okumuşla okumamış arasındaki) farkı... Toplumsal yaşam farklılığı var, oturma olabilir. Yani mesela ne bileyim birisi Kasımpaşa... (DG-39)

Ya insanlar arasında farklılık derken hani giyim, kuşam, fiziksel özellikleri, mezhpsel özellikleri, ondan sonra çevresi, etnik kökeni... siyasi, kültürel farklılıkları hani var mı yok mu ona da bakarım. Gidip de hapçıyla birlikte hani sohbet edecek halim yok benim. Entel takılanlardan uzak dururum biraz. (DG-4)

Yani içine doğduğumuz toplum bir nevi bizim kim olacağımıza karar veriyor. Doğası, yetiştirme şekli... (OG-11, K2)

İnsanı diğer insanlarla bir araya getiren ya da belli gruplara karşı kapatan sosyalizasyon süreci, kültürden bağımsız olmayan mikro çevrelerden, ilk olarak aileden başlayıp, okul, mahalle, kültürel havza, iş ve ulusal ölçekte yurttaşlık düzeyine kadar uzanıyor. Buna karşılık, en makro düzeyden gelen sosyalleşmeye dair değer ve pratikler tekrar mikro düzeyi inşa ediyor.

Herkesin kendi ailesinden edindiği birtakım kültür var bir hayat tarzı var (...) ama diğer insanlarla bir arada yaşamak zorundalar. (DG-24)

Devletin aile politikaları, kültürel farklar, ailelerin kültürel olarak girdikleri müzakereler bu mikro ve makro arasındaki ilişkileri de sürekli olarak değişime açık tutuyor.

Mesela dün bir tane ustayla tanıştım. Böyle tatlı bir çocuk, genç de zaten, “abla abla” diyor, saygılı saygılı konuşuyoruz. Dedim ki “sen kaç kardeşsin?”. “17 kardeşiz” dedi. “Tek çocuğu olanlara da inanamıyorum, nasıl bir şey bu?” dedi. Şimdi kafasında canlandıramıyor böyle. Ben dedim ki “benim tek çocuğum var” dedim. Gözlerinden inanmadığını ifade ediyor zaten. Ben de ona ama aynı şekilde, öyle baktım ki, 17 kardeş mi, aynı dünyada mı yaşıyoruz aynı memlekette mi yaşıyoruz? İnanamadım. (DG-27)

Birçok katılımcıya göre, mekân da farklılaşmaya sebep olan bir kıstas oluşturuyor. Mekâna yansıyan yaşam tarzları ya da mekândan üreyen yaşam tarzları, mekâna eklemlenen yaşam tarzları ve bu yaşam tarzları arasında ortaya çıkan farklılıklar da önem taşıyor. Sürekli değişim içinde olan bir toplumsal yapıda genellikle alışılmış

bir yaşam tarzına sonradan eklemlenenlerle daha önce yerleşmiş olan gruplar arasındaki farklılığın da altı daha bariz bir şekilde çiziliyor. Bu haliyle mekân sadece fiziksel bir yer değil, "sosyal bir mekân" olarak yani hem insanları inşa eden hem de insanların inşa ettiği, yaşayan bir alan olarak şekilleniyor. Örneğin İstanbul Sultanbeyli'de yaptığımız odak grup toplantısında farklı katılımcılar tarafından mekânın etkileri ve farklılaşmaları üzerine dile getirilen özellikler oldukça kapsayıcı bir manzara sunuyor.

'Mekân farklılığı, yaşam farklılığı'... 'Oturduğumuz mekân, insan kitlesi'... 'Büyük şehir olması da farklılık getiriyor'... 'Dar gelirli (ya da) zengin mekanlar. İnsana göre değişiyor'... 'Örf adet farkları'... 'Eğitim farklılıkları, kültür farklılıkları'... 'Yaşam tarzı çok önemli'... 'Aileden gelen eğitim, aileden gelen kurallar. Aileden gelen din eğitimi, ahlak eğitimi'... 'Muhafazakâr kesimin farklı yaşam tarzları oluyor. Laik insanların yaşam tarzları daha farklı'... (OG-4)

Kayda değer oranda diyebileceğimiz katılımcılar, bir mekân olarak coğrafyanın aynı zamanda kültürel pratiklerle iç içe geçtiğini, bu iç içe geçişin sınıfsal şartlardan, yaşam standartlarından ve konforundan bağımsız olmadığını da farklı argümanlarla anlattılar.

Coğrafya kaderdir... Dünyanın neresinde doğduğunla da alakalı bir şey var. Onun üzerine işte hangi kültürün içine doğdun, o kültürde hangi kimliğe sahip bir ailede doğdun... (DG-11)

Kültür olarak mesela batı kültürü, Edirne'den hatta Hatay'a kadar baktığınız zaman bunlar daha biraz sekülerdir. Ama İç Anadolu bölgesi biraz daha tutucu, muhafazakardır. Doğu da kısmen muhafazakâr ve etnik olarak ayırabiliriz o tarafı. O bağlamda ben dedim hani bu kültürlerle ayrılıyorlar. Ama genel olarak baktığım zaman dünyada bence insanlar ikiye ayrılırlar. İşçi sınıfı, patron sınıfı olarak baz alabilirsiniz. (OG-2, K1)

Mesela hepimiz yani birçok kişi köyden kente göç etti. Oradaki köydeki kuralları işte yaşam tarzını şehre taşıyor. İstemediğimiz şeyler bunlar yani. Bunlar şehirde mesela yazılmayan kurallar vardır mesela en basiti gürültü olayı diyelim. Yani apartmanlarda temizlik olayı, halı silkme vs. vs. diyebiliriz. En büyük olay da otopark sorunu son zamanlarda. (...) Şimdi güç olarak yani maddi olarak insanlar böyle zenginler bir şekilde zenginleri buluyor. Fakirler de işte ajitasyon muhabbetiyle kendilerini bir şekilde onlar da bir yere kendilerini sınıflandırıyorlar yani bir yere bürünüyorlar diyeyim yani. Herkes kendi şeyini buluyor yani. (DG-22)

(Arap göçmenlere dair) O böyle hararetli gürültücü mesela öyle tarif ediyorum, o kesim öyle aileleri ya da işte çoluklar çocuklar saçılmış biri bir yerde, biri bir yerde karmaşa... Ben diyorum ya -biraz da çocuklara takıntılıyım- "eyvah çocuk oradan sarkıyor, toplayın!" diye falan. Ya da İstinye Park'ta uyan Arap gördüm yerde. Hani birazcık yaşamın içine bizim toplumsal kurallar

biraz vardır ya bunları aştıklarını düşündüğüm için rahatsız olmuştum (...) ama böyle bir önyargım var. Görgüsüzler falan gibi. (DG-60)

Bir anlamda yukarıda bir şikâyet eşliğinde dile gelen farkları, kendisini “Atatürkçü” olarak tanımlayan bir katılımcı özellikle aileden alınan terbiye farklılaşması olarak anlıyor.

Yaşama bakışları, yaşama karşı olan tavırları, tutumları, insanlarla olan iletişim-leri farklılaşır. Başkalarına olan saygı özellikle en temel ayıran farklılıktır. Kül-tür, eğitim, aileden alınan (yalan söylemek, hırsızlık yapmak, yere tükürmek, trafikte öne geçmeyi hak olarak görmek gibi olumsuz davranışları yapmak veya yapmamak anlamında) terbiye... (DG-26)

Kültür ya da eğitim düzeyleri ile ilişki içinde olan yaşam tarzına dair farklar konu-sunda yapılan karşılaştırmalar dikkat çekiyor ve yukarıdaki Atatürkçü katılımcının tespitine denk düşen örnekler oluşturunlar:

Otobüste sıra bekliyorsun adam birbirinin üstüne çıkıyor. Yemin ederim ge-çen, çocuğun biri üstümden atladı. Yani ciddi söylüyorum. Neden? Oturak kapabilmek için. Gerçekten komik. Bu olayı İzmir’de vallahi göremezsiniz. İn-sanlar durağa dizilir ip gibi, otobüs gelir, adam biner en arkaya gider. Burada (Kayseri’de) şoför bağıyor “arkaya git”. (OG-12, K7)

Bugün Okmeydanı’yla Beyoğlu değil mi burası? İstiklal de Beyoğlu, Sıraselvi-ler de Beyoğlu; Çınaraltı’na gittiğiniz zaman buradaki kahvede oturmuş gibi oturabiliyor musunuz? Çınaraltı’na otur git çay içmeye otur bakalım. Orada özür diliyorum böyle oturabiliyor musunuz? Burada elindeki kâğıdı siliyor tak atıyor. Sıraselviler’de elindeki soda şişesinin suyu 1 saat elinde taşıyorsun. Peçeteyi elinde taşıyorsun. Ne biliyor musun, atamıyorsun utanıyorsun. (...) Burada çalışan Beyoğlu belediyesinin temizlikçi görevlileri var. “Arkamı sü-pürüyorum diyor, 1 metre gidiyorum gene süpürdüğümün 2 katı var” diyor. Anladın mı yani entegrasyon uyman gerekir geldiğin yere doyduğun yere buradaysan burada büyüyeceksen buraya uyum sağlayacaksın. (DG-36)

Bir katılımcıya göre mekân sınıfsal farkların da yansıdığı bir yerdir:

İnsanlar arası farklılık deyince benim aklıma sınıfsal farklılık geliyor. (...) En ba-siti, mesela Ortaköy’de doğan bir çocuk biraz daha mesela her istediği olan, ailesi tarafından işte biraz daha böyle o Avrupai yaşamı yaşayabilen... Beyoğ-lu’nun ücra bir köşesinde Tarlabası’nda doğan bir çocuğa bakalım mesela. Ailesinden o duygusal bağı hiçbir şekilde almayan, sürekli kendi ayakları üze-rinde durmak için çabalayan, sürekli bir hayat mücadelesi veren aslında değil mi? Bu, bu kadar salt bir şekilde gözüküyorken, bugün İstanbul’da doğan bir çocukla bir köyde ya da Güneydoğu’da bir köyde doğan çocuğa bakalım. Onun arasındaki o uçurum farkına bakalım... (DG-53)

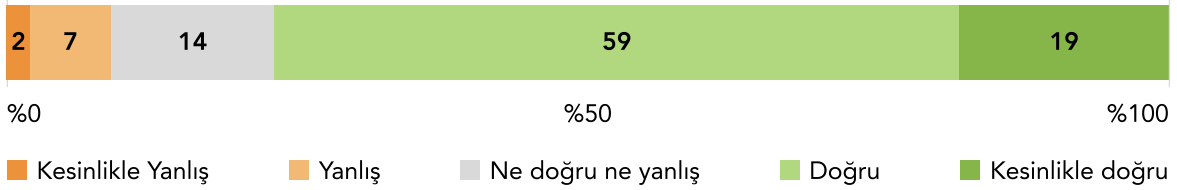
Siyasal Farklar – Düşünce Farkları

Devletin her zaman için güçlü bir aktör olarak rol oynamaya çalıştığı, otoriter bir geleneğin hâkim olduğu Türkiye’de, öncelikli olarak devlet ve toplum arasındaki ilişkilerdeki gerilimler göz ardı edilemez. Çeşitli darbe dönemlerinde daha yoğun olarak ortaya çıkan bu gerilimler, toplumdaki bireyler ve gruplar arasındaki gerilimleri yeniden üretti, aynı zamanda bir ölçüde bu gerilimlerden de beslendi, toplum üzerindeki kontrol arzusu, bu gerilimlerden meşruiyet üretti. Osmanlı’dan beri devlet tarafından sunulan “makbul vatandaşlık” modelleri, “çözüm sahibi” olduğunu düşünen ve devlete yakınlaşan farklı siyaset arayışları tarafından da farklı “makbüllükler” altında sürekli üretildi. Farklı kültürel grupların cemaatleşerek ürettikleri modeller siyaset alanında da ciddi farklılaşmalara ve kutuplaşmalara yol açtı.

Ancak, meselenin kutuplaşma boyutunu daha ileriye bırakarak, burada şimdilik nicel araştırmada “siyasetteki farklılıkların” nasıl görüldüğüne bakalım.

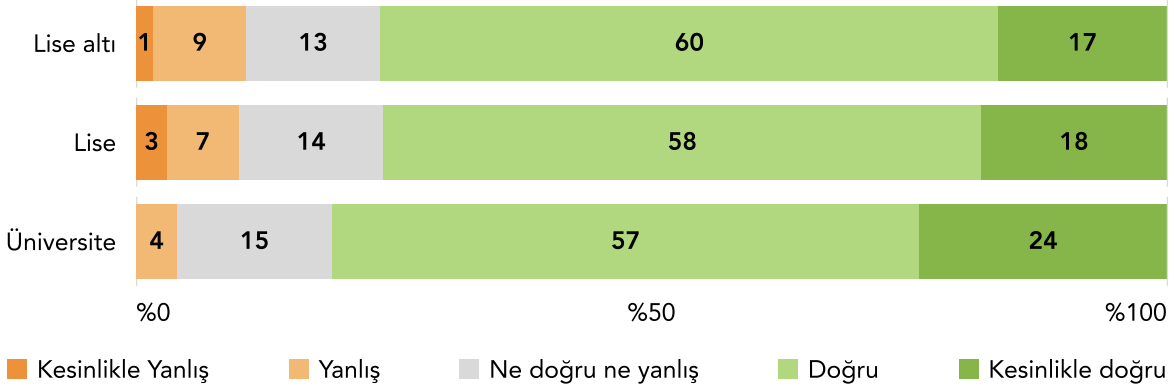
Toplumun geniş bir kesimi siyasette farklılıklar olması gerektiğine inanıyor. Görüş-tüğümüz her 5 kişiden 4’ü siyasette farklılıklar olması gerektiğini söylerken, her 10 kişiden 1’i farklılıkların olması gerektiğine ya da bu farklılıkların toplumsal gelişme için verimli tartışmalara yol açacağına inanmıyor.

Siyasetteki farklılıklar normaldir; bu farklılıklar toplumsal gelişme için verimli ve zengin tartışmalara katkı sağlar, iyi yönde gelişmenize hizmet eder.

“Siyasette farklılıkların normal olduğunu, hatta bu farklılıkların toplumsal gelişmeye katkı sağlayacağını” düşünen yüzde 80’e yakın orana sahip bir kitle, toplumun büyük kesiminin kutuplaşma söyleminin yaygın olduğu böyle bir dönemde dahi siyasetteki farklı görüşlerin ülkeyi geliştireceğini ifade ediyor. Bu görüşe katılanların oranı eğitim seviyesi yükseldikçe artış gösteriyor. “Siyasette farklılıkların olması gerektiğini” söyleyenler daha çok üniversite mezunları arasında bulunuyor. Lise altı eğitimlilerin yüzde 77’si, lise mezunlarının yüzde 76’sı, üniversite mezunlarının yüzde 81’i bu yönde düşünüyor. Görüş hakkında “kesinlikle doğru” diyenlerin oranı lise altı grupta yüzde 14 iken üniversite mezunları arasında yüzde 24’lere yükseliyor.

Siyasetteki farklılıklar normaldir; bu farklılıklar toplumsal gelişme için verimli ve zengin tartışmalara katkı sağlar, iyi yönde gelişmenize hizmet eder.

Bu genel bulgunun altındaki ayrıntılarda, örneğin, insanlar arasındaki farklılaşmaların en önemlisinin “düşünce” farklılıkları olduğunu dile getiren katılımcılar oldu:

Ben insanlar arasındaki farklılıktan sadece düşünce farklılığını anlıyorum. Fiziksel veya statü veya gelir değil de düşünce olarak farklı olarak benim kafamda kişilerin düşüncelerine göre farklılık farz ederek ayırım. (DG-44)

Farklılık derken sadece insanların düşünceleri farklı olabilir, zevkleri, hissettikleri, daha sonra anlayışları. Onun dışında hiçbir şekilde kimseyi farklı görmüyorum. (OG-11, K1)

Her şeyden önce siyasal bir zümre var. Siyasal zümreyi geçtikten sonra dini zümre var. Bunu da geçtikten sonra ahlaki bir zümre var. (OG-5, K1)

Bir yandan, insanların sahip oldukları farklılıkların kabul edilmesi ve saygı gösterilmesi gerektiğini dile getiren bir katılımcı, farklılıklara dair bütün özgürlük meselelerinin “siyasal” olduğuna işaret ediyor.

İnsanların davranış biçimleri, kişilik yapıları ve istek ve talepleri farklı olabilir. Ama insan olmaktan dolayı sahip olmaları gereken hak ve özgürlükler söz konusudur diyorum. (Toplumsal, siyasi, kültürel, dini, etnik farklılıklar ne ifade ediyor?) Her birinin kendine özgü tabi ki değerleri vs. vardır. Bu anlamda da bunlara saygı gösterilmesi ve bunların her birinin kabul edilmesi gerekir. Tek tipleştirmemek... İnanç olsun, siyasi görüş olsun, etnik köken olsun vs. gibi nedenlerden dolayı tek tipleştirilmemeleri ve insan olmaktan kaynaklı haklara herkesin sahip olması gerekli. (DG-1)

Ancak diğer yandan, başka bir katılımcı, bütün farklılıkların ve mücadelelerin yansıdığı alan olarak siyasetin bizzat kendisinin keskin bir farklılaşma ürettiğine vurgu yapıyor.

Güven meselesi: siyasi olaylar abi kardeşi ayırdı, eşi kocayı ayırdı. Aynı evin içerisindeki kardeş bile artık birbirine güvenmiyor. (DG-42)

Kesişim ve Tekillik Olarak İnsan

Yukarıda sıralanan farklılık algıları ya da tasnifleri, birçok farklılığı dile getiren ve kendileri de çok çeşitli farklılık tasnifleri içinde aynı anda yer alan bireylerin aslında çok zengin bir çoğulluk içinde olduklarını gösteriyor. Bu halleriyle her bireyin farklı özellikleri bir arada barındıran bir "kesişim" alanı olduğunu söyleyebiliriz. Bunu takiben, her bir bireye özgü bu kesişim sayesinde, sıfatı asla sadece "azınlık" olmayan, kendisi de farklılıkların kesiştiği bir kadın katılımcının belirttiği gibi, her insan "tekil"dir.

Benim farklılık kavramım Türkiye'nin geneline göre daha değişik. Bireysel olarak farklı zaten herkes. Bu konuda bir farklılık var mı? Yok, bu insanın zihninde bitiyor. (...) (Azınlık olarak) Farklı hissettiren de oldu farklı hissettirmeyen de oldu. Her kişide bir farklılık var diye düşünüyorum ben. Hem de milyonlarca milyarlarca çeşitli farklılık var belki de. Toplumsal olarak aslında kişisel farklılık, ben toplumsal ayrıma, farklılığa çok inanmıyorum. (DG-60)

Sorunların Zemini Olarak Farklılıklar

Farklılıkların radikalleşip, ayrımcılığa ve kutuplaşmaya nasıl evrildiğine bakmadan evvel, somut farklılık tespitinin hemen yanında, kaygan bir zeminde seyreden ve değer yargıları eşliğinde dile gelen farklılık algıları olduğunun altını çizmek gerekiyor. Buna göre, bazı katılımcılarda, farklılık kelimesi bir tür korku da uyandırabiliyor. Örneğin temizlik işçisi bir kadın, istisnalar dışında "farklılıklara" inanmıyor; "hepimiz aynıyız" derken, bu bölümün başındaki "hepimiz insanız" vurgusundan farklı olarak, farklılığın bir "ayrımcılık" içerdiğini de düşünüyor.

Ben şeye inanmıyorum yani böyle ayrımcılığa inanmıyorum. Herkesin bir olduğunu düşünüyorum ben. Hiçbir şekilde mesela başımızdakiler bazı şeyleri böyle ayrımcılık yaparak bize sunmaya çalışıyorlar ama ben ona inanmıyorum. Herkesin bir olduğunu düşünüyorum ben. (...) Bence Kürt veya Türk diye bir şey yok bence. Hepimiz aynıyız biz. Ben öyle şeylere inanmıyorum. Benim inancım herkes aynı. (...) Bir okumuşla tabii ki bir okumamışın arasında birazcık fark oluyor. Olmuyor diyemem yani. O yüzden onda birazcık belki fark olabilir ama diğer yönlerde ben fark görmüyorum. Yani zengin, fakir diye ayırım etmiyorum ben yani. (DG-54)

Ancak, farklılıkları "görmemek" yerine, bazı katılımcılar farklılıkların değişmesindeki olumsuzlukların altını çiziyorlar.

Türkiye'de din siyasallaştırıldı. İnsanların dini yaşam biçimlerinde değişiklik yok. Ama dinin siyasi uzantıları ve ekonomik uzantılarında, dini kullananlar müthiş değişti. Şeyhler, tarikatlar, bunlara bağlı siyasi partilerdeki organizasyonlar, belediyelerden pay almalar, reklamlar, hibeler, rüşvetin adı değişti. Din oldu. (DG-26)

Dindar (Sünni) bir katılımcı Sünnilerle Aleviler arasındaki “farkların farkında” ve ancak bu farkları konuşmanın risk taşıdığını düşünüyor; dolayısıyla din tartışılabilir bir konu olmaktan çıkıyor.

(Alevilerle) İlişkilerimiz iyi. Zaten dini çok fazla konuşmamaya çalışıyoruz. Çünkü kırıcı olacağını ben biliyorum. Onların bana göre, benim yaşamış olduğum dine göre daha şey, onların yaşamış olduğu dine göre biraz daha da serbestlik var mesela. (...) hani konuşsak biliyorum ki ben onun kalbini kıracağım. (DG-56)

Birincisi aynı Müslüman dindara, ikincisi ise Ermeni bir katılımcıya ait olan aşağıdaki iki alıntı, aslında her iki katılımcının aynı farklılığı nasıl farklı gördüklerini gösteriyor.

Bence onlara (azınlıklara) insanların yaklaşımı gayet hoşgörülü. Bence herkes kendi dinini ülkemizde rahat bir şekilde yaşayabiliyor. Ama bir kısım var tabi ki de yani yobazlık mı diyeyim başka bir şey mi diyeyim nedir? (DG-56)

Bir kere bakın kelime bile rahatsız edici aslında. Azınlık olmak ne demek. Azınlık. Ama bu hep kullanılıyor. Gayrimüslim. Ne demek gayrimüslim? (...) Ben gayrimüslimim, hani tırnak içinde gavurum. Yani konuşurken bile biz gayrimüslimler olarak başlıyoruz ve azınlıklar olarak. Bunlar bile işi çirkinleştiriyor ve ayrıştırıyor. (DG-45)

Tam olarak aynı olmasa da, LGBTİ konusu da “farkında olunan” ama açılması ve görünür olması sorunlu olarak kabul edilebiliyor.

Ben kesinlikle ve kesinlikle bütün insanların farklı farklı düşüncelere sahip olduğunu biliyorum ve buna (LGBTİ konusunda) saygı duymak zorunda olduğumu da biliyorum. Ama bazı yerlerde bazı zamanlarda bu gözünün önüne sokuluyor insanın. Tamam LGBTİ affedersiniz çok özür diliyorum, lezbiyenlik, gay, bunlar ayrı konular. Ama bunları insan içine gözüne soka soka, her gün bunları haber yapma, şey yapma, bunlar çok bana göre yanlış. (OG-7, K5)

Yukarıda zengin-fakir ayrımı olduğuna inanmayan katılımcıdan farklı olarak, AK Parti seçmeni muhafazakâr bir erkek, bu farkın olduğuna inanıyor ve hatta çok tehlikeli bir boyuta doğru gittiğine inanıyor.

Maddiyattan bakarsak zengin ve fakirlik arasında hani bir şey var uçurum. İkincisi, bir karşı tarafları artık hani hor görme anlayışı ve güvensizlik. Şöyle eskiden bu güvensizlik yoktu, artık insanlar birbirine yardımcı olmuyor. Yüksek seviyedeki insanlar alttaki insanları görmüyor. (DG-42)

Genel olarak, katılımcıların farklılıkların ayırıcında olduklarını, bu farklılıkların “doğal” kabul edildiğini, ancak farklılıkların yansıma biçimlerindeki farklılıklar nedeniyle sorunların ortaya çıktığından söz edebiliriz. Katılımcıların verdikleri ipuçları, bu sorunların meslek, yaş, cinsiyet, bölge gibi kategorilerde farklı dozlarda seyrettiğini söylüyor. Örneğin, bir megapol olarak İstanbul, zayıf entegrasyon kapasitesine bağlı olarak, farklı kesimler arasındaki alışverişler yerine, cemaatleşme olgusunun

bu potansiyel sorunlara zemin hazırladığı bir şehir olarak dikkat çekiyor. Diğer bir deyişle, toplumsal hayatın çok güçlü bir çoğalma, çoğullaşma yaşadığı ortamlarda, bu farklı dünyalar yan yana olsalar da, farklılıkların “doğal” algılanışı ve dolayısıyla başkalarıyla entegrasyon zorlanıyor.

(Okmeydanı’nda) Burası Birleşmiş Milletlerin çalışma kampı! Bunlar hepsi burada çalışıyor. Burada zencisi var, Türkmen’i var, doğu köken yani Azerbaycan tarafından gelenler var, Suriye’den gelenler var, Afgan var, hepsi var yani. Bunlar buraya entegre olamaz zaten biz kendimiz yıllardır buraya entegre olamamışız. Buradan bir Sivaslısı, Karslısı, bir Trakya’dan geleni bile daha yeni örf adetlerini şey yapıyor yani. Burada farklı bir Konstantin farklı yani farklı bir yer burası. Buraya geldiğin zaman buraya uymak zorundasın ama buraya daha biz 55-60 yıldır uyamadık ki. (DG-36)

Bazı katılımcılar, farklılıklar söz konusu olduğunda korktuklarını açıkça ifade ediyorlar. Bir kadın işçi katılımcı farklılıklarla başa çıkmanın mümkün olmadığını, dolayısıyla benzerinin daha huzurlu olacağını dile getiriyor.

(Farklılıklar toplumsal huzuru kaçırıyor mu?) Kaçırıyor. Bunun için yapacak bir şey yok ama insanların yani bu farklı sivrilmemeleri gerekiyor insanların. Şimdi herkes birbirine benzese iyi olur. Benim mesela anne tarafı Sivas baba tarafı Kastamonu. Şimdi Sivaslılar birbirini görünce “aaa toprağım!” falan birbirine sarılma olayı oluyor. Karadenizlilerde de öyle. Herkes birbirine benzediğinden bir köy örneğini verirse memleket birbirine herkes daha çok sahip çıkıyor. Belki orada iyi olabilir herkes birbirine benzese. Ama bu mümkün değil. O yüzden ayrılmamak lazım. Ben öyle düşünüyorum. Bütün olmaya çalışmak lazım. Yani çok ayrılmamamız lazım. Madem biz bir arada yaşayacağız artık başka da ülkelere gitseniz, böyle yani Afrikalılar her yerde var. Suriyeliler de her yerde var. Yapacak bir şey yok yani. (OG-1, K9)

Çerkes bir kadın katılımcımız de farklılıkların ifadesi konusundaki sınırlara işaret ediyor. Farklılıkların görünürlüğü (ileriki bölümlerde göreceğimiz gibi, yaşanan ayrımcılıkların sıklıkla dillendirilmesi), belirli bir grubun bir noktadan sonra rahatsızlık duymasına ve meseleye duyarlılığını yitirmesine neden oluyor. Bu noktada mağdurun anlattığı ayrımcılık hikayesinin müsebbibi olan kişilerin kendilerinin de damgalandığını düşünebileceklerini hesaba katmak gerekiyor.

Ve ben şimdi hümanist hümanist şey demem, ay farklılıklar çok güzel, hepimiz keşke hep yan yana olsak. Hayır değil. Çünkü birbirimizi rahatsız edeceğimiz yerler olacak. (DG-19)

Kültürel yaşam tarzları arasındaki farklardaki zorlanmaya dair bir başka örneği İstanbul Balat’tan turizmcisi bir kadın katılımcının tecrübesine dayanarak verebiliriz:

Şu anki çevrem (Balat) daha böyle dini tam olarak yaşama adı altında aslında özgürlüğü de kısıtlayan bir çevredeyiz. Ben burada bir yıldır bir iş yapmaya çalışıyorum, antikayla ilgileniyorum ve bir erkekle oturup bir kahve içtiğimde

hemen ardına bir sürü şeyler duyuyorum. “Onların aralarında bir şey var, ke-sin bu akşam birliktelerdi şu şöyle oldu bu böyle oldu”... ki biriyle kahve iç-mek böyle bir bedelle ödenmemeli. Ardından söylenecek sözler değil. Çünkü kadın erkek ilişkisi toplumun genelinde böyle lanse edilse de, Beşiktaş böyle değil mesela. Ya da Kadıköy böyle değil. (DG-61)

Dolayısıyla farklılıkların daha çoğalması, daha güçlü bir şekilde algılanması, bizzat kendileri de başkalarının nezdinde farklı olan insanlar için içe kapanma ve bir an-lamda gettolaşma eğilimlerini beraberinde getiriyor. İstanbul’dan bir Rum kadın katılımcı ve Ankara’dan memur bir kadın katılımcı bu kapanma eğilimlerine dikkat çekiyorlar.

Ben ilkokulda sadece Rum okulunda okudum. Ondan sonra yabancı bir okula Dame de Sion’a devam ettim. Sonra üniversite hayatı vs. doğrusu benim her yerden yani İstanbul’dan her yerden arkadaşım Rumlar var, Ermeniler, Hris-tiyanlar da var Museviler de var, Türkler de var. (...) Ama hep mesela liseyi bitirene kadar Rum okulunda okumuş bir çevrem de var etrafımda. Onlar hep beraber gezerler tıklar tıklar. Daha kapalı bir devre o. Eğer genç yaşta be-nim fark ettiğim küçük yaşta daha doğrusu, her çevreyle tanışma şansı olanın daha açık olduğunu ama artık öyle 18-19’a kadar hep beraber olup da ondan sonra da kapalı devre devam ettiğini görüyorum genel olarak. Seçimim anla-şabildiğim kişiyle. (DG-60)

(Düşündüklerinizi söyleyebiliyor musunuz?) Öyle insanlarla diyalog kuruyo-rum. Yani o da bana karşı düşünceleri farklı olabilir. Onun düşünceleri olabilir ama hani paylaşabileceğimiz birbirimizi rencide etmeden konuşabileceğimiz şekilde insanlarla muhatap olurum. Bu ayrım hiçbir şekilde olmuyor zaten. Bu ayrımı zaten biz çıkartıyoruz. Hep hükümet hükümet diyoruz ama kendimiz de çıkarıyoruz. Nasıl yapıyoruz? Mesela zaten bir toplumsal olarak temelden bir şey var. Atıyorum, 30 yıl 40 yıl öncesinde aile olarak yetiştiriliyor. Bu Alevi, bu Sünni, bu Yezit, bu Kürt. Ama son dönemde yani gençler ya da böyle 30-40 yıl öncesine dayanırsak okudukları için, kendilerini yetiştirdikleri için daha aza indirgendi bu olaylar. Toplum olarak hep böyle baskı altında yetiştirildik. (OG-5, K5, memur)

İstanbul (ve bir ölçüde diğer büyük şehirler de) devasa bir örnek olarak farklılıklar-ın kabulünde ve entegrasyonunda zorlanıyor. Ancak, öte yandan, başka yerlerde, mesela Diyarbakır’dan genç öğrenci bir katılımcı, “farklılıkların topluma yansıması” konusunda düşüncelerini belirtirken, olumsuz gelişmeler olsa da, yukarıdaki me-mur katılımcının gözlemini doğrular bir şekilde, insanların karşılaşmalarından farklı fikirlerin geliştiğine dikkat çekiyor.

Ben düşüncelerim biraz daha geliştiğine inanıyorum. Yani eskiden insanlar pek fazla düşünemiyordu, farklı fikirler göremiyorduk. Şu an herkes daha fark-lı fikirlere müsait ve açık. Bundan dolayı iyi yani. (OG-11, K4)

Grup İçi Farklılıklara Direnç

Daha çok etnik ve dinsel nitelikli gruplarda iç farklılıklar, genellikle cemaatçi bir savunma refleksi ile engellenmeye çalışılır. Ancak, yukarıda katılımcıların kültürel farklılaşmalar ve Müslüman gruplar içindeki iç bölünmeler bahsinde yaptıkları gözlemleri paylaşmış ve grup içindeki bireylerin dış dünyayla kesişimleri nedeniyle başka referans dünyalarına açılarak, grubun homojenliğini yok ettiğini belirtmiştik. Gene katılımcıların, ancak bu sefer daha ziyade içeriden, farklılığa karşı homojenliğin nasıl korunmak istendiğine dair bazı değerlendirmelerini buraya koyalım. İlk olarak, dindar muhafazakâr Kürt bir esnaf katılımcı "halkı" içinde farklılığın olmayacağını düşünüyor:

Bizim köken olarak Kürt bir halk olduğumuzdan dolayı kendi içimizde farklılık olmaz. Dışardan gelen örnek vereyim bir akademisyen ya da bir eğitimci geldiğinde bu farklılığı oluşturabilir. (DG-51)

Başka bir deyişle "topluluk" (ya da bir tür "cemaat") dinamiğine uygun olarak, grup içindekiler "aynı" olduklarını düşünmek, düşündürmek ya da en azından bu aynılığı korumak istiyorlar. Bunu, hem yukarıdaki Kürt farklılığı hem de bir Çerkes katılımcımızın kendi topluluğu için yaptığı eleştirel yorumda da görmek mümkün:

Biz aslında yabancı topraklarda olduğumuz için o kadar kapatmışlar ki kendilerini. Bu yüzden o çok kalın zırhlarla kapalılar. Adetlerinin hiçbirinden ödün vermek istemiyorlar. Çok demode olan adetler var. Şu an hiç geçerli olmayan, çocuğa sarılmak. Savaş bitti artık. (...) Fakat bunu çok yavaş yavaş anlatmak lazım. Çünkü kemikleşmiş bir inanç var. Bir yerden yıkılırsa adetler bu çorap söküşü gelecek korkusu. (DG-19)

Çocukları kucaklayarak, öperek sevmemek sadece Çerkeslere özgü bir adet değil, başka ailelerde de bu var ve bu geleneği çok sert koruyan ritüeller aslında grubun içine başka pratiklerin sızmasını engelleme amacını taşıyor. Sultanbeyli'de yapılan odak grup toplantısında bir işçi:

Ben mesela annemin yanında çocuk sevemem. Sevmiyorum. Annem böyle ters ters bakıyor. Kesinlikle, bir kere hatta, "utanmıyor musun?" diyor. Diyor "hiç senin utanman yok" diyor. Bu benim çocuğum, benim evladım yani. (OG-4, K6)

Katılımcılarımızın aktardığı gibi, Çerkesler göç ettikleri topraklarda kendi kültürlerini koruyabilmek, başka geleneksel kesimler de kendi cemaat tipi kimliklerini korumak için önlem alıyorlar. Bunun sonucunu aslında sıradan bir kapanma ve cemaatleşme pratiği olarak adlandırabiliriz. Siyasal tartışmalar ve kutuplaşmalar, etnik olarak birbirlerine benzeyen grupların uyumunu bozabilecek bir risk ve korku oluşturuyor. Çerkes kültürünü korumayı esas kabul eden bir grupta ya da benzer gruplarda siyaset "bölücü" bir unsur olarak kabul edilebiliyor. Ancak, kuşku yok ki, ne Çerkesler ne de başka bir etnik veya geleneksel grup kendi içlerine hiç öngörülme-yen farklılıkların girmesine engel olamıyorlar.

Kuşkusuz etnik ya da dinsel gruplar, iç yapılarındaki homojenliğin bozulmaması için savunmacı önlemler alıyorlar. Ancak büyük toplumu düşündüğümüz zaman da, hem değişim dinamiklerini hem de benzer savunmacı tavır alışları gözlemleyebiliyoruz. Örneğin, LGBT bireyler hakkında önyargı düzeyi ve muhafazakârlık düzeyi de yüksek olan Erzurum gibi bir şehirde bile bir “öteki” olarak LGBT bireylerinin bazı kesimlerde kabul edildiğini görebiliyoruz. Önyargının bir bileşenini ise kuşkusuz LGBT bireylerin ikili kategoriler konusunda konfor bozucu varlıkları inşa ediyor. Başka bir ifadeyle, bu kafa karıştıran kimlik, aşağıdaki Erzurum odak grup tartışmasında görüldüğü gibi, bir yandan “saygıyla” karşılanırken, diğer yandan “emin olunan” kimlikleri bozma ve karmaşık “ara yer”le özdeşleştirilme riski taşıyor.

- (LGBTİ bireylerin) Arkadaşları gayet de var. Normal yani. Kimse abes görmüyor, genelde yardım ediyorlar. (K3)
- Genelde arkadaşları kız. (K2)
- Moderatör: Peki siz mesela siz LGBTİ bireyler olan bir mahallede yaşamak ister miydiniz?
- Yok, hayır. Yok istemem. (K4)
- Moderatör: Neden?
- Şöyle korku, herkes acaba onun da öyle bir insan olduğunu düşünüp de orada yaşıyor diye dışarıya belki yansıtmıyor. (K7)
- Ben saygı duyuyorum. (K6)
- Bazıları şey olarak diyor mesela, Allah vergisi oluyor. Çünkü tanıdığım bir tane adam birisi var. (K2)(OG-10)

Daha ilerideki bölümlere bir köprü kurmak amacıyla farklılıklara dair yaklaşımlar konusunda bir yelpazenin söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Yelpazenin bir ucunda, farklılıklar konusunda herhangi bir çekincesi olmayanlar yani farklılıkları -en azından- toplum olmanın bir gereği olarak görenler var. Diğer uçta ise farklılıklara en çok kapananlar var. Mesela Kayseri’de yapılan ve esnaf ve iş insanlarını bir araya getiren bir odak grup tartışmasında (OG-12) “Kayserili kimdir?” sorusuna verilen cevaplarda birbirlerine en çok benzeyebileceği varsayılan grupların bile bir “alt kimlik” meselesinin sınırlarına takılabildiğini görüyoruz. “Aslında ayrı bir niteliği olmayan” ama “köyden olanların Kayseri’nin yerlisi sayılmadığı”, “yerlilerin mahallesinin bile ayrı olduğu”, “o mahalleden olmayanın Kayserilinin yerlisi sayılmadığı”, “kızların Kayserilinin yerlisinden başkasına verilmediği”, “Avşar olmanın Amerika’daki bir zenci gibi değerlendirildiği” bir referans dünyasının ürettiği kimikleşme kuşkusuz sadece Kayseri’ye özgü bir olgu değil. En azından Türkiye’nin bütün şehirlerinde, o şehrin köylüleri ve şehirlieleri arasındaki (özellikle şehirlielerin tavırlarıyla daha bariz hale gelen) bir sınıfsal-kültürel ayrımcılık dikkat çekiyor.

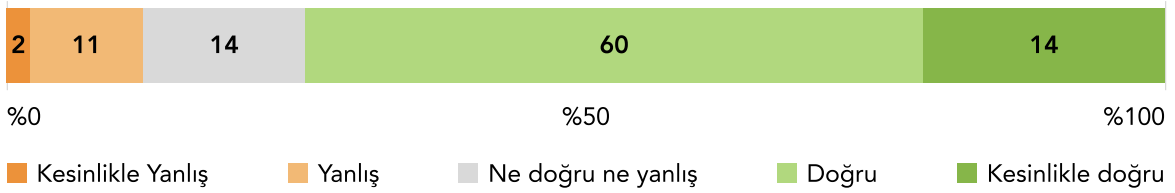
Kuşkusuz burada modernliğin yarattığı harmanlanma olgusu devreye giriyor. Dışarıdan gelen bir modernleşme, sanayileşme karşısında içlerine kapanan grupların kimikleştiği erken cumhuriyet zamanlarına kıyasla, artık bir üst seviyede (ulusal / milli kimlik düzeyinde) farklılıklar törpüleniyor, etnik ve dinsel gruplar bir ölçüde asimile edilip içlerine kapanıyor, ancak dışa dönük olarak, ortalamaya benzer bir biçimde, yaşam tarzlarının çoğaldığı bir ortamda “bir arada yaşamamanın” farklı veçheleri tecrübe ediliyor.

Göç - Göçmenler

Farklılıklara ilişkin bu bölümde son olarak, toplumdaki ötekiler arasında yer alan mültecilere karşı var olan önyargıları göz önünde tutarak, katılımcıların genel olarak göç üzerine ne düşündüklerini anlamaya çalıştık. Nicel araştırma anketinde gördüğümüz kişilere bazı önermeler sunduk.

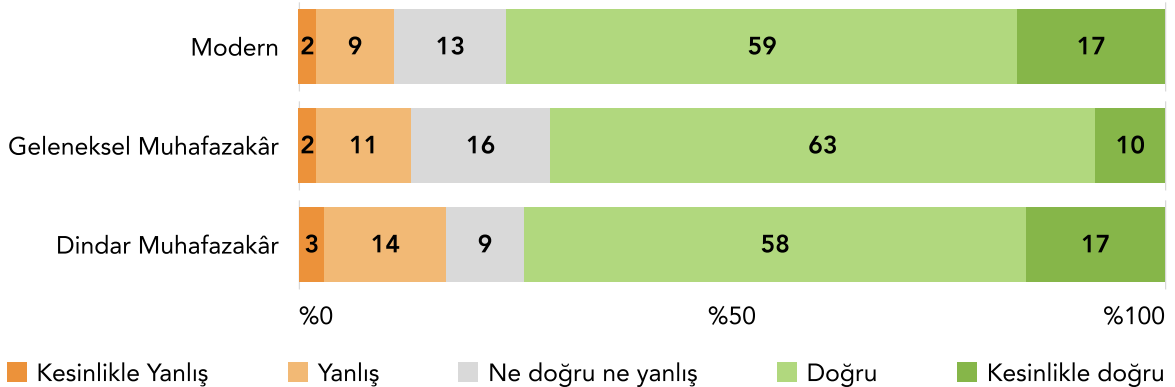
Araştırmamız kapsamında gördüğümüz kişilere okuduğumuz bir önerme “Hepimiz göçmeniz, hiçbirimiz başkalarından daha yerli ya da yabancı değiliz” oldu. Gördüğümüz kişilerin dörtte üçü bu önermeyi doğru bulduğunu söyledi. Her 100 kişiden 13’ü ise buna katılmıyor.

Hepimiz göçmeniz, hiçbirimiz başkalarından daha yerli ya da yabancı değiliz.

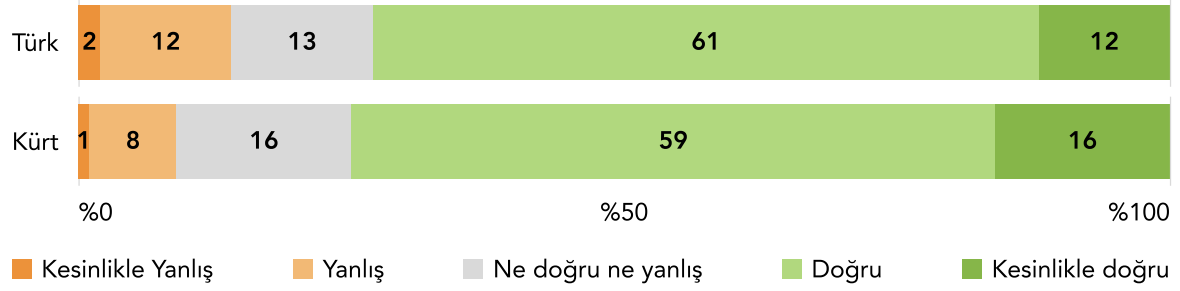
Hayat tarzları kümelerine göre bakacak olursak, toplum genelinde göçmenlik konusunda, hayat tarzlarına göre çok farklılaşan bir eğilimin varlığından söz etmemiz olanaklı görünmüyor. Modernlerin yüzde 76’sı, geleneksel muhafazakârların yüzde 73’ü, dindar muhafazakârların da yüzde 75’i “hepimiz göçmeniz” önermesine katılıyor.

Hepimiz göçmeniz, hiçbirimiz başkalarından daha yerli ya da yabancı değiliz.

Etnik kökenler ekseninde bakacak olursak, Kürtler arasında bunu doğru bulanların Türklere göre 2 puan daha fazla olduğunu görüyoruz. Türklerin yüzde 73’ü bunu doğru bulurken, Kürtlerde bu oran yüzde 75 oluyor. Türklerin yüzde 14’ünün bunu yanlış bulmasına karşın Kürtlerde bu oran yüzde 9 oluyor.

Hepimiz göçmeniz, hiçbirimiz başkalarından daha yerli ya da yabancı değiliz.

Bu raporun çeşitli safhalarında görüleceği gibi, özellikle Suriyeliler başta olmak üzere, göçmenler ya da mülteciler söz konusu olunca, katılımcıların önemli bir kesimi tarafından dozu düşük veya yüksek belirgin bir tepki dile geliyor. Ancak tarihsel ve toplumsal değişim perspektifinden göçmenliğin aslında nasıl herkesin hikayesi olduğunu anlatan bu önermeye gösterilen -nispeten- yüksek onay, insanların zihninde duran, ancak harekete geçemeyen hafızanın varlığına işaret ediyor. Öte yandan, başka sorunlar olmasa, göçmenlere olan tepkinin de nefret düzeyine varmayacağını varsayabiliriz.

Bireyselden Toplumsala Kimlikler

Türkiye’nin geçmişten gelen bir kimlikler sorunu var. Bu sorun hakkında uzun tarihsel analizlere girmeden, en azından şu tespiti yapabiliriz: Osmanlı’dan miras alınan millet sistemi ve bu sistemin ürettiği cemaatçi yapılar Türkiye’de yaşayan insanların toplumsal hafızasında nesilden nesile aktararak yaşamaya devam etti. Daha sonrasında Cumhuriyet döneminde hayal edilen yeni makbul vatandaşlık, bu vatandaşlık kurgusuna karşı gelişen direniş yeni cemaatçiliklere evrildi. Ancak bu cemaatlerin hiçbir zaman tam olarak asimile edilememesi nedeniyle, yeni vatandaşlığın kendisi de adeta bir tür savunmaya çekilen cemaatçi bir yapıya dönüştü. En basit düzeyde örnek vermek gerekirse, “çağdaşlık-laiklik-Kemalizm”, “muhafazakârlık-dindarlık-Sünnilik”, “Alevilik”, “Kürtlük” başta olmak üzere, fakat bu öbeklerin de altında ve ötesinde irili ufaklı cemaatleşmiş ve kategorileşmiş kimlikler varlıklarını sürdürdü. Geçmişten gelen varoluşa dair korkular ve savunma dürtüleri her türlü “cemaatin” başkalarına karşı sürekli olarak güvensizlik beslemesine neden oldu. Dolayısıyla devlet topluma, toplumsal kategoriler başka kategorilere konuşurken da “kategorileşmiş” kimlikler ve bu kategorileşmenin etrafındaki söylemler yeniden üretildi. Aslında bu yeniden üretim, herhangi bir kimlik “yok” sayılırken bile gerçekleşti. “Kürtler yoktur”, “başörtüsü çağdışıdır”, “Cemevi ibadet yeri değildir” gibi retorikler kimikleşmeyi hep görünür kıldı. Bu vesileyle, bütün asimilasyonist ideolojisine rağmen, devletin kimlikler takıntısı açık bir şekilde kimlikleri üretti. Devlet dışı alanlarda, toplumsal tahayyülde de “kimlik”, adı “kimlik” olmasa da, herkesin varlığından haberdar olduğu bir olgu olarak varlığını sürdürdü. Ayrıca, ders kitaplarına hâkim olan içerik ve dili, kent mekanlarına serpiştirilen işaretleri, afişleri, cadde-sokak isimlerini, bu isimler üzerinde sürekli yapılan siyasi oynamaları, hatta bir metro hattını hangi yönetici ekibin yaptığını, herhangi bir kentte yapılan faaliyetlerde kullanılan dilleri kapsayan çok farklı bir yelpazede kimikleşme söylemi her vesileye yeniden üredi ve üremeye devam ediyor.

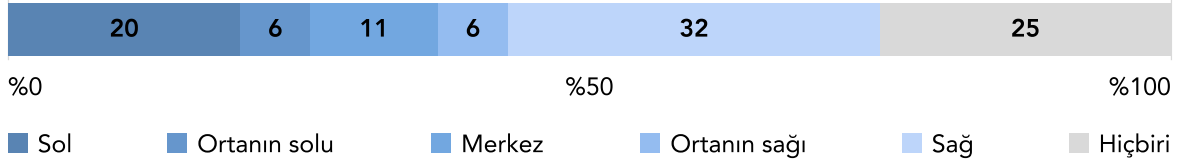
Buna paralel olarak, dikkat çekici bir şekilde, kamusal alandaki bu nesneleşmiş kabuller sosyal bilimler alanındaki araştırmaların diline de girmiş durumda ve herhangi bir konuda araştırma için görüşülen kişilerin “kim oldukları” anlaşılmaya çalışılırken, hâkim söylemdeki kimlikler üzerinden sorular formüle ediliyor. Bir açıdan bakıldığında, hâkim siyaset dili ve söylemi sosyal bilimler alanında da kendini dayatıyor. Ancak gündelik hayatında çok daha karmaşık ve farklı gerçeklikler ve “kimlikler” arasında yaşayan insanlar için kamusal alanda üreyen kimlikler üzerinden konuşmak hiç kolay değil; insanlar için araştırma sorularından yansıyan kimlikleri seçmek çok zor... Çünkü bir ezber olarak söylemler bilinse de, hayatın kendisi ya da söylemin altı çok daha karışık...

Bu nedenle, biz de araştırmamız nicel ayağında görüştüğümüz kişilere klasik yöntemlerle “kimlik” seçenekleri sunduk ve kendilerini bunlara göre nerede gördüklerini sorduk. Ancak bununla yetinmeyip, kendilerini kendi kelimeleri ve yorumlarıyla nasıl tanımladıklarını sorduk. Sonuç çok verimli oldu; insanların kendilerini tanımlama biçimlerinin verili formüllere sıkıştırılmaya pek imkân vermediğini gösterdi.

Kimlik ve Aidiyet

Görüştüğümüz kişilere siyasi yelpazede kendilerini nerede konumlandıklarını sorduk. Görüştüğümüz kişilerin dörtte biri sol ve sağ ayrımında kendini hiçbir yere yerleştirmeyen, yüzde 32 oranıyla toplumda “sağ” yanıtı ağırlık kazanıyor. Her 100 kişiden 20’si de kendini solda konumlandırıyor. Her 100 kişiden 6’sı ortanın solu, 6’sı ortanın sağ, 11’i de merkezde konumlandırıyor. Bu tabloda “hiçbiri” diyenlerin yüzde 25 gibi dikkat çekici bir oranda olduğunu da not edelim.

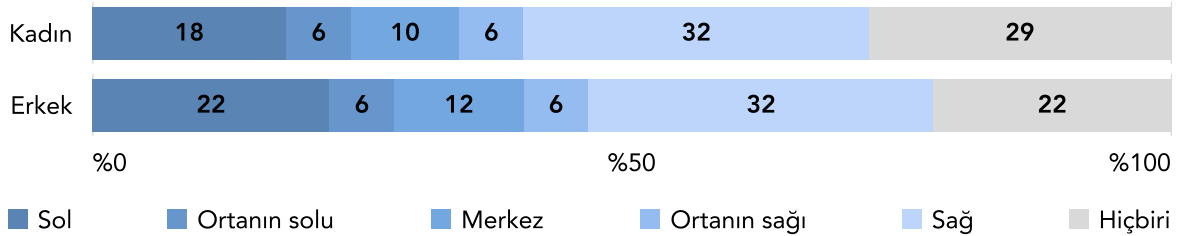
Siyasi açıdan Türkiye’de yıllardır bir sağ – sol – merkez diye bir gelenek var. Siz kendinizi siyasi görüş olarak nerede tanımlarsınız?

Siyasi görüş olarak kişilerin kendilerini nasıl tanımladıklarına cinsiyet perspektifinden bakarsak, kadınlar arasında kendini hiçbir yerde konumlandırmayanların erkeklerle göre 7 puan daha fazla olmasına karşın, erkeklerde kendini solda konumlandıranlar kadınlara göre 4 puan daha yüksek görünüyor.

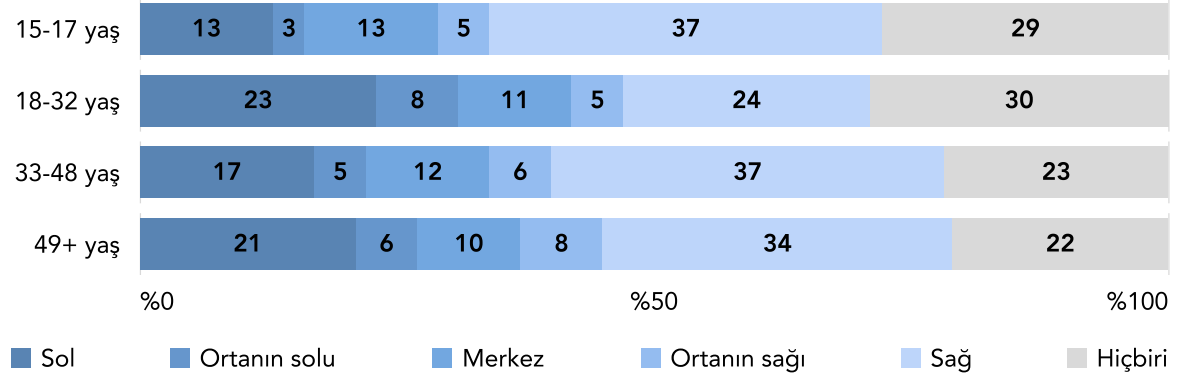
Burada bir parantez açmak gerekirse, yukarıda dile getirdiğimiz “gündelik hayatın karmaşası” kamusal alanın kurguları ve gerekleri ile çok daha iç içe olan erkeklerle kıyasla, kadınlar verili seçenekleri seçmekte, kendilerini söz konusu kimliklerle tanımlamakta daha çok zorlanıyor ve daha yüksek oranda (yüzde 29) “hiçbiri” cevabını veriyorlar. Bu haliyle kadınların erkeklerle kıyasla “daha az kategorize” olduklarını söyleyebiliriz. Benzer bir durumun, kadınlarınkine benzer nedenlerle genç kuşaklar için de geçerli olduğunu görüyoruz. Gençliğe özgü tutum ve davranışlara bu araştırma boyunca değineceğiz, ancak bu kategorize olmama ya da kutuplar dışındaki “bağlaç” halleri aslında bir arada yaşamak konusunda önemli bir ipucu sunuyor.

Siyasi açıdan Türkiye’de yıllardır bir sağ – sol – merkez diye bir gelenek var. Siz kendinizi siyasi görüş olarak nerede tanımlarsınız?

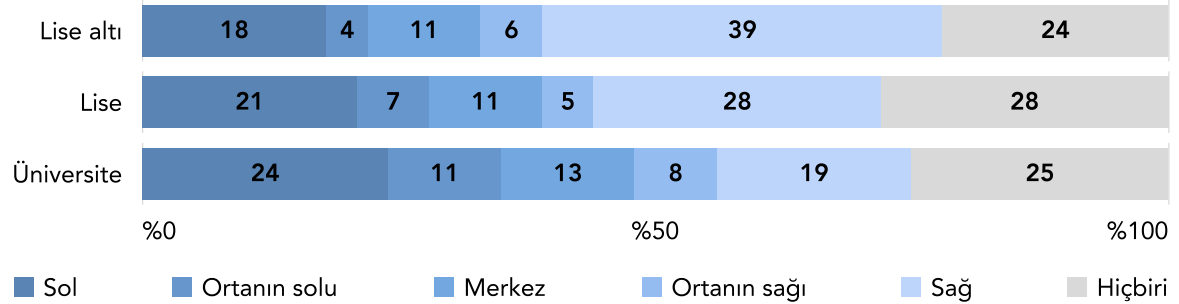
Gençlerde siyasi pozisyon almama eğilimi daha yüksek olsa da kendini solda konumlandıranlar 18-32 yaş grubu gençler arasında daha çok bulunuyor. Kendini sağda konumlandıranlarsa yüzde 37 oranıyla en fazla 33-48 yaş grubunda bulunuyor.

Siyasi açıdan Türkiye’de yıllardır bir sağ – sol – merkez diye bir gelenek var. Siz kendinizi siyasi görüş olarak nerede tanımlarsınız?

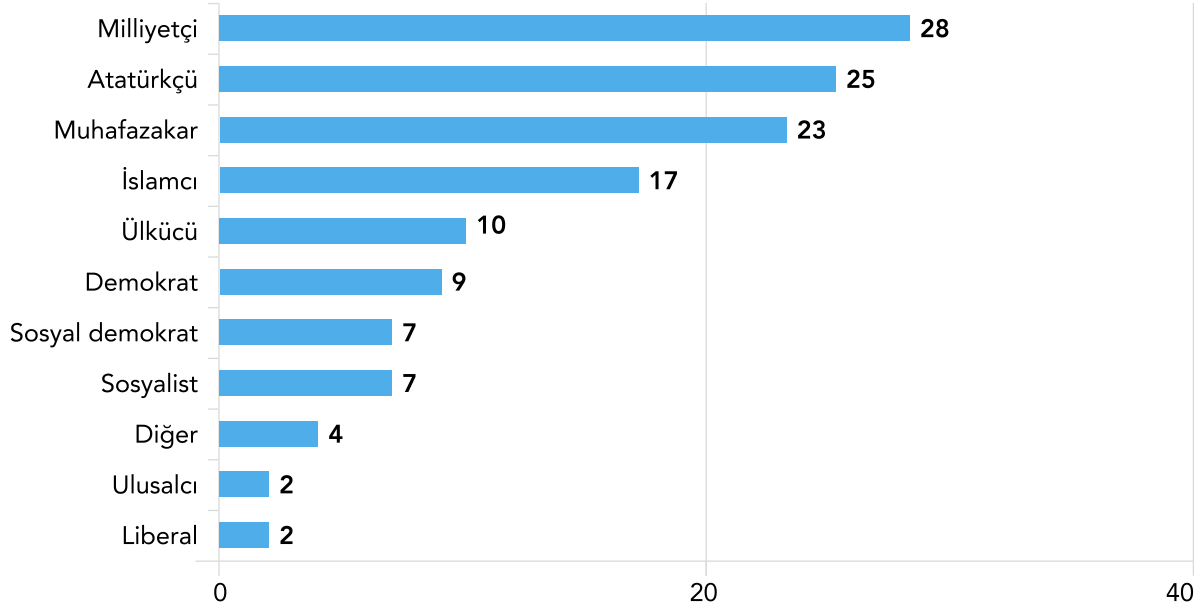
Eğitim düzeyi yükseldikçe kendini solda konumlandıranların oranı yükseliyor. Lise altı eğitimlilerde yüzde 18 olan oran, lise mezunlarında yüzde 21, üniversite mezunlarında ise yüzde 24 oluyor. Ortanın solunda konumlandıranların oranı da eğitim düzeyindeki artışa paralel şekilde yükseliyor. Lise altı eğitimlilerin yüzde 39’u, lise mezunlarının yüzde 28’i kendini sağda konumlandırırken, bu oran üniversite mezunlarında yüzde 19 oluyor.

Siyasi açıdan Türkiye’de yıllardır bir sağ – sol – merkez diye bir gelenek var. Siz kendinizi siyasi görüş olarak nerede tanımlarsınız?

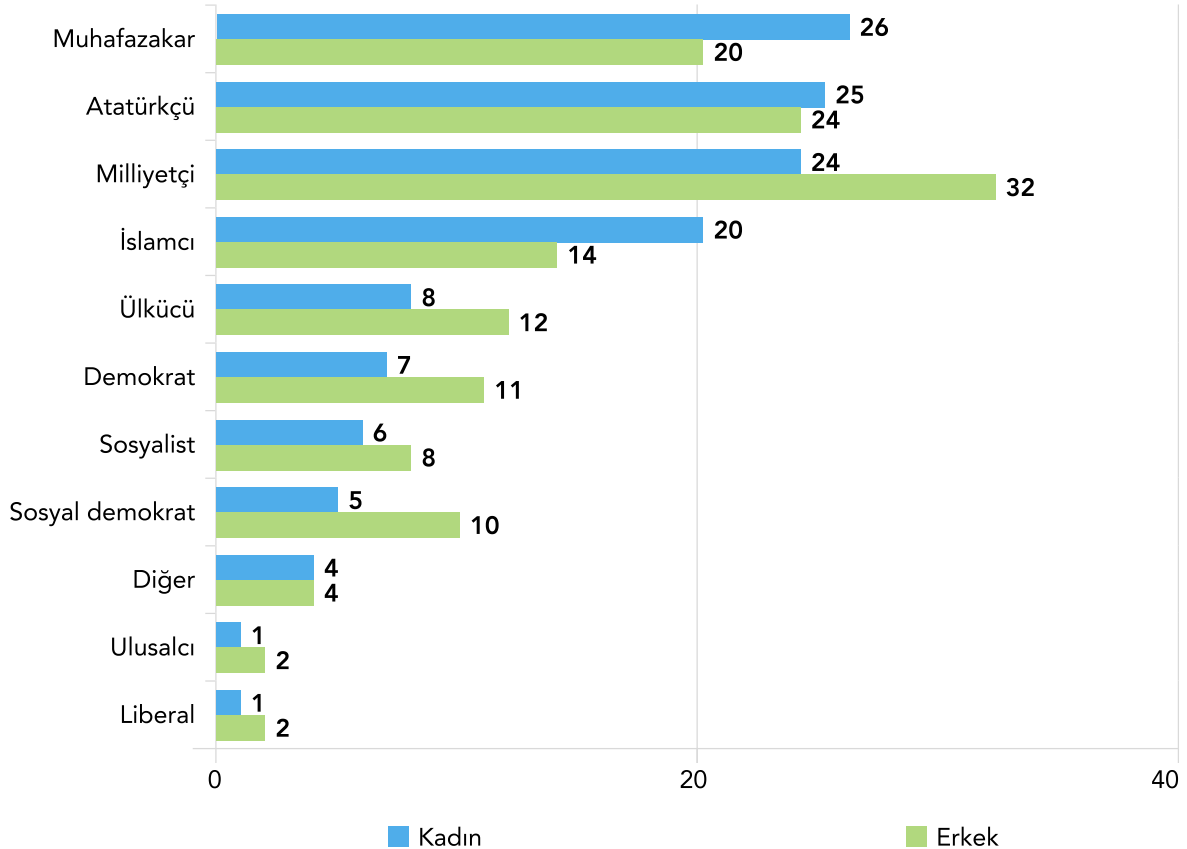
Görüşüğümüz kişilere bazı siyasi kimlik ve sıfatları sayarak, bunlardan hangi ikisiyle kendini tanımladıklarını sordüğümüzda yüzde 28 oranıyla en çok milliyetçi yanıtını alıyoruz. Bunu yüzde 25 oranıyla Atatürkçü, yüzde 23 oranıyla da muhafazakâr tanımları takip ediyor. Toplumun yüzde 17’si kendini İslamcı, yüzde 10’u ülkücü, yüzde 9’u da demokrat olarak tanımlıyor. Toplumun yüzde 7’si kendini sosyal demokrat, yüzde 7’si , yüzde 2’si ulusalcı, yüzde 2’si de liberal olarak tanımlıyor.

Kendinizi tanımlamak için aşağıdaki hangi 2 SİYASİ kimliği / sıfatı kullanırsınız?

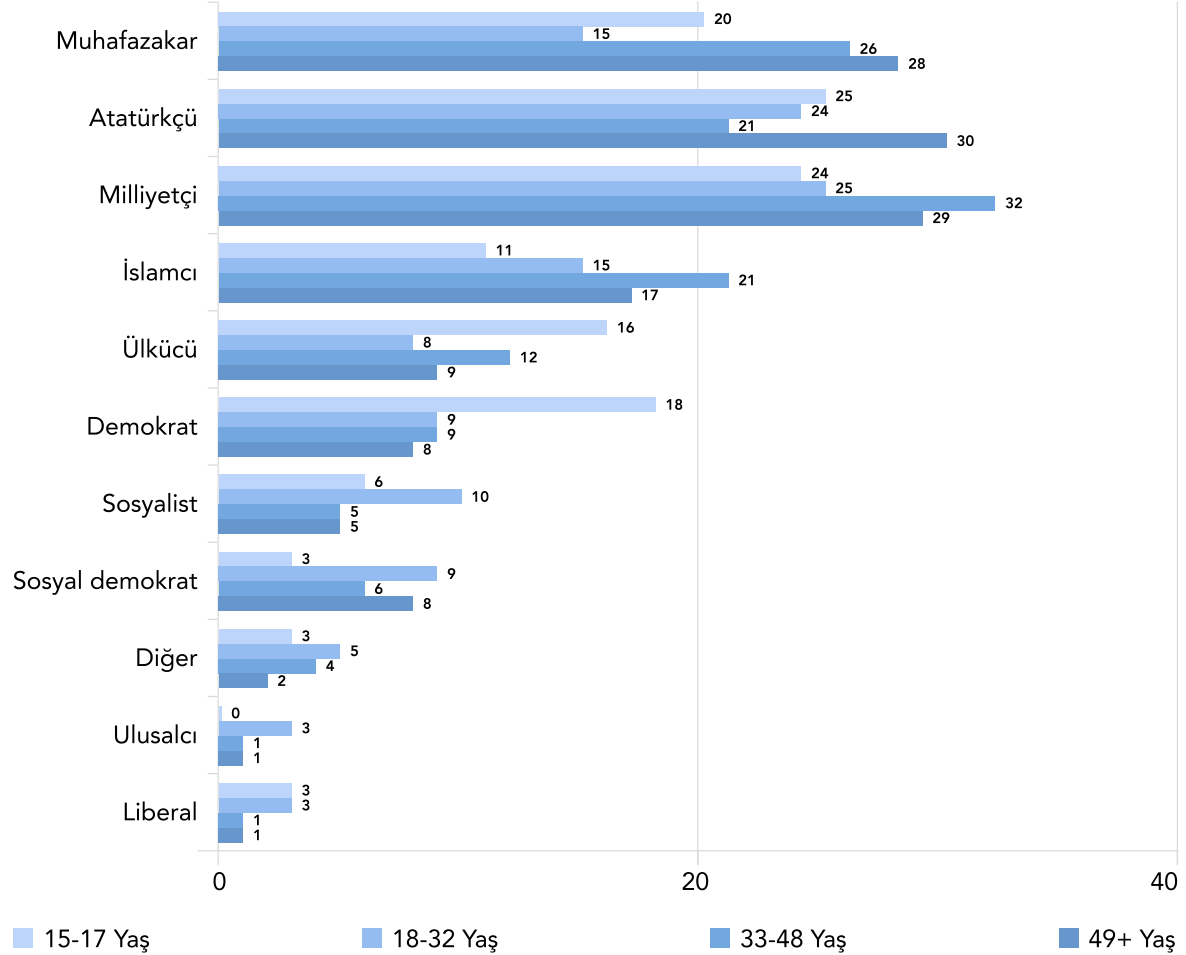
Cinsiyet ekseninde incelediğimizde kadınlar arasında muhafazakâr, Atatürkçü ve İslamcı tanımlarını kabul edenlerin erkeklere göre daha fazla olduğunu görüyoruz. Erkekler arasında ise milliyetçi, ülkücü, demokrat, sosyalist, sosyal demokrat, ulusalçı ve liberal tanımları kadınlara göre daha çok kabul ediliyor. Kadınların yüzde 26'sı kendini muhafazakâr, yüzde 25'i Atatürkçü, yüzde 24'ü ise milliyetçi olarak tanımlıyor. Erkeklerin ise yüzde 20'si muhafazakâr, yüzde 24'ü Atatürkçü, yüzde 32'si milliyetçi kimliğiyle kendini tanımlıyor.

Kendinizi tanımlamak için aşağıdaki hangi 2 SİYASİ kimliği / sıfatı kullanırsınız?

Yaş gruplarına göre incelediğimizde, 49 yaş ve üzerindekiilerin muhafazakâr ve Atatürkçü sıfatlarını, 33-48 yaş grubundakilerin milliyetçi ve İslamcı sıfatlarını genel ortalamaya kıyasla daha çok kullandığını görüyoruz. Gençler ise daha çok demokrat ve sosyalist kimliklerini daha yüksek oranda kabul ediyor.

Kendinizi tanımlamak için aşağıdaki hangi 2 SİYASİ kimliği / sıfatı kullanırsınız?

Kısa bir özetle, en genel olarak benimsenen sıfatlar bütün kategorilerde genel sıralamaya benzer bir sıralama izliyor. Ancak genel ortalamalara göre farklılıklar var. İnsanların kendilerini siyasi olarak tanımlamak için kullandıkları sıfatlardan “muhafazakâr”ın (genel ortalamalara kıyasla) daha çok kadınlar, “milliyetçi”nin daha çok erkekler, bu iki sıfatla birlikte “Atatürkçü”nün daha çok yaşlılar, demokrat sıfatının ise daha çok 15-17 yaş grubu gençler tarafından vurgulandığını not edelim.

Bu nicel veriler bize genel olarak oranları, yani hangi kategorinin daha çok dile geldiğini sunuyor. Araştırmanın nitel çalışmasında ise bu oranların altlarının nasıl dolduğuna, farklı oranlar arasındaki ilişkilerin nasıl işlediğine dair yeni bir bakış kazanıyoruz. Daha önceki “Farklılıklar” bölümünde elde ettiğimiz verilere paralel olarak, kimliklere dair sorduğumuz sorulara geniş bir yelpazede cevaplar aldık.

Genel olarak iki tür cevap dikkat çekiyor. Bunlardan biri kamusal alanda hâkim olan ya da direnen, ama her halükârda tekrarlanan kimliklere işaret ediyor. Bu cevap türü “acıyan yaranın kimikleşmesi” ya da tanınma isteğine dair örnekleri de

içeriyor. Diğer tür cevaplar ise bu bölümün başında sözünü ettiğimiz tarzda, verili formüllere sıkıştırılamayan, çok daha iç içelikleri içeren cevaplar oldu.

Bütün bu cevapları, genel kabul görmüş, kategorize edilen ve tekrarlanan tanımlardan, daha esnek ve bireyin karmaşıklığını, zenginliğini ya da çoğulluğunu anlatan tanımlara doğru -hijerarşik olmayan- şu başlıklar altında toplayabiliriz:

Ulusal Kimlik - Vatandaşlık

Kamusal alanda en çok konuşulan, kurumsal olarak en çok üretilen kimlik olarak ulusal-milliyetçi kimlik, aynı zamanda toplum içinde de en geniş meşruiyet zemini-ne sahip olması anlaşılabilir bir olgudur. Nicel bulgularda "milliyetçi", "Atatürkçü", "ulusalcı" sıfatlarını seçenleri bir araya getiren bu öbek nitel çalışmada en sade düzeyde "Kimlik deyince zaten uyruk aklıma geliyor", "Aynı köken aynı ülkenin vatandaşısın", "Ait olduğumuz ülke kimliğimiz var mesela Türk kimliğimiz var. Onun dışında pek bir kimlik gelmiyor aklıma. Ait olduğumuz ülkenin Türk kimliği mesela" gibi ifadelerle dile getiriliyor.

Farklı yorumlarla dile getirilen ulusal kimlik / milliyetçilik aidiyetine dair ortalamanın üzerinde sertlik içeren iki yorumu MHP seçmeni bir erkekten ve dindar muhafazakâr AK Parti seçmeni ev hanımından aktaralım:

Şimdi işte mavi vatan diye bir proje atıldı ortaya. Muhteşem bir proje. (...) Dış politikada gurur duyuyorum. İşte bizim o silahlı araçlarımız SİHA'lar, İHA'lar, bilmem neler gurur duyuyorum. Biz artık silah ihracat ediyoruz silah satıyoruz biz artık. (...) Bunlarla ben gurur duyuyorum. Ha silah iyi bir şey mi, tabi ki iyi bir şey değil ama benim ülkemi savunmak için iyi bir şey. Bunlarla gurur duyuyorum. Bir taraftan hani bunları halk diliyle konuşayım. Bir taraftan Irak'ta bize posta koyanlara biz posta koyuyoruz. Bir taraftan Suriye'de bize aman ha diyenlere şey yapıyoruz, bir taraftan kuzeyimizde adalar bilmem neler Yunanistan'la yani ben bugünün Türkiye'sinin izlediği dış politikayı çok uygun ve çok iyi de buluyorum. Hatta bir adım daha ileriye gidilmesi gerektiğini düşünüyorum. Savaşsa savaşalım diyorum yani. (DG-41)

Valla o konuda milliyetçiyim. Yani kesinlikle bu devletin altında farklı bir şeyi kesinlikle barındırmasını istemem. Hani şey olarak, farklı kültür ve şeylerin, yani sen Türkiye vatandaşıysan Türk vatandaşısın. Yani etnik de olsan bilmem ne de olsan Türk'sün yani bunu kabul edeceksin. O zaman Çerkez de çıksın, Zaza da çıksın o da bir özerklik kabul ettirsin. O zaman Arnavut da çıksın. Onlar da istesinler Arnavutça konuşsunlar, Balkanlardan gelenler. Onlar da az değil Kürtler kadar var. (...) Şimdi mesela Kürt'e git "ben Kürt'üm" diyor. "Kimsin?", "Kürt'üm"... Türk'sün. Türk'sün. Bak o konuda tartışırım. Türk'sün. Çıkart vatandaşlık kimliğini. Çıkart, T.C. yazıyor arkadaşım. Türk'sün, bitti. O konuda acayip milliyetçiyim yani. Kurtuluş'a git hepsi T.C. vatandaşı. Yani onlarla senin bir farkın yok. Azınlıklar da aynı. Demek ki Türk'sün. Milliyetçisin,

vatanına milletine, bayrağına, dinine şey yapacaksın. Karşı gelmeyeceksin. Kesinlikle. O konularda çok böyle şeyim. Sinir olurum yani. Sen Türkiye vatan-daşlığının altında yaşayacaksın, vatanına, milletine araçla bomba getirecek-sin. Yaltaklık yapacaksın, adam saklayacaksın, ondan sonra vatanını milletini bölmek için yurt dışlarında şeylere gideceksin, ondan sonra vatanını şikâyet edeceksin, milletini şikâyet edeceksin? Nereye şikâyet ediyorsun? Çıkart va-tandaşlık kimliğini, pasaportunu koy. Git ne yapıyorsan yap. (DG-38)

Küçük bir parantez açalım. Yaptığımız görüşmelerde, kimlik anlatılarındaki unsurla-rın izole olmadığını akılda tutmak gerekir. Başka bir deyişle, örneğin dini referans ya da etnik referans tek başına dile getirilmeyebiliyor; bu referansın yanına başka unsurlar (eğitim, yaşam tarzı, memleket, vb.) eklenebiliyor, fakat dile getirilen re-feransların önceliği değişebiliyor. “Ulusal-milliyetçi” kimliğin de tek başına bütün varoluş halini özetlediğini söylemek imkânsız. Örneğin İyi Parti seçmeni bir erkek tarafından dile gelen Türklüğün aslında bir başka referansla birlikte, ilişkisel olarak var olduğunu görebiliyoruz.

İşte yurt dışıyla vs. falan da belki ilişkilerim olduğu için Türklük unsurunu ön planda tutmaya çalışıyorum yani Türk kimliğim var. Daha işte dünya vatandaşı olayım, hümanist olayım öyle bir kimliğim var, herkesi her şeyi olduğu gibi kabul etmek gibi. Onun dışında mesleki kimlik biraz ön plana çıkıyor bende. (DG-35)

Üniversite öğrencisi genç bir kadın da milliyetçiliği oldukça esnek bir şekilde yo-rumluyor, aslında milliyetçiliğin sürekli olarak nasıl yorumlandığını ve değiştiğini, ırkçılığın sınırlarından nasıl geri döndüğünü anlatıyor:

Bana göre milliyetçilikten kastım, ben mesela son derece milliyetçi bir insan değilim. Evet milliyetçiyimdir, vatanımı, milletimi her şeyi çok severim. Ata-türk’ü çok severim. O zaman da Atatürkçü oluyorum ama son derece Ata-türkçü de değilim. Yani bana göre milliyetçilik yaşadığın ülkenin topraklarında kendi dilini, düşünceni, etnik kökenini, dinini, ırkını temsil edebiliyorsan bu ülkenin yaşam tarzlarını temsil edebiliyorsan bu ülkenin yaşam şartlarından faydalanabiliyorsan bu bence milliyetçiliktir. Ama yani evet milliyetçilik me-sela şunu fark ediyorum. Bende ırkçılık başlamıştı mesela. Bir sene öncesine, bir buçuk sene öncesine kadar. (...) Suriyeli olması (...) farklı farklı ülkelerden insanlar gelmesi, Yemen’den, Tunus’tan, Afganistan’a, Türkmenistan’a, o tarz insanlardan haz almıyorum. Ama şimdi yavaş yavaş kendimi onlara alıştırmaya başladım. Çünkü çok fazla insanlar var. Mesela bu yüzden hep “acaba ben Türkçü müyüm?” yani. Ama yok diyorum başka ülkeden de insanları seviyo-rum. (DG-9)

CHP Seçmeni seküler bir kadın katılımcı ise milliyetçiliğin taşıdığı “güzel olmayan şeyler çağrıştırdığına” vurgu yapıp, “ülke sevgisi”ni onun yerine koyuyor.

Zor bir kavram milliyetçilik. Yani şöyle, şimdi tabii milliyetçilik deyince bize güzel şeyler çağrıştırmıyor. Yani inançlı olmak... bütün kavramlar toplumda

karışmış durumda. Çünkü milliyetçiyim dediğimiz zaman aklımıza bizim bıyıklı katil ülkücüler geldiği için milliyetçilik tu kaka bir kavrama dönüştü. İşte ben inançlıyım, Allah’a çok inanırım dua ederim dediğiniz zaman da dindar ve şey oluyorsunuz. Ben tabii milliyetçilik değil yine ülke sevgisi demek istiyorum. (DG-28)

Bir başka üniversite öğrencisi genç kadın da ülke sevgisinin sınırını koyuyor:

Milliyetçi bence çok fazla ülkeyi sevmek, yani ülkeyi tabi ki seviyorum. Çok cennet bir ülke gerçekten. Ama çok çok fazla hani şöyle bir tabir vardır. “Bayrağıma ölürüm” gibi. O anlayışta değilim. Ama tabi ki ülkemi seviyorum. (OG-2, K6)

Atatürkçü bir kadın vatan sevgisine somut toprak sevgisini ekliyor:

Milliyetçilik bir kere her şeyden önce vatanını sevmektir. Üstünde yaşadığın toprağı sevmektir milliyetçilik. Ama sen milliyetçiyim deyip gezip yere çöp atıyorsan bence milliyetçi değilsin. Ya da ağaca zarar veriyorsan ya da toprağa zarar veriyorsan bence milliyetçi değilsin. (DG-25)

Görüştüğümüz bir İyi Parti seçmeni, kendini ait hissettiği kimlikle, aynı zamanda, samimi bir şekilde yüzleşiyor. Basitleştiren ve kategorize eden kimlik söylemleri karşısında kafaların karışık olduğuna ve aslında kimlik tanımlarında zeminin ne kadar kaygan olduğuna dair de ipuçları veriyor.

Üst kimliğe gerek yok aslında. Yani bunu yapabilmiş ülkeler dünyada başarılı ülkeler. Amerika’da mesela. Amerika’da ırkın ne olduğunun önemi yok. Amerikalısınız tabi. Biz Türkiyeli olamıyoruz ya da Türk olamıyoruz. Bir şekilde adını bile koyamıyoruz. Türk desek ayrı bir şey çıkıyor, Türkiyeli desek ayrı bir şey çıkıyor. (...) Geçenlerde dikkatimi çekti. (...) Birisi bir haberde düzeltme koymuş altına. Haberde şey diyor işte “Kürt kökenli vatandaşlarımızdan...” falan filan. Biri de yorum yazmış “Kürt kökenli değil direkt Kürt” demiş yani “biz Kürt’üz” yani. (...) Bunu duyunca insanlarda da bir şey oluyor yani irkilme. Çok hızlı gelişen bir insanın algılamışını zorlayan bir süreç var Türkiye’de. Yıldan yıla bile değişebiliyor. Bazen Kürt algısı, bazen milliyet algısı çok evet söylenmesi gereken bir şey gibi lanse ediliyor ama hop bir dengeler değişiyor. Bu sefer hiç kimsenin milliyetten bahsetmemesi gereken bir ortama dönüşüyor.” (DG-35)

Bir kimlik tanımının ya da sıfatının nasıl bir mücadele alanı olduğunu, tek bir boyut taşıyamayacağını bir kadın katılımcı şu şekilde özetliyor:

Atatürkçü diyebiliriz benim için. Ama bu benim dini yaşamadığım anlamına da gelmez. Çünkü bu son gelenen iktidarla birlikte Atatürkçülük aslında dini yaşamamak gibi gösterildi ne yazık ki. (DG-61)

Kendini kimliğinin dinsel boyutuyla ilgili olarak “öteki” olarak konumlandırılmış gören bu katılımcının ifadesindeki yumuşak tonun yanı sıra, birçok katılımcı, kendi

hikayelerine dayanarak, değişik uzlaşmacı yollarla kendi dışlarındakileri de dahil edecek bir arada yaşama formülleri deniyorlar.

Etnik Kimlik

Ulusal kimlik ya da Türkiye Cumhuriyeti’nin vatandaşlığı üzerinde hayal edilen birlikteliğin en çok sorgulandığı aidiyetin etnik referansla ilişkili olduğunu biliyoruz. Etnisiteyi dil farklılıkları ve hafıza başta olmak üzere, genel olarak ortak geçmiş algısı ve ortak kültürel pratikler oluştururlar. Dil ve hafıza etrafında kolektif olarak tekrar eden ritüellerle birlikte toplumsal-kültürel gruplar başka gruplarla en azından bazı özellikler bakımından farklılaşırlar. Bu farklılaşmaların bir arada yaşamasına dönük siyasal çözümler üretilmemesi durumunda, etnik kimlikler arasındaki güvensizlikten kaynaklanan sorunlar ortaya çıkar. Bu çözülmemiş sorunların tekrar etmesi ise gruplar arasındaki sınırların daha da belirginleşmesine sebep olur. Aslında farklılıkların yanı sıra birçok benzerliği olan gruplar kendi içlerine kapanırlar. Ve farklılığın kendisi, bir dili konuşmak ya da o dili konuşanı duymak adeta kimliğin kendisi haline gelir. Bu haliyle, örneğin Kürtçe dili konuşan bir kişi için kimliğin pozitif inşası ya da varoluşun en sıradan bir tezahürü iken, aynı kişiyi Kürtçe konuşurken gören bir kişi için dil negatif olarak kategorize etmek ya da reddetmek için bir gerekçe olur.

Görüşme yaptığımız kişilere kendilerini nasıl tanımladıkları sorulduğunda, ulusal kimlik dışında, bir olumluluk olarak etnik kimliğe vurgu daha çok kamusal alana taşınmış olanlarda yapıldı. Bu anlamda, her ne kadar istatistiki olarak doğrulanamaz olsa da, araştırmanın nicel yöntemlerinin nispeten içerdiği mesafeye kıyasla, nitel yöntemlerin gene nispeten oluşturduğu güven ilişkisine bağlı olarak, Kürt kimliğine belirgin bir vurgu çok sayıda katılımcı tarafından yapıldı.

Bir Kürt genç kadın, “Benim için kimliktir, sabittir. Mesela Kürt’üm sabittir değişmez.” (DG-53) derken, bir Kürt ev kadını, Kürtlüğün, bir bütün olarak pozitif inşası eşliğinde, nasıl sahiplendiğini anlatıyor:

Ben hep gurur duydum. Hiçbir zaman memleketimi saklamadım, Kürt olduğumu saklamadım. Çünkü vardı yani şey yapıyorlardı. “A Kürt müsün”, “evet Kürt’üm, neden şaşırdın?” Ben şaşırmıyorum, “a sen Arnavut musun”, “a sen Laz mısın”, “pis Laz” falan demedik biz hiçbir zaman. Çünkü biz ailemizde böyle görmedik. Hani diyorlar ya “Kürtler ayrımcılık yapıyor”, hayır Kürtler ayrımcılık yapmıyor. Sen bugün git bir Kürt’ün kapısına, sana sofranı açar ama sen kalkıp taş atarsan, o insan da sana saldırır. Sokaktaki köpeği seversen yalar ama taş atarsan ısırır. Bu iş de böyle bir iş. Yani aslında Kürtler ayrımcılık yapmıyor. Sen karşı taraf, insan gibi yaklaşmadığın, insana insan gibi yaklaşmadığın için o da insan gibi muamele görmek istiyor. (DG-6)

Yukarıdaki kadın katılımcı tarafından dile gelen bu ifadeler “ayrışma” değil, bir bakıma toplum içinde doğuştan gelen bir özelliğini, dolayısıyla, varlığını “tanınma”

talebini içeriyor. Dindar özellikleri ön planda olan bir başka Kürt (esnaf) katılımcı bunu daha net olarak ifade ediyor:

Kürt olabiliyor muyum? İlk önce Kürtlüğümü benim verin, benim Kürtlüğümü benimseyin. Ben geri kalan avukat mı olurum, savcı mı olurum, hâkim mi olurum her yerde olurum. Ama ilk önce mesele olan bir Kürt devlete karşıyım, hiçbir zaman ben Kürt devleti benimsemiyorum. Ama benliğim, benim atamdan gelen bir varlığım var. (DG-51)

Etnik kimliğin doğuştanlığına bu haliyle de değiştirilemezliğine vurgu yapan bu katılımcı etnik kimliğinin kendisi için belirleyici olduğunu belirtmekle birlikte bu durumu tanınma meselesi olarak sınırılıyor. Ayrıca bu talebin önündeki en büyük engel olarak gördüğü “ülkeyi bölecekler” söylemine de mesafe alıp, bir aradalığa vurgu yapıyor.

Nüfus bakımından çok küçük bir azınlığa (tahminen 80 milyonluk bir nüfus içinde sadece 15.000 kişi) düşmüş olan Yahudi topluluğundan bir erkek katılımcı de etno-dinsel kimliğini sahiplenmekle birlikte, başka insanlarla etkileşimi engelleme-sinden kaçındığını ifade ediyor.

Bir kere tabi Türklüğü kabul etmiyorum. Yani genellikle “Türkiye’de herkes Türk’tür” resmi görüşü vardır. Onu kabul etmiyorum. Çalışmalarımda da onun bütün izlerini kullanıyorum. Yahudiliğimi inkâr etmiyorum. Bunu her yerde de rahat rahat söylüyorum. Çok böyle lüzumsuz bir şekilde kullanmıyorum tabi ama gerektiği zaman Yahudi olduğumu şey yapıyorum. (DG-46)

Kimliğinin altını çizen Kürtler kadar olmasa da, kimliğinin altını çizen bazı Çerkes katılımcılarda da benzer bir eğilim söz konusu. Bir etnik grubun yaşadıkları ülke dışındaki akrabalarla (örneğin Kürtlerin Irak, Suriye ve İran Kürtleri ile, Çerkeslerin Çerkesya dışında, örneğin Ürdün, Suriye Çerkesleri ile) bağları az veya çok güçlü olabilir. Ancak Türkiye’de yaşayan ve anavatanları Türkiye olan Kürtlerden farklı olarak, Türkiyeli Çerkeslerin içinde önemli bir kesim, etnik kimlik vurgusunu sadece Türkiye’ye referansla yapmıyorlar. Onlar için Çerkes kimliği, hem Rusya topraklarında kalan anavatanları Çerkesya’ya hem de Türkiye’ye dokunuyor.

Benim için var olma mücadelesi aslında. Ben mücadele veriyorum kimliğim için çünkü her yere. Dünyanın her yerinde bunun için mücadele vermek zorundayım. Rusya’da Rus olmadığımı dair mücadele veriyorum, Türkiye’de Türk olmadığımı dair mücadele veriyorum. Almanya’da Alman olmadığımı dair mücadele veriyorum. Ben dünyanın her yerinde Çerkes kalabilmek için mücadele veriyorum. Kendi toprağım da dahil. (DG-19)

Dini Kimlik

Dini kimlik için esas olarak Kartal ve Esenyurt’tan işçilerle ya da Kayseri’de esnaf ve iş insanlarıyla yaptığımız odak grup toplantısında katılımcıların (“İnsanım”, ya

da “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşıyım” gibi doğrudan dine gönderme yapmayan ifadelerini bir kenara bırakırsak) kullandıkları ifadeleri örnek verebiliriz.

Elhamdülillah Müslümanım. Türkiye’mizin kalkınmasını bekleyen, sonuçta Türk vatandaşı, Müslümanım yani. (OG-1, K4)

Müslüman Türk evladı. (OG-12, K9)

Bu anlamda dini kimlik, memleket, milliyet ve vatandaşlığın meşruluğu ile de bütünleşmiş, hemen dile gelen, kolayca başvurulmuş bir formül niteliği taşıyor. Ancak bu formülün altı çok farklı yönle doğru gidebiliyor. Yukarıda etnik kimlik bahsinde değindiğimiz gibi, bir yandan, din söz konusu olduğunda da, farklılığın kendisi kimlik haline gelebiliyor. Yani kendilerini belli bir dini kimlik altında tanımlayanlar, o kimliği özellikle başkaları ile farklılıkları üzerinden tarif edebiliyorlar. Yani kimlik “içki içmek-içmemek”, “başörtüsü takmak-takmamak” gibi sembollerde inşa olabiliyor. Tam da bu sembolik yoğunlaşmalar altında ifade edilen dinsel kimlik, dinin taşıdığı anlam dünyasından, tarihsel hafızadan, tarih içinde paylaşılan değerlerden ve iyilik mesajlarından uzaklaşıyor, din bir arada yaşamayı kolaylaştırmak yerine, zorlaştıran, hatta bizzat bir arada yaşamayı imkânsız hale getiren bir kimlik haline geliyor. Kuşkusuz bu türden dinsel referansla kurulan kimliğin oluşturduğu sembolik kutuplaşma sadece “dini” taraftan bakanların gerçekleştirdiği bir olgu değil; bu kimliğin karşısında konumlanan seküler kimlik tanımları da “içki içmek-içmemek”, “başörtüsü takmak-takmamak” sembollerinde aynı kutuplaşmayı yeniden üretiyor.

Örneğin dindar ve muhafazakâr taksici bir katılımcımız için içki, her zaman için “kötü bir arkadaşdır” ve “her zaman için kesin biçimde aileye zarar verir”.

Çocuğuma işte çok hani her şeyi anlatmaya çalışırım özgür bakımdan kızım ne isterse onu ama baktığımız zaman içki mesela içkiyi biz dışlarız hakikaten sevmediğim bir noktadır. İçkili bir erkeğin evine gidip de evinin dağılması çocuğunu dövmesi eşini dövmesi bunlar bizi çok üzüyor. (...) İçenler de içkinin de her zaman kötü bir arkadaş olduğunu o içkili bir şekilde sarhoş eve gidip de kendisinin dengesini şaşırıp eşine ve çocuğuna zarar veren insanları çok gördüğümünden dolayı ona hep karşı kaldım ben. (DG-42)

Bu katılımcı “içki” meselesiyle ilgili olarak, başkalarıyla önemli bir fark inşa ediyor ve büyük ölçüde kendini sınırlarda tanımlıyor ancak bu kimlik inşasının sadece bu boyutta oluştuğunu söyleyemeyiz. Sınırın arkasındaki topluluk (cemaat) da önemli. Aslında bu topluluk çok genel olarak bir anlam dünyası; insanın tanındığı ya da tanınmak için uğraş verdiği bir yer. Bu dindar muhafazakâr AK Parti seçmeni erkek, aslında aşağıdaki anlatısında görüldüğü gibi, bir yandan kimliğin başkalarını dışlamasına ve çıkara özdeş kılınmasına yönelik eleştiri getirirken, aynı zamanda, sınırın beri yanında kendisinin nefes alabileceği bir yer arıyor ve içeriğinden ziyade biçimiyle tanımladığı bu yerin tanınmasını istiyor.

Mesela İsmail Ağa Cemaati’ne gittik, biz buraya kimliğimizi biz de bıraktık. Biz o kimlik içinde olmadık oradan kendimizi bir şekilde çıkardık. İkincisi Ak

Parti'ye gittim diyelim. Ak Parti'nin şeyine baktım. Biz buraya çok hizmet ettik. Ak Parti bir baktım ki kendi bünyesinde akrabalarını, eşini, dostunu, mal varlığını kendi etrafında harcayan insanlar olmuş. Baktık bize zararı yok. Biz oradan da kimlik fotokopimizi çekmeyip biz kimliğimizi alalım dedik. Sonra işte en son ben İyi Parti'ye gittim. İyi Parti'yle de konuştum. Gerçekten çok güzel insanlar var. Hatta onlara da şunu söyledim. İnsanlarla birebir diyalogda olmanız, insanlara işte gerçekten yaklaşıp insanların hani din üzerinden ya siz de siyasi yaklaşın ya. Gerçekten siyasi derken şey "dinen siz de yaklaşın" dedim artık böyle. Nasıl söyleyeyim hani "insanların mesela çarşafı var, te-settörlüsü var, hani şeyi var dedim onlara itici gözle bakmayın. Siz de bir kucak açın. Esnaf ziyaretlerinde bulunun. Öğrencileri bir arada bulmaya çalışın. Cuma namazlarına gidin" dedim "Cuma namazlarında bulunun". Hani asıl kimlik bizim ülkemize baktığımız zaman İslam. Siyasi İslamlık şeyinde ilerliyor. (DG-42)

Ancak araştırmamızda dindarlığını sınırlarda, örneğin "ıçki" ile tanımlamayan katılımcılarımız da yer aldı. Örneğin, dindar-muhafazakâr özelliğe sahip ve işçilik yapan bir erkek katılımcı Alevilerle olan muhabbetini anlatırken tam da bu sembolik farklılaşmanın ötesindeki bir dini kimliğin altını çiziyor.

Aslında insanlar iki çeşit. İyi mi kötü mü? Bu kadar basit yani. İyi vardır bir de kötü vardır. Çok basit. Bizim ülkemizde de bu böyle. Bir iyi insan vardır bir kötü insan vardır. Sen istediğin kadar namazını kıl, orucunu tut, zekatını ver, hacca git. Sen iyi bir insan değilsen, değilsindir ya. Kötü bir insan da istediği kadar ıçki içsin, kumar oynasın, zina yapsın, fuhuş yapsın, kötü bir insan kötü değildir ya kalbi iyiye bitmiştir bu. (DG-49)

Sembollere ilişkin kimliğe ve sembollere sıkışmayan dindar kimliğe dair bu örnekleri verdikten sonra, daha genel anlamda dine referans vererek kendilerini tanımlayan katılımcılarımızdan örnekler verelim. Bunlardan biri Kayseri'deki odak grup toplantısına katılmış olan, müteahhitlik yapan bir katılımcı; kutsal dava anlayışından uzaklaşıp daha minimal ve insana dair, başkalarıyla çatışmak yerine mütevazı bir anlayışı dinsel referanslar üzerinden kurmaya çalışıyor.

Allah'ın yarattığı bir kulum. Bu dünyada görevimi tamamlayıp gitmek için uğraşan biriyim. (...) Samimiyetimle söylüyorum bunu. Kimsiniz sorusu, bir inancım var, dini inancım var, elhamdülillah Müslümanım, Allahu Teâlâ yeryüzüne göndermiş, belirli emirleri vermiş, öyle düşünüyoruz. Bu emirleri yerine getirebildiğimiz kadar getirmeye, üremeye işte birkaç tane evlat bırakacağız dünyaya kalıtsal bir şey, ne kadar da vatana millete faydalı olursa bizi mutlu edecek. Benim yaşam felsefem bu. Ben buyum. Ben çok idealleri olan birisi değilim. (OG-12, K7)

Bir başka esnaf erkek de kendi yaşadığı dinseliliği, "Müslümancı" olarak nitelediği cemaatçi kimlikçilikten de ayırıyor.

Ben Allah'ın adaletine sığınan, sevgi, saygı ve hoşgörüyü kendime şiar

edinmiş, yol edinmiş bir insanım. Kendimi bir Müslüman olarak tanımlıyorum. Lakin Müslümanca da değilim. Yani her zaman mazlumdan yana olacağız Abdurrahman Dilipak hocamızın dediği gibi zalime karşı olacağız, zalim babamız bile olsa. Mazlumdan yana. Çünkü çok önemli bir olay. (DG-50)

Başka bir katılımcı dini referanslar üzerinden bir aradalığa kapı aralıyor.

Ben ülkesini çok seven, insanları da çok seven yani bütün insanları hiç ayırmadan yani bana zararı olmadıkça yani işte Tanrı bunları Allah bunları çok güzel yaratmış, ne güzel insanlar diyebilen bir kişiyim yani. Manevi değerlere önem veren insanım yani. (OG-12, K8)

Görüştüğümüz kişiler arasında eşitlik ve tanınma talebini dinsel referans ve kültürel repertuardan beslenerek yürütmeye çalışan önemli sayıda kişi var. Bunlar genel anlamda bir arada yaşama arzusunun göstergeleri olarak okunabilir. Örneğin, “Müslümanlık” yapmayan dindar katılımcı, dindarlar ve dindar olmayanların yaşadıkları sıkıntıları görerek, aslında bir arada yaşamaya dair sahip olduğu duyarlılığın da işaretlerini veriyor.

Yani bu Ecevit döneminde de aynıydı, Adnan Menderes döneminde de aynıydı. Atatürk döneminde de aynıydı. Değişen hiçbir şey yok. O zaman sarıklı cübbelileri asıyorlardı, şimdi Atatürkçüleri asıyorlar ya da asmaya yelteniyorlar ya da hapse atıyorlar falan. Aynı şeyler, değişen hiçbir şey yok. (DG-50)

Etnik kimlik bölümünde alıntıladığımız ve Kürt kimliğinden taviz vermeyen dindar esnaf katılımcı, aslında kutuplaşmayı etnik kimlikler etrafından gördüğü için ve bunu aşmak için, ulusal düzeydeki kimlik hayali için, aslında çok net bir şekilde savunduğu, hatta taviz vermediği kendi Kürt kimliğini de aşacak bir yol deniyor. Repertuarındaki en güçlü referans olan dine, AK Parti’ye duyduğu güvene, bu partiye güvenenlerin arasında dolaşan “istihbari” bilgiye yönelerek, neredeyse çatışmasız bir ütopya üretiyor ya da bir ütopya sığınıyor...

Çünkü 2023 yılından sonra AK Parti’de bir çığır açılacak. (...) Türkiye Cumhuriyeti’nin TC’si ortadan kalkacak ve birleşik Anadolu İslamiyet devleti kurulacak. Birleşik Anadolu devleti kurulacak ve burada eyalet sistemleri devreye girecek. Ve burada hiç kimse kimseden rahatsız olmayacak bir etken ortaya çıkacak. Yani sen nerelisin? Türkiyeliyim demeyecek, ben Anadoluluyum diyecek. Kürtler de Anadoluluyum diyecek, Araplar da diyecek Anadoluluyum. Batıya da diyecek Anadoluluyum. Başka ırka diyecek Anadoluluyum. Dediğin zaman kimse kimseden rahatsızlanmıyor. (DG-51)

Ne kadar içeriden bilgi almıştır, arzulanan bir gerçek midir, rasyonel bir spekülasyon mudur, karar vermek çok kolay olmasa da dindar muhafazakâr Kürt kökenli bu katılımcının söyledikleri hayalindeki ideal “bir arada yaşama” projesine dair bir fikir veriyor. Bu, bir bakıma, etnik kimliklerin kutuplaştırıcı yapısına itiraz ve erken cumhuriyetten günümüze süre gelen ayrıştırıcı söylemlerin son bulmasını hayal etme bakımından ilginç bir örnek. Burada, etnik kimliklerin kutuplaştırıcı yapısına karşı

ilginç bir itirazdan ve erken cumhuriyetten günümüze süre gelen ayrıştırıcı söylemlerin son bulması yönünde bir hayalden bahsedebiliriz. En azından din ve Anadolu kimliği gibi alternatif kimlik arayışlarında kutuplaşma durumuna son verme isteğini not edebiliriz.

Dini kimlik konusunda son bir alıntı daha koyalım:

(Kimliğim) Müslüman diye başlar, biraz galiba hayatınızın odağının ne olduğuna bağlı bu. (...) Bir var olma nedeniniz var. Yani kendinizi nasıl var hissediyorsanız o çok önemli yaşamda, motivasyonunuz için. Onunla kendinizi tanıtlıyorsunuz. Ben mesela şimdi bir yere gittiğimde -Rüzgâr benim torunumun adı- "Ben Rüzgâr'ın anneannesiyim" diye tanıtıyorum. Çünkü hayatımın şu an en önemli odağı o olduğu için muhtemelen falan. Dolayısıyla kendinizi nasıl var olmuş hissediyorsanız öyle tanıtıyorsunuz. Kimliğiniz onunla bütünleşiyor yani. Müslümanlık sizin en önemli var olma nedeniyseniz, yaşam biçiminizi buna kurduysanız ben Müslümanım diye kendinizi tanımlıyorsunuz. (DG-28)

Kimlik tanımına "Müslümanlıkla" başlayan bu katılımcının aynı zamanda laikliğe önem veren bir CHP seçmeni kadın olduğunu not edelim. Bu alıntı, kendi kimlik tanımına Müslümanlıkla başlayan bir kişi söz konusu olduğunda bile, Türkiye'deki kutuplaşma görüntülerinin altına inildiğinde, bambaşka kimlikler arası köprülere rastlayabileceğimizi gösteriyor.

Kültürel Anlam Dünyaları

Her ne kadar "kültürel" kimlik tanımlarından bahsettiğimizde hemen akla etnik ve dini referanslarla yapılan tanımlar gelse de kültür çok geniş bir yelpazeye yayılan bir kavram. Kültürü gündelik hayata sinmiş gelenekler, örf ve adetler, değerler, normlar, coğrafyanın şartlarıyla kurulan ilişki türü, geçmişe köprü, gelecek için rehberlik yapan, somut ve soyut ürünler ve sembollerden oluşan bir yol haritası ya da alet kutusu olarak düşünebiliriz. Bu bakımdan, kültür, etnik ya da dinsel işaretlerin dışında da çok zengin bir birikimden beslenen ve sürekli yenilenen anlam ağları olarak tanımlayabiliriz.

Çok sayıda katılımcı kendilerini bu geniş yelpazede anlattılar. Ve toplumda gündelik hayat karşılaşmalarında çok sık karşılaşılan "memleket neresi?" sorusu araştırmamıza da yansdı. Ancak katılımcıların bir kısmı, kendilerini öncelikli olarak ailelerinin kökeni olan şehirle, "memleketleriyle" anlatırken, bir başka kesim ise, bu sorunun gündelik hayatta çok sık karşılarına çıktığını anlattılar. Özellikle kendilerini "İstanbul" olarak tanımlayanların birçoğu, başkalarına bunu söylediklerinde, "evet ama memleket neresi?" sorusuyla karşılaştıklarını belirttiler.

Yani bölgesel, Karadeniz bölgesi, kimlik deyince, nerelisin deyince az önce ablayla da konuştuk, Kastamonuluyum, Boluluyum bizi oralı insan zihninden geçiriyor. Ben Boluluyum bu arada. Abla belki Doğu'dan biri olsaydı a Doğu'danmış diye zihnimden geçirebilirdim. (...) Bölgelere fazla önem veren bir

toplumuz. İşte “nerelere gittin?” “Karadeniz’e”. Bütün Batı Karadeniz, Doğu Karadeniz hepsi bir görüyor. Ege’nin başı da sonu da her biri birbirine yakın şeymiş gibi görüyorlar. Seviyoruz bu bölgeleşmeyi. (DG-13)

Yani köken kimliğimiz geliyor. Ama mesela ben İstanbulluyum desem bunu kabul etmiyorlar; “ama nerelisin?” (DG-38)

Evet İstanbulluyum. Bu soru çok şey geliyor, yani İstanbulluyum dediğim zaman hemen insanlar peki baban nereli gibi deşmeye çalışıyorlar. (DG-46)

Kültürel kimlikler. Bulunduğun bölge mesela ben Sivaslıyım. Bizim orada toplumsal çevre ön plandadır. Ya da mesela biri evine geldi, Anadolu, Türkiye’nin yapısında vardır aslında ama bazı bölgelerde evine gelen misafire salgın hastalık bile olsa evinde ağırlarsın, zorundasın. (DG-9)

Çok sık karşımıza çıkmamış olsa da bazı katılımcıların “memleket”le kurdukları bağları, bir bakıma “çeşitlilik” ve “dürüstlük”le tanımlanan “yerel milliyetçiliklerini” etnik ve dinsel kimlikleri aşan bir şekilde kullandıkları dikkat çekiciydi.

Kayseri’de 1924’e kadar Rum’lar vardı. Kayseri’de bizim gençlik yıllarımızda Ermeniler vardı. Onlar da dürüsttür. Yani Kayserili. Şeyde bile torunlarına rastladım Yunanistan’da. 1924 mübadelesinde gitmiş. Yani Kayserilinin bu değerleri, manevi değer demek, vicdanı olan insan demektir. Hangi dine mensup olursa olsun. (...) Çünkü söz ağzından çıkana kadar söz senin esirin. Söz ağzından çıktıktan sonra sen sözün esirisin. (DG-48)

Katılımcıların birçoğu kültürel ağlar içinde değerleri, eğitimi, iyi olmayı, bir aradalığa yönelik tarihsel referans arayışlarını öne çıkararak ve bunları da daha geniş bir ilişkisellik içine yerleştirerek kendilerini anlattılar.

Bizi biz yapan değerler. (...) Benim için vicdan, ahlak, bulduğum, yaşadığım toplum, yaptığım iş, insanlara sağladığım katkı, fayda. Yani beni ben yapan değerler bunlar. Benim kendi işimi doğru yapabilmem, güzel yapabilmem. Benim insanlara bir değer, artı değer yaratabilmem, hayatım yani ben şunu düşünürüm bazen. Acaba ben yarın ölsem kaç kişi gelir cenazeme? Ya da kaç kişi gerçekten üzülür? İşte bu şeyle ölçülüyor biraz da; yani öldüğümüzde yokluğumuzu hissedecek insan sayısıyla doğru orantılı olabilir. Ne kadar iyi bir insan olduğumuz ya ad kimlik olarak ne kadar altı dolu bir yaşam yaşadığımız. (DG-43)

Benim farklı kimliğimde bir, hayırseverlik vardır. Kesinlikle kazandığın o kazandığın benim diye öyle sahiplenmeyeceksin. O kazandığın içinde toplumun hakkı var. (...) Şimdi yani benim kimlik olarak önem verdiğim dediğim gibi bir yani bunu demek zaten insanda olması gereken vasıf. İnsan dürüst olmalı. Kesinlikle. Dürüst olmalı ama hiçbir insan ben çok dürüstüm dememeli. (DG-48)

Ben samimiyetle samimiyetle, tabi bu kelime belki yanlış da olabilir. Yüreği sevgiyle dolu Yunus tipli bir insan olmaya çalışıyorum. Felsefem bu.

Bundan şaşmam yani. (OG-12, K8)

Benim için kimlik kişinin tahsili, memleketi, bu kadar. (DG-44)

Herkesle anlaşmaya çalışan, eleştiri, eleştirmeyen, eleştiriye de çok açık olmayan, vicdanlı, Allah'tan da korkan ama modern de, tüm modern yaşantıya da saygı duyan, aşırıya kaçmayan, saygı duyan ama aynı şekilde saygı da bekleyen gibi. (DG-3)

Bazı katılımcılar, başarıya ve evrensel (insani) değerlere vurgu yaparak geleneksel kimliklerin sınırlayıcılığından kurtulmaya çalıştıklarına dair ipuçları verdiler.

Ben hümanistim. Sadece insanları seviyorum. Bütün canlıları daha doğrusu fark etmiyor dini, dili, mezhebi. (OG-6, K4)

Ben hümanistim derken direkt hümanist şöyle bir şey var. Kimsiniz? Yaradılanı severim yaradandan ötürü diyor yani yine insanız da şey var mesela. Hakkı savunan insan olduğumu düşünüyorum. Hakkımı yedirmem yemem de. (OG-12, K6)

Toplumsal kesimler olarak yani liberal tabi dünya görüşü olarak. Hümanist diyelim liberalin daha da geniş haliyle. Ama tabi ki biraz daha şey muhafazakarlık boyutu da şeyden dolayı var belki hani kendi kimliğini biraz daha koruma durumu da var. Bu da ne işte, milliyetçi unsurları biraz koruma gibi, dini unsurları. Yani ne esprisini yapalım ne de eleştirelim. O orada dursun. Senin dinin sana benim dinim bana. Ben ne sana telkinde bulunurum ama ne de sen bana telkinde bulun tarzı. Öyle bir muhafazakarlık benimki hani. Hani durduğu yerde dursun. Sandığa koyarsın durur ya. Başında nöbet tutmak değil, orada dursun yani. O noktada bir muhafazakar yani. Ne o, uysal mı nasıl isimlendirilir bu? (DG-35)

Adaleti seven... (...) Ben severim, ayırt etmem, insanı şuymuş buymuş yani Laz'mış, Çerkeş'miş, Kürt'müş diye ayırt etmem severim yani. İnsan olduğu için severim. (OG-12, K5)

Ya ben kendi adıma benim için sadece insan olması yeterli bir insanım. Benim için yaşı, cinsiyeti, tercihleri, dini, inancı hiç bunlarla inan ki ilgilenmiyorum ben. Benim için düşünceleri önemli yani. Düşünceleri önemli. İyi olması lazım yani. Doğayı sevmesi lazım, çevresini sevmesi lazım, koruyucu olması lazım, kollayıcı olması lazım, hayvanları sevmesi lazım. Ben onları görüyorum insan da. Edepsiz olmaması lazım, terbiyesiz olmaması lazım. Sadece iyi duyguları olsun, iyi şeyleri olsun. Özünde yani öyle olsun isterim. (DG-23)

Öncelikle insanım tabi ki. Çevremi temiz tutmaya çalışan, değerleri olan, saygı çerçevesinde yaşayan bir insanım. (OG-1, K3)

Cinsiyet Kimliği

Cinsiyet kimliği, çok farklı siyasal eğilim, etnik köken ve yaşam tarzlarına sahip kadın katılımcılar ve örneklemimizde yer alan az sayıdaki LGBT bireyler tarafından dile getirildi. Etnik ve dinsel kimliklerde olduğu gibi, cinsiyet (ya da toplumsal cinsiyet) kimliğinin de toplum içindeki ilişkilerden, yaşanan ayrımcılıklardan, bu ayrımcılık karşısında gösterilen performansla doğrudan ilişkili olduğunu söyleyebiliriz.

Ben kadınıym diye başlıyorum mesela. Ve mesela ikinci İş Bankası’nda çalışıp ben İş Bankalıyım diyordum yani mesleki kimliğim çok öndeydi galiba, mesela anneyim diyordum, mesela Türk’üm demek hiç aklıma gelmiyordu benim. (...) Ben çok memnunum kadın olmaktan. (...) Ne bileyim işte kadınların hayatı daha mesela daha güçlü bağlarla bağlı olduğu, bu belki anneliğin verdiği bir şeydir, daha çok çabalı, daha üretken, daha planlamacı, on işe yetişiyor olmak benim için mesela hala bir motivasyon oluyor. “Yaşasın onu yaparken bunu da yaptım bunu da yaptım” gibi beni mutlu eden bir şey. Muhtemelen oradan gelen bir şeydir. (DG-28, CHP seçmeni kadın)

Önce cinsi kimlik geliyor aklıma, kadın erkek kimliğimiz geliyor. Onun dışında da kimlik olarak kökenimiz geliyor. (DG-38, AK Parti seçmeni kadın)

Kadınıym kendi özgürlüklerim var yani kendini savunan, bir şey için çabalayan bir kadınıym. (OG-1, K3, işçi kadın)

Kimlik olarak cinsiyete vurgu yapan kadınlar geleneksel, kültürel kimliklerin üzerine çıkabiliyor.

Yani önce kadın kimliğim. Neden? Çünkü çok açık değil mi? Çünkü bugün kadın olaraktan mesela bir yolda yürüyemiyorum. Kadın olarak ağızımdan tek bir kelime çıktığında susturuluyorum, bastırılıyor. (DG-53, Kürt genç kadın)

Üniversite öğrencisi genç bir kadın, dezavantajlı olduğunu düşündüğü kimliği öne çıkarıyor ve etnik olarak çoğunluğa dahil olmasına rağmen bu hususu önemsizleştiriyor; etnik olarak farklı olanlar karşısında adil bir tavır alıyor.

Yani cinsiyetimi önemserim. Çünkü dezavantajlarını ben çekiyorum gerçekten. Hani dini kimliğimi de önemserim aslında. Çünkü dünyada dezavantajlı bir grup yine de. Türk kimliğimi aslında çok önemsiyor muyum bilmiyorum çünkü bunu biraz çok öyle görmüyorum kendimi. (DG-58)

Sınıf Kimliği

Kültürel kimlik referanslarıyla sık sık içe içe geçse de sınıfsal kimlik özellikle alt, alt-orta sınıftan katılımcılar tarafından dile getirildi. Ancak yukarıda yer alan ve çoğunlukla insanların hissettikleri yaraya, tanınma arzusuna göre daha çok dile gelen dinsel ve etnik kimliklere benzer şekilde, sınıf da genel toplumsal refahtan alınan

düşük pay, bir bakıma sınıfsal yara, toplumdaki hiyerarşideki düşük konumdan ötürü daha çok vurgulandı. Başka bir deyişle, insanın hissettikleri yaralar, altı daha çok çizilen kimlikleri oluşturuyor.

İstanbul'da Kartal ve Esenyurt'tan işçilerle yapılan odak grup toplantısı sınıf meselesini oldukça bariz bir şekilde ortaya çıkardı. Bu grup, belki de bir aradalığın etkisiyle sınıf kimliğinin evrensel özelliklerine vurgu yaparak birbirleriyle aralarında köprü kurma arayışında bulundular. İçinde yaşadığımız kültürün çatışmacı taraflarından ziyade müzakereci ve köprü kurmaya yönelik bir tavır takınma refleksi geliştirdiler, evrensel değerlere vurguyla kültürel kimlikleri önemsizleştirdiler.

Sınıf kimliğim var, emekçi olarak görüyorum kendimi. Kendim açımdan başka kimliği kabul etmiyorum. (OG-1, K2)

Sivaslıyım evli çocuk babasıyım. Esenyurt'ta oturuyorum, Beşiktaş takımını tutuyorum. Ondan sonra bazen pahalılık, vitrinlere baktığım zaman veyahut da bu elit olan yerlerden geçerken niye ben de buralarda yemek yiyemiyorum, ya da niye bu mağazalardan giyinemiyorum diyen böyle hayal, umut dünyasında yaşayan normal, orta direk vatandaşım. (OG-1, K4)

Emekçiyiz, çocuklarımızı yetiştirmek için onları bu memlekete hayırlı evlat olabilmek için, iyi insan olabilmek için, olabilmeleri için, onlar için uğraşan bireyleriz. Biz de zamanı vakti gelince bayrağı onlara teslim edecek iyi bir baba, iyi bir anne olmak için uğraş veren, hepimiz ölümlüyüz, hepimiz gidiciyiz, yeter ki iyi şeyler bırakabilmek için uğraşan nesillerden bir tanesiyiz. (OG-1, K7)

Hayal kurmayı bırakmış birisiyim. Günü geçirmeye çalışıyorum. Ama yine de iyi bir insan olmaya çalışırım. (OG-1, K9)

Aynı grupta, sınıfa vurgu yapan katılımcılardan biri, ekonomik derdi olan insanların nasıl medyanın kurduğu dünyayla ve siyasetle avunup, gerçek meseleleriyle ilgisinin koparıldığını, sınıfsal çelişki ve eşitsizliğin örtüldüğünün altını çizdi.

Ben de asgari ücretle çalışan bir işçiyim yani. Yani kimse beni tanımasın, ben de onları tanımam. Sadece medyada, sosyal medyada televizyonlarda haberlerde gördüğümüz insanlar. Yani bizlere faydası yok. Ne zaman cebimiz iyi para görecektir, durumumuz iyi olacak. O zaman habere bile bakmıyorsun, nasılsa tuzum kuru ben rahatım. Ama ne zaman asgari ücrette çalışıyorsun durumum zayıf, bu sefer işte "cumhurbaşkanı bunu yapmış, şu şunu yapmış, muhalefet bunlara böyle diyor", ama senin cep yine boş. O yüzden yani ben o şekilde tanıyorum kendimi. (OG-1, K5)

Karmaşık Gerçeklik: "Ben Hepsiyim"

Kimlik tanımlamalarına dair buraya kadar yer verilen alıntılar ve yaptığımız değerlendirmeler kimliklerin tek başına vücut bulmadıklarına dair önemli ipuçları

veriyordu. Fakat, birçok katılımcı kimlik referanslarının zaten iç içe geçtiğini, insanlık hallerinin zaten bir kesişim olduğuna dair çok önemli anlatılar sundular. Bu anlatıların içini dolduran en önemli unsurların kişisel biyografiler olduğunu söyleyebiliriz. Başka bir ifadeyle, kültürel arka planlar ne olursa olsun, pratikler kimliklerin şekillenmesine, aynı kimlik kategorisinde olması beklenen insanların bile tam da (mikro ölçekte gerçekleşen) bu pratikler nedeniyle birbirlerinden farklılaştığını gösteriyor. Çünkü insanlar farklı kültür, sınıf, meslek, eğitim, coğrafya gibi dairelerle ilişkilendirirken, ortaya çoğul kesişimler çıkarıyorlar.

Örneğin üniversite öğrencisi genç bir kadın kimliklerin iç içeliğini, hareketini, akışkanlığını çok iyi anlatıyor

Mesela benim kimliğim, ben burada bir kendimi ifade edebiliyorum. Ama aile içerisine girdiğim zaman da bir kimliğim var. Aslında arkadaş grubunda olan her insanın girdiği ortama göre bir kimliği var bence. Çünkü biz toplum olarak ailemizin içine girdiğimiz zaman daha güzel böyle kendi ailemiz bile değil akrabalarımızın içerisine girdiğimiz zaman atıyorum dikkat ediyoruz davranışlarımıza. Daha derli toplu duruyoruz. Orada farklı bir kimlik sergiliyoruz, farklı bir davranış sergiliyoruz. Ya da arkadaşlarımızın yanında ailemizin yanında davrandığımız gibi davranmıyoruz. Daha özgür, daha salaş, daha böyle kendimizi ifade edebilir. Bana göre bunlar da farklı kimlikleri temsil ediyor (DG-9)

Dindar muhafazakâr iş insanı bir erkek katılımcı kimlik meselesinin bağlamsal ve ilişkiselliğine ilişkin bir farkındalık gösteriyor:

Boğaziçi üniversitesinde beni çok zamanlar konuşmacı olarak çağırdı öğrenci iletişimim onlarla konuştuğum farklı. İlahiyat fakültesine de çağırdılar konuşmacı olarak. Oradaki konuşmalarım da farklı. Yani şunu demek istiyorum. Öne çıkaracağın kimliği karşı platforma göre öne çıkarırsınız. Yani bir tekdüze olarak işte benim şu kimliğim diye yani ortama göre kimlik. (DG-48)

Veya başka bir genç işçi:

Bekarım, özgür biriyim, gezen biriyim. (OG-1, K8)

Dindar olduğunu, AK Parti seçmeni olduğunu öğrendiğimiz bir kadın kendini anlatırken, bu özelliklerini anlatmıyor:

Benim tek kimliğim sanatla uğraşmam, başka kimliğim yok. Yani hayvan se-verim, inançlıyım, sanatımı seviyorum, merhametliyim, insanların iyi olmasını isterim, kimse kimseye düşman olsun istemem, kavgalar olsun hiç kavga edemem ettiğim zaman çok kötü olur. Biriktirim biriktirim sabırlıyım ama kavga taraftarı değilim ama olduğu zaman da işte kötü oluyor. (DG-37)

Bazı katılımcılar çoğul halleri içindeki çok daha radikal olduğu düşünülen ya da kutuplaşmaların tarafı olarak algılanan kimlik özellikleri yerine mesleklerini, üretim alanındaki başarı, mesleklerine bağlılık ya da başarısızlık kıstaslarını ve bunlarla birlikte var olan başka referanslarını anlattılar.

Şu son zamanlarda mühendis oluşum benim için aslında çok önemli. Mühendis bir LGBTİ+ oluşum aslında en önde olan bir şey diyebilirim. Yani bilimsel bir şey üretmek, bilimsel bir şey üretecek kimliğim gerçekten en çok öne çıkan kimliklerimden biri sanırım. LGBTİ+ oluşum aslında çok önemli değil benim için diyebilirim. Çok üzerine düşünmüyorum. Çünkü düşünmemi gerektiren şeyler olmuyor. (DG-8)

Aileden gelen hareket de kimliklerin sabitlenmemesini, dolayısıyla anlam dünyalarının çoğulluk içinde verilmesini sağlıyor. Bir kadın katılımcı (göçmen kökenlerinden başlayarak) bu çoğulluğunun nasıl oluştuğunu anlatıyor:

Ben Eskişehir’de doğdum. Sonra da ilkokulu 6 yerde, ortaokulu 2, liseyi 2 yerde okudum ben. Her yerde o kadar az zaman geçirdim ve çocukluğum Türkiye’nin doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine böyle birer yıllık arayla bir yandan savrulduğu için olsa gerek kendimi çok köksüz hissettiğim bir durum var. Her zaman benim için içine girdiğim bir gruba dahil olmak adaptasyon kolay oldu. Çünkü adaptasyonu öğrenmişim. Öğrenmeseydim, o süreçleri, çocukluğumu, ilk gençliğimi geçirmem kolay olmazdı. Sosyalleşmenin yolunu adaptasyonda bulmuşum. Onun için de kendimi memleketiyle mesela işte biz Trabzonluyuz, biz Diyarbakırlıyız diye kimliklendireceğim bir durumum yok. Etnik kökenimle de ilgili kimliklendireceğim bir durum yok. Çünkü ailede öyle baskın bir etnik kimlik yok bizde. İnanç meselesine geldiğinizde o da altı kalın çizilir bir şey değil. Herkesin kendi kendine nasıl diyelim işte alışılmış Anadolu inancı çerçevesinde Müslüman oldu ve alışılmış inancı çerçevesinde Müslümanlığını yaşadığı, işte çok da başkalarının neye inandığına, ne yaptığına da fazla aldırmadan çok da meraklı olmadan yaşamak gerektiği de öğretildiği için öyle de bir şeyim yok, kendimi tanımladığım bir şey yok. (...) Yani kimliklenmekle alakalı bir aidiyet arayacak olursam herhalde en çok aidiyeti işyerimle kurabilecek gibi görünüyorum. Başka bir işte yani Türk vatandaşımı, sonuçta Türkiye Cumhuriyeti vatandaşımı baktığınız zaman. Başka da bir kimliğim yok doğrusu. Kadını tabi kadın olmayı çok seviyorum. Eğer kimlikse kadını, feministim, kadın haklarının güçlendirilmesi için keşke daha fazlasını yapabilseydim, vicdan azabını taşıyan birisiyim. Öyle. (DG-2)

Yaşadığı çoğul hayat nedeniyle “kimliklenemediğini” söyleyen bu kadın katılımcıya paralel olarak, Gezi olaylarına katılmış genç bir erkek de yaşadığı güzergâhlar sonunda “kimliksiz olmayı seçtiğini” söylüyor.

Sonuç olarak yani geldiğim yer, ailemin durumu, hani sosyoekonomik olarak okuduğum okullar, işte yaşayabildiğim hayat, bu ülkede, biraz beyaz kalıyor yani Türkiye’nin durumunu düşününce yani. Ama o kadar da beyaz değil çünkü ben öyle bir insan değilim yani. (...) Ya da işte içinden çıkılmaz döngülerin ortasına doğuyorsun yani. O da işte senin kimliğini belirginleştiriyor yani, kimlik biraz böyle çünkü aileden ve toplumdan edindiğimiz bir şey olduğunu düşünüyorum ben. Doğduğunda sana manual’le gelmiyor, sen şusun busun diye, ondan sonra o içine doğduğun hayat biraz seni şekillendiriyor. (...) Yani

işte mesela böyle daha, böyle ben biraz daha esasında kimliksiz olmayı seçtim diyebilirim. Yani böyle kimliksiz derken hani tabi ki de ait olma isteği herkes gibi bende de var ama yani ne bileyim, burada parti hiçbir zaman olmadı ya da bir işte dini bir grup hiçbir zaman olmadı. Öyle büyük kitlesel bir şeyin bir parçası olmadım hiçbir zaman yani şey olarak, resmî olarak yani. (DG-11)

Sosyalist olduğunu söyleyen bir katılımcı, bu kimliğine çok önem vermesine rağmen, kendini anlatırken, kendisinin çok farklı katmanlarını açıyor:

Birisine cinsiyeti ekleyebiliriz. Düşünceyi etkileyebiliriz. Yaşam tarzını ekleyebiliriz. İnancı, kültürü her şeyi ama her şeyi. Kimlik dediğimiz şey aslında bütün bunların bir toplamı. (...) Kimlikler bu arada sabit şeyler değildir her şeyden önce onu söyleyeyim. Değişir, dönüşebilir. Tıpkı cinsiyet gibi. Ben mesela çok sonradan kendisini keşfetmiş bir karakterim. Biraz böyle biseksüelliği araştırdım, okudum, edindim vs. bir şeyler baktım. (...) Baktım, “a, dedim ben bir erkekle de bir şeyler paylaşabiliyormuşum”. Onu da deneyimledim. Aslında şöyle. Kimlik sizin doğumunuzla beraber oldu bitti değil. Aslında sizin hayatınızla beraber nefes alıp veriyor, değişiyor, gelişiyor, dönüşüyor. (...) İnsanlara cinsiyetlerinden dolayı yargılamamam gerekliliğini keşfettim açık konuşmak gerekirse. Bizler birçok şeyi çok sonradan gördük. (...) Çünkü orada çok farklı şeylerle karşılaştık ve insan bu dünyaya bilmek ve anlamak için gelmiştir. Dolayısıyla o farklılıkları görüp de bilmezden gelemezdiniz. O farklılıkları görüyorsanız bilmek ve anlamak durumundasınızdır artık çünkü onlar sizin yaşamınıza temas etmiştir. Dolayısıyla biz de bu şekilde elimizden geldiğince kendimizi dönüştürmeye çalıştık. (DG-29)

Müslüman olmayan bir azınlık grubuna mensup kadın da, bu grubun toplumda küçük bir azınlık kalmış olmasına, dolayısıyla gelecek için kültürel devamlılık ve güven duygusu yaşayamamasına ve bu yüzden “mağduriyet” yaşamasına rağmen, bu özelliğini dile getirmemiş olması ilginçtir.

İlk önce bana kendini anlat deseler işte 38 yaşındayım, anneyim derim. Özel ders veriyorum derim 19 yıldır çalışıyorum derim. Rum asıllıyım derim. Burada doğdum büyüdüm derim. Çünkü zaten Despina’yı duyunca onu soracaklar ya ben önceden hazırlanıp cevabını veririm. Benim soyadım iki tane. Evlendiğim soyadım ve kızlık soyadım da duruyor, Despina (...) Anneliğimi herhalde en çok önemsiyorum. Denir ya hayat amacım var çocuklardan başlayarak geleceği güzelleştirmek, zihniyetlerini temiz tutarak orada yani bu doğru adımlar atmak ya da bana göre adımlar atmak önemli. (DG-60)

Dindar muhafazakâr özelliklere veya seküler özelliklere sahip olsun, her katılımcı kendini bu kadar net ifade etmese de, bazı katılımcılarda radikal kimlikçi davranışlar sergilense de, aşağıdaki örnekte görülebileceği gibi, büyük çoğunluk “birden çok kimliğin kesişimi” niteliğine sahiptir ve bu katılımcılar kimliği verili olanların üzerinde değerlerle ilişkilendirerek aşmaya çalışıyorlar.

Benim için, ben hepsiyim yani. Ben tek bir kalemde gitmiyorum yani.

Ben çalışkan bir insanım, çalışmayı seviyorum. Tembel insanı çok sevmiyorum. Yani çalışkan olmayı ve yani adil olmayı hak edene hakkını vermeye, öyle yaşamaya çalışıyorum. (DG-40)

Saygı duymaya çalışıyorum değişik fikirlere veya görüşlerine, giyimine, kuşamına, alışverişine, hayata bakış açısına, bu o. Bu da benim diyorum. Yani ortada durup anlayışla bakmaya çalışıyorum. İçimden kendimce eleştiride bulunuyorum ama bunu dilime, dilimle yüksek sesle paylaşmıyorum. Bir şekilde şey yapmaya, saygı duyarak ortada durmaya çalışıyorum. (DG-3)

Bu kesişim halinin en somut örneklerinden birini sınıf öğretmenliği yapan genç bir kadın ifade ediyor:

(Bir insanın birden fazla kimliği) Tabii ki olmaz mı? Mesela benim eğitimci kimliğim var. Birincisi en baş kimliğim evlat olma kimliğim ailemin yanında. Sonra ablayım, aynı zamanda kuzenim, aynı zamanda öğretmenim, çok iyi bir dostum. İşte baktığında iyi bir komşuyum. Her gittiğim yerde farklı kimlik edinmek zorundayız zaten. Her gittiğim yere Bolulu olarak gezmek neredeyse imkânsız. Onu sürdürmemek gerekiyor. Bir zaman sonra onun değeri kayboluyor zaten. (...) Kimliğiniz evet farklı kimliklerimiz var. Fakat bazı yerler oluyor ki kimliğinizin hiçbir değeri olmuyor. Tek bir kimlikle kalıyorsunuz. (DG-13)

Alevi bir kadın,

Çok kimlik çeşitleri var bu toplumda. Tunceliliysen bile bir kimliksin. Tokat Sırçalı köyündenim ben. Sırçalı köyündense bile bir kimliksin. Aleviysen bir kimliksin. Dulsan bir kimliksin. Engelliysen bir kimliksin. İşsizsen bir kimliksin. Doktorsan bir kimliksin. Yani fuhuş yapıyorsan bir kimliksin. Sana bir sürü kimlik sayabilirim. (DG-23)

Eski kuşak ülkücü bir kadın, sahip olduğu ideolojinin çağrıştırdığı teklik duygusuna rağmen, aslında kendisinin çoğulluğuna (Kürtçe öğrenme arzusu ve kadınlığı) ve partisinin bu çoğulluk karşısında yetersiz kaldığına işaret ediyor.

(İşleri nedeniyle Diyarbakır'da yaşayan ailede) Diyarbakır'da Kürtçe konuşulmuş, babam da öğrenmiş, annem de öğrenmiş. Ama biz evde konuşulmadığı için bilmiyoruz Kürtçe'yi. Konuşulsaydı, öğrenilseydi keşke diyorum hani. Bilsenmişim iyi olurdu, neden? Ben dil olarak, farklı bir şey değil dil olarak öğrenmiş olurdu. En azından tamam bir Türk'ün Kürtçe bilmesi çok mu kötü? Hayır, değildir. Bilebilirsin. Ama keşke öğrenmiş olsaydım diyorum şu anda evet iyi olurdu. (...) Ama maalesef ülkücü Milliyetçi Hareket Partisi'ndeki belki diğer bizim bulduğumuz ilçede öyle olabilir, bağlı olduğumuz kurumda. Ama yok değil, yüksekte de o var. Asla kadınların önde olmasını istemiyorlar. Yaptığımız projelerde bile "yaptınız teşekkür ederiz" o kadar. Bir onore etmek var insanı. Partide görmedim onu. (DG-32)

Antrenörlük yapan genç bir erkek,

Şu düşüncede değilim: “Bir insanın bir kimliği vardır, o da Müslümanım” der, “gerisi alt kimliktir” gibisinden. Belki bunu diyebilirsiniz ama ben öyle düşünmüyorum. Tabi ki Müslümanlık bizim doğduğumuz coğrafya gereği ve geçmişten gelen günümüze inancımız belli. Doğru, güzel bir kimlik, önemli bir kimlik. Ama bir insanın birden fazla kimliği olabilir. (DG-14)

İstanbul’un banliyö semtlerinde yaşayan, göçmen kökenli ve işsiz bir genç farklı bir bakış açısıyla kültürel kesişimselliğine göndermede bulunuyor:

Şöyle derim, kütüğüm Mardin derim, Mardinliyim, doğum yerim Yalova, İstanbul’da büyüdüm, çeşitli girerim, sonra zevklerimden bahsederim, kaç yaşında olduğumu, 23 yaşımdayım. İlkokul mezunuyum derim yani rahat bir şekilde. Gocunmam, öyle muhabbetlerim olmaz yani beni kabul eden böyle kabul eder. Hem arkadaş hem kız çevrem kız arkadaşım sonra işte abi işsiz olduğumu da söylerim. (DG-17)

Türkiye’nin batısından bakıldığında, kalabalık kesimler tarafından sorun kaynağı olarak görülen, radikal bir kimlikle özdeşleştirilen Kürt nüfusun merkezi şehri Diyarbakır’da gerçekleşen odak grup görüşmesinde (OG-11), yukarıdaki iç içe geçişlere, kesişimlere paralel bir biçimde, dindarından, solcusuna everenselleştirici bir eşitlik talebi dillendirildi. Özellikle etnik kimliği nedeniyle sıkıntı yaşayan, en azından dili itibariyle eşitsizlik yaşayan bu kültürel grubun sergilediği tavrın tepkisel değil, müzakereci bir tavır olması dikkat çekiciydi. Böyle bir tavrın benimsemesi, toplumumuzdaki dezavantajlı grupların eşitlik talebini barışçıl bir dil üzerinden kurmaya önem verdiklerini göstermesi bakımından değer taşıyor.

- Ben kendimi tanımlayacak olursam hümanistim derim. (K2)
- Hocam ben hem hümanist hem sosyalistim. (K5)
- Ben de insanım, hâlâ kendini araştıran, kim olduğunu bulmaya çalışan biriyim. (K7)
- Ben sıradan bir insanım. (K6)
- Ben dil din ırk renk ayırt etmeden tüm insanları seven bir kişiyim. (K8)
- İnsanım. İnsanlara değer veren, toplumsal bir insanım. (K9)
- Öğrenmeye aç bir insanım. (K1)
- Dediğim gibi bütün düşünceye saygı duyan bir insanım. Benim için hiç her konuda düşüncesine bakmam, kişiliğine karakterine bakarım. (K3)
- Kürt’üm. (K2)
- Ben Kürt, Zaza, hepsi yani. (K3)

- Hocam dindar bir aileden geldim. Dinim İslam, ilk önce bunu söylemek istiyorum. Kürt, Türk demek istemiyorum. İnsanım. (K4)
- Kürt'üm. (K5)
- Ben sanatçığım. (K6)
- Dünyalıyım. (K7)
- Kürt'üm. (K9)
- Türk asıllı bir Zaza'yım. (K1)

Bu çoğulluk durumu veya arada olma ya da hiçbir tarafta olamama hali bazı kişilere acı veriyor. Çünkü hâkim olan durum "ait olmak" söylemi... Her ne kadar aslında insanlar tam da çoğul olmalarına rağmen, söylemin gücü söz konusu çoğulluk karşısında her zaman bir tehdit oluşturuyor...

"Anti-kapitalist Müslüman" olarak adlandırabileceğimiz bir genç kadın seküler arkadaşlarıyla muhabbetini anlatıyor:

Ne işte o tarafta (dindar) konuşabileceğim insan var ne bu tarafta (seküler) konuşabileceğim insanlar var. Bu taraftaki insanlar "iç artık, meyhaneye götürmek istiyoruz, senin gibi bir kadın nasıl içemez? Ya sen nasıl içmezsün, gel bir gün rakı içelim." Veya başörtü takıyorsun "artık takma." "Seni de biliyorum AK Parti döneminde takmak istemiyordun, artık çıkar." Onlar öyle dediği için tam çıkarma arifesindeydim vazgeçtim. (...) Şöyle düşünüyorlar. Şimdi aynı odadayız, aynı ortamayız, sohbet ediyoruz, kahkaha atıyoruz, onlara göre kapalı bir kadının yapmadığı şeyi yapıyorum ben. Sigara içiyorum, takmıyorum bilmem ne yapıyorum, orada birisi geliyor, gey; sohbet ediyorum umurumda değil, diğeri lezbiyen umurumda değil, onun hayatı. "A, diyor ya bu böyle, kapalı olamaz bu. Bunun başını açması lazım. Bu içki de içmeli." Hemen oraya geliyor. Meseleyi oraya getiriyor. O yüzden benim bir mahallem yok. Ben kendimi inanılmaz yalnız hissediyorum. (DG-15)

Bu genç kadın tam da bu olumsuz pratikleri nedeniyle kimliğin bizzat kendisine karşı da olumsuz bir bakış taşıyor.

Kimlik de benim için negatif bir şey. Çünkü ben kendi devleti tarafından terörist yapılmış, kimliği var ama Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı var ama hiçbir şekilde hiçbir şekilde yararlanamayan bir insan olduğum için sınırların ve kimliklerin Allah belasını versin diyorum yani. Yani ne diyeyim başka. Yani çünkü hep bu kimlikler bu hale getiriyor insanları. İşte orada Ermeni yazıyor. Burada Kürt yazıyor. Burada Türk yazıyor. Sen diyorsun ki ben Allah'a emanet diyorum. Allah da sana demiş ki hiçbir ırkın birbirine üstünlüğü yok demiş. Ama sen Allah ile bile kavga ediyorsun farkında değilsin. Sonra kalkıp ben Müslümanım diyorsun. Yani o yüzden benim için kimlik ve sınır olmaması gereken şeyler. Keşke dünya vatandaşı denilen bir şey olsa. Keşke bütün dünya ülke

denilen bir şey olmasa da bütün sınırlar birbirine açık olsa veya bütün dünya insanları birbiriyle iletişim halinde olsalar. (...) Ben sadece Ayşe’yim. O kadar yani. Yanına Müslümanımı bile koymuyorum artık. Bunu dayatma görürler diye. Salt insanım, bir şeyse ben salt insanım. Başka da bir şeyi kabul etmiyorum. Kendimin dışındaki insanlara da hiç öyle bakmadığım için farklılık benim için negatif kelime. (DG-15)

İnsanların kimlikleri çoğul olsa da ve birçok katılımcı bu çok kimlikliğe olumlu bir değer yargısı atfetse de bazı durumlardaki çok kimliklilik toplumsal pratiklerin kendi doğal akışından ortaya çıkmıyor ya da eğilip bükülmek anlamına gelmiyor, ancak mecburiyetten iki kimlikliğe sıkışıyor.

Uzun bir alıntıyla Ermeni bir katılımcının yaşadığı kimlik sıkıntısını aktaralım:

Valla çok kötü bir durum. Bir kere ben o şey devresini de yaşamış bir insanım. “Vatandaş Türkçe konuş” devresinde yaşamış bir insanım, gençliğimi geçirmiş bir insanım. Yani bir kere kimliğini gizlemek zorundasın. Rahat etmek istiyorsan kimliğini gizlemek zorundasın. Her ticaret yapan Ermeni’nin bir Türk ismi vardır muhakkak. İşte biri Harun olur, biri Murat olur, biri ben Oğuz olurum. Bir sürü böyle şeyler vardır. Kimliğini gizlemek ve de “vatandaş Türkçe konuş”un anlattığı anlamın içinde kalmak seni rahat ettirir bu ülkede yaşıyorsan eğer. Ben çocukken hatırlıyorum yani henüz annemin elini tutarak sokakta yürüme yaşındayken sokakta hani biz biliyorsunuz gayrimüslimler annelere “mama” derler, “mama mama” işte “mama çişim var” falan dersin ya, sokakta benim “mama” demem yasaktı. “Mama” diyemezdin. Bir gün hiç unutmuyorum gerçekten çişim geldi. Annem de biriyle konuşuyor. Pangaltı’dayız. Biriyle konuşuyor. Benim de acilen tualete gitmem gerekiyor (...) Annemin eteğinden çektim böyle “mama çişim var” dedim. Bir tokat attı bana “ne diyorsun sen” diye dedi. “Mama demeyeceksin.” Ama çişim var. Yani bu sınırlarını bilersen eğer, sokakta “mama” demezen hatta “anne” dersin çok daha insanların hoşuna gider. (...) Şu anda ben belli bir yaşa, belli bir tırnak içinde entelektüel bilgiye, belli bir çevreye, belli bir dostlarım var artık benim tiyatrodan, şuradan falan filan hatta siyasette. Bu dostlara sahip olmasaydım ben bu kadar rahat konuşamayabilirdim. Ben şimdi Ermeni kimliğimi hiçbir zaman gizlemiyorum. (...) Mezun olup da işyerimi açtığımda iki deste kart (vizit) yaptırdım. O zaman “buyurun kartımı vereyim” falan muhabbeti var ya biri Türk isimli, diğeri Ermeni isimli... (O zamanlar çok “kalender” olduğunu, Türk veya Ermeni olmayı çok dert etmediğini söyleyen Ermeni katılımcı için Hrant Dink’in öldürülmesi bir dönüm noktası oluyor. O gün Türk kimliğini artık bırakıyor, Türk isimli kartvizitlerini yırtıp atıyor.) (...) Hani Cem Karaca’nın da öyle bir şarkısı “beni siz delirttiniz”. Madem öyle şimdi böyle dedim. (...) Ama bu ayrıştırma evet beni kesinlikle rahatsız ediyor. (...) Hani “Ermeni’dir ama iyi adamdır” diye bir laf var yani. Şimdi Ermeni olduğumuzu fark edince “ama iyi adam, ama olsun Ermeni ama boş ver.” Hala düşünün, bir devlet büyüğümüz Ermeni lafından sonra “estağfurullah” dedi. Yani bunlar hala var, 21.yüzyıldayız var. Benim nasıl tamamen böyle pembe rüyalar içinde kelekler, kuşlar

böyle yürümemi nasıl beklenir ki. Mümkün değil. (DG-45)

Ermeni katılımcının anlattıklarına benzer bir sıkıntıyı ve tepkisel kimlik meselesini yukarıda sözünü ettiğimiz başörtülü genç Müslüman kadında görebiliyoruz:

O zaman ortaokulu bitirir bitirmez kapanmıştım. Kapanmaya çok anlam yüklemiştim. Başımı kapattım, artık işte böyle olmam lazım, işte başımı açamam, artık günaha girerim olarak bakıyordum. Çünkü 15 yaşında kapanmıştım. Çok erken yaştı benim için. Sonra memur oldum yıllar sonra. Memurken mesela ilk iki yıl başımı açtım. Ama ben sisteme kafa tutan bir yapım olduğu için onlar bana "başını aç Ayşe" dediler ya bana, ben iki yıl saçımı taramadım. Benim inatçı saçım vardır böyle habire çıkar böyle. Gıcıklık yani. İki yıl boyunca o saç taramadan gittim. Pespaye şekilde. Çünkü ben kendi isteğimle onu yapmalıyım. (...) Hiçbir zaman tek bir yerin mecmuasını okumadım. Yeni Şafak okuyorsam Cumhuriyet de okudum. Sağcı dergi okuyorsam solcu dergi de okudum. Bir kanaldan okuyup doğru demeyeyim de yani neticeye varmak istemedim. Çünkü insanlar kendine göre hayatı yonttuğu için fikir olarak böyle. Ben solcuysam sonuna kadar solla ilgili şeyi savunurum. Orada sağı hiçbir zaman karıştırmam. (DG-15)

Bu bölümü burada bitirirken, görüşme yaptığımız kişilerin tek kimlik vurgusuyla konuştuğu zamanlarda bile, aslında arka planlarında çoğul kimlikler olduğunu görebiliyoruz. Kaldı ki, katılımcıların çoğunun kimliklerin çoğulluğuna yaptığı vurgu eşliğinde "kutuplaşma" yerine, insanların birbirlerine değmesi ve iç içe geçmesi itibarıyla bir arada yaşama potansiyelinin çok daha güçlü olduğunu söyleyebiliriz.

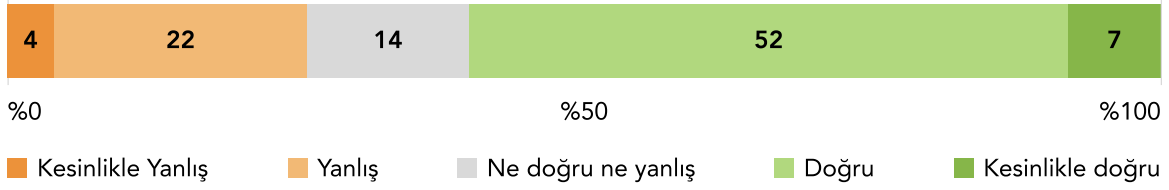
Kimliklerin Oluşumunda İlk Sosyalizasyon Kurumları

Aynılık ve Özgürlük Kaynağı Olarak Aile

Kuşkusuz kişisel ya da toplumsal hayatta başkalarına duyduğumuz güven, aile içindeki ilişkilerle, kendi geçmişimizde yaşadığımız olaylarla ya da şimdiki zamanda içinde yaşadığımız toplumun ürettiği duygularla doğrudan ilgilidir. İşte bireyin formasyonunda temel bir rol oynayan ilk sosyalizasyon yıllarında ailenin özel bir yeri vardır.

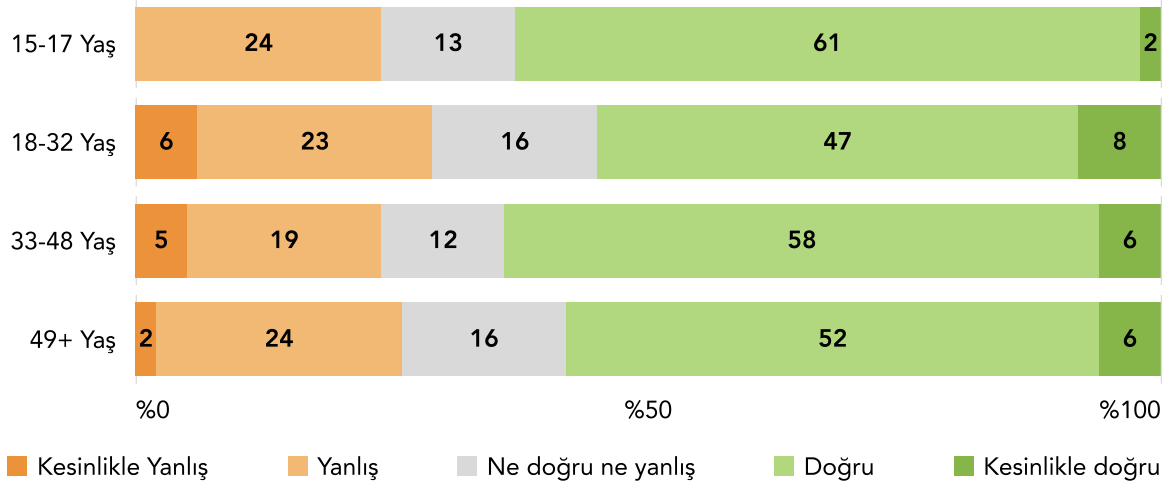
Görüştüğümüz kişilerin yüzde 59'u "ailesindeki herkesin siyasi düşünce, zevk ve inanç bakımından birbirine benzer olduğunu" söylüyor.

Ailemizde herkes siyasi düşünceleri, zevkleri, inançları bakımından birbirine benzer.

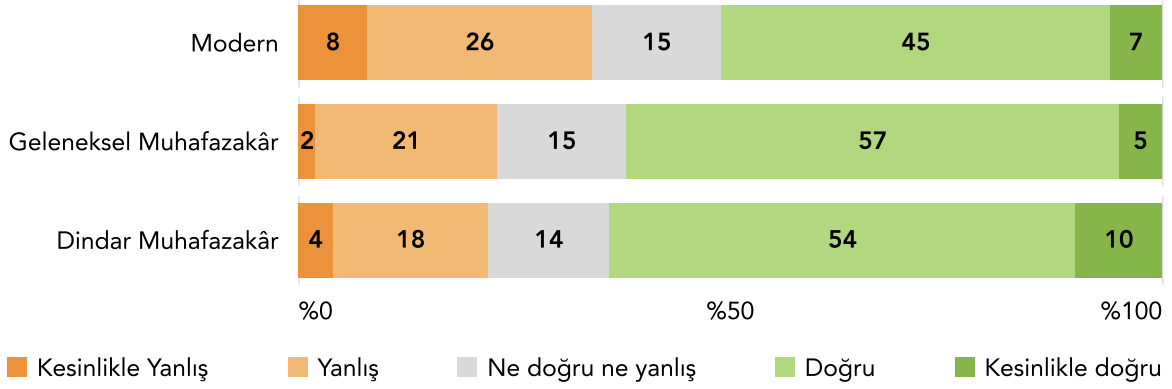
Aile üyelerinin benzer eğilimlere sahip olduğunu söyleyenler en çok 33-48 yaş grubunda bulunuyor. Bununla birlikte gençler arasında da aile üyelerinin benzer eğilimlere sahip olduğunu söyleyenler hiç de az değil. 18-32 yaş grubundaki kişilerin yüzde 55'i ailesindeki herkesin siyasi düşünce, zevk ve inançları bakımından birbirine benzer olduğunu söylüyor.

Ailemizde herkes siyasi düşünceleri, zevkleri, inançları bakımından birbirine benzer.

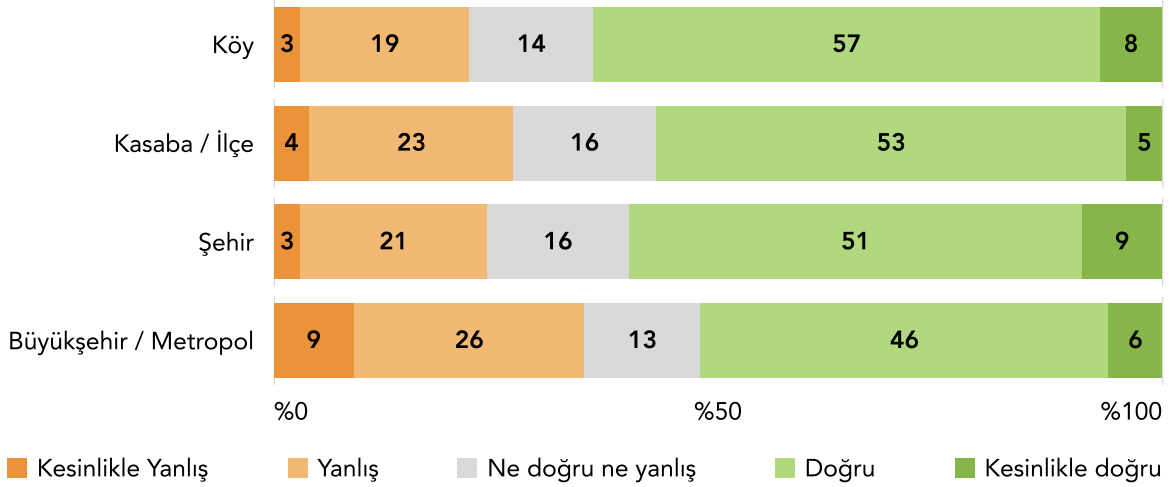
Hayat tarzları kümelerinde daha belirgin bir farklılaşma göze çarpıyor. Modernler aile üyelerinin birbirine benzer olduğunu daha az söylerken, muhafazakâr kümelerde bu eğilim yükseliyor. Modernlerin yüzde 52'si aile üyelerinin birbirine benzer eğilimlere sahip olduğunu söylerken, geleneksel muhafazakârların yüzde 62'si, dindar muhafazakârların yüzde 64'ü aile üyelerinin benzer siyasi düşünce ve inançlara sahip olduğunu belirtiyor.

Ailemizde herkes siyasi düşünceleri, zevkleri, inançları bakımından birbirine benzer.

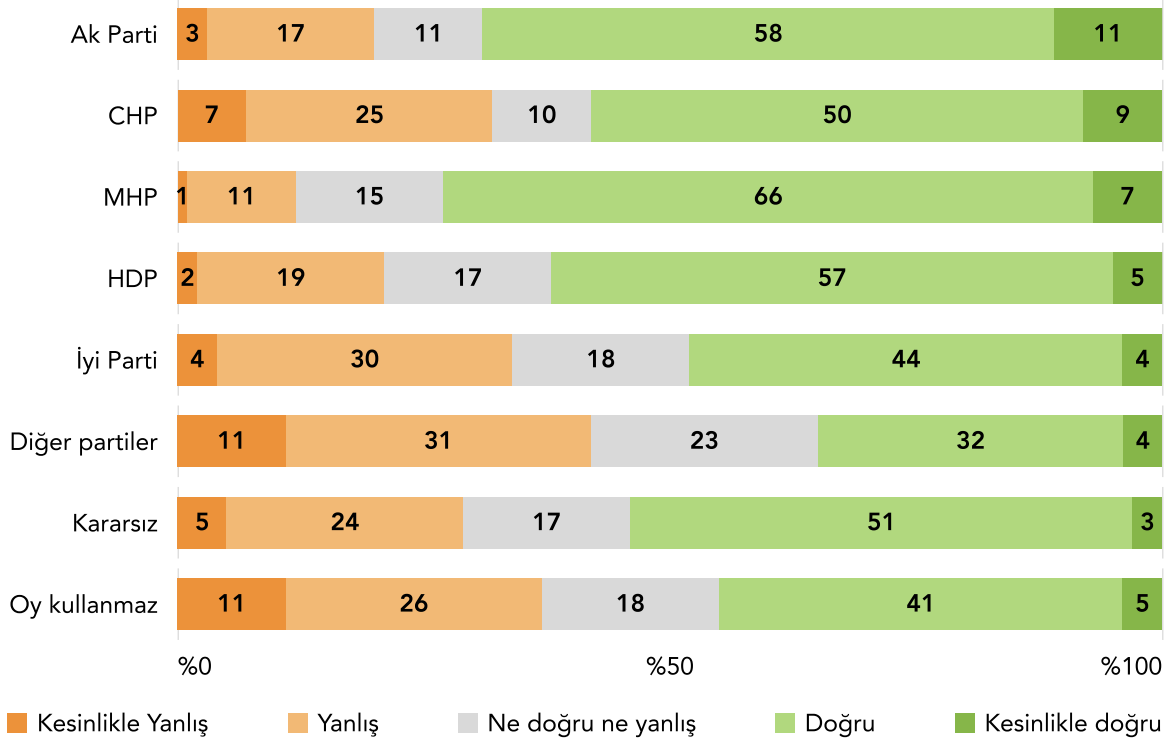
Köyde büyüyenler arasında aile üyelerinin birbirine benzer eğilimlere sahip olduğunu söyleyenler daha fazla bulunuyor. Köyde büyüyenlerin yüzde 65'i, kasaba/ilçe merkezinde büyüyenlerin yüzde 58'i, şehirde büyüyenlerinse yüzde 60'ı aile üyelerinin benzer eğilimlere sahip olduğunu söylüyor. Büyükşehir ya da metropolde büyüyenlerde ise bu eğilim biraz olsun düşse de yine de yüzde 50 eşliğinin üzerinde yer alıyor.

Ailemizde herkes siyasi düşünceleri, zevkleri, inançları bakımından birbirine benzer.

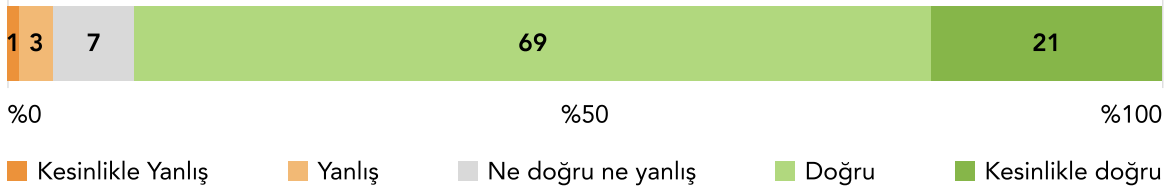
Son olarak siyasi tercihlere göre bakarsak, aile üyelerinin siyasi düşünce, zevk ve inanç bakımından en homojen olduğu kümeyi MHP'liler oluşturuyor. MHP'lilerin yüzde 73'ü aile üyelerinin birbirine benzer eğilimlere sahip olduğunu söylüyor. Bunu yüzde 69 oranıyla Ak Partililer takip ediyor. HDP'lilerin yüzde 62'si, CHP'lilerin yüzde 59'u, İyi Partililerin yüzde 48'i de aile üyelerinin birbirine benzer olduğunu belirtiyor.

Ailemizde herkes siyasi düşünceleri, zevkleri, inançları bakımından birbirine benzer.

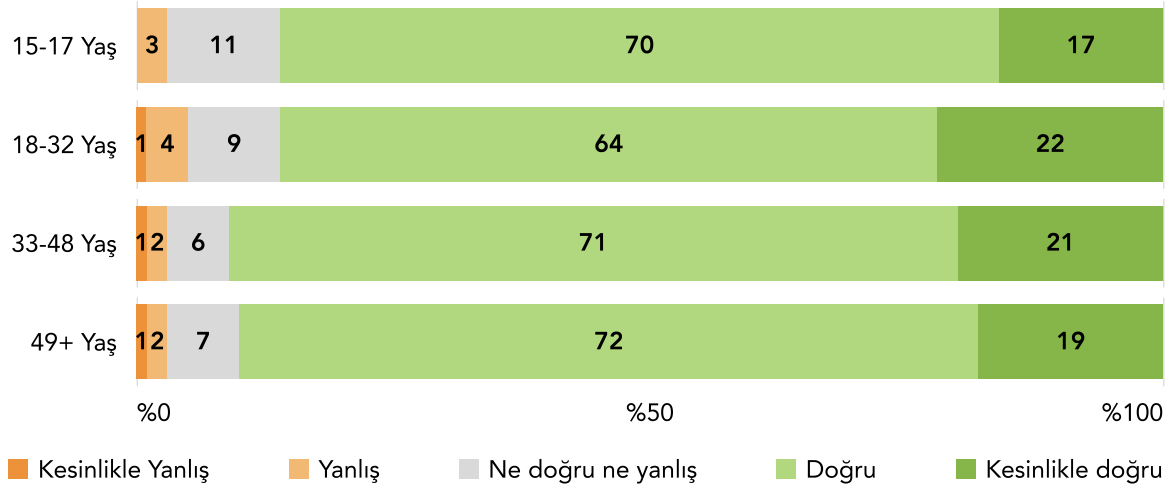

Toplumun büyük bir kesimi ailesinin hem aile içinden hem de aile dışından olanlara karşı saygı gösterdiğini söylüyor. Görüştüğümüz her 10 kişiden 9'u "Ailemizde hem aile içinde hem de aile dışında olanlara saygı gösterilir" diyor.

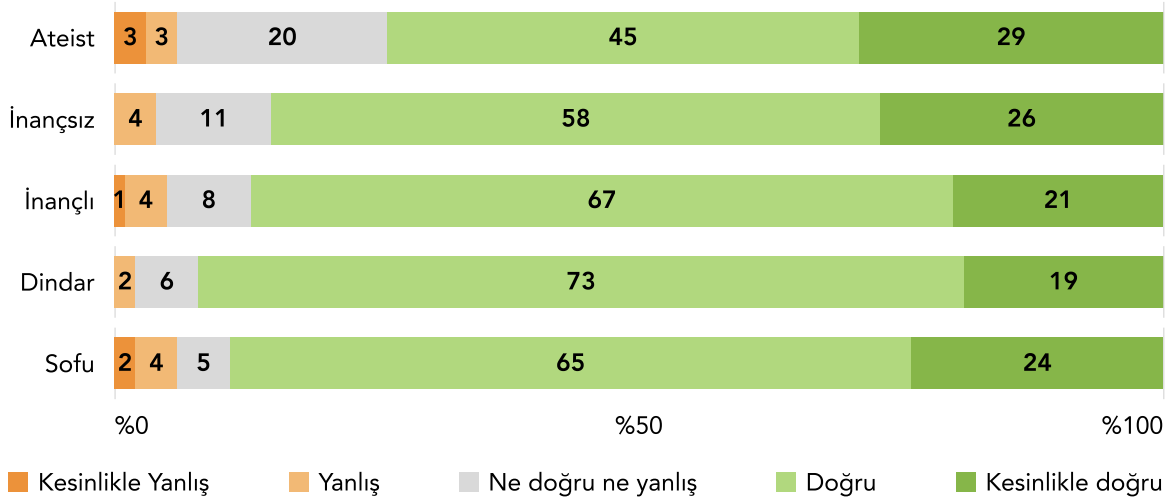
Ailemizde hem aile içinde hem de aile dışında olanlara saygı gösterilir.

Aile içinden ve dışından olanlara karşı saygı gösterildiğini söyleyenler gençlerde diğer yaş gruplarına göre biraz daha az bulunuyor. 18-32 yaş grubunda yüzde 86 olan bu oran, 33-48 yaş grubunda yüzde 92, 49 yaş ve üzerinde ise yüzde 91 olarak ölçülüyor.

Ailemizde hem aile içinde hem de aile dışında olanlara saygı gösterilir.

Dindarlık seviyesi yükseldikçe aile içinde ve dışında olanlara karşı ailesi tarafından saygı gösterildiğini söyleyenlerin oranı artıyor. Ateistlerin yüzde 74’ü, inançlıların yüzde 88’i, dindarlarınsa yüzde 92’si ailesinde hem aile içinde hem de aile dışında olanlara saygı gösterildiğini söylüyor.

Ailemizde hem aile içinde hem de aile dışında olanlara saygı gösterilir.

Bu verilerle ilgili olarak, ilginç bir sonuç çıktığını vurgulamamız gerekiyor. Kısaca, bireylerin birbirine benzeme ihtimali daha düşük olan modern bireyler arasında, ailelerinde başkalarına olan saygı duyulduğunu söyleyenlerin oranı daha düşük. Bunda kuşkusuz özellikle ebeveynleriyle kuşak gerilimi yaşayan gençlerin yorumlarının etkisi bulunuyor. Oysa ailelerinde herkesin birbirine daha çok benzediğini söyleyen (farklılığın daha az olduğu) dindar bireyler ailelerinde başkalarına gösterilen saygının daha yüksek olduğunu ifade ediyorlar. Ancak bu önermeye “kesinlikle doğru” diyenlerin, başka bir ifadeyle farklılığa saygıya çok daha fazla oranda vurgu yapanlar da modernler arasında daha yüksek bir orana sahip.

Aileden Aktarım

Yani aile bireyin oluşmasında en önemli sosyalizasyon aracı olmasına rağmen, bütün aileler çocuklarına tek bir formasyon veremiyor. Kuşkusuz birçok aile, birçok katılımcının “coğrafya kaderdir” metaforunu dile getirerek, aileye de benzer bir rol biçtiği gibi, çocukların formasyonunda da devamlılık ve zorla ya da güzellikle “uyum” üretiyor. Birçok ailede ise çatışma da var. Muhafazakâr ailede ateizme, deizme kayan çocuklara, laik ailenin içinde doğup, büyüüp dindar çevrelere giren çocuklara; solcu ve birçok siyasi görüşe açık olan ailede cinsel tercihi standart ikiliğin dışına çıktığında büyük krizlere sebep olan çocuklara rastlanabiliyor. Ya da neredeyse hiç çatışmasız, “farklılıkların birlikteliği” profili çizen aileler de var.

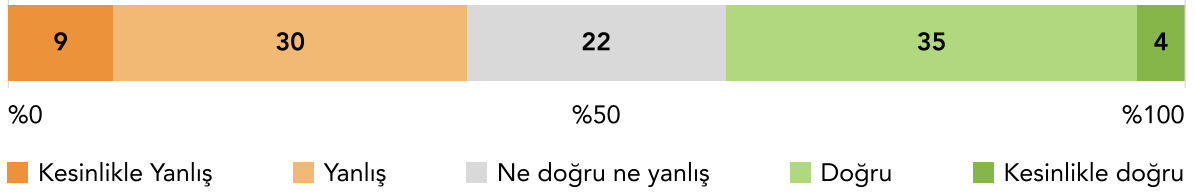
Ancak ailenin sağladığı çoğulluk tek referans ya da sosyalizasyon alanı değil; bir dış halka (mahalle), daha sonra diğer halkalar (okul, dinsel ya da seküler çevre, devlet...) o çoğulluğa tehditler olabiliyor.

Nesilden nesile de değişim var. Kendi ailelerinden baskı gören birçok birey kendi çocuklarına aynı baskıyı göstermiyor. Dolayısıyla, yeni nesillerin kalıpları kırıp, daha çok bir arada yaşama potansiyeli geliştirdiklerini söyleyebiliyoruz. Bir anlamda yeni kuşaklar klasik bölünmelerden çıkıyorlar.

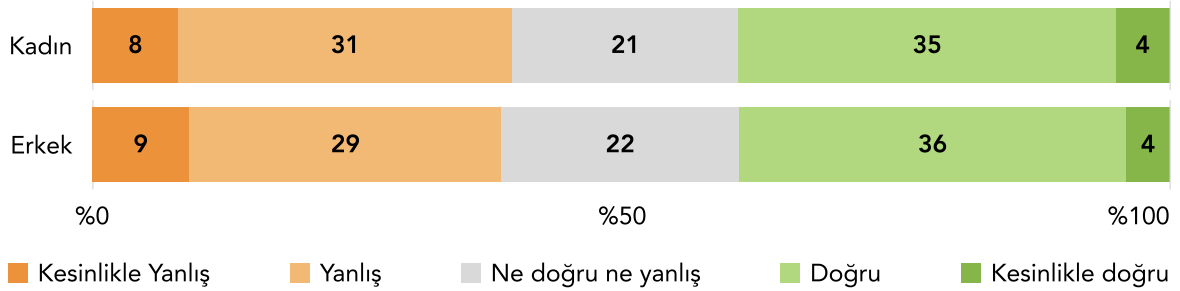
Okul ve Bireye Saygı

Ailenin yanı sıra okul, ortalama vatandaşın inşasında ya da her vatandaşa ortalama bir kültür vermek, duygusal sermayesinin önemli bir bileşenini sağlamak için çok temel bir rol oynar. Bireyler diğer sosyalizasyon araçlarının yanı sıra, okul vasıtasıyla toplumla bağlarını kurar, toplum üzerine mesafeli veya mesafesiz bir şekilde düşünür. Okul vasıtasıyla çocukluktan itibaren, farklı düzey ve içerikte bireyselliği ya da sosyalliği öğrenir. Başka bir açıdan bakarsak, özgürlüğü, paylaşımcılığı, eşitliği, korkuyu, başkalarına güveni ya da güvensizliği ya da kıskançlığı öğrenir; özetle toplumla ilişkilerinde genel olarak olumlu ya da olumsuz, döneme göre değişen, inişli ve çıkışlı bir tahayyül sahibi olur.

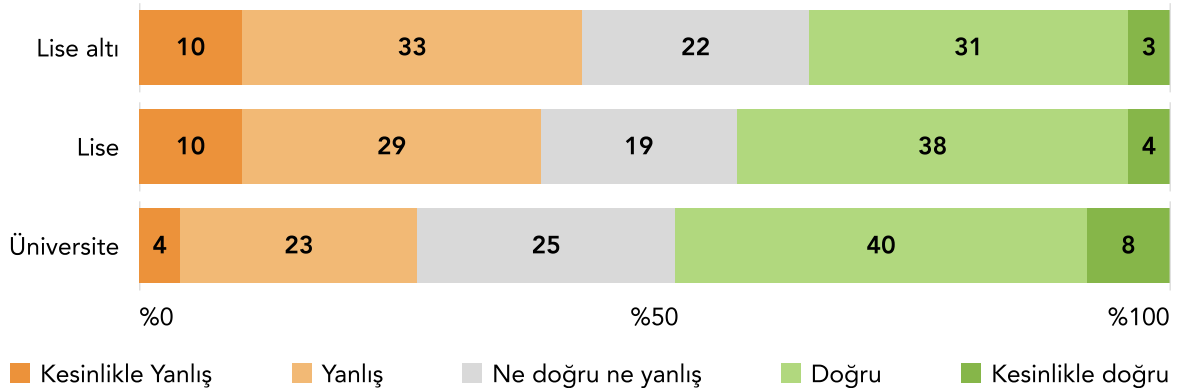
İşte söz konusu okul geçmişinin bıraktığı izlere dair fikir sahibi olmak üzere sordumuz soruya alınan cevaplardan toplumun yüzde 39'unun “Okul hayatında ilgi alanlarına, zevklerine, düşüncelerine ve kararlarına saygı duyulduğunu” görüyoruz. “Düşüncelerine ve kararlarına saygı duyulmadığını” söyleyen aynı oranda (yüzde 39) bir kesimin varlığı da dikkate alındığında, toplumun okulla ilgili tecrübesinin tam bir bölünme yaşadığını görüyoruz. Kuşkusuz okulla ilgili tecrübeye zaman içinde eklenen başka tecrübeler (maddi durumda iyileşme ya da kötüleşme, siyaset ya da sivil toplumdan gelen güçlendirici ya da zayıflatıcı faktörler) toplumdaki diğer insanlara duyulan güven düzeyini de etkiliyor. Dolayısıyla, bir önceki soruda karşımıza çıkan yüksek düzeydeki güvensizliğin zaten tam olarak “saygı” ilişkisi yaşanmamış okulun dışındaki faktörlerle de beslendiğini düşünebiliriz.

Okul hayatımda ilgi alanlarıma, zevklerime, düşüncelerime ve kararlarıma saygı duyuldu.

Okul hayatında kendi kararlarına saygı duyulmadığını düşünen kadınlar ve erkekler arasında çok anlamlı bir fark görünmüyor.

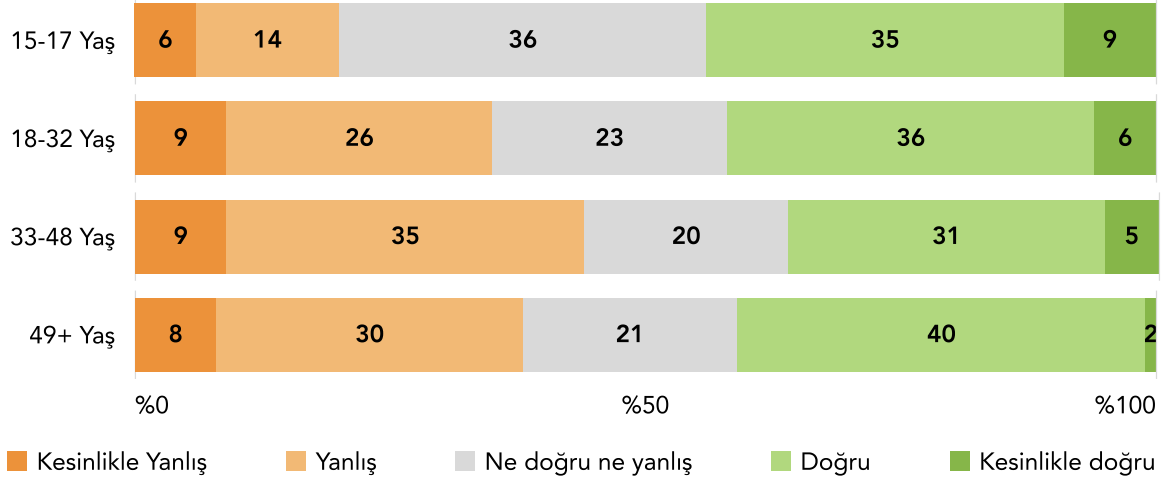
Okul hayatımda ilgi alanlarıma, zevklerime, düşüncelerime ve kararlarıma saygı duyuldu.

Eğitim düzeylerine göre ise daha belirgin bir farklılaşmanın var olduğunu görüyoruz. Lise altı eğitimlilerin yüzde 43’ü okul hayatında düşünce ve kararlarına saygı duyulmadığını söylerken, bu oran lise mezunlarında yüzde 39’a, üniversite mezunlarında ise yüzde 27’ye iniyor. Bir bakıma eğitim hayatlarına devam edemeyenlerin, eğitimlerini sona erdirmeye sebeplerinden birinin bizzat okul tarafından gösterilmeyen saygı olduğunu ileri sürebiliriz.

Okul hayatımda ilgi alanlarıma, zevklerime, düşüncelerime ve kararlarıma saygı duyuldu.

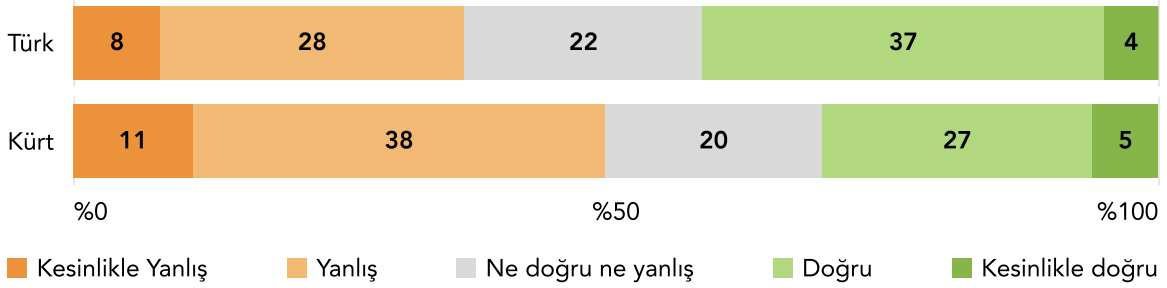
Yaş gruplarına göre baktığımızda, “okul hayatında ilgi alanlarına ve düşüncelerine saygı duyulmadığını” düşünenlerin en çok 33-48 yaş grubunda olduğunu görüyoruz. 18-32 yaş grubunda yüzde 35 olan bu oran, 33-48 yaş grubunda yüzde 44 oluyor. 49 yaş ve üzerindekiilerin de yaklaşık beşte ikisi okul hayatında kararlarına saygı duyulmadığını düşünüyor.

Okul hayatımda ilgi alanlarıma, zevklerime, düşüncelerime ve kararlarıma saygı duyuldu.

Son olarak Türk ve Kürtler açısından farka baktığımızda Kürtler arasında “okulda saygı gösterilmediğini” düşünenlerin oranının Türklere kıyasla (yüzde 37) ciddi bir farkla yüzde 48’e çıktığını görüyoruz.

Okul hayatımda ilgi alanlarıma, zevklerime, düşüncelerime ve kararlarıma saygı duyuldu.

Kısaca özetlemek gerekirse, okul bütün bireylerin kişiliğinin gelişmesine çok fazla saygı gösteren bir kurum gibi görünmüyor. Bir bakıma okul saygı göstermiyor ama aynı zamanda başkalarının farklılığına saygı göstermeyen bir “üst dilin” de oluşmasına etkide bulunuyor. Toplumda farklı olan saygıyı ve çoğulluğu öğrenenler de bu özelliklerini okula rağmen ya da istisnai okul atmosferleri vasıtasıyla bu özelliklerini geliştiriyorlar.

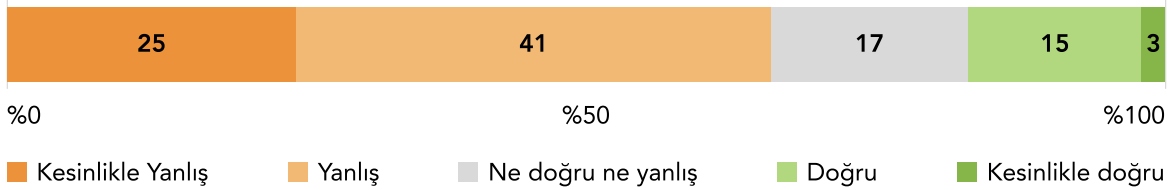
Korku ve Güvensizlik

Daha önceki başlık altında sözünü ettiğimiz gibi ayrımcılığın kökenleri arasında insanların ya da insan gruplarının yaşamış oldukları korku ve güvensizlikler önemli bir yer tutuyor. İçinde yaşadığımız dönem de korku ve güvensizlik yaratacak sayısız şartları üretiyor. Bu yüzden modern toplumun geldiği bu aşamayı “risk toplumu” olarak tanımlayanlar da var.

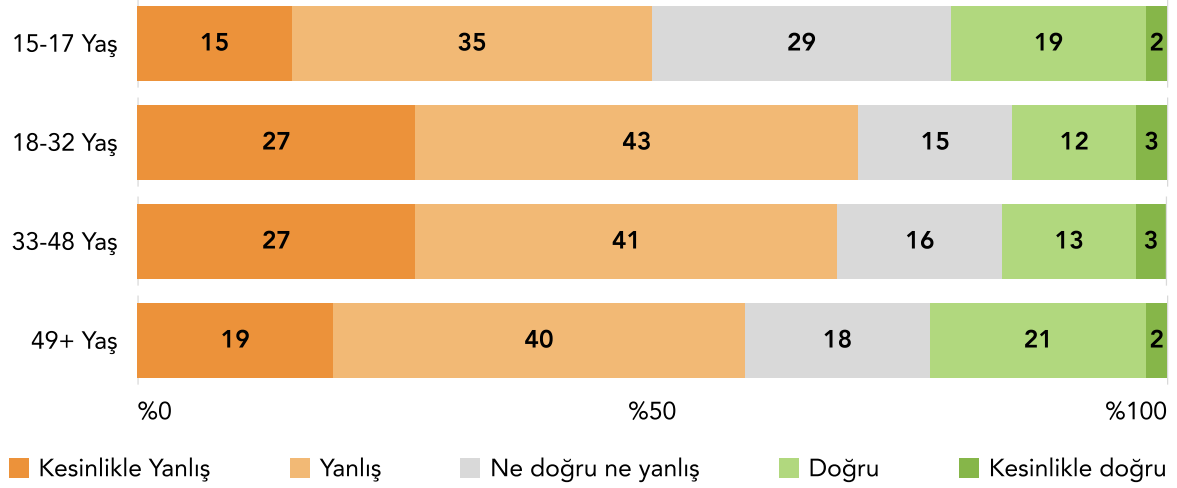
Bu dönemde çok farklı süreçlerin, dinamiklerin aynı anda yaşandığına tanıklık ediyoruz. Bir yanda sanayileşme dalgaları, küresel karşılaşmalar, sermaye ve emek hareketleri, göçler, teknolojik yenilikler, hızlı iletişim vasıtasıyla çok büyük bir enformasyon bolluğuna ve farklı yaşamlara, farklı kültürlerle tanık oluyoruz. Ancak “küreselleşme” olarak nitelendirebileceğimiz bu süreç “yerelleşmeden” de bağımsız değil. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, yerelleşme ve küreselleşme aynı dinamiğin iki cephesidir. Ve bu bir anlamda insanların referans dünyasının ne kadar büyük çatışmalar içerdiğine de işaret eder. Sahip olunan ekonomik kapasite eşliğinde varolan hayatlar çeşitlenebilirken, aynı anda insanların kültürel bagajlarında olan adet, gelenek ve görenek gibi unsurlar söz konusu ekonomik değişimin getirdikleriyle çok farklı çatışma veya uyuma pratikleri üretebilir. Eğer kültürel sermayemiz ve aldığımız eğitim bu çokluğu emebilmemize, en azından soğukkanlı bakabilmemize izin verebilecek bir sermaye ise, bu bizim farklılıklar konusunda hoşgörü düzeyimizi arttırabiliyor. Ama öte yandan bu kadar büyük bir çokluk birçok insan için risk taşıyor, güvensizleştiriyor ve korkutuyor. Böyle bir durumda insanlar kendi içlerine, doğru bildiklerine, emin oldukları cemaatlere kapanma eğilimi gösterebiliyorlar.

Genel olarak dünyanın gidişine dair sunduğumuz bir önerme olan “Her şeye rağmen insanlık giderek daha iyiye gidiyor” diyenler toplumda azınlıkta yer alıyor. Görüştüğümüz her 100 kişiden 66’sı bu önermeyi yanlış bulurken, 18’i doğru bulduğunu söylüyor; 17’si ise bu konuda çekimser görünüyor.

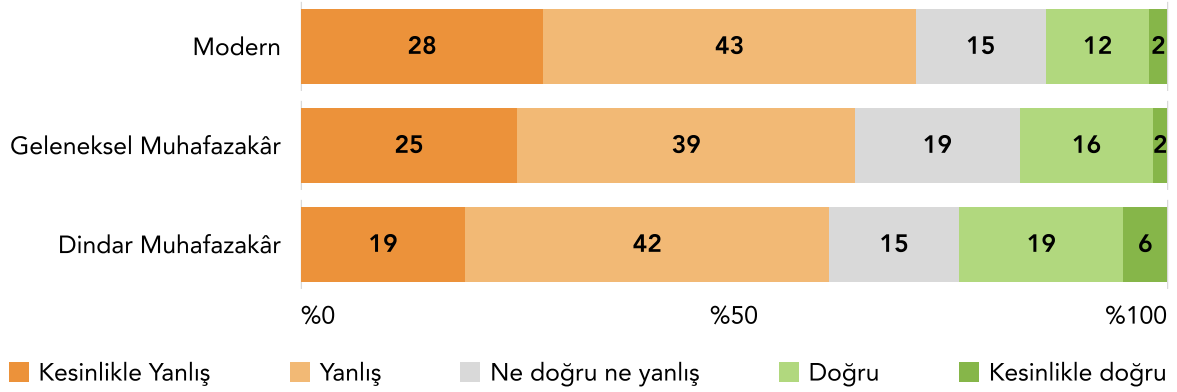
Her şeye rağmen insanlık giderek daha iyiye gidiyor.

Bu fikre katılanların oranı yaşın yükselmesiyle birlikte artıyor. 18-32 yaş grubundakilerin yüzde 15’i, 33-48 yaş grubundakilerin yüzde 16’sı bunu yanlış bulduğunu söylerken, bu oran 49 yaş ve üzerindekilerde yüzde 23 oluyor. Burada çocuklar ve ileri yaştakiler ile gençler ve ortayışlılar arasındaki yarıma dikkat çekiyor. Daha eskiyi bilenler ile kısmen yeni tanışanlar, gündelik hayatın koşuşturmasını aktif taşıyanlara göre daha pozitifler.

Her şeye rağmen insanlık giderek daha iyiye gidiyor.

İnsanlığın giderek daha iyiye gittiği algısı muhafazakâr kümelerde daha yüksek görünüyor. Modernlerin ancak yüzde 14’ü insanlığın iyiye gittiğine inanırken, bu oran geleneksel muhafazakârlarda yüzde 18, dindar muhafazakârlarda yüzde 25 oluyor.

Her şeye rağmen insanlık giderek daha iyiye gidiyor.

Daha somuta inerseniz, araştırmamıza göre, korku ve güvensizlik yaratan sorunlar arasında ikili kimlik, ikili düşünce yapıları dışında kalan, kafa karıştıran “ara yerler” başta geliyor.

En çok “farklı” görünenler ise “cinsel kimlik / yönelim” meselelerinde ortaya çıkıyor. Var olan hazır-giyim kimlik ikilemelerinin bozulduğu ara yerler (“ne erkek ne kadın”) en çok tepki gösterilen dünyalar. Ara yer en farklı durum.

İkinci sorun varsayılan bir bütünlük / düzen duygusunu parçalayan ve tehdit / tehlike unsuru oluşturan kimlikler. HDP bu bağlamda birçok insanın aklına geliyor. PKK-terör ilişkilenmesi de yerleşik huzuru en çok tehdit eden unsurlar.

Birincisi (örneğin LGBTİ) “görsel” olarak daha çok dikkat çekici olabilirken, ikincisi (HDP-PKK-terör) ancak “dile geldiği” zaman mesafe ortaya çıkıyor.

Bir başka önemli farklılık kaynağı genel olarak hayata, olaylara, siyasete karşı muhafazakârca alınan tavrılar karşısında ortaya çıkıyor. Örneğin, “her şey apaçıkken bağnazca desteklenen haksızlıklar”, mesela kadın cinayetleri gelecek hakkında

derin bir güvensizlik yaratıyor.

Farklı dinlere, siyasal ya da kültürel kimliklere sahip insanlar da aslında birçok noktada ortak değerlere sahipler. Örneğin,

Ben de milliyim, bu ülkenin dışında bir yerde yaşamayı da hiç düşünmedim. Bayrak seviyorum, istiklal marşını seviyorum, iyi okunan ezanı bile seviyorum yani. Bu ülkenin türkülerini de seviyorum. Kendilerini 'yerli ve milli' diye tanımlayanların sahip çıktıkları şeylerin önemli bir kısmı aslında benim de değerlerim.

Bu türden ortaklıklara rağmen, gruplar arasındaki mesafelenme kimliklerin kendileri için yaşamsal olarak gördükleri sınırlarda özellikle ortaya çıkıyor. Din söz konusu olduğunda, aslında her biri aynı tanrıya inanan, benzer günah (zina yapma, hırsızlık yapma, yalan söyleme...) ve sevapları (komşunu sev, tevazudan vazgeçme, elindekileri paylaş...) öğreten, pratiklerinde bile çok sayıda ortaklık (oruç, belli bir merkezi ve yönü olan tapınaklar, sünnet, başörtüsü, kurban vb.) olan dinlerin arasındaki kavgada ön plana çıkan sebepler çoğunlukla şekilsel farklılıklarda ortaya çıkıyor. Muhafazakâr bir Hristiyan bir Müslüman'ın başörtüsüne, kurban kesmesine; bir Hindu Müslüman'ın sığır eti yemesine tahammül edemezken, muhafazakâr bir Müslüman, bir Hristiyan'ın alkol içmesine, domuz eti yemesine tahammül edemiyor. Bir bakıma, gerilim, sınır oluşturan ve ihlal edildiği zaman bütün kimlik kurgusunun çöktüğüne dair bir imge oluşturan konularda ortaya çıkıyor.

Kimliğin, örneğin dinsel kimliğin emirlerini yerine getirememek, en görünen işaretlerini kullanamamak riski sınırlarda ortaya çıkan bir korku unsuru. Dindar muhafazakâr bir işçi kadın korkularını anlatıyor:

CHP'li birisi cumhurbaşkanı olursa camileri kapatacak, biz daha namaz kılamayacağız diyoruz. (...) İşte biz bittik, daha namaz kılamayacağız, daha oruç tutamayacağız yani. İşte başörtülerimizi açtıracak. Yani aslında böyle bir şey, o korku var bizde ya.

Söz konusu olan din değil, siyaset olduğu zaman da "inanmak ya da inanmamak" ikilemi ortaya çıkabiliyor. İdeolojik ve de siyasi anlamda "başkasına kapıları kapatma" olgusu, iktidardan gelecek tehlikeler ya da iktidarın kaybedilip, eski zamanlardaki mağduriyete tekrar düşme tehlikesi arasında gerçekleşiyor. Bu, iktidar yanlısı / muhalif arkadaş ya da kendi ailesindeki iktidar yanlısı / muhalif ikilemlerinde de ortaya çıkıyor. Aile içindeki bireyler bile diğer bireylere karşı güvensizlik duyuyor ve kapanıyor. Yani renk, dil, din, cinsiyet vs. hiçbir problem değilken, fikirsel farklılık güvensizliği üretiyor.

"Türk", "yerli", "milli", "milliyetçi", "erkek" (ya da "kadın"), "ahlâklı"... Bütün bu sıfatlar toplumumuzda ortalamayı temsil eden sıfatlar. Yani bu "meşru" sıfatlarla kendilerini anlatan insanların kendilerini "yabancı" hissetmeleri mümkün değil. Birbirlerine mesafeli olsalar da, bu "ortak noktalara" sahip insanların bir arada yaşamaması teorik olarak mümkün değil. Ancak geçmişten gelen duygusal sermaye,

güvensizlik, başkaları karşısında öğretilen korkular nedeniyle, birbirlerine benzeyen, en azından ortak değerlere inandıklarını söyleyen insanlar bile birbirlerinden kopabiliyorlar. Birisinin bıyığı, diğerinin saç, kıyafeti, kelime tercihleri, deyim kalıpları, başkasının boyalı saç ya da başörtüsü gibi işaretler büyük anlamlar taşıdığı düşünülen semboller olarak ayrışmaya sebep olabiliyor.

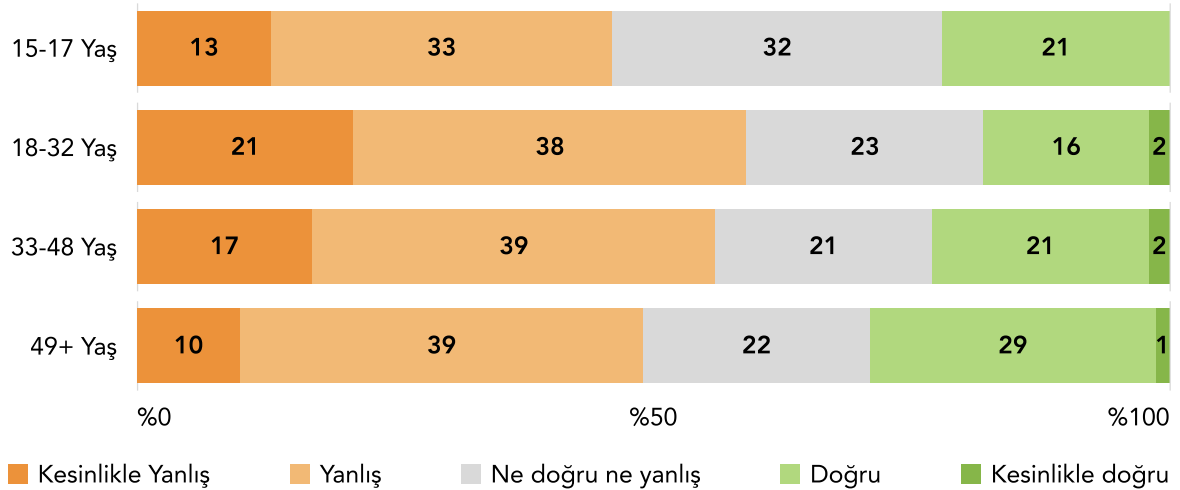
Toplumun bir arada yaşamaya dair algı ve tutumlarını araştırırken, bu güvensizlik halinin nicel araştırma sonuçlarına da yansıdığını gördük. Araştırmamızın bulguları toplumun yarısından fazlasının insanların büyük bir kısmını iyi ve güvenilir bulmadığını gösteriyor. Görüştüğümüz kişilerin yüzde 54’ü insanları iyi ve güvenilir olarak değerlendirmezken, ancak yüzde 23’ü diğer kişilere güven duyuyor.

İnsanların büyük kısmının iyi ve güvenilir olduğunu düşünürüm.

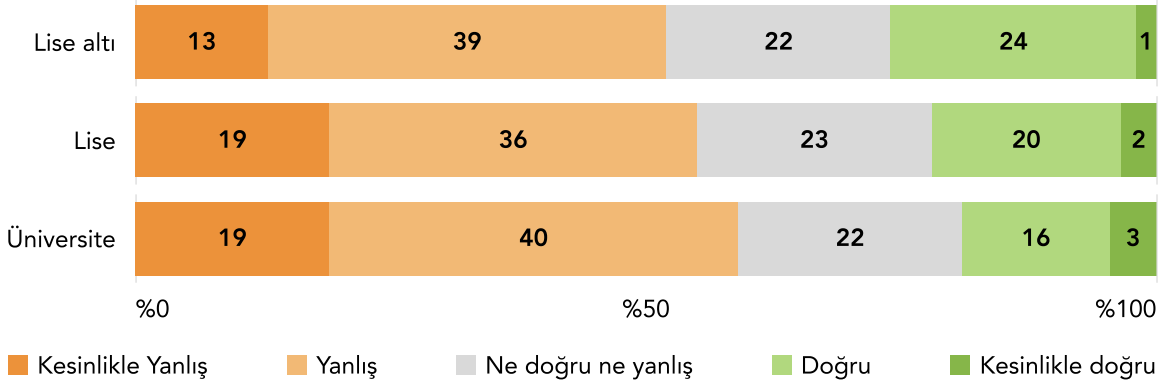
Yaş gruplarına göre incelediğimizde, yaşın yükselmesiyle kendisi dışındaki insanlara güven duyanların oranının yükseldiğini görüyoruz. 18-32 yaş grubundakilerin yüzde 18’i diğer insanların iyi ve güvenilir olduğunu düşünürken, bu oran 33-48 yaş grubunda yüzde 23, 49 yaş ve üzeride yüzde 30 oluyor. Ancak bu bu önermeye “kesinlikle yanlış” ve “yanlış” diyenler içerisinde en düşük değerin en genç grupta olduğunu da ekleyelim.

İnsanların büyük kısmının iyi ve güvenilir olduğunu düşünürüm.

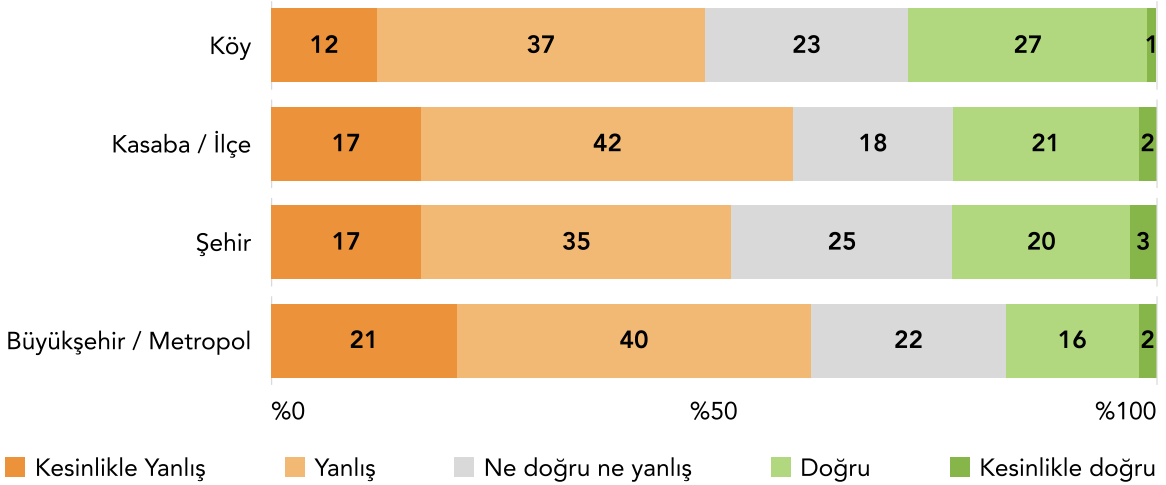
Eğitim seviyesi yükseldikçe de insanların iyi ve güvenilir olduğunu düşünenlerin oranı azalıyor. Lise altı eğitilmişlerin yüzde 25’i, lise mezunlarının da yüzde 22’si insanların iyi ve güvenilir olduğunu söylüyor. Üniversite mezunlarında bu oran yüzde 19’a düşerken, her 5 üniversite mezunundan 3’ü insanların iyi ve güvenilir olduğunu düşünmüyor.

İnsanların büyük kısmının iyi ve güvenilir olduğunu düşünürüm.

Kişilerin büyüdüğü yerin de insanları iyi ve güvenilir bulup bulmamaları üzerinde bir etkisi var gibi görünüyor. Köyde büyüyenlerin yüzde 28'i insanların iyi ve güvenilir olduğunu söylerken, bu oran bir ilçe ya da şehir merkezinde büyüyenlerde yüzde 23'e düşüyor. Büyükşehir ya da metropolde büyüyenlerin ise ancak yüzde 18'i insanların iyi ve güvenilir olduğunu düşünüyor.

İnsanların büyük kısmının iyi ve güvenilir olduğunu düşünürüm.

Toplumda önyargıların ve akabinde şekillenen içe kapanma, savunma, cemaatleşme, dışlama ve ayrımcılığın, kutuplaşmanın temelinde olan "güvensizlik", bu konuda doğrudan sorulan bir soruya verilen cevaplara da yansıyor. Toplumda önemli bir kesim "insanların büyük kısmının iyi ve güvenilir olduğunu" düşünmüyor ancak genel toplumsal güvensizliğe kapılmayan yüzde 23'lük bir kesime dikkat çekmek gerekiyor. Göreli olarak bu oran küçük olsa da, her şeye (hayat pahalılığı, işsizlik, siyasi gerilimler, gündelik hayata yansıyan şiddet olayları vs.) rağmen, insanlara güvenen ve güvenmek isteyen bir kitlenin varlığına işaret ediyor. Önerme hakkında tam olarak nasıl bir tutum alacağını bilemeyen yüzde 22'lik kesimin ise, "güvenli" olanların sesinin daha fazla çıkması halinde ya da güvensizlik yaratan olayların, dillerin ya da söylemlerin biraz bile kırılması halinde "başkalarına güvenenler" kategorisine geçebileceğini düşünebiliriz.

Güvensizliğe dair önemli bir dinamik özellikle metropollerde çok çarpıcı bir şekilde yaşanıyor. Kent aşırı büyüyüp, fiziksel imkânlarıyla kentte yaşayanları entegre

edecek bir ortak kimlik geliştiremediği zaman, o kentte göçlerle birlikte çoğalan kültürel çeşitlilik ortaya karmaşa olarak çıkıyor. Kente geliş zamanları nispeten daha eski olanlar sonradan gelenlere karşı kendilerini daha güvensiz hissediyorlar. Yeni gelenlerin adaptasyonlarındaki zorluklar “eskilerin” konforunu bozuyor.

İstanbul ve İzmir karşılaştırıldığında iki farklı örnek şekilleniyor. Birincisi çok daha cemaatleşmiş bir şehir; Sultangazi, Sultanbeyli, Nişantaşı, Bağdat caddesi vb., ... Cemaatleşmiş semtleri ve buralarda yaşayan insanları bir üst İstanbul kimliği bir araya getiremiyor. İzmir ise dışarıdan gelenlere karşı kendini tekrarlayan bir güvensizlik taşıyor ama bu “güvensizlik” de aslında paradoksal olarak, bir bütünlük fikrini içeriyor. Sonradan gelenlerin bir süre sonra “İzmirliyim” deme potansiyeli hâlâ mevcut.

Dışarıdan gelen insanların da İzmirlilik kavramına çok şey kattığı düşüncesindeyim. Evet kozmopolit bir yer burası. Büyük şehirler gibi. Ama belli noktada dışardan gelen insanlar da hem kendi kültürlerini ortaya koyuyorlar hem de aynı zamanda İzmir’e belli noktada ayak uydurabiliyorlar. (OG-9, K3)

İdeolojik, dinsel, siyasal olarak zayıf ya da inandığı paketi tam olarak savunamayan, savunmak için yeteri kadar malzemesi ve argümanı olmayan bireylerde “farklılık” korku yaratıyor. Bu insanların “seçtiği” sıradanlık ya da aynılık aslında özgür bir seçim değil; korkularla oluşan bir tutum... Ayrı düşmekten, izole olmaktan, dışlanmaktan... Aynılık görünmeyen bir baskı, sıradanlığın baskısını yaratıyor.

Bu tedirginlik farklı olanlarla karşılaşmayı, tanışmayı, gerekirse yüzleşmeyi ve tartışmayı da engelliyor. Cemaat bir kere daha başka cemaatlere karşı kapanarak kendini yeniden üretiyor. İnsanlar en iyi ihtimalle siyasetten korkuyorlar, risk almak istemiyorlar, güvenli sulara kalmayı tercih ediyorlar. Bu güven arayışı arkasından argümanını da getiriyor: “benzer grupların bir arada yaşaması daha mantıklıdır” diyor bazı katılımcılar...

“Güven”, insanların en çok ihtiyaç duydukları bir duygu... Bununla ilgili olarak, hayat küçük taktiklerle dolu... Güven sağlamak için insanlar kendi cemaatlerine kapanıyorlar ya da “bir” cemaate kapanıyorlar ya da güven duyulabilecek çevreler yaratıyorlar. Hayatta kalmak üzere, çok geniş bir yelpazede “taktikler” geliştiriyorlar. Taşıdıkları “ara” kimlik itibarıyla en çok hedef olan bir LGBTİ bireyin, kendisini “savunmak zorunda olan” sosyalist bir örgüte girerek kendini kamufle etmesi gibi... Saklanıyor çünkü sebebi var; önyargılardan korunmak istiyor.

Aslında çok eskilere dayanan bir “takiye” geleneği var... Türkiye’de Öztürk, Şentürk gibi soyadında “Türk” sıfatı olan ailelerin çoğu aslında bu soyadlarıyla korunmaya, kendi etnik kimliklerini saklamaya çalışan Kürtler, Çerkesler gibi farklı etnik gruplar... Başka bir “korunma” (ya da saklanma) daha var... “Sorun çıkmasın” türünden bir öz-kontrolün yapıldığı bir uyum hali... Kendini unutturan ve başka bir seviyede var eden bir hal... “Kurgu”ya uymanın zorunluluğu...

İşyerlerinde bile saklanmak ve uyum göstermek sıradan bir olgu. Şirketin

kurumsal kimliğine uymak biraz ulus-devletin inşa ettiği kimliğe uymak gibi... Devletin toplumsal kesimlere ve insanların eylemlerine adaletsiz ve eşit olmayan yaklaşımı nedeniyle korku çok sık dile gelen bir duygu. İnsanlar etno-dinsel kimliklerini sahiplenseler bile, gerekmedikçe bunu dile getirmiyorlar, okulda, lisede etkileşimi engellemesinden, yalnız kalmaktan, dışlanmaktan kaçınıyorlar.

Çatışmadan korkmak beraberinde saklanmayı, en azından bağırmmamayı da beraberinde getiriyor. Çünkü bağırınların nasıl günah keçisi haline dönüştüklerinin farkındalar.

LGBTİ ya da muhafazakâr bir kadın bütün şeffaflığıyla “kendi” olamıyor, “sorun çıkmasın” diye, gerekirse sineye çekiyor, tartışmaya girmiyor. İnsanların ne tek bir rasyonel ne de tek bir duygusal argümanla anlaşılamayacağını paradoksal ama aynı zamanda sofistike örneklerinden biri de burada karşımıza çıkıyor. Bir yandan totaliter bir aynılığı yeniden üretirken, aynı anda birlikte yaşama mecburiyetini taşıyor: “Gerekirse saklanayım, kendimden taviz vereyim ama bir sorun olmasın”... Siyasal kimlikler konusunda -özellikle çatışma korkusunun daha bariz olduğu kadınlar- sessiz kalıp olası sorunları engellemek gibi bir niyet taşıyorlar. Çünkü insanlar var olan kamplaşma söylemi altında kendilerini kuruyorlar ve kontrol edilemeyen bir sebeple, ilişkilerin sekteye uğrayabileceğine dair açık bir farkındalık taşıyorlar...

Bazen negatif yüklü kelimeler korkutuyor. Bir katılımcı Yahudi bir adamı seviyor, onun iyiliklerinden bahsediyor ama onun hakkında “Yahudi” diye bahsetmekten korkuyor. “Yahudi” kelimesine yüklenmiş negatif değer onu korkutuyor. Bu kelime onu korkutuyor çünkü aslında onun için de “Yahudilik” pek hoş bir şey değil. Yani kendi gerçek bilgisiyle, pratikleriyle (taktikler) Yahudi bir insanı seviyor ama genel bilgi (strateji, hâkim söylem) başka bir olumsuzluk dayatıyor. O olumsuzluktan kaçarak, kendi “yapma yollarıyla” kendi hikâyesini yazıyor,

Katılımcıların çoğunda şuna benzer hikâyeler var... Müslüman, Sünni, Türk, Kürt, AK Parti’li ya da CHP’li gibi tanım ve sıfatlara sahip insanlar kendilerinden uzak gördükleri insanlarla yakın ilişkilere sahip olduklarını anlatıyorlar: “bir Yahudi aske-re gittiğimde aileme baktı, evlendiğim zaman yardım etti”; “iş kurarken Alevi arkadaşlarım destek oldu”; “askerde yediğim içtiğim arkadaşlarımdan biri çok çok iyi bir Kürt’tü”; “benim ailemde Kürt var”; “CHP’li asker arkadaşlarım var”; “Bitlis’te, Bingöl’de görüştüğüm evinde kaldığım Kürt azıllı Kürt dedikleri kişiler var”; “arkadaşlarımdan yarısı Kürt”; “50 yıllık komşum, sağ taraftaki komşum Laz’dır, Tayyip’in akrabasıdır, onun tam çaprazındakiler Bingöllüler”...

Korkunun yeniden üretilmesindeki önemli bileşenlerden biri ahlak... Korkular ve güvensizlik “bir yere” (kimliğe, cemaate vb.) kapanmaya sebep oluyor. Bu kapanma da ahlaki sorunu beraberinde getiriyor. Her türlü cemaatleşmiş gruplara kapanan insanlar dışarıda doğru olduğunu kabul edemiyor: “Benimle aynı grupta olan insan doğruyu söylemiyorsa çok sorun değildir.” “Akrabanı kayır”, “partilinin çıkarlarını gözet” yerine, doğruluk, fazilet vazeden dinsel söylemlerin veya rasyonel düşüncenin ya da sosyal adalet gözetken siyaset erbabının ahlâka vurgu yapması,

“örnek” olması bu ahlaki sorunu yavaş yavaş çözebilecek bir potansiyel taşıyor.

Birbirlerinden hem çok farklı hem de birbirlerine çok benzeyen milyonlarca insanın bir arada yaşamalarına katkı sağlayacak en önemli unsur “güven”... Güvenin tesis edildiği ortamlarda, tanışmanın gerçekleştiği ve her türlü kimliği kaybetme korkularının aşıldığı alanlarda önyargılar büyük ölçüde yıkılabiliyor ve bir arada yaşama potansiyeli yükseliyor.

Aslında “saklananlar” bir arada yaşamayı daha çok istiyorlar ya da buna daha çok ihtiyaçları var. Oysa, ana akım ya da hâkim ortalama kimlik söylemi bir arada yaşamak konusunda o kadar istekli değil; bu ortalama hal, kendi orijinal hallerini görünmez kılarak, zaten devletin şefkatine mazhar olduğunu düşünüyor. Kendisini garantiye alırken, başkasını da riske atıyor. Devletle örtüştürülmüş vatandaş yaratma tekniklerinin etkisiyle, bu tekniklerin yarattığı korkuyla, farklı olandan duydukları korkuyla bir arada yaşama pratikleri ve arzuları daha düşük seviyede kalıyor.

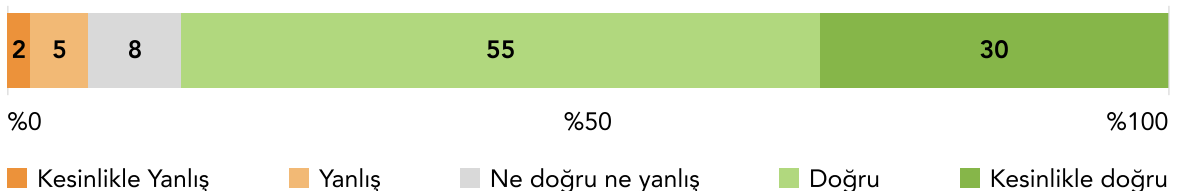
Güven İçin “Güçlü Lider”

Yukarıda sözünü ettiğimiz güvensizliği aşmak, belirsiz olan durumları netleştirmek, karmaşık meseleleri basitleştirmek ve belki de çok sayıda pratik sorunu çözmek konusunda etkili olabilecek bir lider arayışının ne ölçüde kabul göreceğini katılımcılara sorduk. Buna önce karmaşıklıktan korkan bir muhafazakâr kadın katılımcının cevabını aktaralım:

Ya kişiyi değiştirmek gerek desem, bilmiyorum ki kim geçecek, onu da düşünüyorum açıkçası. Hani böyle kolay bir şey değil, bazen evdeki bir tane çocuğuna da, hani sorumluluğu geçtim, o da 75 milyon insanın yani sorumluluğunu alınca biraz da otoriter olmak gerekiyor açıkçası. Her şeyi boş bırakırsan o zaman da kötü.

Ancak araştırmanın nicel veri çalışmasında, lider konusunda oldukça dikkat çeken, bir bakıma aykırı bir bulgu çıktı. Toplumun önemli bir kesimi “her zaman güçlü bir lidere ihtiyaç olduğunu” söylüyor. Görüştüğümüz her 100 kişiden 85’i için durum böyle. Bir tarafta, insani, kültürel hoşgörü vs. duygular var ancak pratiklerde çözüm bekleyen acil sorunlar var. Buna dayanarak ; insanların kafasındaki liderin “otoriter” değil, pratik sorunları çözecek bir lider olduğunu söyleyebiliriz. Ancak aynı zamanda bu “iyimser” yoruma karşılık, güçlü liderlere olan güven ile kurumlara olan güven arasında negatif bir korelasyon olduğunu, bunun bir nedeninin de kapsayıcı kurumların yokluğu olduğunu söyleyebiliriz.

Her zaman güçlü bir lidere ihtiyacımız var.

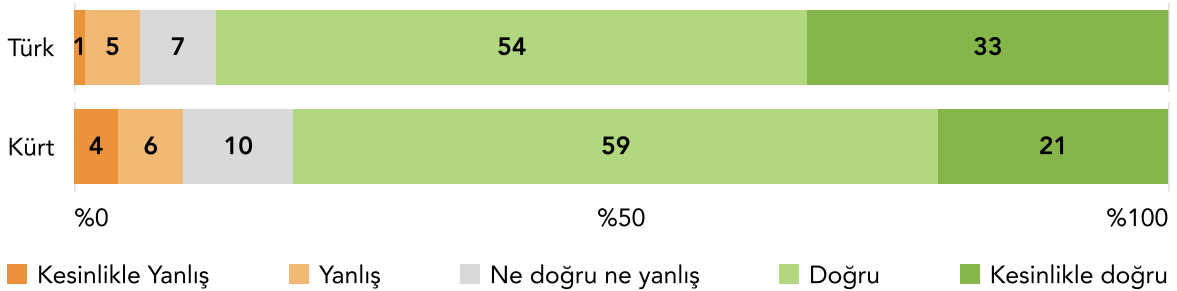
Türkler ve Kürtler ekseninde bakarsak, Türklerin güçlü lidere ihtiyaç olduğu önermesine daha çok inandıklarını görüyoruz. Kürtlerin yüzde 80'i güçlü lidere ihtiyaç olduğunu söylerken bu oran Türklerde yüzde 87 oluyor.

Demokrasinin, sivil toplumun, özgüvenin düşük olduğu bir toplumda "güçlü lider" beklentisi yükseliyor. Kuşkusuz bunda gelenekselliğin de etkisi var. Öte yandan hem Türklerde hem Kürtlerde benzer bir ihtiyacın dile gelmesi, her iki taraftaki demokrasi ihtiyacının ya da aciliyetinin farklı olmasına rağmen, benzer şekilde dile getirilmesi liderin ideolojik olmaktan başka bir anlamı olduğunu gösteriyor. Ama HDP'lilerde yüzde 69'a düşmesi "güçlü lider" arayışındaki ideolojik korkuya da işaret ediyor. Ya da herkesin güçlü bir lider fikrini olumlaması aynı ideolojik içeriğin algılanmadığını, istenen şeyin -mesela bürokrasinin olmadığı- pratik bir çözüm olduğunu gösteriyor. Burada bürokraside kaybolmak yerine, "doğrudan çözüm, doğrudan temsil" gibi pragmatik bir anlam da söz konusu olabilir.

Ancak bütün bunların dışında, başka bir yorum yapmak da mümkün. En azından Türkler ve Kürtler (ya da HDP'liler) söz konusu olduğunda, kültürel kodlardaki benzerliği göz önünde tutabiliriz. Totaliter, baskıcı rejimlere karşı mücadele eden muhalif hareketlerin büyük çoğunluğu karşı çıktıkları değerleri kendi içlerinde yeniden üretebiliyorlar. Zira, bu hareketlerin üyeleri, kadroları, yöneticileri, liderleri tam da karşı çıktıkları sosyopolitik ve sosyokültürel ortamda sosyalize oluyorlar. Dolayısıyla, lider kültürünün Türkiye'deki tüm siyasi akımların neredeyse ortak noktası olduğunu not edebiliriz.

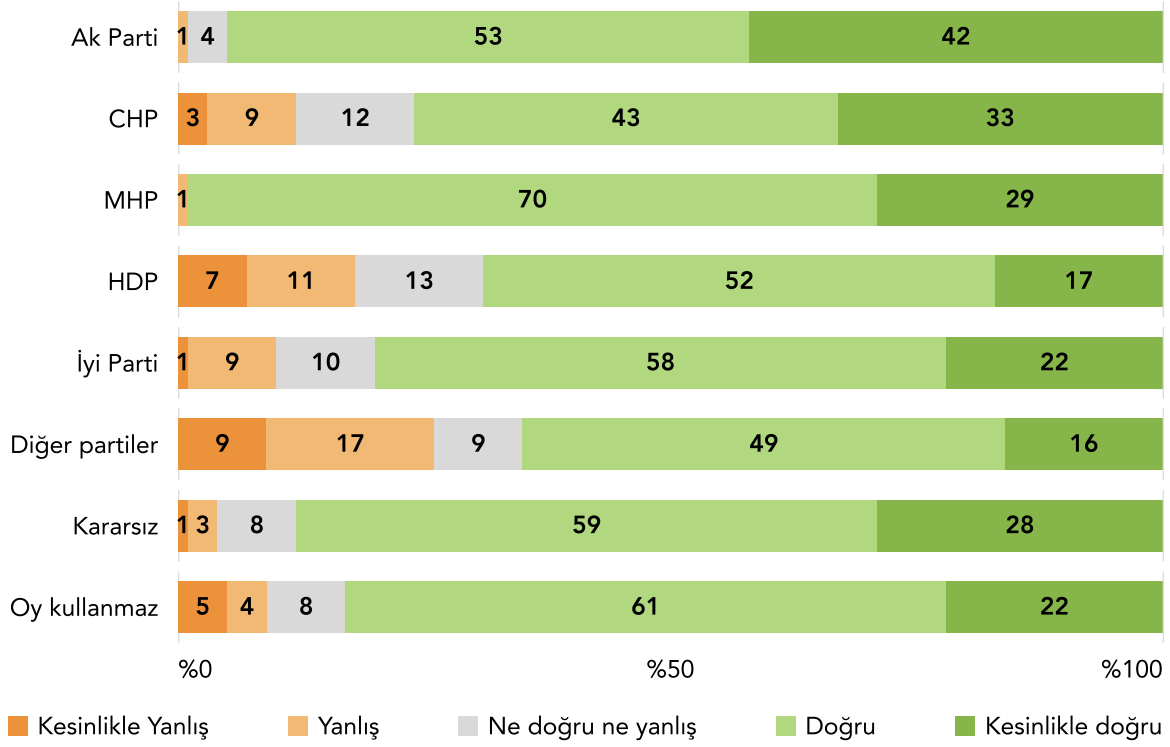
Ayrıca, araştırmanın "Ayrımcılık" bölümünde değerlendirmeye aldığımız başka bir soruya verilen cevaba göre, devletin bütün gruplara eşit mesafede olmasını isteyenlerin bütün kesimlerde çok yüksek oranlarda (yüzde 90'lar) olması da liderin nasıl bir lider olması gerektiğine dair önemli bir işaret veriyor.

Her zaman güçlü bir lidere ihtiyacımız var.

Siyasi tercihlere göre incelendiğinde, "Her zaman güçlü bir lidere ihtiyacımız var" diyenlerin yüzde 99 oranıyla en çok MHP seçmen tabanında ve yüzde 95 oranıyla AK Parti seçmen tabanında olduğunu görüyoruz. İyi Partililerin yüzde 80'i, CHP'li-lerin yüzde 76'sı, HDP'lilerin de yüzde 69'u güçlü lidere ihtiyaç duyuyor.

Her zaman güçlü bir lidere ihtiyacımız var.

Pratik sorunların çözümünü sağlayacak, pragmatik bir çözüm unsuru olarak “güçlü lider” algısının ötesinde, toplumda halen bireylerin toplumsal dönüşümü sağlayacak bir özne olarak görülmediği ve yukarıdan aşağıya bir dönüşüm beklentisinin yüksek olduğu söylenebilir. Benzer şekilde toplumsal sıkıntıların kaynağının da yine bireyler üstü unsurlar olduğu fikri halen yaygınlığını koruyor. Genel olarak araştırmamızın bulgularına baktığımızda; medyaya güvenin düşük olduğunu, yaşanan sorunların kaynağının kışkırtma olduğunu ya da bu olumsuzlukların sıklıkla geçmişin etkileri olduğunu söyleyenlerin sayısının oldukça yüksek olduğunu görüyoruz. Yani sıradan bireyler bir arada yaşama arzusuna sahip olsalar bile, sosyal medyadan konvansiyonel medyaya, siyasal aktörlerden birçok ögeye kadar çeşitli değişkenlerin bir arada yaşama idealini zorlaştırdığını düşünenler var. Bir nevi sorumluluktan kaçma olarak, güçlü lider arayışının bir taraftan da böylesi bir olumsuzluğu aşabilmek bakımından olumlandığını da göz önünde bulundurabiliriz.

Ayrımcılık

Ayrımcılık bu araştırmanın açığa çıkardığı en ikircikli konularından biri oldu. Görüş-tüğümüz kişilerin birçoğu bir yandan az veya çok ayrımcılık yapan insanlardan şikâ-yet ettiler. Bunun yanı sıra, birçok katılımcı farklı kesimlere karşı ayrımcı bir dil kul-lanabilirken, aynı zamanda ayrımcı dillerle mesafe koyma çabası da söz konusuydu.

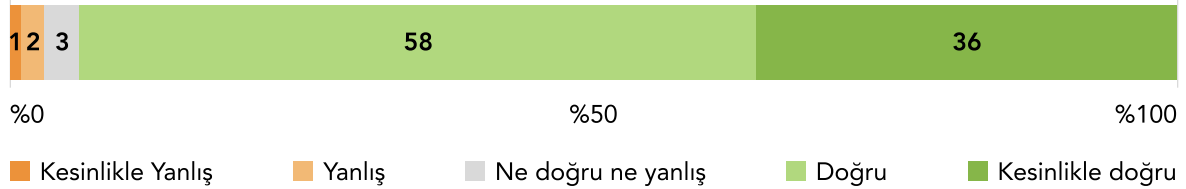
Ötekileştirilenler arasında en çok öne çıkanlar Suriyeliler oldu. Suriyelilerle yakın semtlerde yaşayanlar çoğunlukla ekonomik çıkarları kesiştiği ve çatıştığı için, on-larla neredeyse hiç karşılaşmayanlar ise siyasi nedenlerden dolayı Suriyelilere karşı olduklarını anlattılar. Bu şikayetler arasında “Suriyelilerin tembelliği”, “devletten yardım almaları”, “süslenmeleri”, “çok çocuk yapmaları” gibi konular dile geldi. Suriyeliler kadar olmasa da LGBTI+’lar konusunda ayrımcı bir yaklaşımda bulunan katılımcı sayısı çoktu. Nedeni sorgulandığında çoğunlukla dini referansla, “normal” olmadıkları ve toplumu bu nedenle kötü yönde etkiledikleri anlatıldı.

Bir sonraki bölümde inceleyeceğimiz kutuplaşmanın “alt yapısında” önemli bir yer tutan ayrımcılık hayatın çok çeşitli alanlarına yayılabiliyor. Bir yandan, bu yaygın-lığın ölçeğini mümkün olduğunca görünür kılmak ya da genel resmi çekmek için nicel araştırmada sorular sorduk. Diğer yandan, ayrımcılığın insanların duygular dünyasına nasıl işlediğini görmek için nitel araştırmada ayrıntılı bir şekilde konunun üzerine gittik.

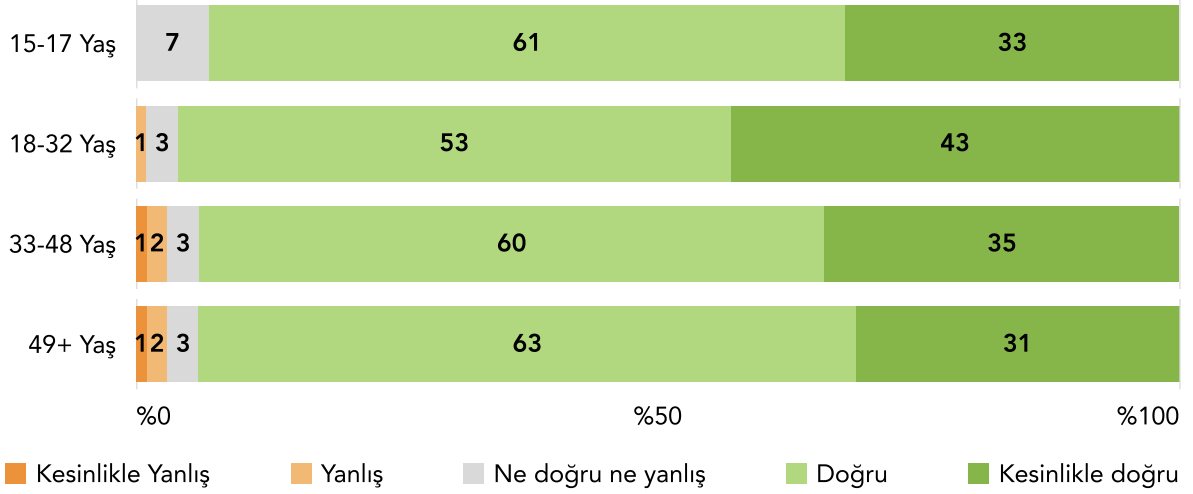
Önce nicel araştırmadan elde ettiğimiz bulgulara bakalım. Bu aşamada, ayrımcılık-ların çözümünde temel bir rol oynaması beklenebilecek olan devletin bu özelliğini katılımcıların nasıl yorumladığını inceleyelim.

Bütün bu devlet-siyaset-toplum ilişkileri içinde vatandaşların devletten bekledik-leri bir tutum ve tavır var. Bulgulara göre, toplum genelinde devletin tüm toplum kesimlerine eşit mesafede durması gerektiği konusunda neredeyse genel bir uzla-şının var olduğu görülüyor. Toplumun yüzde 94’ü devletin tüm bireylere / gruplara / kimliklere eşit mesafede durması gerektiğini düşünüyor.

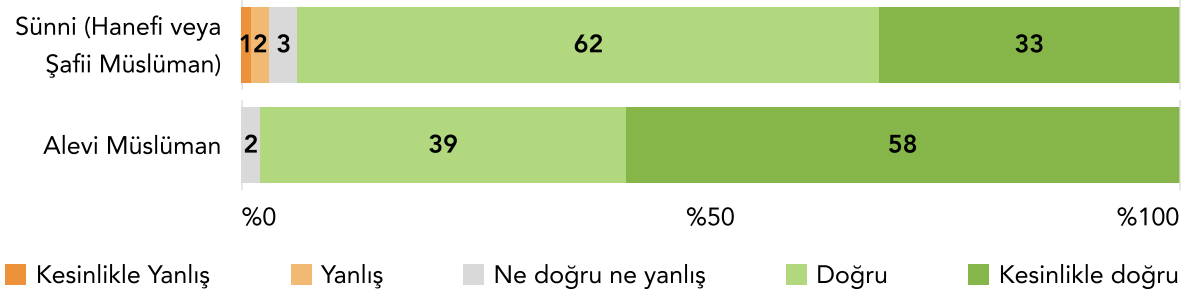
Devletin tüm bireylere / gruplara / kimliklere eşit mesafede durması gerekir.

Yaş gruplarına göre, toplum genelinde negatif ve pozitif yöndeki tutumlar çok değişmezken, yaşın yükselmesiyle birlikte “Devletin tüm bireylere/gruplara/kimlik-lere eşit mesafede durması gerekir” yargısına kesinlikle doğru diyenleri oranı aza-lıyor. Oranlar çok büyük farklılıklar göstermese de, genç yaşlardaki görece “eşitlik” talebini not etmekte yarar var.

Devletin tüm bireylere / gruplara / kimliklere eşit mesafede durması gerekir.

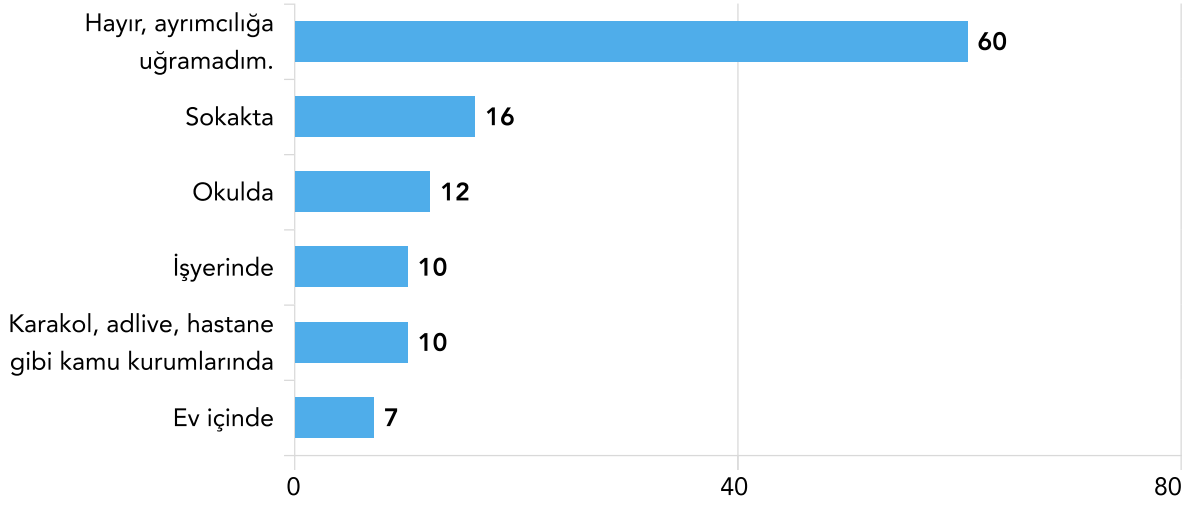
Mezheplere göre bakıldığında, Sünni Müslümanların yüzde 95'i, Alevi Müslümanların ise yüzde 97'si devletin tüm toplum kesimlerine eşit mesafede durması gerektiğini düşünüyor. Bununla birlikte Sünnilerin yüzde 33'ü bu önermenin kesinlikle doğru olduğunu söylerken bu oranın Aleviler arasında yüzde 58 olması dikkat çekiyor. Özellikle Diyanet'te olmayan temsil ya da devlet cephesindeki Cem evleri konusundaki mesafe nedeniyle, eşitliğe en fazla ihtiyaç duyan gruplardan biri olan Aleviler arasında bu talep daha da yükseliyor.

Devletin tüm bireylere / gruplara / kimliklere eşit mesafede durması gerekir.

Bu sonuçlardan pratiğe yansımaları çok farklı olmakla birlikte genel anlamda toplumun bütün kesimlerinin normatif değerlere yaklaşımının olumlu olduğunu görüyoruz. Toplumun neredeyse tamamı devletin bütün gruplara eşit mesafede yaklaşması gerektiğini, nefret söylemini hoş görmemesi gerektiğini, farklılıkların zenginlik olduğu gibi çoğulcu ve demokratik normatif söylemleri teorik boyutta da olsa değerli buluyor.

Nicel araştırmada ayrıca görüştüğümüz kişilerin kendi hayatlarının herhangi bir döneminde sahip oldukları "kimlik ya da aidiyetleri" nedeniyle ayrımcılığa uğrayıp uğramadıklarını ve eğer uğradıysalar bu olayın nerede gerçekleştiğini sorduk. Görüştüğümüz her 5 kişiden 3'ü ayrımcılığa uğramadığını belirtti. Birden çok cevap verilebilen bu soruya göre, görüştüğümüz her 100 kişiden 16'sı sokakta, 12'si okulda, 10'u işyerinde, 10'u kamu kurumlarında, 7'si de ev içinde ayrımcılığa uğradığını söyledi.

Hayatınızın herhangi bir döneminde ulusal, etnik, dini veya cinsiyet kimliğiniz sebebiyle ayrımcılığa veya baskıya uğradığınızı hissettiniz mi? Bu olay NEREDE / NERELEERDE gerçekleşmişti?

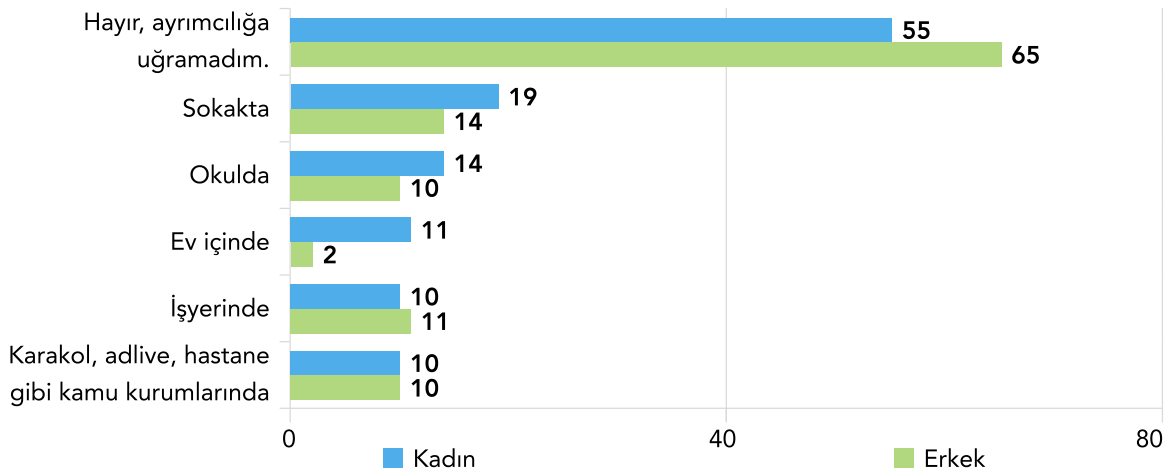

Cinsiyetlere göre dağılımlara baktığımızda, ayrımcılığa uğrayanların daha çok kadınlar olduğunu görüyoruz. Kadınların yüzde 55’i ayrımcılığa uğramadığını söylerken, erkeklerin yüzde 65’i ayrımcılığa uğramadığını söylüyor. Ayrımcılığa uğrayan her 5 kadından 1’i ise sokakta ayrımcılığa uğruyor. Bununla birlikte erkeklerin de en çok ayrımcılığa uğradıkları yer sokak oluyor. Her 100 erkekten 14’ü sokakta ayrımcılığa uğruyor.

Her 100 kadından 14’ü, her 100 erkekten de 10’u okulda ayrımcılığa uğradığını belirtiyor. Ev içinde ayrımcılığa uğrama konusunda ise kadınlar ve erkekler belirgin şekilde farklılaşıyor. Her 10 kadından 1’i ev içinde ayrımcılığa uğramışken, her 100 erkekten 2’si ev içinde ayrımcılığa uğradığını söylüyor.

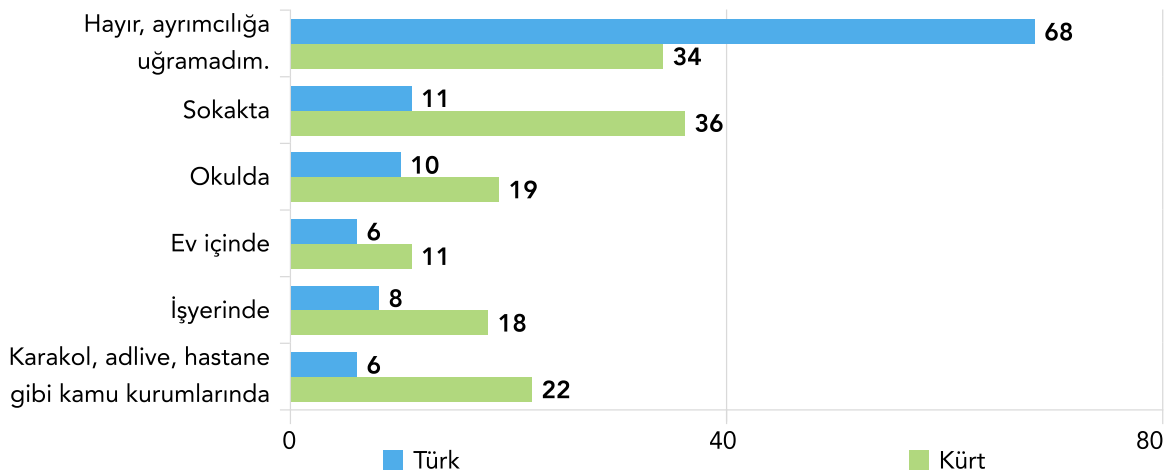
Her 10 kadından 1’i ile yine her 10 erkekten 1’i işyeri ile karakol, adliye ya da hastane gibi kamu kurumlarında ayrımcılığa uğradığını belirtiyor.

Hayatınızın herhangi bir döneminde ayrımcılığa veya baskıya uğradığınızı hissettiniz mi? Bu olay NEREDE / NERELEERDE gerçekleşmişti?

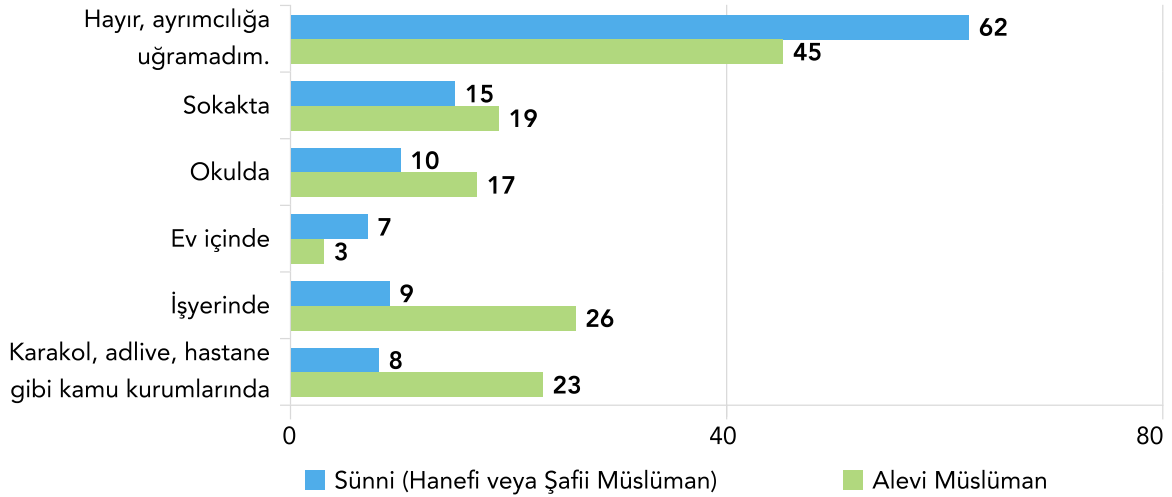
Etnik kökenler ayrımcılığa uğrama konusunda en belirleyici olan demografik etmenlerden biri oluyor. Türklerin yüzde 68'i ayrımcılığa uğramadığını belirtirken, Kürtlerin yüzde 34'ü ayrımcılığa veya baskıya uğramadığını söylüyor. Türklerin yüzde 11'i sokakta ayrımcılığa uğradığını söylerken, bu oran Kürtlerde yüzde 36 oluyor ve bu oran Kürtlerin en çok sokakta ayrımcılığa uğramış olduklarını gösteriyor. Kürtlerin en çok ayrımcılığa uğradıkları yerlerden biri de okul oluyor. Her 10 Türk'ten 1'i okulda ayrımcılığa uğramışken, her 10 Kürt'ten 2'si okulda ayrımcılığa ya da baskıya maruz kalmış görünüyor. İşyeri ve kamu kurumlarında ayrımcılığa uğrayan Türklerin oranı yüzde 10'un altındayken, Kürtlerin beşte biri işyerlerinde ve kamu kurumlarında ayrımcılığa uğradıklarını belirtiyor.

Hayatınızın herhangi bir döneminde ayrımcılığa veya baskıya uğradığınızı hissettiniz mi? Bu olay NEREDE / NERELEDE gerçekleşmişti?

Son olarak mezhepler ekseninde bakarsak, Alevilerin Sünnilere göre daha fazla ayrımcılık ve baskıya uğramış olduklarını görüyoruz. Sünnilerin yüzde 62'si, Alevilerin ise yüzde 45'i ayrımcılığa uğramamış görünüyor. Alevilerin yüzde 17'si okulda ayrımcılığa uğradığını söylüyor. Sünniler ve Aleviler arasındaki en önemli fark ise işyerlerinde ve kamu kurumlarında ayrımcılık ve baskıya maruz kalma durumları oluyor. Her 10 Sünni Müslümandan 1'i işyerinde ayrımcılığa uğradığını söylerken, Alevi Müslümanların dörtte birinin işyerlerinde ayrımcılığa maruz kalmış olduklarını görüyoruz. Sünnilerin yüzde 8'i kamu kurumlarında ayrımcılığa uğramışken, Aleviler arasında bu oran yüzde 23 olarak ölçülüyor.

Hayatınızın herhangi bir döneminde ayrımcılığa veya baskıya uğradığınızı hissettiniz mi? Bu olay NEREDE / NERELERDE gerçekleşmişti?

İleride tekrar ele almak üzere, şimdilik daha güçsüz, dezavantajlı kesimlerin, etnik ve mezhepsel grupların hayatın her alanında, fakat özellikle “bütün vatandaşlara eşit davranması” beklenen devlet nezdinde ayrımcılığa uğradığını belirtelim.

“Şanslı” ve “Şanssız” Kesimler

Ayrımcılıkla ilgili olarak nitel görüşmelerden çıkan en önemli sonuçlardan biri sorunun genel olarak toplumsal hiyerarşiden ve sınıf yapısından bağımsız olmadığıdır. Toplumsal hiyerarşiyi sınıflar, eğitim düzeyleri, etnik kökenler, toplumsal cinsiyet vb. arasındaki etkileşimle birlikte oluşmuş bir hiyerarşi olarak düşünebiliriz. Başka bir ifadeyle bunlardan her biri kendi içinde bir “düzen” ve hiyerarşi oluştururken, aynı zamanda birbirlerini karşılıklı olarak etkilerler. Örneğin “toplumsal cinsiyet düzeni” kendi içinde roller, fonksiyonlar, güç ilişkileri taşır ve sürekli olarak içinde süren mücadeleye göre, ataerkil yapı güçlenir, zayıflar ya da kendini korur. Ancak toplumsal cinsiyet düzeni aynı zamanda toplumda var olan siyasal ilişkilerle de karşılıklı etkileşir. Toplumsal cinsiyetin erkeklik halleri siyasetteki kültürü ve dilleri beslerken, aynı zamanda siyaset alanındaki güç dili toplumsal cinsiyete de taşınır. Bireyler toplum içinde sahip oldukları maddiyat, eğitim, kültür, din, ırk gibi alanlardan devşirdikleri güç oranında hiyerarşinin basamaklarından tırmanır ya da aşağı doğru iner. Ekonomik kaynaklar bakımından güçlü bir birey, eğitim alanındaki zayıflığını maddi gücü sayesinde kapatabilir. Veya bunun tersi de olabilir. Ancak bütün bu alanlarda ya da birçok alanda güçsüz olan, ne eğitimi ne parası olan, bunlara ek olarak ait olduğu etnik grup ya da ırk bakımından makbul kabul edilmeyen, hiyerarşinin alt düzeylerinde bulunan bireylerin ise dışlanma riski daha yüksektir. Ayrımcılık tehlikesi ile daha yüksek ihtimalle karşı karşıyadır.

Üniversite mezunu, yönetici olarak çalışan bir kadın katılımcı bu teorik genellemeye dair çok uygun bir örnek sundu:

Herhalde buradaki şeyde aileniz size bir eğitim imkânı veriyse o eğitimle

birlikte iyi bir kurumda görev alabiliyorsanız ve kendinize iyi bir eş seçebildiy-
seniz ayrımcılığa uğrama olasılığınız ve tabi işte, nasıl diyelim, belirli bir etnik
kökende ya da inanç sisteminde daha azınlığa düşen bir yerde değilseniz öyle
bir ayrımcılığa uğramıyorsunuz. Ben o şanslı kesimdendim. (DG-2)

Bireylerin ayrımcılığa maruz kalmalarında ekonomik ya da sınıfsal koşulların etkisi
başka katılımcılar tarafından da dile getirildi.

Ayrımcılıklar çok. Yani maddi güç üzerinden ayrımcılık da çok artmaya başladı.
(...) Ya böyle hani çarşıda yerde satılan ürünler tarzı bir piyasa geliyor insanın
aklına. Ya da lüks mağazalarda satılan bir şey geliyor. Yani o orta ayar da iyice
gidiyor. O da bir ayrımcılık mesela. Aslında en iliklerimize kadar hissettiğimiz
ayrımcılık o. Yani karşı tarafta güzel yemekleri görüp yutkunan bir vatandaş,
ayrımcılığa tabi kalmış bir vatandaşır yani. (DG-35, öğretmen)

Batman'da doğmakla bir kere doğuştan İstanbul'da ya da Eskişehir'de doğ-
mak arasında çok farklılıklar var. (...) Kentlileşmenin kendi içerisinde de bu-
ranın da varoşları var mesela işte zengin semtleri var. Yani bir sokağın bir
kanadında bile o ayrımı görebiliyoruz. Sokağın karşı tarafındaki binalar ya da
orada oturan insanlar belli bir kesime aitken karşı taraftakiler biraz daha imti-
yazlı oluyor. Bu artık herkesin malumu. (DG-16, dindar genç erkek)

Devlet Katında İmtiyazlar: "Ankara'da Tanıdığım Var"

Bu sınıfsal yapıyı ya da sınıfa bağlı olarak ayrımcılığı besleyen önemli bir unsur ise
siyaset. Türkiye'de çok partili siyasete geçildiğinden beri klientelist ilişkiler çeşitli
versiyonlarıyla siyaset ve toplum ilişkilerine girdi ve gündemden hiç düşmedi. Buna
özellikle 1980 sonrası eklenen ekonomi politikalarıyla, örgütlü hak arama yolların-
da ortaya çıkan erozyona bağlı olarak, birey ve toplumsal gruplar için, yoksulluk ya
da dışlanma gibi tehlikelerden kaçınmak için siyaset aktörlerinden geçerek avantaj
sağlama pratikleri eklendi. Siyasi partiler güce ulaşmak için bir tür asansör işlevi
gördü. Devlet imkanlarını ele geçiren partiler kendi tabanlarını güçlendirmek için
imtiyazlı kitleler oluşturdular. Bu imtiyazlı kitleler (ya da sınıflar) vasıtasıyla, "torpil"
ve siyasal ayrımcılık toplumda sıradanlaştı.

Özellikle siyasal parti aidiyetleri daha belirgin olan katılımcıların çoğunluğuna göre,
her parti kendi mensuplarını koruyup, diğerlerine karşı ayrımcılık yapabiliyor. Bu
tespit kabaca "herkes bunu yapıyor"da somutlaşıyor; bir taraftan yapılanın yanlış-
lığı ahlaken kabul ediliyor, diğer taraftan ise bir parti böyle yapmadığında, rakibin
bunu yapmaya devam edeceği, bu nedenle vazgeçemediği de ima ediliyor.

Ya ben artık sıkıldım yani bu ülkede insanların bir atama alacakken, terfi ala-
cakken ya da iş arayışında olurken işte bilmem ne partisinin il başkanından
referans yazısı alıp götürmelerinden çok sıkıldım. (DG-41, MHP seçmeni)

Kendi ülkemizde ayrımcılığın kralı yapılıyor şu an. Niye ayrımcılığın kralı

yapılıyor? Torpilin varsa en iyi yerlere gelirsın. Torpilin yoksa, kalırsın orada. Belki hani birisi senin dikkatini çeker veya acır macır, yardımcı olmak maksadına bir yerlere gelirsın gelirsın. (DG-4, güvenlik görevlisi)

(Her partinin mesela belediyelerde kendi yandaşlarına destek verdiğini söyledikten sonra) Yoksa hani biz gerçekten gencin başarısına bakalım, başka hiçbir şeye bakalım diyebilen bir belediye yok yani. Olmaz çünkü. Çünkü o genç okuyunca kendi yanlışını görebilir, onu makamından edebilir yani. Ayrımcılık tamamen demeyeyim de büyük bir çıkara bağlı. (DG-35, İyi Partili)

Katılımcıların yaptıkları yorumlardan farklı dozlarda ayrımcılıkların tüm topluma yayıldığını da anlayabiliyoruz. Buna göre, ayrımcılığın başlangıç noktasını “herkese eşit davranması” beklenen ve istenen devlet oluşturuyor ve toplumun diğer kesimlerinde yeniden üretilmesinde temel bir rol oynuyor. Kendisini sosyalist olarak tanımlayan bir restoran işletmecisi bunu şu şekilde ifade ediyor:

Örneğin bir konuma birisi alınacaksa bir Rizeliyle bir Dersimliyi götürdüğünde Rizeli yüzde 75 önde başlar hikâyeye. Dersimlinin yüzde 25 şansı ya var ya yoktur. Belki de hiç yoktur. Çünkü devletin böyle duygusal bir akı var. Bu bir devlet sorunu. (...) Ben yıllarca Anadolu’da değişik yerlerde kaldım. Öğretmenlik yaptım. Çok iyi gözlemledim bunu. Görürsün zaten. İnsanlar Alevi’ymiş, bu Sünni’ymiş tabi kız alışveriş tabi yapılarını bozmak istemiyorlar ama böyle bir sorunu yok. Bu sorunu devlet suni olarak yaratıyor. Çok net. (DG-30)

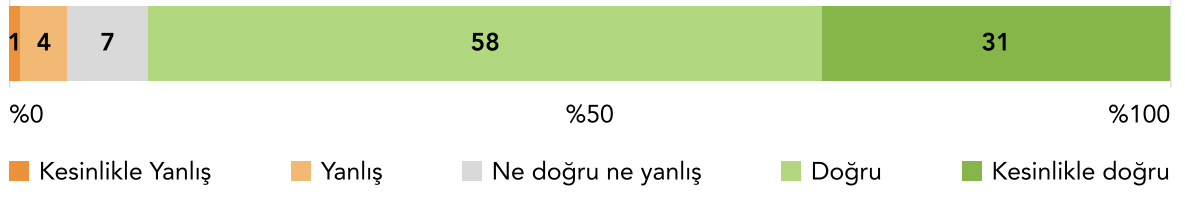
Ancak herkesin görüş açısı içinde üretilen ayrımcılık, karşılıklı ötekileştirmeler halinde, mikro düzeyde yeniden üretiliyor.

Kafa olarak yaptığımı düşünüyorum çünkü bazı insanların benden daha avantajlı olması benim sinirimi bozuyor mesela o konuda direkt diyorum “sen hani biri bir şeye hak kazanmışsa şu yüzden” diye kafamdan direkt ön yargısını yapıyorum yani. “Tabi torpili var tabi amcası şurada şöyle” diye direkt kafamdan ayrımcılığa (...) başladım. (...) Belki o şekilde bir ayrımcılık yapmışımdır. Hani başına gelen başarılar bana biraz daha şey gelmiştir artık. Hani sebebini bir yerlere bağladığım için gelmiştir. Belki kendi başarısıdır ama bilemiyorum artık. (DG-58, üniversite öğrencisi genç kadın)

Sosyal Adalet – Sınıf

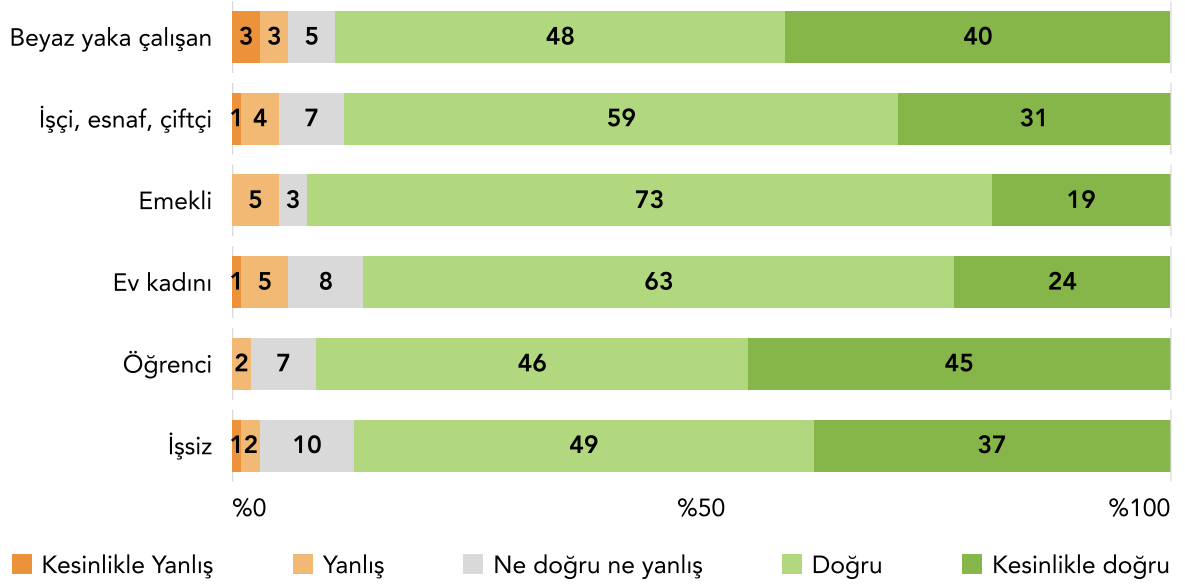
Toplumun geniş bir kesimi “toplumda ekonomik olarak güçlü ama küçük bir grubun daha çok kazanması için çoğunluğun zarar gördüğüne” inanıyor. Görüştüğümüz her 10 kişiden 9’u bu düşünceye katılıyor. Türkiye toplumunun önemli bir kesimi kutuplaşma ve toplumsal huzursuzluklarla ilgili olarak toplumsal piramidin tepesindeki kesimlere işaret ediyor. Toplumda ekonomik olarak zengin bir azınlık daha çok kazanacak diye çoğunluğun zarar gördüğünü önermesine katılmayanların oranı sadece yüzde 5 seviyesinde.

Toplumda ekonomik olarak güçlü ama küçük bir grup daha çok kazanacak diye çoğunluk zarar görüyor.

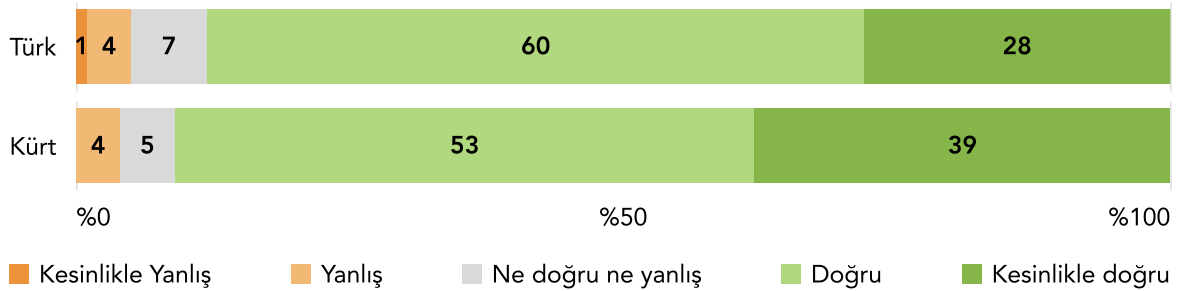
Bu konudaki eğilimlere çalışma gruplarına göre bakarsak, bu düşünceye en çok katılanların emekliler ve öğrenciler arasında olduğunu görüyoruz. Bununla birlikte diğer kümelerdeki eğilim de çok farklılaşmıyor.

Toplumda ekonomik olarak güçlü ama küçük bir grup daha çok kazanacak diye çoğunluk zarar görüyor.

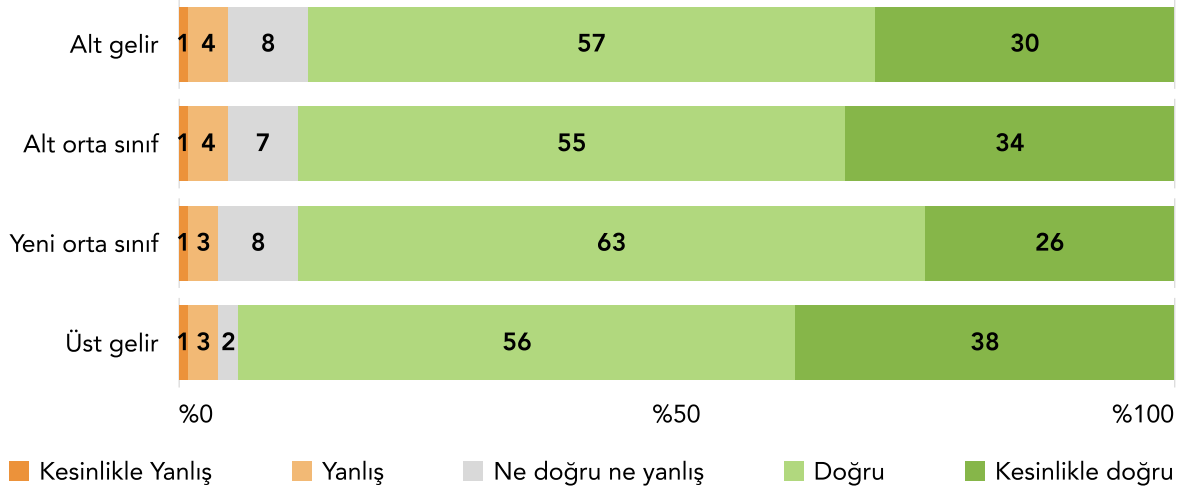
Etnik kökenlere göre baktığımızda ise Kürtlerin yüzde 92'sinin bu düşünceye katılmasına karşın, Türklerde aynı eğilimin yüzde 88 oranıyla yansıdığını görüyoruz.

Toplumda ekonomik olarak güçlü ama küçük bir grup daha çok kazanacak diye çoğunluk zarar görüyor.

Ekonomik sınıflara göre bakıldığında ise bu düşünceye en çok katılanların üst gelir grubunda yer alması dikkat çekiyor. Alt gelir grubunda aynı eğilime sahip olanlar, Türkiye ortalamasının 2 puan altında kalıyor.

Toplumda ekonomik olarak güçlü ama küçük bir grup daha çok kazanacak diye çoğunluk zarar görüyor.

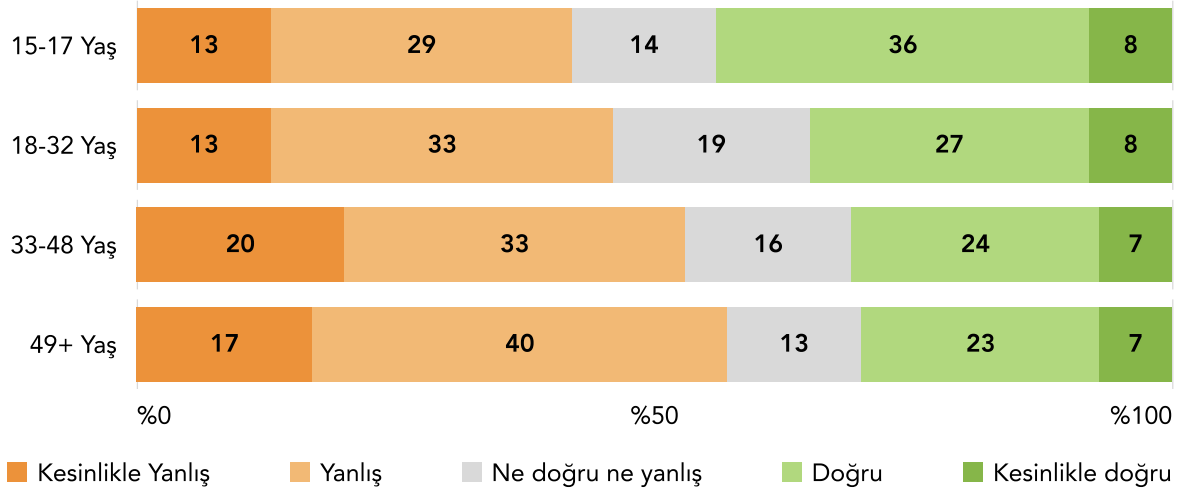
Öte yandan, toplumun yarısından fazlası, “Birileri çok fazla kazanırken, yoksulların da kazanmak için her yolu denemeleri mubahtır” önermesini yanlış buluyor. Bununla beraber, toplumun üçte biri bu fikri destekliyor.

Birileri çok fazla kazanırken, yoksulların da kazanmak için her yolu denemeleri mubahtır.

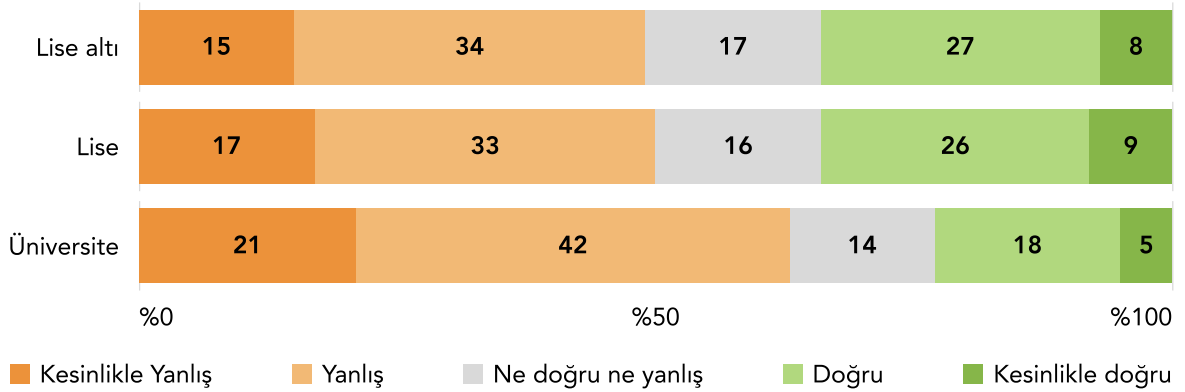
Bu fikre katılanlar daha çok gençlerden oluşuyor. 15-17 yaş grubundakilerin yüzde 44’ü, 18-32 yaş grubundakilerin yüzde 35’i, 33-48 yaş grubundakilerin yüzde 31’i, 49 yaş ve üzerindekiilerin ise yüzde 30’u yoksulların da kazanmak için her yolu deneyebileceklerini söylüyor.

Birileri çok fazla kazanırken, yoksulların da kazanmak için her yolu denemeleri mubahtır.

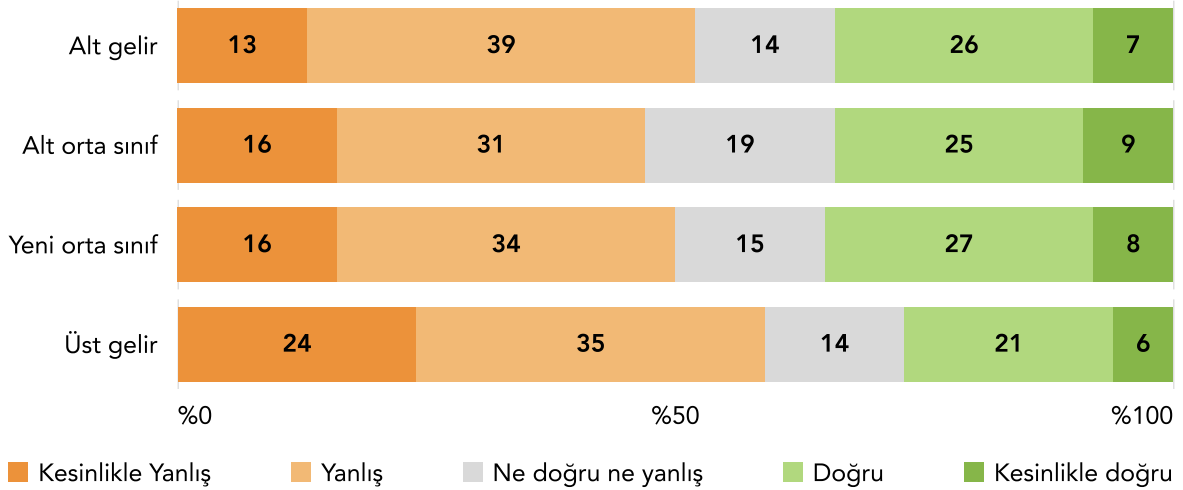
“Birileri çok fazla kazanırken, yoksulların da kazanmak için her yolu denemeleri mubahtır” diyenlerin oranı üniversite mezunları arasında diğer eğitim düzeylerine göre daha düşük görünüyor. Lise altı eğitimliler ile lise mezunlarında yüzde 35 olan bu oran, üniversite mezunlarında yüzde 23 oluyor.

Birileri çok fazla kazanırken, yoksulların da kazanmak için her yolu denemeleri mubahtır.

Bu konuya son olarak ekonomik sınıflara göre bakarsak, üst gelir grubunda diğer kümelerle göre daha az oranda yoksulların da kazanmak için her yolu deneyebileceklerini söyleyenler olduğunu görüyoruz. Üst gelir grubunda bu oran yüzde 27 oranıyla diğer kümelerle göre daha düşük bir düzeyde kalıyor.

Birileri çok fazla kazanırken, yoksulların da kazanmak için her yolu denemeleri mubahtır.

Görüldüğü gibi, toplumdaki “küçük bir grubun daha çok kazanmak için büyük çoğunluğun zarar gördüğünü” düşünenler çok büyük orana ulaşsa da bu “haksız” durumu telafi etmek için her şeyin mubah olduğunu düşünenlerin oranı -yüzde 33- da görece olarak düşük kalıyor. Başka bir ifadeyle, sosyal adaletsizliğe rağmen, sağduyunun korunduğunu söyleyebiliriz. Ancak görece olarak düşük olarak gördüğümüz bu oranın ciddi bir potansiyel içerdiğini de söyleyebiliriz. Bu kitlenin mubah olarak göreceği yolların neler olabileceğini kestirmek çok kolay değil. Bu yollar demokratik siyasal tepkiler vermek, ırkçı ve popülist politikalar vasıtasıyla halkçı görünen seçkin politikaların esiri olmak ya da sosyal adaletsizliğe kaynaklık eden zümrelerin yaptıklarını düşündükleri “ahlâki olmayan” yolları denemek de olabilir. Her halükârda birincisi hariç, diğer yolların genel olarak toplumsal yozlaşmaya sebep olabileceğini unutmamak gerekiyor.

“Günah Keçileri” ve İrkçılık

Sosyal adalet sorununun, eşitsizliğin gündelik hayatta somut bir şekilde yaşandığı çevrelerde, en zayıf toplumsal kesimler öfke ve hüsrانlarını boşaltacakları “günah keçilerini” her zaman kolaylıkla bulabilirler. Çünkü “günah keçileri” en kolay hedeflerdir, onlara “atık” muamelesi yapılabilir ve onlara yönelik yapılan saldırıların cezasız kalması çok muhtemeldir. Günah keçileri sayesinde zayıf aktörler öfkelerini güvenle boşaltabilecekleri ve buna karşılık kendilerini nispeten daha üstün görebilecekleri başka insanları bulabilirler.

Görüştüğümüz üniversiteli bir genç erkek bir “günah keçisine” nasıl davranılabildiğini özetliyor:

Kişî Roman değil de beyazlardan deniliyor mesela beyazlardan olursa aynı şekilde bakamazlar ona. Roman’a davrandıkları gibi davranamazlar. Yürü be -küfür etmek istemiyorum ama- yani şey derler “yürü be a... çingenesi” derler mesela orada ama işte diyemezsin onu beyaza bir şekilde... (DG-10)

Aşağıdaki örnekte hem bu tespitin örneğini hem de dindarlık görünümü ("dincilik") altında yapılan "sahtekârlık" eleştirisini, ancak aynı anda bir bölgenin insanlarına, Türkiye'de de bir kolu yaşayan Araplara dönük ırkçılığı (alenen nefret içeren ifadeleri biz kaldırdıktan sonra da) görebiliyoruz:

Ben dindar bir insanım. Özellikle söylüyorum. Şimdi eskiden gelirler işte "merhaba, nasılsın, elhamdülillah", saygı gösteririm, inançlı... Böyle dini söylemleri çoğaltan insanlar oldu mu sahtekâr gözüyle bakıyorum. Çünkü son yıllar yani bunu milletin diyorlar ya dininden soğutuyorlar, doğru. Yani çünkü çok istismar edildi. (...) Dindarlık ayrı dincilik ayrı. Arap'a kötü bir şey söyleyen, "niye dini ayırıyor, peygamberimizin soyu" (diyor)... Lan bırak, Ebu Cehil, peygamberimizin amcasıydı değil mi? (...) (...) "Ben Seyidim. Peygamber sülalesinden geliyorum" (diyorlar). Bunlar boş şeyler. Kandırmaca. (...) İşte biz en kolay dini yönden sömürülür ya bizim cahil halk. Adam şeyhülislam mertebesinde İslami ilim tahsili yapmış Lawrence. Gitti Mısır'da, Orta Doğu'da camilerde vaaz etti Osmanlı'ya karşı dolduruşa getirdi. (DG-48, muhafazakâr iş insanı erkek)

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi, birçok başka örnekte de iç içe geçmiş duyarlılıkları (dinin sömürülmesine karşı olmak, ırkçı olmak gibi), tek bir sığata (demokrat-faşist, önyargılı-önyargısız vb.) sıkıştırılamayacak karmaşık insanlık hallerini görmek mümkün. Yukarıdaki örnekte Araplara karşı oldukça açık bir ırkçı yargı, belli bir şehrin insanlarına karşı önyargılar yer alıyor, aynı zamanda dinin kullanımına yönelik eleştiriler dile getiriliyor. Ancak başka bir örnekte, 30'lu yaşlarda dindar bir erkek, Türk işadamlarının mülteciler konusunda fırsatçılığını anlatırken, belli bir ırk, etnik grup ya da ulusal kimliklere karşı "para", "ırk", "cinsiyet" ve "fuhuş" gibi bir çok alandan beslenen önyargı demetini argo içerikli bir söylem içinde sunabiliyor.

Oldukça nazik ve duyarlı bir insan olan bir muhafazakâr katılımcı de "Doğulular" konusunda dikkatli bir mesafeli üslup kullanırken, Çingeneler konusunda (suçlamanın çok fazla riski yok) daha rahat konuşabiliyor.

Nasıl söyleyeyim size hani zarar veren kişilerin, daha öncesinde mahallemizde işte şöyle söyleyeyim size doğulu arkadaşlarım vardı. (...) (Rezervasyon yaptıkları bir otelde çıkan kavgadan sonra) Oradan sonra Doğululara karşı biraz şeyim oldu hani. (...) Mesela şöyle bir şey söyleyeyim dinini güzel ve ahlaklı yaşayan insan karşı tarafa gerçekten zarar vermiyor. Ben bugüne kadar mesela hayatımda kimseyle kavga etmemişimdir, bunu ben birincisi ahlaka borçluyum ikincisi sakinliğimin ibaresinden gerçekten alıyorum. Karşı taraflarda mesela çok kavga eden arkadaşlarım varsa ben bunların arasını pozitifleştirmek bakımından kendimi üstün seviyede tutuyorum. Arada bir şey diyorum ki çok kitap okuma hani çok böyle sakinliğimi diyorum tekrar mesela ibadetimden dolayı ama karşı tarafa baktığım zaman mesela örneğin Çingeneler... Çingeneleri ben sevmem. (diyor ve tüm Çingeneler hakkında genelleyici sözlerle önyargılarını sıralıyor) (DG-42)

Araştırmamızda ayrımcılıklarla ilgili sorduğumuz sorularda Kürtlerle ilgili değerlendirmelerin çok farklılaştığını gördük. Bunların başında altı çok çizilmemiş bir şekilde Kürtlere karşı kültürel olarak mesafeli tavırlar var. Daha sonra, “PKK-terör - bölücülük” meselesi nedeniyle Kürtleri iki kategoriye (“kötü Kürtler” - “iyi Kürtler”) ayırma eğilimi dikkat çekiyor. Bunun yanı sıra, özellikle Kürtlerin dil hakkı gibi konularda eşit vatandaş olma taleplerini yersiz ve haksız bulanlar, bir bakıma Kürtlerin “makbul vatandaş” olmasını bekleyenler var. Son olarak bizzat Kürtler tarafından dile getirilen ayrımcılıklar ve Kürt olmayanlar tarafından Kürtlere ayrımcılık yapıldığını ifade eden görüşler var. Bu farklı değerlendirmeler arasından Doğu’daki (“bölücü”) Kürtler hakkındaki bir örneği (yukarıda Araplar hakkında ırkçı ifadeler kullanan katılımcıdan) burada alıntılatalım.

Kürt vatandaşların ben gayet özgür olduklarını düşünüyorum. Yani işlerini de yapanlar var. Hatta birçok işte ya atıyorum otobüs şoförü olur mesela ya da inşaat sektöründe bir kısmı vardır. Bir kısmı işte şu anda bizim emlakçılar mesela. Yerel yerlerde mesela yüzde 80-90 Kürtler. Yani devletin ben onlara bir şey yaptığını düşünmüyorum, ya da toplumun onları dışladığını düşünmüyorum. Onlar zaten bir kısmı var teröristleri destekleyen. Onları da biliyoruz ama onlar da ben genelinin yüzden yüze söyleyenlerin mesela doğuda olduğunu düşünüyorum mesela. (...) Metropol kentlerde yaşayan Kürtlerin kendi işinde gücünde olduğunu düşünüyorum. (...) Kürtler şu anda yüzden yüze destekleseler de AK Parti ya da iktidarı, ama onların kalplerinde yatan hem kendi bağımsız devletlerini kurabilmek hem de kendi istedikleri gibi yaşamak ve kendilerinden bir tane lider görmek istiyorlar. (DG-56)

MHP’ye yakın olan katılımcılar genel olarak Kürtlerin talepleri karşısında olumsuz tepkilere sahipler. Bunlardan birinci örnek, avukat adayı genç bir MHP’li seçmenden:

Kürtlerle Türklerin ne gibi bir sorunu olabilir, nasıl bir problemi olabilir Allah aşkına? (...) Evet tamam şimdi şöyle söyleyeyim tabi ki de eşit haklara sahip olduğumuzu düşünüyorum. (...) Şimdi örnek veriyorum ben de köken olarak Gürcü’yüm mesela anne tarafından Gürcü’yüz biz. Şimdi ben gelsem desem ki “ben Gürcü’yüm anadilde eğitim istiyorum”. Öteki gelse “ben işte Lazcaya istiyorum”. Öteki gelse “ben Arapça istiyorum”, o gelse bunu dese; bu önü alınabilecek bir şey değil. Şimdi insanların bir alt kimliği vardır bir üst kimliği vardır. Şey olarak söylüyorum bunu yani bir insan Kürt’tür, okey sıkıntı yok ama üst kimlikten baktığın zaman Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşadığı için bu adam Türk’tür. (...) Şunu da söyleyeyim, yani ben şu zamana kadar 22 yaşındayım ben Türk’üm diye bir insanın gerçekten hani beni kayırdığını beni ayırdığını “lan sen Türk’sün gel buraya” dediğini ben görmedim ben yaşamadım onu rahatlıkla söylerim yani öyle söyleyeyim size. (DG-34)

Diğer örneği ise, 1970’li yıllarda Kütahya’dan bütün Kürt öğrencileri “gönderen” eski kuşak bir ülkücüden aktaralım.

(1976'da Kütahya'daki lisesinde katılımcımızın defterine bir Kürt öğrenci "*Kurdara azadi*" (Kürtlere özgürlük) yazıyor). Sen özgür olmasan bir baskı altında olsan, Kütahya Simav gibi bir yerde Diyarbakır'dan, Mardin'den, Urfa'dan nereden geldiyse, Bitlis'ten falan filan. Sen oradan gelip benim memleketime gelebiliyorsan bu senin özgürlüğün demektir. (...) Bunu defalarca söyledim. Bu ülkenin ekmeğini yiyorsan, bu bayrağın altındaysan, bu topraklarda yaşıyorsan o bayrağa o toprağa saygı göstermek zorundasın. Burada benim sınırları çizilmiş toprağımın içinde sen özgürlük isteyemezsin. Zaten özgürsün. Benim ülkemden parça alacakmışsın. Buralar benimmiş, yeni haritalar çıkarıldılar, bilmem neler yaptılar. Bunları biliyorsunuz. (...) Neticesinde de bunları biz bismillah dedik gönderdik memleketlerine. (...) Aniden o Hıdırellez meydanında başlayan ve şehrin merkezine kadar devam eden bir olayla o gün biz ne kadar Kürt öğrenci varsa, onların Simav'ı terk etmesi için ne yapılması gerekiyorsa yaptık. Hatta yurda girdik, yurdun camlarını parçaladık, bilmem neler yaptık. Gece kaldırdık onları. Uykularından kaldırdık. (...) Yani o günün şartları oydu. Onların o memlekette olmaması gerekiyordu. Güle güle dedik onlara. Okul idaresi de onların şeyini çıkarttı. Tayin yazılarını yani ne deniyor o şeye? Onları verdi, hadi oğlum dedi siz Diyarbakır'a gidin veya nereye gittilerse gittiler. (DG-31)

Hafızasında Kürtleri şehir dışına atmak gibi bir performans bulunan bu ülkücü birey negatif bir biçimde "itiraz eden Kürt" imajıyla beslenirken, bizzat Kürt olan katılımcılar ise, başta anadillerini bir "dil bilgisi" bağlamında öğrenememiş olmak gibi, başka hafızalara sahipler. Çok sayıda olumsuz tecrübeye sahip olan Kürt katılımcılardan sadece ikisinin (Diyarbakır odak gruptan bir katılımcı ve İstanbul'dan bir üniversite öğrencisi) örneğini burada aktaralım:

Zamanında jandarma burada ormanlarımızı yaktı, hayvanlarımızı öldürdü, her şeyi yaptılar. Şimdi hayvancılık da bitti, orman da bitti, tarım da bitti. Niye bitti? Onların nedenlerini araştır, sen beni ötekileştirirsen ben öteki olurum tabi. Olmak istemiyorum ama. (OG-11, K8, fabrikada müdür)

10. sınıftaydı sanırım. Bir iş arıyordum mesela. Başvurduğum yerler mesela kapıda iş ilanı aranıyor. "Nerelisin?" "Mardinliyim". "Buldu" deniyordu mesela. Bu beni mesela o zamanlar o yaşlarda kalbimi çok kırıyordu. "Mardinliyim" dediğimde, "iş yok, eleman aramıyoruz" diyorlardı ya da ne bileyim, "Nerelisin?" "Mardin", "Arap mısın?" "Yok, Kürt'üm" diyordum. "Olsun" diyorlardı mesela. Bu kırmaya başlıyordu. İşte ondan sonra böyle ötekileştirince diğer ötekileri de kendime daha yakın görmeye başladım. Ermeniler olsun, Aleviler olsun, LGBT+ olsun, o şekilde yani. (DG-52)

Adorno'nun "otoriter kişilik teorisi"ne göre, aileden, devletten kaynaklı olarak, doğru ve yanlışları keskin olarak ayırtıran bir eğitimle sosyalleşen bireyler, insan grupları hakkında toptancı ve net bilgi, daha doğru bir ifadeyle, yargı sahibi olarak yetişirler. Buna paralel olarak, belli bir grup hakkında olumsuz önyargı taşıyanlar başka gruplar hakkında da olumsuz önyargı taşırlar. Bunun tersi de genel olarak

doğrudur; otoriter eğitimden geçmemiş insanlar hiçbir grup karşısında toptan negatif yargı geliştirmezler. Teoriyi bir ölçüde genişletirsek, yukarıda alıntıladığımız Kürt gencin yaşamış olduğu olumsuz tecrübelerin, onun başka dışlanmış gruplar hakkında da olumlu yargılar geliştirmesine neden olduğunu söyleyebiliriz.

Almanya’da Türkçe – Türkiye’de Kürtçe Anadil Eğitimi

Kürtlerin ya da daha “meşru” görülen ifadeyle, Güneydoğu bölgesinin çok çeşitli sorunları var. Bu sorunların analizini yapmak, sorunun nereden başladığını, nasıl evrildiğini tartışmak bu araştırmanın kapsamı içine girmiyor. Ancak en azından sadece anadil meselesi merceğinden bakarsak, bir arada yaşamaya dair bazı ipuçlarını bulabiliriz.

Toplumun, özellikle milliyetçiliğin öğrettiği en temel duygulardan biri “biz ve ötekiler”e dair bir duygu ve bu duygunun ürettiği aidiyettir. Ancak “biz” sadece tek bir düzeyde oluşmaz. Modern öncesi olarak tabir edilen toplumlarda, öğrenilmiş olan bölge, din, dil gibi kültürel referanslar en önemli aidiyet kaynağı olarak bilinirken, modern ulus-devletlerde belli bir coğrafya üzerinde yaşayan farklı din, dil, ırk, etnisite gibi referansların üzerine yeni bir kurgu olarak “ulusal kimlik” inşa edilir ve o toprak parçasında yaşayan insanlara öğretilir. Ulus, bir bakıma yeni zamanların bir “dini” olarak, tekrar ederek, ritüellerle, kendine özgü tapınaklarıyla “inanılan”, içselleşen bir kimlik zemini olur.

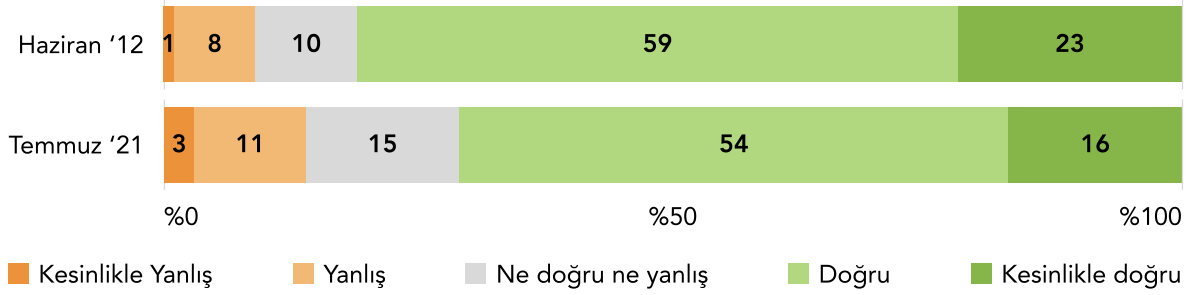
İşte bu “inanca” göre “biz” duygusu daha açık uçlu ya da kapalı, daha din ya da etnisite temelli veya başka insanlarla daha eşitlik ya da üstünlük, korku ve güven ekseninde oluşabilir ve zaman içinde iç ve dış siyasete göre, bireylerin refah ve huzurlarına bağlı olarak değişiklik gösterebilir. Ve tamamen siyasal bir alan olarak anadil bütün bu süreçte temel bir rol oynar. Hangi dilin “ulusal” dil olacağı, diğer dillere ne tür bir statü verileceği, onlara herhangi bir hak verilip verilemeyeceği “doğal ve kendiliğinden” oluşan bir durum değil, siyasal ilişkiler ve iktidar mücadeleleri sonucunda ortaya çıkan bir durumdur. Ancak bu iktidar ilişkileri sonucunda ortaya çıkan bir dil hâkimiyetinin “doğallaştırılması” için devletin bütün imkânları seferber edilir. Hâkim olan dil “normalleşir” ve hâkim olan dilin taşıyıcıları da daha çok “normalleşir”.

Bu bağlamda, nicel araştırmamızda, Türkiye’de Türkçe dışındaki dillerden özellikle çok tartışılan ve bir gerilim konusu olan Kürtçe anadil hakkını; Almanya’da Türkçe anadil hakkıyla karşılaştırmalı olarak, anadilde eğitim alamamanın bir insan hakları ihlali olup olmadığını sorduk. Sorunun karşılaştırmalı olarak sorulmuş olmasının getirdiği ve Almanya’daki Türk çocuklara hak tanıyanları Türkiye’de Kürt çocuklara da hak tanımaya iten psikolojik bir kayma olmuş olmasına rağmen, katılımcıların zihninde gene de ciddi bir Kürtçe fobisi olduğunu söyleyebiliriz.

Toplumun anadilde eğitime yönelik tutumu yıllar içinde değişmiş görünüyor. Haziran 2012’deki KONDA araştırmasında toplumun yüzde 82’si Almanya’da yaşayan

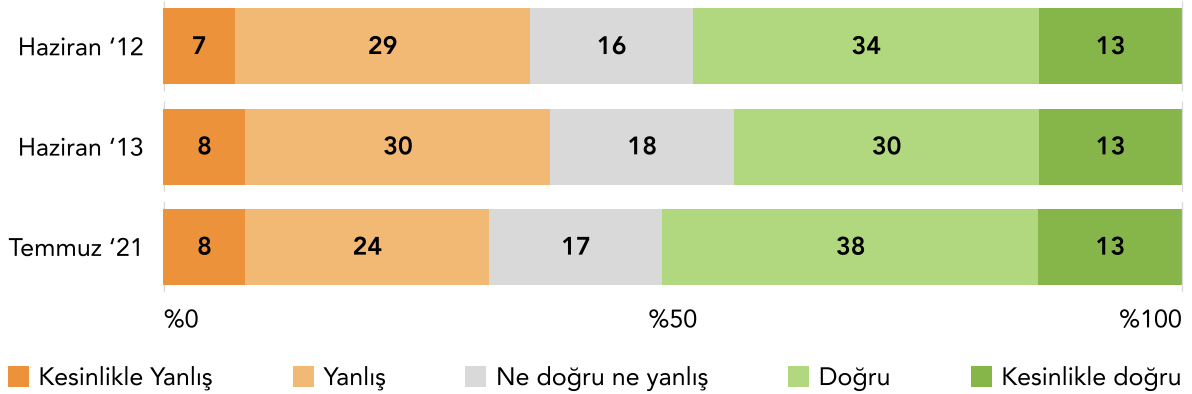
Türk çocukların anadilleri olan Türkçe ile eğitim alamamasını insan hakları ihlali olarak görüyordu. Bu araştırmamızda ise bu oran yüzde 70'e düşmüş görünüyor.

Almanya'daki Türk çocuklarının anadilleri olan Türkçe eğitim alamaması insan hakları ihlalidir.

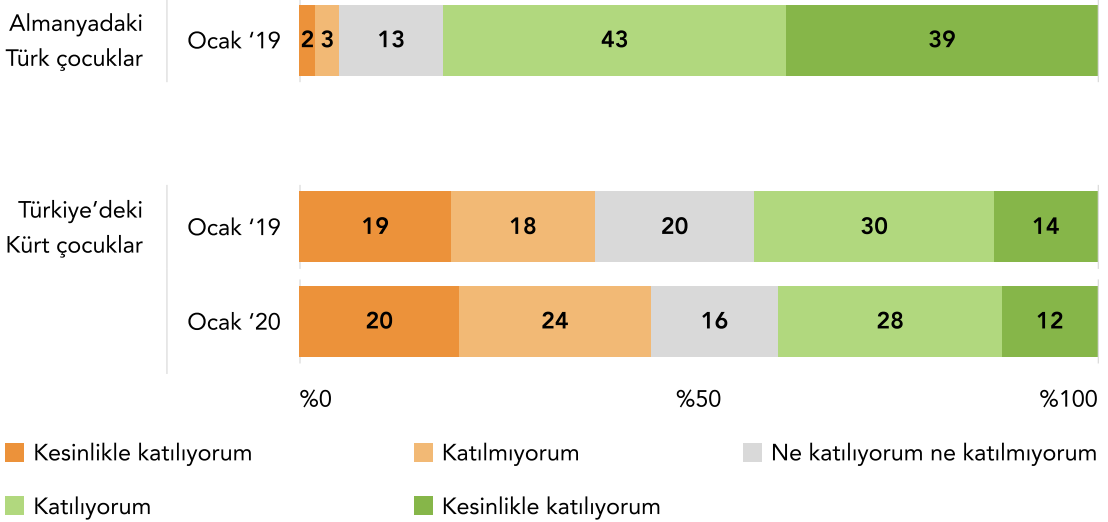
Türkiye'deki Kürt çocukların anadilleri olan Kürtçe ile eğitim alamamasının insan hakkı ihlali olduğunu düşünenlerin oranı ise yıllar içinde yükselmiş görünüyor. Haziran 2012'de yüzde 47 olarak ölçülen bu oran Haziran 2013'te yüzde 43'e düşse de bu araştırmamızda 8 puanlık bir artışla yüzde 51'e yükselmiş görünüyor. Yine de Kürtçe anadilde eğitimi insan hakkı ihlali olarak değerlendirmeyen, "Kürtçe fobisini" taşıyan bir yüzde 32'lik bir kesim olduğunu belirtmeliyiz.

Türkiye'deki Kürt çocuklarının anadilleri olan Kürtçe eğitim alamaması insan hakları ihlalidir."

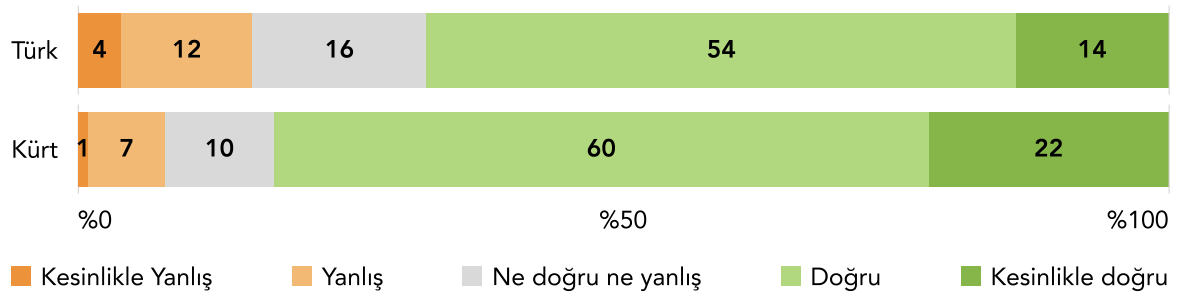
Bu konuda Almanya'daki Türk çocukları ve Türkiye'deki Kürt çocukları için "anadillerinde eğitim alabilirler" önermelerine yer verdiğimiz geçmiş KONDA araştırmalarını da referans alabiliriz. Ocak 2019'daki araştırmada görüşülen kişilerin yüzde 82'si Almanya'daki Türk çocukların anadilleri olan Türkçe ile eğitim alabileceklerini düşünüyordu. Türkiye'deki Kürt çocukların Kürtçe eğitim alabilmesi gerektiğini söyleyenlerin oranı ise yüzde 44 düzeyindeydi. Ocak 2020'de ise Kürt çocukların Kürtçe eğitim alabilmesi gerektiğini söyleyenlerin oranını yüzde 40 olarak ölçülmüştü.

"..." anadillerinde eğitim alabilmelidir.

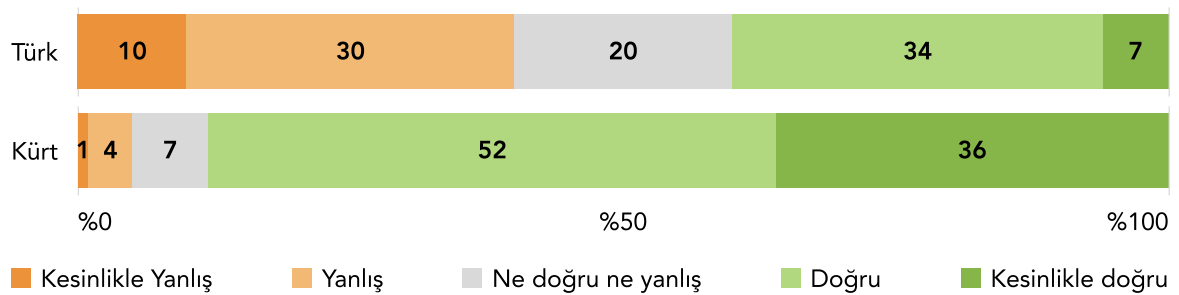

Bu iki önermeye verilen yanıtları etnik kökenlere göre karşılaştırmalı olarak inceleyerek, Kürtlerdeki olumlu tutumun iki önermede çok değişmediğini ama Türklerin tutumunun epey farklılaştığını görüyoruz. Türklerin yüzde 68’i Almanya’daki Türk çocukların, yüzde 41’i de Türkiye’deki Kürt çocukların anadilleri olan Kürtçe ile eğitim alamaması insan hakları ihlali olarak görüyor. Kürtlerin yüzde 82’si Almanya’daki Türk çocukların, yüzde 88’si de Türkiye’deki Kürt çocukların anadilde eğitim alamamasını insan hakları ihlali olarak değerlendiriyor.

Almanya'daki Türk çocuklarının anadilleri olan Türkçe eğitim alamaması insan hakları ihlalidir.

Türkiye’deki Kürt çocuklarının anadilleri olan Kürtçe eğitim alamaması insan hakları ihlalidir.

Görüşme yaptığımız kişilerin her iki eğitim konusundaki tavırlarını ("kesinlikle yanlış" + "yanlış" ve "kesinlikle doğru" + "doğru" cevaplarını toplayarak) toplam içinde değerlendirdiğimizde aşağıdaki tabloyu elde ediyoruz. Buna göre,

Öncelikle, her iki ülkede de azınlıkta olan nüfus için “tutarlı” bir şekilde anadil eğitim hakkını reddeden yüzde 12’lik bir kesim var. Bu kesimin, her türlü “azınlığın” eğitilerek “vatandaşlık” kimliği altına yeniden üretilmesi ilkesine sadık olarak, ulus-devletin “modernist” ilke ve çerçevesine uyumlu bir kesim olduğunu söyleyebiliriz.

“Almanya’daki Türk çocuklarının anadilleri olan Türkçe eğitim alamaması insan hakları ihlalidir” önermesine “doğru” deyip, “Türkiye’deki Kürt çocuklarının anadilleri olan Kürtçe eğitim alamaması insan hakları ihlalidir” önermesine “yanlış” diyenler: toplam kitle içindeki payı yüzde 16... Bunlar sadece Türkçe anadil hakkını kabul edip, Kürtçe anadili hakkını reddediyorlar; bir bakıma sadece Türkçe için demokrat bir pozisyon alıyorlar. Kürtçe için benzer bir taraflı pozisyon alanların oranı ise yüzde 2 ile ihmal edilebilir bir seviyede. Buna ek olarak, Türkiye’de Kürtçe konusunda olumsuz düşünüp, Almanya’da Türkçe konusunda kararsız olan yüzde 4’lük bir kesimi de katarsak, Kürtçe anadil hakkına karşı olan kesimin yüzde 20 olduğu ortaya çıkıyor.

“Almanya’daki Türk çocuklarının anadilleri olan Türkçe eğitim alamaması insan hakları ihlalidir” önermesine “doğru” deyip, “Türkiye’deki Kürt çocuklarının anadilleri olan Kürtçe eğitim alamaması insan hakları ihlalidir” önermesine de “doğru” diyenler: toplam kitle içindeki payı yüzde 47... Bunlar ise her kesim için demokrat pozisyon alıyorlar. Yani herkese karşı demokrat pozisyon alıyorlar.

Son olarak, her iki ülkedeki az olan nüfuslar için anadil hakkına dair “doğru ya da yanlış” yorumunu yapamayan yüzde 10’luk bir kesime de işaret etmekte yarar var. Bu kesimin toplumda değişen ağırlık merkezlerine uygun olarak tavrını netleştirebileceğini ileri sürebiliriz.

	Türkiye’deki Kürt çocuklarının anadilleri olan Kürtçe eğitim alamaması insan hakları ihlalidir.			
	Tablo %	Kesinlikle yanlış + Yanlış	Ne doğru ne yanlış	Kesinlikle doğru + Doğru
Almanya'daki Türk çocuklarının anadilleri olan Türkçe eğitim alamaması insan hakları ihlalidir.	Kesinlikle yanlış + Yanlış	12	1	2
	Ne doğru ne yanlış	4	10	2
	Kesinlikle doğru + Doğru	16	6	47

Derinlemesine görüşmelerde özellikle Kürt katılımcılar anadil eğitimini sık sık vurguladılar. Aşağıdaki örnek ise İstanbul’da Türk bir üniversite öğrencisinden:

Mesela Almanya’ya gittiğiniz zaman bir kişi eğer ana dilde eğitim almak istiyorsa oradaki Alman hükümeti sınıfa o anadilde konuşan çocuğun öğretmesini atıyor. O çocuk anadilde eğitim görebiliyor. Ama Türkiye’de öyle bir şey söz konusu değil. Mesela bazı çocuklar var Türkçeyi bile bilmiyor. Ama hani

anadilde eğitim de göremiyorlar. Bu sorun yani. Adalet burada yoktur diye düşünüyorum ben. (OG-2)

Kürtlerin talebi ve mücadelesi kadar olmasa da Türkiye’de benzer bir derdi yaşamış olan Çerkesler de son yıllarda kamusal alanda anadil taleplerini dile getirmeye başladılar. Bir Çerkes erkek dışlanmış bütün diller üzerine anlatıyor:

(Türkiye’de) Dilleri yok etmek için ekstra çaba harcıyoruz. Yani Türkiye’de dilleri yasaklayarak veyahut da hor görerek. Ben bugün enteresan bir şey gördüm. Bir markete girmiştim. İki tane delikanlı büyük ihtimal Kürtçeydi yani konuştukları. Gıptayla baktım. Keşke dedim bizim çocuklar da böyle markete girdiklerinde kendi anadilleriyle konuşabilseydi. Ben böyle gıptayla baktım ama bir başkaları da nefretle bakmış olabilir... Kültür zenginliktir. (DG-20)

Gerçekler Karşısında Kırılmayan (Ya da Çok Zor Kırılan) Önyargılar

İrkçilik ya da daha hafif versiyonu olarak önyargıların tanımında “somut gerçekler karşısında bile kolay kolay değişmezlik” unsuru bulunur. Bir ırk ya da kültürel (etnik, dinsel vb.) grup hakkında taşınan radikal negatif duygular, aynı gruptan mükemmel bir insanla karşılaşıldığında bile kolay kolay değişmez. Kökleşmiş ırkçılık durumlarında en iyi ihtimalle mükemmel insan, ait olduğu gruptan ayrı tutulur ve “...ama o başka” şeklinde özel bir konum açılır ve grup hakkında toptancı yargı devam eder. Aşağıdaki iki alıntı bu duruma örnek oluşturuyor.

(Ermeni erkek, işyerine gelen bir satış mümessilinden bahsediyor) Orta Doğu Üniversitesi mezunu. Yani palavra bir okul değil. Orta Doğu mezunu. Tekstil kimyası okumuş, mezun olmuş ve müşteri temsilciliği yapıyor. Beni acayip seviyor. Bir geliyor bir daha çıkmıyor atölyeden. “Hadi oğlum git, işim var” diyorum. “Ya abi ne olur biraz daha anlatsana” falan. Ben böyle şeyler anlatırdım. Çok seviyor beni. Giderken birbirimize sarılır “ah keşke sen benim babam olsaydın” falan muhabbetlerindeyiz. Bir gün bu geldi. Kapıyı çaldı, kapıyı açtılar. Bu geldi içeri. Suratı nasıl biliyor musun? Böyle süklüm püklüm geldi, karşıma koltuğa oturdu. Dedim “hayrola ne oldu?” “Yok bir şey abi”. “Oğlum ne oldu bir şey mi oldu?” “Yok abi bir şey” falan böyle kıvrıyor. “Oğlum ne oldu anlatsana” dedim. “Bir şey mi oldu?” “Bugün ben bir şey öğrendim.” “Ne öğrendin?” “Oğuz abi” dedi, “sen Ermeni miymişsin? Sen Ermeni’ymişsin.” “Evet” dedim. “Ama dedi ben seni çok seviyorum. Ne olacak şimdi?” dedi. “Valla, dedim, senin sorunun.” Orta Doğu teknik üniversitesi mezunundan bahsediyorum. Çocuğun hayalleri yıkıldı. Bu kadar sevdiği, bu kadar saygı duyduğu “sen benim babam olsaydın” dediği adam diye dilediği adam meğerse Ermeni’ymiş! (DG-45)

Yukarıda Ermeniler hakkında üremiş olan önyargıya benzer başka bir önyargı örneğini Aleviler için üretilenlerden verelim. Yukarıdakine benzer biçimde, somut

insanlar söz konusu olduğunda hiçbir maddi temeli ve rasyonalitesi olmayan ve somut gerçeklikler karşısında bile kolay kolay kırılmayan bir önyargı, kalıpyargı ve ırkçılık zinciri... Ancak, burada bir önyargının kırıldığına tanık oluyoruz...

(Üniversitede) Bursalı bir arkadaşım dedi ki "ben" dedi, "seni çok seviyorum ama" dedi, "ben seninle görüşmem artık". "Neden?" dedim. Dedi ki "sen Aleviymişsin" dedi. "Evet" dedim. "Aleviler kötü insanmış"... Ona öğretilen, ona söylenilen bu. "Ben dedi, seninle arkadaşlık yapamam". "Peki dedim, Alevi olmadan yani Alevi olduğumu öğrenmeden önce ben senin için kötü bir insan mıydım ya da benim herhangi bir kötü davranışımı ya da herhangi bir insana karşı kötü bir davranışımı, kötü bir tavrımı gördün mü, buna şahit oldun mu?" dedim. "Hayır ama dedi, ailem bana işte böyle böyle dedi. Yani Aleviler kötü insanlar, onlarla görüşme. Buraya gelmeden önce bunu tembihlediler bana" dedi. Dedim "Sen bilirsin, görüşmek istemiyorsan sen bilirsin. Ama bir düşün evime geldin, kaldın, yedik, içtik, herhangi bir kötülüğümü gördün mü? Görmedin. Arkadaşlarımdan hiçbirine kötülüğümü gördün mü? Onu da görmedin. Sırf dedim Alevi olduğum için benim kötü olduğumu düşünüyorsun. Bunu dedim bir düşün. Yine konuşmak istemiyorsan, görüşmek istemiyorsan görüşmeyiz. Sen bilirsin" dedim. Sonra "kusura bakma, dedi, özür dilerim" dedi. (...) Ondan sonra tabii ki görüştük, üniversite bitene kadar görüştük. Hatta sonrasında da görüştük. Bildiğim kadarıyla, dilimin döndüğü kadarıyla Aleviliğin ne olduğundan, okuduğum kadarıyla ona anlatmaya çalıştım. (DG-25, Alevi kadın)

Yukarıdaki örnek, Alevi ve aynı zamanda çağdaş-laik bir kadının yaşadığı tecrübe üzerineydi. Aşağıdaki örnek ise dindar bir erkeğin yaşadığı tecrübeyi içeriyor.

Ben Atatürk Kültür Merkezi'nde bir sergideydim. Kendi sergimizdi. Kadının bir tanesi geldi. Atatürk'ü arka plana koymuşsunuz, Abdülhamid'i ön plana koymuşsunuz diye bir yaklaşımda bulunmuştu. (...) Orada kadın beni linç etmeye çalıştı. "Siz" dedi, işte "geri kafalılar, dinciler" dedi, "Atatürk'ü arka plana koyuyorsunuz" dedi. "Hanımefendi" dedim, "yani pardon ama siz nereden mezunsunuz?" "Ben" dedi, "Mimar Sinan'dan mezunum" dedi. "Mimar Sinan'dan mezunsunuz ama Mimar Sinan'ı kuran kişi Abdülhamid Han. Siz onun farkında mısınız?" dedim. Yani maalesef bazen insanımız bu konuda değer yargıları konusunda her şeyi kutuplaştırıyoruz biz. (DG-50)

Cinsiyete Dair Önyargılar ve Ayrımcılık

Araştırmamızda çok sık karşımıza çıkan önyargı ve ayrımcılık alanlarından biri de cinsiyet / toplumsal cinsiyet meselesi oldu. Bu çerçevede kadın-erkek kimliği arasındaki eşitlik ve ayrımcılıkların yanı sıra, LGBTİ ya da LGBT+ şeklinde ifade edilen ve ikili cinsiyet yapıları dışında kendilerini ifade eden bireylerin varlıkları ve performansları katılımcılar tarafından oldukça sık dile getirildi. Öncelikle, birçok katmanı taşıması nedeniyle, oldukça zengin bir söyleme sahip olan, "fuhuş yapan

Araplar” ve “Doğu’daki bölücü Kürtler” tespitleriyle yukarıda da yer verdiğimiz bir katılımcının cinsiyet meselesi hakkındaki değerlendirmelerini aktaralım. Bu dindar muhafazakâr katılımcımızı biraz daha gözümüzde canlandırabilmek üzere, siyasal kişiliğini yansıtmaları için, AK Parti’ye mesafeli olduğunu da belirtelim. Katılımcımız, kadın erkek “eşitsizliğine” dair özel / uç yorumu da dahil olmak üzere, cinsiyetin ara kategorilerine dair oldukça paradoksal yorumlara da sahip. Ancak bu paradoksal yorumlar aslında ortalama kafa karışıklığına işaret ediyor.

Kadınlarla erkekler kesinlikle eşit değil. Neden eşit değil? Bir devlet dairesine bir kadını gönderin şöyle alımlı çalımlı bir kadını gönderin. Ne kadar ön plana geçtiğini, ne kadar ön sıralara alındığını, ne kadar büyük ilgi gördüğünü görürsünüz. Denemesi bedava. Yani bunu kim isterse yapabilir. Ama bir tane erkek girsin, adam orada oturur, odası boşsa bile gel demez. (DG-56)

Bu katılımcı, başka bir düzeyde ise kadına yönelik şiddet konusunda ise tam tersi bir yorum yapıyor:

Cezalar yetersiz, inşallah yeterli hale getirilir. İnsanın insanın hayatını alması günah. Dediğim gibi şeriat filan gelsin yani. (Kadınlar şeriatla) Bence daha mutlu olurlar. Çünkü yani zarar gören kısmı genelde kadınlar. Erkeklerin çok fazla zarar gördüğüne ben inanmıyorum. Hırsızlık filan yapanlar, erkek cinayetleri çok fazla yok oluyordur belki ama yılda atıyorum 200 tanedir. Ama kadın cinayeti mesela iki yüz bin tane. (DG-56)

Ve en şaşırtıcı vurgusu ise bütün dinsel retoriğinin arasından yaptığı magazin yorumlarında karşımıza çıkıyor. Şeriatın faydalı olacağına inanan dindar muhafazakâr katılımcımız, aslında toplumda karşımıza oldukça sık çıkan LGBTİ olgusunu, karşı olanların bile epey izlediğini gösteriyor. Katılımcımız bu alanda oldukça gelişmiş bir bilgiye sahip; medyaya yansıyan ilgili aktörleri tanıyor!

Hormonlarınız işte çift cinsiyetli insanlar var mesela kim var bir tane Erkoçlar mı ne vardı. Dizilerde filan oynadı; kızdı, sonradan erkek oldu ya. Rüzgâr Erkoç. Adam kardeşim adam gibi çıktı; kızdı, bildiğin kızdı adam. Adam çıktı, delikanlı gibi erkek oldu. Ama ne pis bir halini gördünüz. Şimdi Selin Ciğerci diye bir ... var mesela. Bir futbolcuyla mesela şey. Ama halk da bunları seviyor. Kerimcan Durmaz mesela. (DG-56)

LGBTİ konusunun bizzat kendisi birçok insana rahatsızlık veriyor. Ara yerleri, müphem alanları görünmez kılan, ikili kategoriler (modern-geleneksel, rasyonel-irrasyonel, ileri-geri, erkek-kadın vb.) üzerinden düşünmeyi üreten modern toplumsal düşünce yapısı içinde yetişen modern ya da geleneksel insanlar, çarpıtarak, dönüştürerek de olsa bu ikili yapıları yeniden üretiyorlar. Bu ikili yapıların dışına çıkan davranışlar, kimikleşmeler ise tedirginlik, endişe ve varoluşa dair güvensizlik yaratıyor.

Biyolojik olarak hermafrodit (ya da interseks) bireylerin ya da biyolojinin yanı sıra tercihlerin de söz konusu olduğu, LGBTİ bireylerinin oluşturduğu ve görülmediği

sürece çok sorun edilmeyen bu ara yer, daha fazla eşitlik ve özgürlük talep eden Kürtler söz konusu olduğunda nasıl konfor bozucu bir etki yaratıyorsa, LGBTİ olgusunun sokağa çıkması, kamusal alanda görünür olması daha çok radikal tepkiye yol açıyor. Bu tepkinin paralelinde giden tespit ise LGBTİ bireylerin herhangi bir baskı altında olmaması:

LGBTİ'lilere baskı dediler, LGBTİ'lilere hiçbir baskı yok, gayet rahatlar. Görüyorum. Arkadaşım var benim de. Çok iyiler. Bazı arkadaşlarımdan da iyiler özellikle. Var yani. Tanıdıklarımız var, selamlaşıyoruz. (OG-6, K7)

"İlimli milliyetçi" olarak tanımlayabileceğimiz bir erkek öğretmen, bu "görünür olmak ve olmamak" arasındaki etki farkını oldukça "ılımlı" bir şekilde anlatıyor.

(Edirneli olmak gibi kendisine rahatsızlık vermeyen bir kimlik gibi) Benim cinsel tercihim bana kendimi bir şekilde kötü hissettirmiyorsa ben bundan mutluyum, başkasının zaten mutlu olmama gibi durumu olamaz. Mantiken olamaz yani. Ama oluyor Türkiye'de tabi (...) Eylem niye yapıyorlar mesela onlar. Onların yaptıkları eylem yanlış. Yani kendilerini ifade etmek için Taksim'de yüzlerce kişinin bir arada yürümelerine gerek yok ki. (...) Onların yaptığı yanlış. Kendilerini yanlış noktaya çekiyorlar. Yani atıyorum işte, yüzlerce "biz Türk'üz" diyen kişinin aynı anda İstiklal'de yürümesi nasıl Türk olmayan insanları rahatsız edebilmesi doğalsa aynı şekilde kendini cinsel tercihiyle ifade etmeyen, başka insanların da yüzlerce kendini cinsel tercihiyle ifade eden insanı bir arada görmesi irrit eder yani. Bu doğal bir sonuç. (...) Malzemeye dönüşüyorsun. Çünkü irrit edici bir noktaya geliyor. Yani 20 tane LGBT bayrağının orada ne işi var? Bu kimliği o kimliğin yeri orası değil ki yani o kimliği ön plana çıkarmak iyi bir şey değil. Benim adım Murat'sa ben "Murat Murat Murat" diye 20 tane Murat yazarak gezmemeiyim yani. Hani bunu bu şekilde yaparsan yürü git derler adama. Ya da onun üzerine yürürler. Çünkü o yanlış bir şey. İyi bir şey yanlış bir şeye dönüşüyor. Ya da normalde öyle olmaması gereken şey yanlış bir şekilde yapıldığı için malzemeye dönüşüyor. (DG-35)

Başka bir deyişle, özellikle ana akım kategorilere dahil olan kişilerde böyle bir hassasiyet oluşmuş durumda. Bir tarafıyla belirli sorunların varlığı kabul ediliyor, diğer tarafıyla da bu sorunların dillendirilmesini kendilerine bir saldırı olarak değerlendiriyorlar. Dezavantajlı grupların tepkisel kimlik inşası ve bu minvalde gerçekleştirdiği özellikle kamusal görünürlüğü olan eylemler yaygın bir şekilde gayri meşru olarak görülüyor. Bu tür farklılıklar, karmaşaya düşmediği haliyle idealize edilen toplumda yaygınlaşması karşısında korku yaratıyor. Bir nevi ontolojik bir güvensizlik ve tehdit algısı yaratıyor.

Görünürdeki LGBTİ olgusunun yarattığı tepkinin yanı sıra, çok sayıda katılımcı da toplumsal cinsiyet eşitsizliği temelinde yükselen ayrımcılığa vurgu yaptılar. Örneğin var olan ekonomik eşitsizlikler konusunda eleştirel tutuma sahip olan Müslüman genç bir kadın, bizzat "görünürlük" karşısında olumsuz tavır alanların ayrımcılığına işaret ediyor.

Ayrımcılık deseniz işte onur haftası ilk derim. Şu an biliyorsunuz oradaki insanlara hiç sağcı solcu demeden karşı gelen insanlar var. İşyerinde çalıştırmak istemeyen insanlar var. Yani dindar da olmasa Müslüman bile değil. Ama istemiyor böyle insanların çevresinde olmasını. Onlar mesela çok büyük bir ayrıma tabi tutuyorlar. Ekonomik olarak mesela dardalar. Hiçbir şekilde çalışmalarına izin verilmiyor. Kendilerini saklamak zorundalar. Ben mesela öyle üst düzey bir yönetici tanıyorum bir yerde. Ve kendini saklıyor. Mecbur yani saklamak zorunda. Çünkü açığa verse işini kaybedecek. (DG-15)

Toplumsal cinsiyet kalıplarını sorunsallaştıran LGBTİ olgusunun yarattığı anlam yoğunlaşmasının yanı sıra bizzat kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıklar ve ayrımcılık da katılımcılarımız tarafından dile getirildi. Önce farklılığa dair, milliyetçi bir gencin “nazarından” değişik bir yorumu aktaralım:

Ya ben kadınlar erkekler yani şöyle diyeyim ikisinin de bir fıtratı var ikisinin de bir yaratılışı var ikisinin de bir beceri alanı var. Yani size belki bu dediğim hani şey gelebilir yanlış gelebilir ama mesela basitinden örnek vereyim. Bir erkek yani futbol topu mesela erkeğe yakışıyor ama voleybol topu da kadına yakışıyor. Bu bence tamamen işte fıtrat estetik vs. belki de benim nazarımda olan şeyler. (DG-34)

Kadınlar ve erkeklerin “fıtrat” ya da “öz”lerine vurgu yapılarak dile getirilen farklılıkların ötesinde, birçok katılımcı kadınların yaşadığı eşitsizliklerin altını çizdi. Genellikle sol, seküler kesimler ve daha da çok kadınlar arasında daha sık vurgulanmış olan ayrımcılık tespitine (anti-kapitalist) dindar Müslüman bir erkeğin ifadesini ekleyelim:

Kadın erkek için var çok bariz bir eşitsizlik ortamı. Evet kadın ya da erkek doğmak bambaşka hayatlar getiriyor belki. (DG-16)

Dindar muhafazakâr AK Parti seçmeni bir ev kadını ise kadınlara yönelik toplumun ürettiği ayrımcılıkla ilgili olarak hem hafızasında taşıdığı yarayı hem de bu yaranın onun toplumsal cinsiyet kimliğine nasıl sahip çıktığını anlatıyor.

Kadın, erkek ayrımcılığı. O geliyor aklıma. Erkek ayrımı yani erkek evlat ayrımcılığı diye de bir şey var. O bizim aslında kültürümüzde var olan bir şey ve oradan gelen kadın erkek eşitsizliğine dayandı. (...) Niye kadın CEO olmuyor mu? Olamaz mı yani? İşte böyle böyle erkek çocuk erkek evlat, erkek evlat. İşyerinde de erkek evlat, okulda da erkek evlat. Erkek öğretmen, erkek doktor. Böyle böyle kadınlar hep yozlaştırıldılar. Mesela ben okumak istediğimde Sakarya’da Kocaeli’nde okul çıktı bana. Gidebiliyordum. Yahu başta erkek kardeşim dedi ya bir yaş küçük benden, “Sen oraya gidemezsin.” Ben nasıl böyle kendimi ne kadar kızıyorum ya. (...) Ne kadar yanlış. Şimdi öyle değil ama. (...) Hem de bir desin bakalım. Desin. Desin bakalım! Bana değil, o zamanki kafam olsa da değil, o zamanki X (katılımcının ismi) başka, gitti artık. Ama mesela çocuğum olsun ya da çevremdeki insanların kızı olsun hadi bir desin bakalım! (DG-38)

Ortalama dindar muhafazakâr söylem ve içindeki kalıpyargılara kıyasla, bu yorumun seküler kesimdeki insanların önyargılarının tersine, kadın erkek eşitliği ve eğitim meselelerinde oldukça farklı bir duyarlılığın ifadesi olduğunu söyleyebiliriz. Bu duyarlılık, bu haliyle karşılıklı yüzeysel önyargıların ötesinde, farklı gruplar arasında var olan ve daha da geliştirilebilecek köprülere de işaret ediyor.

Öte yandan, tabii ki, ayrımcılık sadece kimliğin ya da varoluşun tek bir cephesiyle vuku bulmuyor. Çoğunlukla insan nasıl bir kesişim ise, ayrımcılık da bir kesişim halinde cereyan ediyor. Aşağıdaki örnekte hem kadın olmaktan hem de başörtülü olmaktan kaynaklandığı gibi:

Tabii kadın olduğum için ayrımcılığa uğradım. Çünkü benim mesela yeteneğim var bir işe işyerinde mesela. Hiçbir zaman beni müdür yapmadılar mesela. Benden daha az bilgisi olan insanları müdür yaptılar erkek olduğu için. Hep iş hayatında kiskanılan bir insan oldum başarılı olduğum için. (...) Yapmadılar, hakkımı vermediler. Bir yere gelmeme izin vermediler. Öyle bir ayrımcılığa uğradım. Ama onun haricinde dediğiniz gibi ideolojik ayrımcılığa çok uğradım başörtülü olduğum için. (DG-15)

Derinlerdeki Önyargı ve Ayrımcılıklar:

“Olsun, Hepimiz İnsanız”

Herkesin herkese karşı, Arap'ın Trakyalı'ya, Türk'ün Kürt'e, Yunan'ın Türk'e kullandığı bir “tanışma” tekniği araştırmamıza da yansdı. Muhabbet edilen kişinin kökeni ya da nereli olduğu sorulduğu zaman alınan cevap, eğer kültürel olarak mesafeli bir kimliğe dair ise, “olsun” şeklinde verilen tepkiden söz ediyoruz. Buna ek olarak, “olsun”la akrabalık ilişkisi taşıyan bir başka tavır ise “... ama iyi insan” tavrı... Aşağıdaki örneklerin birincisi dindar bir erkekten, ikincisi ise genç bir Kürt kadından:

Mesela biriyle görüşüyorum. Ben size sordum. “Nerelisiniz?” “Rizeliyim.” “Sen nerelisin?” “Vanlıyım.” “Eh olsun, hepimiz kardeşiz.” “Eh olsun” derken ne kastediyorsun? “Eh olsun” derken ben başka bir dünyadan, o zaman sen Rizelisin “eh olsun ya tamam insansın”. Rizeliler kötü mü niye olsun yani bu nasıl bir tepkidir? (DG-44)

Şu açığa çıkıyor mesela. “Nerelisin?” işte “Mardinliyim”. “Ha iyi sen de insansın ya”. (...) Şu açıdan, mesela şu da beni irrite ediyor. “Sen Kürtlere benziyorsun”. Ya da “benzemiyorsun”. Mesela tipik bir Kürt insanı nasıldır yani tamam belli genlerimiz vardır ama mesela tipik nasıldır yani? Sanki böyle beş kollu dört bacaklıymışız da sonradan bu hale gelmişiz gibi yani öyle hep öteki bir düşünceyle bakıyorlar ki o yüzden mesela ben o algıyı sevmiyorum. (DG-53)

Bu “olsun” ya da “... ama iyi insan” tavrını az veya çok herkeste bulunan önyargıların bastırılma çabası olarak düşünebiliriz. Bu bastırma çabasına rağmen, “olsun”

ya da “ama” ifadeleri gene de insanların içindeki önyargıyı saklayamıyor; önyargı dışı vuruluyor ve muhatabın “damgalı” olduğunu bildiğini not düşüp, ona karşı “hoşgörülü” ama üstten bakan bir konumu inşa ediyor. Bu tavrı aslında oldukça ce-maatçi bir toplumun “bir arada yaşamak” için bulduğu, çok da saf olmayan, belki beceriksizce küçük bir taktiği / tekniği olarak değerlendirebiliriz.

Ulusal Anlatının Biçimlendirdiği Kimlikler

Bu raporda sıkça belirtildiği gibi, mağduriyet ve bir arada yaşama arzusu sadece birkaç grupta sınırlı değil. Çeşitli düzeylerde mağduriyet yaşayanlar, başka düzeylerde başka gruplar karşısında toptanlaştırmacı söylemler üretebiliyorlar. Bu açıdan bakıldığında bütün grupların az veya çok genel bir “ulusal söylem” havuzu içinden beslendiklerini görebiliyoruz.

Örneğin, dindar muhafazakârlığın dışlayıcılığından şikâyet eden ve referans dünyasında Kemalizm’in mevcut olduğu bir katılımcı, bir yandan Kürt sorunu konusunda geçmişin ve de geç kalmışlığın eleştirisini yapıyor, diğer yandan farklılıkları kabullenmekte zorlanıyor, “olumlu” gördüğü farklı insanları aynılığın içine koyuyor.

Hayatında denizi görmemiş bir ırk gemicilik yapıyor. Dolayısıyla bu artık benimsemiş. Bu Kürtlere bakış açım benim öyle değil. Kürtlere ben artık şöyle bakıyorum. Ya PKK’lıdır ya değildir. PKK’lı değilse zaten Türk’tür. Atatürk’ün bakış açısı. Onun için şeyimiz yok. Suriyelilere bakış açımız da ilerde böyle olabilir ama şu andaki tepkisel olarak şeyimiz böyle olmayacak. Kürtleri benimsemekte 20-30-40 sene geciktik. Kürt olarak bakıyor olmamız zaten problem. Laza öyle baksaydık, Çerkez’e öyle baksaydık ya da onlara baktığımız gibi Kürtlere baksaydık böyle olmazdı. (DG-26)

Bir bakıma, söz konusu olan şudur: genel olarak herkes ulusal anlatıya eklemlenme, bu genel potanın içinde “meşru” ve “hak sahibi” olma çabasıdır. Böyle olunca, merkezi ulusal dile uzaklık ve yakınlık da ayrımcılığın inşasında rol oynuyor. Bu merkezi söyleme uzakta olanlar ya da yeteri kadar asimile olmamış olanlar üzerinde negatif dil daha güçlü bir şekilde işliyor. Ancak bu, görece olarak asimilasyonun başarısız olduğu kesimlerin de başkalarına karşı merkezi dili kullanmadıkları anlamına gelmiyor.

Bu ülkede Arap’ın kanı dökülmemiştir. Çanakkale Savaşı diyorlar ya, gidin bir gidin orada kaç tane şey var, Kürt’ün kanı dökülmüştür. Benim babam askerlik yaptı, benim erkek kardeşim öğretmen olduğu halde uzun dönem askerlik yaptı. (DG-6, Kürt, ev kadını)

Karşılıklı Olarak “Ayrımcılığa Uğruyoruz”!

Buraya kadar sözünü ettiğimiz, sınıfsal, etnik, dinsel ya da toplumsal cinsiyete dair

dile getirilen ayrımcılıkların aslında ortak bir havuzda birbirleriyle ilişkili olarak “ış-
lediklerini” belirtebiliriz. Bu yüzden, kabaca herkesin herhangi bir konuda ayrıma
uğradığını ve ayrımcılıktan şikâyet ettiğini, herkesin biraz kendi güvenliğine uygun
bir yorum yaptığını şu iki örnekte (AK Parti seçmeni bir ev kadını ve Ankara’da
odak grup toplantısına katılan seküler, emekli bir memur) görebiliriz:

Ayrımcılık deyince bir de ne bileyim inancı olan insanlara olmayanların saygı
göstermediğini görüyorum. Ama inancı olmayanlara benim tarafımdan ya da
etrafımdakiler tarafından eleştirildiğini çok görmedim. Sadece hani çok uçuk
kaçık hareketler ya da kıyafetler olduğunda keşke olmasaydı diyorsun. Kalkıp
da ona bir şey demiyorsun. Herkes özgür yaşayabilir, istediği şekilde giyinebi-
lir ama başkasını rahatsız etmediği ya da başkasının alanına girmedeği sürece
ayırım olarak işte inanç veya işte statü ayrımları geliyor aklıma. (DG-37)

Ben mesela Cuma namazına gitmeyenlerin bizim mahallede veya çevrede bir
ayırımcı, onları ayırttıklarını gördüm. Yani onlara, ‘bunlar inançsız, kafir, din-
siz, insan Cuma namazına gitmez mi’ falan gibi. ‘Hristiyanlar bile bir kiliseye
gidiyor pazar günü, bunlar niye gitmiyor’ falan gibisinden ayrımcılık gördüm
ben yani. (OG-6, K6)

Yapılan bu gözlemdeki olaya kıyasla çok daha ağır, hatta travmatik iki olayı Alevi
bir kadın anlatıyor:

En basitinden ne diyeyim bir Ramazan ayında bir Alevi çocuğunun oruç tut-
madığı için Tokat’ta bir tane köprü vardır altından su geçer. Oraya atıldığını
biliyorum ben. Hani ya da mesela ben Sakarya üniversitesinde yurda yazıldım.
Ramazan ayı yine markette suyu görüyorum. Adam bana satmadı suyu ye-
min ederim ya da mesela ben o yurttan bana oruç tutmayı mecbur bıraktılar.
Oruç tutmayı ve namaz kılmayı mecbur bıraktılar. Tamam mı ve ben o yurttan
atıldım ve gitti bir param kalarak orada. (...) Mesela benim yurttan atılmam
bende çok büyük bir travma yaşattı.

Bunun gene karşı tarafında gerçekleşen, örneğin 28 Şubat döneminde üniversite
kapılarına gelen başörtülü öğrencilerin zorla başlarının açtırıldığını ve o dönem
okula gidemeyen başörtülü öğrenciler için bunun büyük bir travmatik iz bıraktığını
hatırlamak gerekir.

Burada, mağduriyetler arasındaki hiyerarşileri göz ardı eden, “herkes mağdur her-
kes ayrımcı” hali, bir yanda güvensizlik ve çözümsüzlük üreten bir hal olarak dü-
şünülebilecek olsa da, aynı zamanda insanların birbirlerini anlama potansiyelini de
taşıdığı yönünde iyimser bir yorum yapabiliriz.

Empati ve Anlama Çabası

İyimser yorumumuza destek vermek üzere, çok sayıda katılımcının “bir arada ya-
şarız” ideali bakımından önemli ipuçları verdiği söylemeliyiz. Aşağıdaki örnekler,

kişilerin kendi kimliklerinin dışında kalanların yaşadığı ayrımcılıkların farkına vardıklarını, ayrımcılık meselesinin geniş bir hatta tartışıldığını gösteriyor. İlk örneği bir akademisyenden aktaralım:

Bildiğimiz işte nedir, etnik köken, din, cinsel yönelim. Bence yasal şeyler bile yapılıyor. “Gençsin sen anlamazsın”. Yok “yaşlısın” bilmem ne falan şeklinde. Oturduğunuz semte, oturduğunuz mahalleye kadar, oturduğunuz eve kadar, bindiğiniz arabaya kadar yani bayağı bayağı bir var olan mesleğiniz yani iftihar ettiğiniz mesleğe bile ayrımcılık var. “Sen benim kim olduğumu biliyor musun?” Sana ne, bana ne ya da ona ne? (DG-1)

Yukarıda “imtiyazlar” bağlamında sınıfsal ayrımcılık bahsinde referans verdiğimiz “anti-kapitalist Müslüman” sınıfının uygun olacağını düşündüğümüz bir genç erkek, kendi dışındaki mağdurları savunurken, herhangi bir ayırım yapmıyor. Bir bakıma, hem sınıfsal bir perspektiften bakarak kimlikleri katılaştırmıyor, hem de toplumdaki birçok grubun damgalandığına yaptığı vurgu kutuplaştırma dilinden kurtulma çabasına dair çok önemli bir bilgi veriyor.

Yine bunun içine işte atanan cinsiyeti değil de işte sonradan cinsel yönelimleri ve tercihleri falan da katarsak kimlikleri, onlar zaten belki bu ortamın en büyük ayrımcılığına maruz kalan insanlar. Neredeyse yalıtılmış böyle yaşamaya çalışan hakikaten insanlar LGBTİ’ler. Hakikaten onları dert edinen falan çok olmuyor. Orası çok acı. Bir de işte damgalılar var. Çok sayıda damgalı var. ‘Terörist’ olan çok insan var Türkiye’de. En büyük ayrımcılık konusu belki onlardan biri bu. İşte FETÖ’cü, PKK’lı, KCK’lı bilmem ne. DHKPC’li çok kullanılıyor sanırım. (...) Belli bir kitlenin içerisine girip işte farklı şekillerde düşündüğünüzde hakikaten size “sen hainsin” diyebiliyorlar. Öyle durumlar da yaşadım ben çünkü. (DG-16)

Anti-kapitalist Müslüman genç erkeğe benzer bir dinsel aidiyet ve siyasallaşma yaşayan genç bir kadın da ayrımcılıkların çeşitliliği hakkında benzer bir gözlem yapıyor.

(LGBTİ bireylerin) haricinde Kürtlere karşı bir ayırım her zaman var. İşte bir otobüste, bir minibüste şehirde Kürtçe konuşulsa mesela insanlar hemen oraya bir kötü gözle bakarlar. PKK’lı konuşuyor derler hemen. Onu görüyorum. Kadınlara karşı bir ayrımcılık söz konusu. Yani kadın, Kürtler ve LGBTİ’lilere yaşam hakkı zor tanınıyor bu topraklarda maalesef. (DG-15)

Bir Çerkes katılımcı kendinden başka bir etnik kimliğin, Kürtlerin yaşadığı ayrımcılık konusunda yüzleşmek üzere net bir davet yapıyor:

Şimdi biz Anadolu’ya geldikten kader birliği dediğimiz zaman bizim Osmanlı’nın devamı olan Türkiye Cumhuriyeti ile kader birliğimiz 157 yıl oluyor. Yüzde 30’unu oluşturan bir Kürt nüfus var. Şimdi en azından bunlarla sen bin yılın üzerinde bir kader birliğin var. Doğru mu? İyiyi de beraber paylaştın, kötüyü de beraber paylaştın. Çanakkale’de beraber savaştın, Kıbrıs’ta beraber

savaştın. Şimdi tüm bunları değerlendirdiğin zaman bu insanlara ikinci sınıf gözüyle bakmak çok doğru değil. (...) Şimdi Uşak'tan veyahut da Denizli'den, Aydın'dan veyahut da işte Orta Anadolu'nun batı tarafından dört tane delikanlı şantiyeye işe müracaat etti iş için. Dört tane de Diyarbakır ve ötesinden müracaat etti. Sana da dört tane adam lazım. Doğru mu? Kimi alırsınız? Dostça söyleyin. (DG-20, Çerkes erkek)

Gezi eylemlerine katılmış bir genç erkek, ayırım yapmaksızın, "Beyaz Türk" olarak adlandırdığı kendi cenahındaki ayrımcılıklara karşı da eleştiri yöneltiyor:

Tabii ki var ya, olmaz mı, bizim toplumumuzun işte ortak değeri ayrımcılık. Kendinden olmayana tu kaka demek, ondan sonra eleştirmek, yani yeri geldiğinde şiddete başvurmak. (...) Şimdi Türkiye'de sen oraya gittiğinde bu kılık kıyafetle adam seni almaz bile yani, anladın mı? Böyle bir, hani saç uzun götü kısa, baş bilmem ne falan, böyle yerlerden geçemeyiz yani ya da başörtü, bunlar buraya niye gelmiş ya da tam tersi işte... (DG-11)

Hali vakti yerinde olan bir kadın katılımcı, cinsiyet ayrımcılığından etnik ve dinsel kimliklere uzanan bir ayrımcılık olduğunun altını çiziyor. Her üç ayrımcılığın (cinsiyet-etnik-dinsel ayrımcılık) yaygın hallerini aynı söylemde buluşturuyor ve inkâr etmenin anlamsızlığına vurgu yapıyor:

Ülkemizde de dünyada da azınlıkların olduğu kadar çoğunlukların da tabi olabileceği bir önyargı sistemidir herhalde. Kadınlar başta olmak üzere farklı cinsel yönelimlerdeki insanların ayrımcılığa özellikle iş hayatında ayrımcılığa tabi tutulduğunu düşünüyorum. Kadınların sosyal olarak diğer grupların da sosyal olarak da Türkiye'de belirli ayrımcılığa tabi tutulduğunu zaten görüyoruz hep birlikte; hepimiz yok desek yok olduğuna başkalarını inandırmanın mümkün olmadığı bir ayrımcılık var. Etnik kökenleri nedeniyle, dini inançları nedeniyle insanlara ayrımcılık uygulandığını düşünüyorum. Ülkemizde de fazlasıyla var. Dünyada da var. (DG-2, kadın, yönetici)

Bu kadın katılımcı hem yaşadığı kapalı site hem de bizzat sahip olduğu refah düzeyi itibarıyla, o kapalı dünyanın dışındakiler hakkında yüksek düzeyde farkındalık gösteriyor; bütün grupları kesen bir ayrımcılık halinin varlığına işaret ediyor.

Ayrımcılık olmadığını söyleyenler, ayrımcılığı ya da ırkçılığı sanki başkalarının fiziken var olamadığı ya da o gruptan herhangi birinin bile toplumda hiçbir statüye erişemediği bir yokluk durumu olarak düşünüyorlar. Eğer "başkaları" toplumda varsa, öldürülmüyorsa ayrımcılık yoktur. Yani örneğin "Alevi Kılıçdaroğlu CHP'nin başındaysa", "Kürt Özal cumhurbaşkanı olduysa" ırkçılık yoktur.

Dindar -Müslüman- muhafazakâr iş insanı bir erkek de Ermeni ve Aleviler hakkında var olan ayrımcılıklara dikkat çekiyor.

Biz bir mozaik içerisinde yaşadığımızı unutmamamız lazım. Şimdi ben tutup ben işte diyelim ki ben Sünni'yim, yok "şu komşu Alevi aman uzak dur", yok o

Ermeni imiş, “affedersin Ermeni imiş” -öyle dedi- efendim yok o bilmem neymiş. Ayrımcılık demek toplum içerisinde yaşarken herkesin değerlerine saygı göstermemek demektir. Bu da işte barış bundan dolayı doğmuyor. (DG-48)

Sosyalist bir erkek ayrımcılığı tarihsel bir perspektife oturtuyor:

Bizim ülkemiz Osmanlı’dan devraldığı o despotik geleneği sürdürüyor maalesef ki. Yani hiçbir zaman ötekiyle olma ötekiyle yaşama gerçekliğini ve zenginliğini keşfedemiyor. Daima şu var. İşte ben baştayım, benim dediğim olur, ben böyle istiyorum tarzı var. Ötekini görmeme, ötekini yok sayma, ötekiyle ilişki ve iletişimden dahi sakınma var. (DG-29)

Yukarıda “anti-kapitalist Müslüman” gençlerin tespit ettikleri “damgalama” ya da sürekli korku ya da nefret nesnesi olarak başkalarının inşa edilmesine (daha önce “PKK’lı olmayan Kürt’ün Türk olduğunu” ifade eden) Kemalist orta yaşlı erkek de rasyonel bir açıklama getiriyor:

Temelinde de bu şey var, korku var. Korkunun temelinde de eğitimsizlik var. Yani bilinmezlik var. Bilinmezlik korkuya götürür insanı. Bilinmezliği yok eden tek şey de eğitimidir. (DG-26)

Bu katılımcının yorumuna ek yapacak olursak, kendinden farklı olanın dünyasına ilişkin bilgisizlik yani onlarla temas kurmama ya da ezber bozacak olanlara karşı içe kapanma hali, cehaleti ve de korkuyu besliyor. Böylece ötekine yönelik ayrımcı tavır geliyor... Ancak, bu süreçte paradoksal bir gelişme söz konusu gibi görünüyor. Korku ve korkuya bağlı dışlama ve ayrımcılık her zaman vardı ancak yakın zamanlara kadar toplumun dezavantajlı gruplarının yaşadıkları ayrımcılık deneyimlerinin diğerleri tarafından fark edilmediğini ya da inkâr edildiğini söylemek mümkünken, son dönemlerde siyasal düzeyde kutuplaştırma dilinin çok daha yaygın hale gelmesiyle yeni bir tezahür belirginleşmeye başlıyor. Toplumun neredeyse bütün gruplarının birbirleri için benzer damgalar kullanmaya başlamaları bir araya gelmez denen grupları ortak bir dilde buluşturmaya başlıyor.

İhraç öncesi biraz daha kariyerciydim açıkçası. Yüksek lisans yaparım, şöyle klinisyenlik yaparım belki doktora imkânı olabilir, yurt dışı falan. Şimdi böyle bir şeyle kesilince “ya bir dakika hani bu toplumda işte bunu yapabiliyorlarsa demek ki bu ilk değil”. Çünkü bizden sonra hemen işte şeylere de, PKK’lı örgüt iltisaklı olduğu gerekçesiyle insanlara da EĞİTİM SEN’li arkadaşlara da geldi sıra. Onlarla beraber bir araya geliyoruz. (DG-16)

Geleneksel konumları nedeniyle ayrımcılık konusunda inkâra (“eskiden Kürt mü vardı?”, “benim ninem de başörtülüydü”) en çok meyleden grup mensuplarında da ayrımcılık meselesinde kendi grup söylemlerini aşan bir duyarlılığı gözlemleyebiliyoruz. Önemli bir gelişme olarak, sosyal medyanın kişileri kendi gruplarına hapsedmekle birlikte ayrımcılık algısının yaygınlaşmasında rol oynadığını da anlıyoruz.

Ayrımcılık zaten son yılların en büyük problemlerinden biri. Hemen size

uygun değilse ötekileştiriliveriyorsunuz. Her alanda bunu hissediyoruz. Çocuklar bile hissediyor zaten çok fazla. (...) Dünyada bile ayrımcılık artık etkisi yani ya da eskiden bu kadar kötü değil miydi dünya bilmiyorum. Ya da biz görmüyor muyduk? Sosyal medya bu kadar yoktu. Bu kadar haberimiz mi yoktu? Şimdi her kanaldan bilgileri alıyoruz. Ayrımcılığın, bundan daha kötü olamayacağını düşünüyorum ben açıkçası. (DG-27, Seküler laik kadın)

İyimser Ara Sonuç: Çoğulluğun Tecrübesi

Bu bölümün sonunda bir ara sonuca varmak gerekirse, görüştüğümüz kişilerin oluşturduğu yelpazenin çoğulluğunun ve bu çoğulluktan çıkan seslerin çeşitliliğinin Türkiye toplumu için çok zengin bir tecrübe inşa ettiğini söyleyebiliriz.

Kuşkusuz, bu zengin tecrübenin önünü tıkayan katılaşımlar, sabitleşen fikirler var. Toplumdaki bazı bireylerin ayrımcılık, eşitsizlik, yoksulluk vs. gibi konuları tanımlama hali sıkıntıları saptamayı ve de bu konular hakkında konuşmayı imkânsızlaştırıyor. Bazı toplumsal grupların ve bireylerin -abartarak söyleyecek olursak- nefes alıyor olmaları açıklıktan ölmediklerinin ya da kimlikleri nedeniyle öldürülmediklerinin adeta kanıtı olabiliyor. Yani temel hakları tanımlama konusunda, bilgi düzeyi oldukça yetersiz bir kamuoyu olduğu söylenebilir.

Bir başka sorun, 80 milyonluk bir toplumda bireylerin yaşadıkları tecrübeler birbirinden taban tabana farklı olabiliyor. Önemli sayıda insan, kendi köşesinde edindiği tecrübe ve bilgi aktarımını "tek" gerçeklik olarak algılıyor. Bu yüzden, mesela seks işçileri, LGBTİ vb. kategoriler hakkında oldukça yaygın bir kafa karışıklığı var. Ankara'daki odak grubunun katılımcısı bir kadın kendi gözlemini paylaşıyor:

Toplumun ahlak kuralları vardır bir yerde yaşamak için en azından değil mi, herkes öyle çok açık giyinemez. Çok edep yerleri belli olacak şekilde mi diyeyim, hani çocuklarımız var sonuçta. Çok aşırı. Yani gördüm, çok ayyuka. Ben utandım yani. Hani insanı seviyoruz diyoruz ama yaptıkları o kimliğin arkasına sığınıp ben marjinalim ya da ben daha değişişim, sizden ayıryım demekle o şekilde onun altına bürünüp çok affedersiniz hani çok değişik şekilde gördüm yani. (OG-6, K8, kadın memur)

Aynı odak grup toplantısında başka bir memur kadın ise bambaşka bir tecrübesini aktarıyor:

O yaşamı gündüz yapmıyorlar, gece yapıyorlar. O gece yapanlar diğer parantez içinde seks işçileri de yapıyor ama onlarda homoseksüellik ya da lezbiyenlik falan, yani siz dediniz ya çocuklarımız görecektir, giyinmeleri falan diye. Gece hayatlarında evet öyleler ama benim komşum vardı, ben Çankaya Seyran'da oturuyorum. Bir şeye ihtiyacı olduğunda ya da sizin bir yardıma ihtiyacınız olduğunda o kadar kayıtsız koşulsuz yardıma geliyorlar, sorgusuz sualsiz, hemen, çünkü insani değerleri çok önde. (...) Ben bizzat 2-3 yıl yaşadım, hiçbir sorun yaşamadım. Ama bazıları işinden dolayı gece 12'den 2'den

sonra ya bunu tırnak içinde LGBTİ değil de diğer işçilerle beraber onlar da öyle giyiniyorlar, işinin gereği açık saçık ama bir çocuğun görebileceği gündüz ben görmedim. Katılmıyorum onun için. (OG-6, K5)

Akademisyen bir katılımcımız temel haklara vurgu yapıyor. Aynı zamanda ayrımcılığı, müphem olsa bile, onur kırıcı bütün davranışlar olarak tanımlaması ileri bir farkındalık örneği sunuyor.

Ben şunu düşünüyorum bu noktada. İnsan olmaktan kaynaklı olarak benim birtakım haklarım var. Ve benim ne cinsiyetimden ne inancımdan ne de başka bir şeyimden dolayı bana diğerlerine davranıldığından farklı davranılmaması gerekir. Bu söze dökülebilir ya da dökülmez. Yani davranış, bakış vs. gibi şeyler. Hepsi bunların içine dahil oluyor. (DG-1, erkek, akademisyen)

Buraya kadar aktarılan görüşlerin bütününe düşündüğümüz zaman, “durumun iyiye gittiğini” söyleyen aşağıdaki dindar muhafazakâr kadına haklılık payı vermek gerektiğini söyleyebiliriz:

Eskiden işte dediğim gibi sağ sol zamanında daha kötüymüş. (...) Daha iyi gibi eskiye göre tabi. Eskiden çok korkarlarmış. Şimdi aslında özgürlük var ama bedeli de var yani. Bazen de bedel ödüyorsun mesela bir gazete köşesinde yazı yazanı suçlayabiliyorlar mahkemeye verebiliyorlar. Özgürsün fakat bedel ödeyeceksin. (DG-40)

Deneyim ve etkileşim sonrası ön yargıların ortadan kalkmasının imkânı artıyor. Tam tersi örnekler de olmasına rağmen, belirli yaşantılar sonrası kişilerin önyargılarının hatta çevresindeki diğer insanların düşüncelerinin bile dönüşebildiğini göstermesi bakımından umut etmeye değer bir hat olduğunu gösteriyor. Aşağıdaki örneği, tekil bir örnek olarak görmek yerine, sayısız tecrübenin biriktiği bir toplumda ayrımcılıklar konusunda değişimi zorlayan bir dinamiğin örneği olarak görebiliriz.

Mesela benim dayım var aşırı derecede dindar. Aşırı derecede. Ben demişti Alevi’ye kızımı vermem ama demişti Avrupa ülkesinden işte Amerikalı olur, zencisi olur, onlara kızımı veririm demişti. (...) Sonra bir öğrendik ki Tunceliliye gitti, sonra da öğrendik ki Alevi. Alevi Kürdü. Şimdi dayım şimdi şeker hastası, hastanede yatıyor. Kuzenim de hamile. İşte yengem filan böyle kuzenimin doğumuna az kaldı ve damadı gidip ona bakıyor. Sonra ne dedi biliyor musunuz? İnsanı insandan ayırmayacaksın dedi. İnsan ne olursa olsun insan olacak. (DG-9, üniversitede okuyan genç kadın)

Çaresiz Kimlikleşmenin İmkânsızlığı ve Kutuplaşma

Araştırmamızda kutuplaşma üzerine elde edilen verilere geçmeden önce, raporun önceki bölümlerinde yer verdiğimiz yorumlara ek olarak, içinde yaşadığımız Türkiye konjonktürüne dair kısa bir değerlendirme yapmakta fayda var.

Araştırmamızın oturduğu yerel bir konjonktür var. Osmanlı’dan bu yana devlet eliyle yürütülen modernleşme çizgisinde, darbelerle kesintiye uğrayan toplumsal hareketlerin beslediği bir toplumsal değişim içindeyiz. 2002’de iktidara gelen AK Parti’nin taşıdığı toplumsal dalga özellikle 2013 Gezi sürecinden sonra, bugün devletleşmiş ve popülist-otoriter bir dönemece girmiş durumda. Değişen toplumsal dinamikler içinde, devletin otoriter çizgisini yenileme iddiasında olduğu, bu çizgiyi sorgulama konusunda adımlar atmış olduğu için özel bir yere sahip olan AK Parti’nin yeniliği zaman içinde yok oldu ve tutuculaştı. Toplumun içinden yeni bir toplumsal dalga olarak gelen, içinde demokratik ve anti-demokratik çok farklı sesleri barındıran Gezi hareketi karşısında gerekli olgunluğu gösteremedi. Toplum, “Geziciler” ve “Gezi karşıtları” şeklinde ikiye bölündü. Benzer bir başarısızlık Kürt sorununda barış sürecinde de ortaya çıktı. Başlangıçta büyük bir adanmayla kurulduğu söylenen barış masası, hızla devrildi ve süreç “yenmek-yenilmek” ikilemine sıkıştı, kutuplaşmanın yelkenleri bir kere daha şişirildi.

Türkiye cumhuriyet tarihinde “toplumsal hareketler”, istisnai anlar dışında, hiçbir zaman müzakereyle ele alınmadılar. Partisi, temsilcisi, ideolojisi ne olursa olsun, var olan ya da sonradan oluşan statüko, “düzen” ve o düzenle örtüşen -bu nedenle “sağ” diyebileceğimiz kesimler için, toplumsal hareketler varoluşsal bir tehdit oluşturdu. “Sağ tavrı” bu hareketleri “içselleştirmek” ve yeni bir “bir arada yaşama” projesine, seviyesine erdirmek yerine, savaş açarak, bir arada yaşama potansiyeline darbeler vurdu.

Devletçi, devleti ve statükoyu kutsallaştıran sağ tavrın yanı sıra, kendi içlerine kapanan, kutuplaşarak aralarındaki geçişkenlikleri görünmez kılan kimlikler bir arada yaşamının önündeki en önemli engeller haline geliyor. Çünkü içine kapanan kimlikler, “çaresizce” kendilerini ve başkalarını “sabitleştiriyor”. Ancak, paradoksal bir biçimde, etnik, dinsel vb. kimliklerin bu eğilimine rağmen, dünya çapında yaşanan pratikler bunu imkânsız kılıyor. Kültürel kimlik dışında cereyan eden küresel karşılaşmalar, sermaye, göç ve tüketim gibi pratikler karşısında, söz konusu bu kimikleşme eğilimi, homojen bir etnik ya da dinsel grupta gerçekleşmek yerine, genellikle bir üst düzeyde, örneğin dinselleşmiş ya da etnikleşmiş bir ulusal düzeyde, popülizm altında çaresizce sabitlenmeye çalışıyor. Güven vermeyen bir dünyada, güven veren cemaat modernleşmiş dinselilikler ya da dinselleşmiş modernlikler altında inşa ediliyor.

Sabitlenemeyen, hep tehdit altında olan kültürel ya da popülist kimlikler “bir arada yaşayamama” krizinin de kaynağını oluşturuyorlar. Bu kırılğan aktörlerin varoluşlarını transfer ettikleri, özdeşleştikleri otorite figürleri, “siyasi kurtuluş” teorileri, bir tür “teolojik kurtuluş” hikayeleri yazılıyor. En nihayetinde, sürekli (gerçek veya varsayımsal) tehdit altında bir tür güvensizlik bir arada yaşama potansiyelini aşındırıyor. Doğal olarak bir arada yaşamayı güçlendiren en önemli faktörlerin başında

“güven tesisi” geliyor.

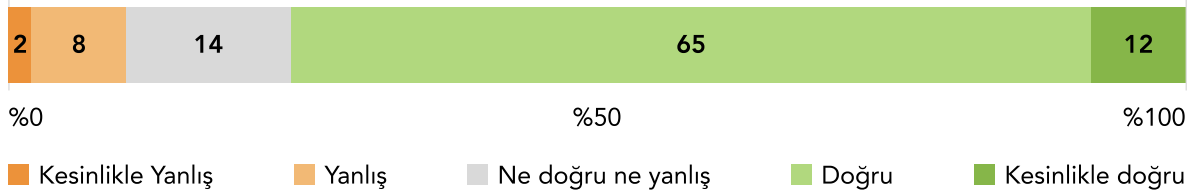
Güven krizi sadece “ekonomik sorunlar” ya da “siyasi kriz” gibi tek bir düzlemde ortaya çıkmıyor. Çok daha karmaşık bir ilişkiler demeti içinde, örneğin ataerkil yapılar ve siyaset arasındaki karşılıklı bir etkileşim söz konusu; siyaset ataerkil yapılardan, ataerkil yapılar siyasetten etkileniyor. Siyasette alınan otoriter tavır ataerkil zihniyet kalıplarından besleniyor. Örneğin başka bir memleketle yaşanan krizde ya da devletin muhalif bir grupla ilişkisinde “benmerkezci”, yukarıdan bakan, anlamak yerine taviz vermemeyi “erkekçe gören”, “ataerkil” tavır devreye giriyor. Başka bir deyişle, her düzeyde gerçekleşen kimlikleşme süreçleri de birbirleriyle iç içe geçmiş düzen ve iktidar alanları içeriyor.

İnsanların kendilerine ve başkalarına duyduğu güven, devletin vatandaşlarına duyduğu güven, başkalarıyla ilişkiler bu iktidar ilişkileriyle biçimleniyor. İnsanları yalnızlaştıran, başkası karşısında duyulan korkuyu arttıran kriz zamanlarında toplumsal kesimler gibi devlet fikri de cemaatleşiyor ve içine kapanıyor. Bir anlamda bu cemaatleşen yapıların içinde insanlar “kendilerine yettiklerini” düşünüyorlar. Bu iki konuyu –“birbirinden kopma” ve “kendine yetme”- nicel çalışmada sorduk.

Farklı Seslere Kapalılık

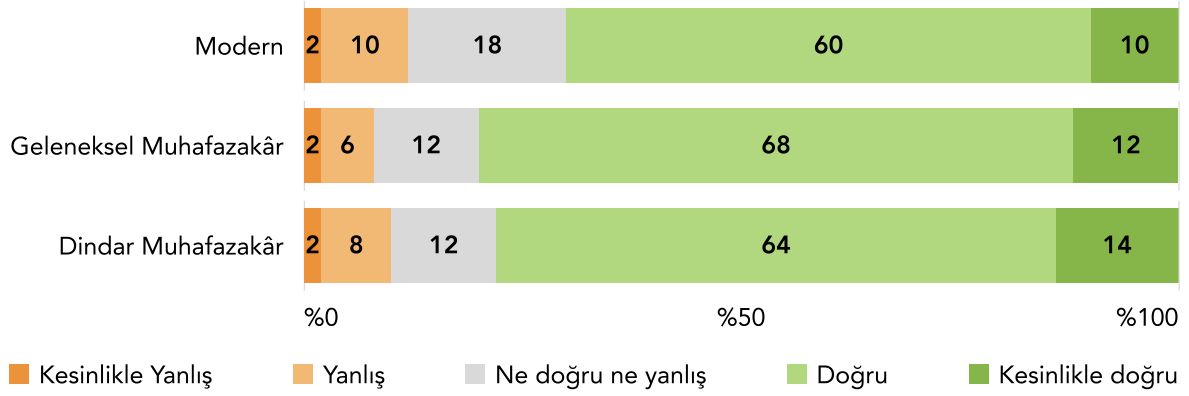
Toplumun büyük bir kesimi hem toplumumuzda hem de dünyada insanların kendi kültürel grupları içine kapandıklarını düşünüyor. Görüştüğümüz kişilerin yüzde 77’si insanların kendi kültürel gruplarına kapanarak, birbirlerinden koptuğunu düşünüyor.

Toplumumuzda ve dünyada insanlar kendi kültürel gruplarının içine kapanıyorlar, birbirlerinden kopuyorlar.

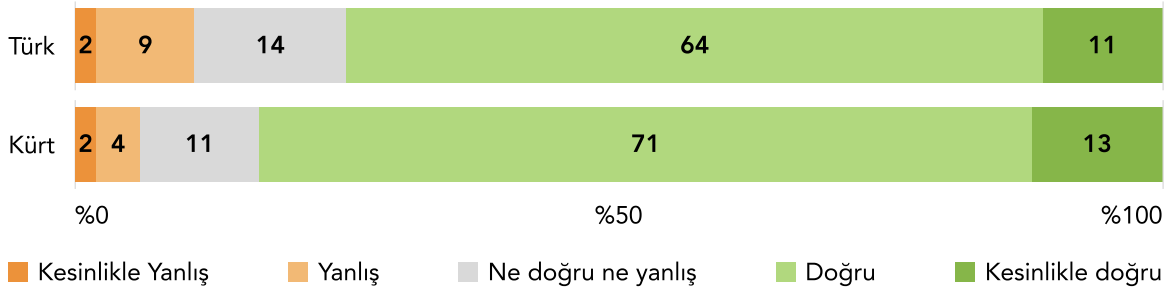
Hayat tarzları kümelerine göre incelediğimizde, bu yargıya muhafazakâr kümelerde yer alanların daha çok katıldığını görüyoruz. Modernlerin beşte üçü, geleneksel muhafazakârların beşte dördü ve dindar muhafazakârların da yaklaşık beşte dördü toplumun kültürel gruplar ekseninde birbirinden koptuğunu düşünüyor.

Toplumumuzda ve dünyada insanlar kendi kültürel gruplarının içine kapanıyorlar, birbirlerinden kopuyorlar.

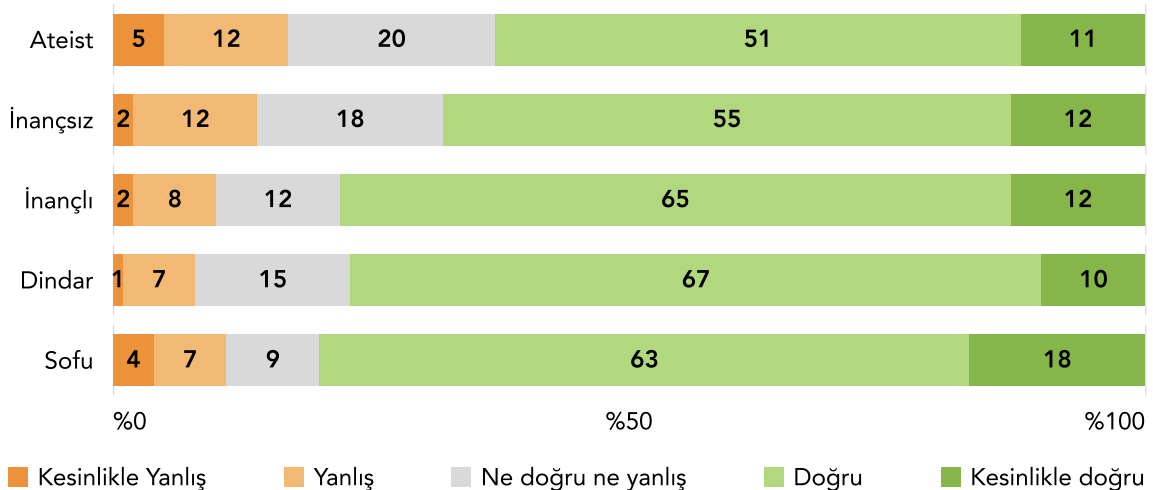
Etnik kökenlere göre baktığımızda ise Kürtlerde toplum içinde kültürel ayrışmalar olduğu yönündeki tutum Türklere göre daha yüksek görünüyor. Kürtlerin yüzde 84’ü kültürel gruplar içine kapandığımızı söylerken Türklere bu oran yüzde 75 olarak ölçülüyor.

Toplumumuzda ve dünyada insanlar kendi kültürel gruplarının içine kapanıyorlar, birbirlerinden kopuyorlar.

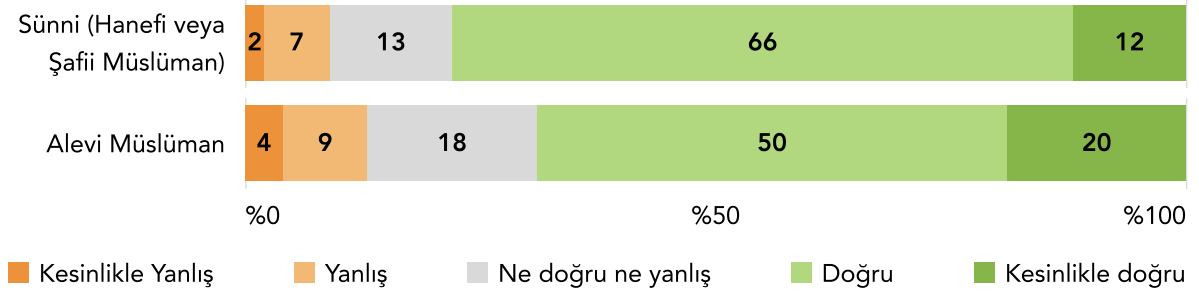
Dindarlık seviyesi arttıkça toplumun kültürel gruplar ekseninde birbirinden koptuğunu düşünenlerin oranının yükseldiğini görüyoruz. Ateistlerin yüzde 62’si bu yargıyı doğru bulurken, toplumun en dindar kesimi olan sofularda bu oran yüzde 81’e kadar yükseliyor.

Toplumumuzda ve dünyada insanlar kendi kültürel gruplarının içine kapanıyorlar, birbirlerinden kopuyorlar.

Bu konuya son olarak mezhepler ekseninde bakarsak, Sünni Müslümanlarda kültürel gruplar içine kapanma algısı Alevi Müslümanlara göre daha yüksek görünüyor. Sünnilerin yüzde 78'i, Alevilerin ise yüzde 70'i toplumun kültürel gruplar içine kapanarak, toplumun birbirinden koptuğunu düşünüyor.

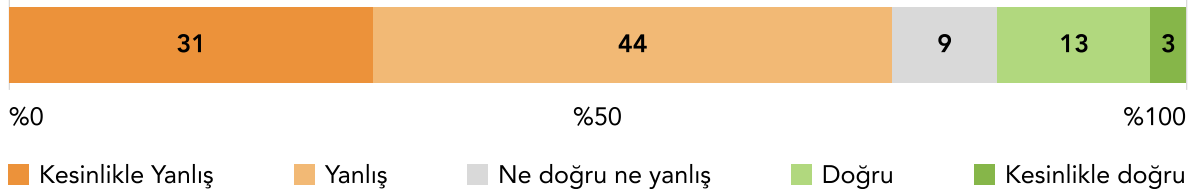
Toplumumuzda ve dünyada insanlar kendi kültürel gruplarının içine kapanıyorlar, birbirlerinden kopuyorlar.

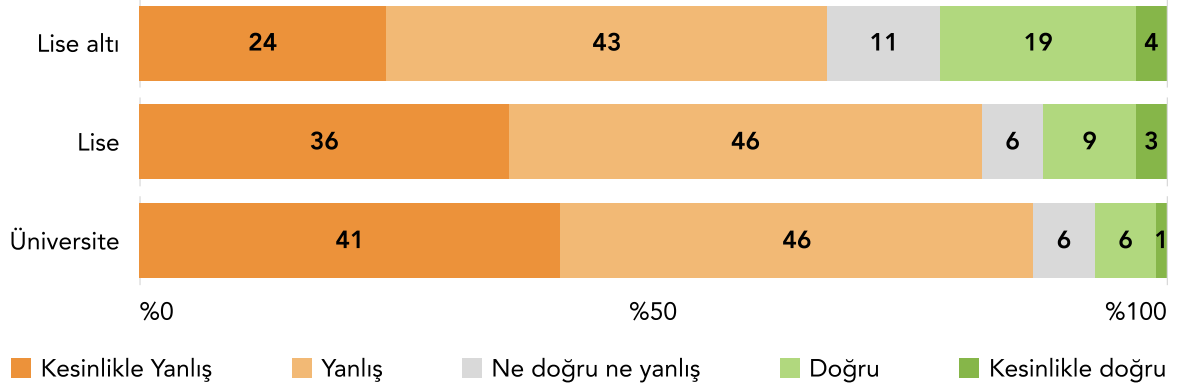
Negatif bir tınısı olan yukarıdaki soruya verilen yanıtlara bakıldığında toplumun muhafazakâr kesimlerinin kültürel olarak kapanma hallerine ilişkin farkındalığının daha yüksek olduğunu görüyoruz. Yukarıda değindiğimiz gibi, etnik kimlik ölçeğinde yanıtlara bakıldığında Kürtlerin de bu kapanma durumuna diğerlerinden daha fazla dikkat çektiğini görüyoruz. Bu veriler aslında geleneksel değerlere sahip kişilerin ya da dezavantajlı grup üyelerinin, kendilerinden beklendiği gibi kültürel kapanma durumunu olumlamadığını gösteriyor.

Öte yandan, ulusal ölçekte kapanmanın ne ölçüde şikâyet yarattığını anlamak için sordüğümüz soruya göre, toplumun geniş bir kesimi "Biz bize yeteriz" mantığıyla diğer ülkeler ve toplumlarla ilişkimizi kesmemizi doğru bulmuyor. Görüştüğümüz her 4 kişiden 3'ü bunun yanlış olduğunu söylüyor. Doğru olduğunu söyleyenlerse her 100 kişiden 16'sını temsil ediyor.

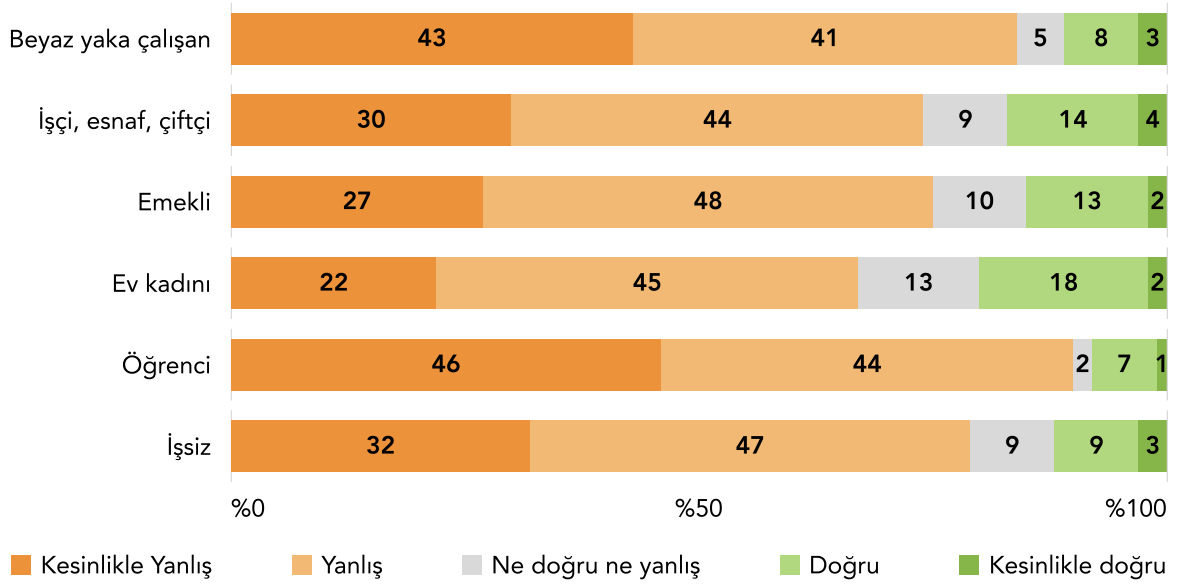
Biz bize yeteriz, diğer ülkeler ve toplumlarla ilişkimizi kesmeliyiz.

Eğitim düzeyi yükseldikçe, bu fikri doğru bulanların oranı azalıyor. Lise altı eğitimli-lerin yüzde 23'ü, lise mezunlarının yüzde 12'si, üniversite mezunlarınınsa yüzde 7'si "Biz bize yeteriz" diyor.

Biz bize yeteriz, diğer ülkeler ve toplumlarla ilişğimizi kesmeliyiz.

Çalışma gruplarına göre incelediğimizde ise bu fikri en çok destekleyenlerin ev kadınları ve işçi/esnaf kesiminden olduğunu görüyoruz. Ev kadınlarının yüzde 20’si, işçi, esnaf ve çiftçilerin yüzde 18’i bu fikri doğru buluyor. Beyaz yakalılar ve öğrencilerde ise bu fikre katılanlar epey düşüyor. Beyaz yakalıların yüzde 74’ü, öğrencilerinse yüzde 90’ı bu fikre net bir şekilde karşı çıkıyor.

Biz bize yeteriz, diğer ülkeler ve toplumlarla ilişğimizi kesmeliyiz.

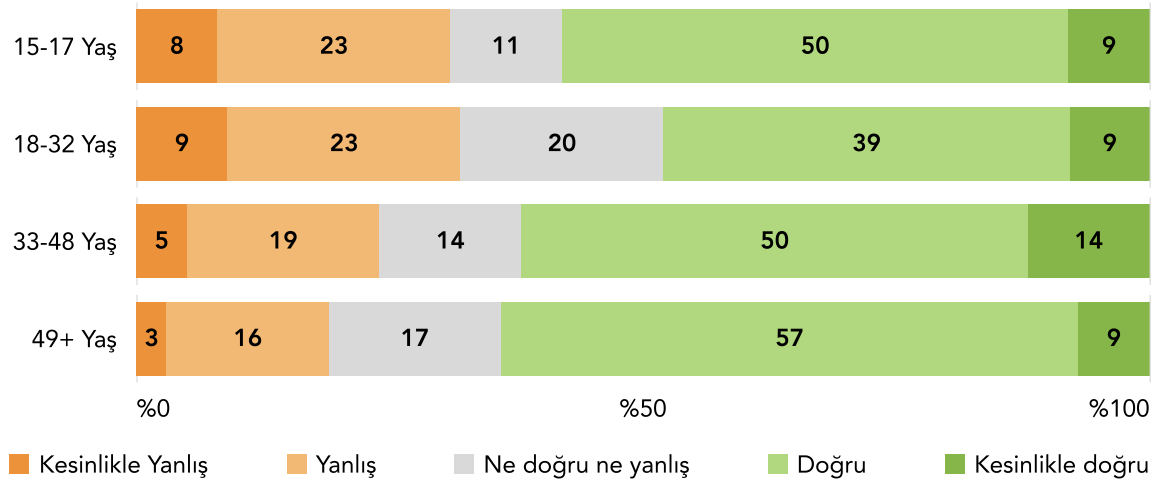
Yukarıdaki soruya paralel olarak, “kapanma” konusunda özellikle yeni medya kanallarının etkisini de sorduk. Toplumun yarısından çoğu dijital iletişimin farklı sesleri duyma konusunda engel oluşturduğunu düşünüyor. Toplumun beşte üçü sosyal medya araçlarının sadece kendi görüşüne yakın kişileri takip edip, farklı sesleri duymasını engellediğini düşünüyor.

Twitter, facebook, instagram, whatsapp gibi sosyal medya platformları ve dijital iletişim araçları bizi sadece kendi görüşümüze yakın kişileri takip eder, farklı sesleri duymaz hâle getirir.

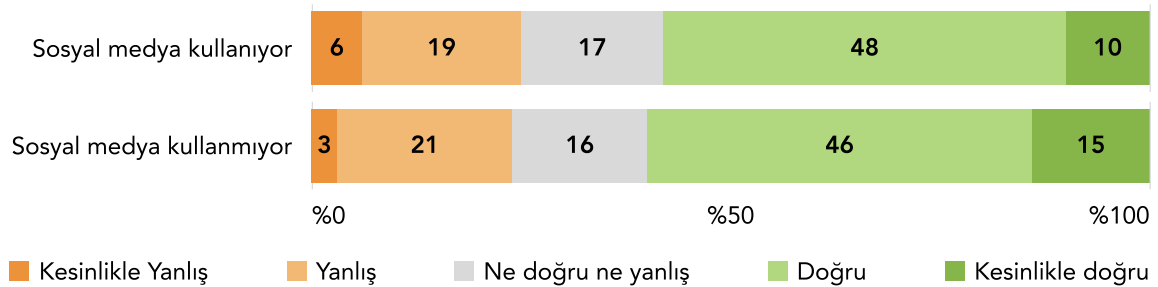
Yaş gruplarına göre incelendiğinde ise bu yargıya katılanların daha çok toplumun yaşlı kesimlerinden oluştuğu görülüyor. 33-48 ve 49 yaş ve üzeri yaş gruplarında bu yargıya katılanların oranı Türkiye ortalamasının üzerine çıkarken, 18-32 yaş grubunda Türkiye ortalamasının altında kalıyor. Yine de gençlerin yarıya yakını sosyal medya ve dijital iletişimin kendilerini farklı seslerden yalıtıldığını düşünüyor. Öyle anlaşıyor ki, sosyal medya bir "öz"e sahip olmaktan çok, kullanan kesimlerin niteliğine, özelliklerine, sosyal ve kültürel geçmişine göre şekillenen ve aslında ucu açık şekilde evrilen bir ortam. Bir bakıma daha ziyade soğuk savaş mantığına daha yakın olan eski kuşaklar için, ikili pozisyonları korumak için, sosyal medya bir tür gerilim ve kavga alanı.

Twitter, facebook, instagram, whatsapp gibi sosyal medya platformları ve dijital iletişim araçları bizi sadece kendi görüşümüze yakın kişileri takip eder, farklı sesleri duymaz hâle getirir.

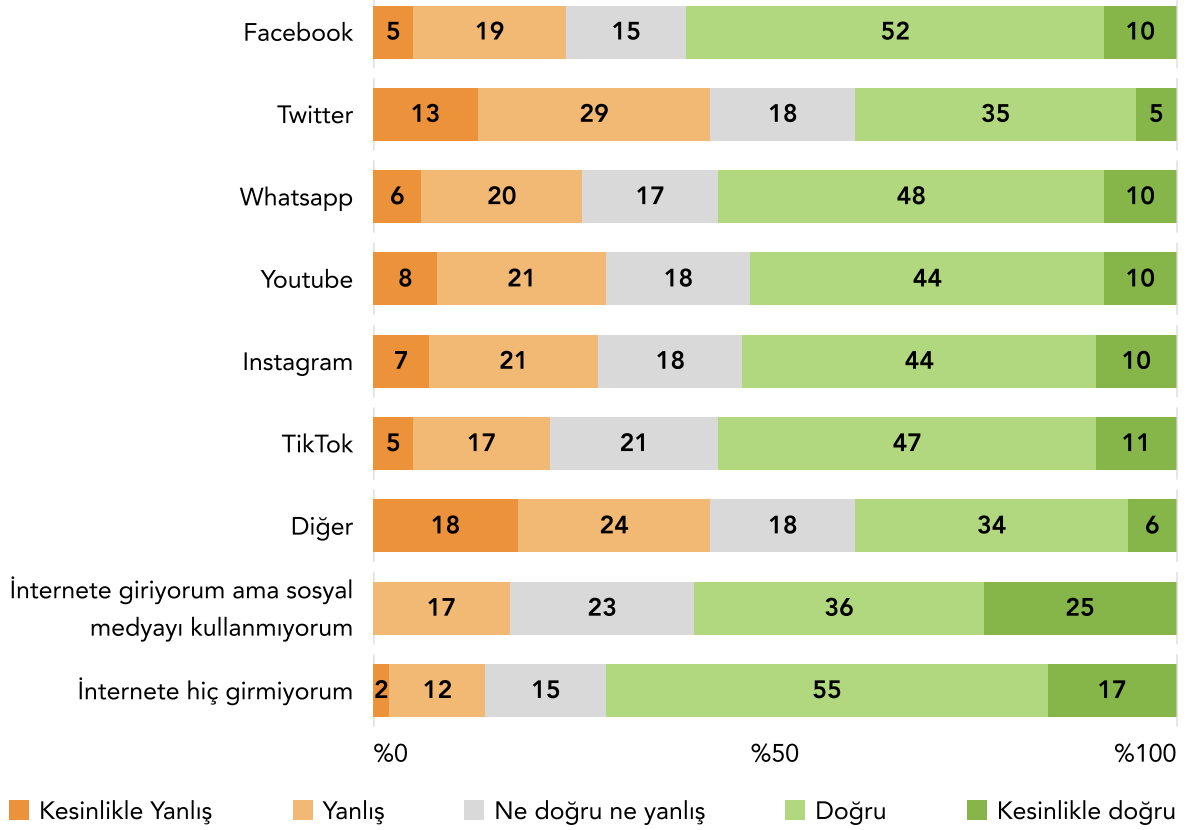
Sosyal medya kullanmayanlar arasında kullananlara göre daha fazla sosyal medyanın farklı sesleri duymasını engellediğini düşünenler bulunuyor. Sosyal medya kullananların yüzde 58'i sosyal medya ile sadece kendi görüşüne yakın kişileri takip edip farklı sesleri duymaz hale geldiğini düşünürken, bu oran sosyal medya kullanmayanlarda yüzde 61 oluyor.

Twitter, facebook, instagram, whatsapp gibi sosyal medya platformları ve dijital iletişim araçları bizi sadece kendi görüşümüze yakın kişileri takip eder, farklı sesleri duymaz hâle getirir.

Kullanılan sosyal medya araçlarına göre bakarsak, bu algının en düşük Twitter kullananlarda, en yüksek ise internete girmeyenler ve Facebook kullananlarda ölçüldüğünü görüyoruz. Twitter kullananların yüzde 42’si bu yargıyı doğru bulmadığını söylüyor.

Twitter, facebook, instagram, whatsapp gibi sosyal medya platformları ve dijital iletişim araçları bizi sadece kendi görüşümüze yakın kişileri takip eder, farklı sesleri duymaz hâle getirir.

“Hem Aynıyız Hem Farklıyız”

Bu aşamada, araştırmanın ilk bölümünde tartıştığımız farklılıkların nasıl algılandığına ek olarak, bu farklılıklar eşliğinde kimliklenmelerin nasıl gerçekleştiğine dair elde ettiğimiz görüşleri değerlendirmeye çalışalım. Bu görüşler, yukarıda genel olarak sözünü ettiğimiz ve çaresizce içine düşülen kimikleşmenin imkânsızlığının ötesinde aslında çok daha zengin bir yelpaze olduğunu gösteriyor.

Yaptığımız görüşmelere dayanarak, farklılıkların işlediği üç tür “kimikleşme” ya da hayatın içinde “var olma hali” olduğunu söyleyebiliriz:

-Bunlardan birincisi, siyasi tartışmalarımızı yaptığımız türden bir kimikleşmeyi içeriyor. Yani burada özcü bir referansla kültürel (etnik, dinsel vb.) farklılıklara inananlar var. Ancak bu grubun içinde de farklılaşmalar var; bir grup farklılıklara saygı duyulmasını isterken, kendilerinin de farklı olduklarını düşünen başkaları, bu farklılıkların çok fazla konuşulmaması gerektiğini, çünkü bu yüzden ayrıştığımızı düşünüyorlar.

Bu “kimlikçi” yaklaşım altında, kültür her zaman etnik ya da dinsel olarak algılanmıyor; örneğin “görgü” (terbiye, eğitim) temelinde kategorik olarak farklılaşmış kimlikler olarak da anlaşılıyor.

-İkinci grupta sosyal, sınıfsal, eğitimsel farklılıklarla kendilerini tanımlayanlar var. Burada, bir bakıma doğuştan, içine doğulan kültür dairesinden çok, hayatta gösterilen performans, başarı, sonradan elde edinilen sosyal kimlikler söz konusu.

-Üçüncü yolda ise genel olarak sosyal ya da kültürel kategorilerin önemine inanmayıp, bireysel düzeyde farklılaşmalara inananlar var.

Ancak bu üç kategoriyi birbirinden bağımsız gruplar olarak düşünmemek gerekiyor. Kişiler genellikle bir kategorinin tutum ve davranışlarını sergiliyor olsa da, bazı durumlarda diğer kategorilerdeki tutum ve davranışları sergileyebiliyorlar. Örneğin kendisini Müslüman kimliği altında gören, bu kimliğiyle kendini Müslüman olmayanlardan, ateistlerden ayırırken, hâkim Müslüman kimliğin Lut kavmiyle özdeşleştirdikleri LGBTİ bireylerle, birey olarak dayanışma içine girebiliyor. Ya da kendisini bireysel olarak gerçekleştirmeye çalışan, ahlâkını bireysel düzeyde inşa eden bir kişi, Kürtçe eğitim hakkının savunulması için ses çıkarılması gerektiğine inanabiliyor.

Görüşmelerimiz bize şunu söylüyor: evet, içine düşülen, tercih edilen ya da mecburen savunulan kimliklerin ötesinde insanların kendilerini anlatmak için bambaşka yolları, imkânsızlığın ötesinde başka alternatifleri var. Ve içine kapanan kimlikler bir arada yaşamayı ne kadar zorlaştırıyorsa, kimliklerin dışındaki ya da altındaki var oluş halleri de o kadar kolaylaştırıyor.

Biz de bu araştırmada katılımcıları belli bir kimlik kategorisine sokmak yerine, farklı bağlamlarda görünür olan özelliklerini ya da daha hâkim görünen aidiyet bağlarının dışındaki özelliklerini not etmeye çalıştık. Bunu çelişki olarak değil, karmaşıklığın, yani “normalliğin” farklı tezahürleri olarak görmeye çalıştık. Dolayısıyla, insanların aynı beden içinde hem “aynılığa” hem de “farklılığa” vurgu yapması, tanınma isteği eşliğinde çok temel bir ana eksene, bir arada yaşama isteğine teka-bül ediyor. Örneğin, “azınlık” erkek, farklılığının bilincinde olarak “aynı görülmek” istiyor, “aynıyız” diyor; “çoğunluk” mensubu dindar muhafazakâr erkek de büyük çoğunluğun aynılığının bilincinde olarak, “farklılığını” dile getirebiliyor.

Kimlikleşme ve kutuplaşmanın olduğu zemini anlamak için yaptığımız bu uzun girişten sonra, katılımcılarımız arasında, aldıkları siyasal tavır bakımından en genelde, “sağcı” ve “solcu” olarak nitelendirilebilecek iki küme olduğunu söyleyebiliriz. Ancak bu iki kavram klasik anlamda “sağı” ve “solu” anlatmıyor. İnsanlar bu kelimeleri kullanmadan, başka kelimelerle birbirinden farklı nebulaları oluşturuyorlar. Aynı zamanda bu kavram ya da konumları sabit olarak tanımlamak da mümkün değil. “Sağın” içine din, muhafazakarlık, gelenek, AK Parti’lilik, MHP’lilik vs.; “solun” içine laiklik, sosyalizm, CHP’lilik, diğer sol partiler vs. giriyor ama bu “solun” içine sağ bir konumlanma ya da “sağın” içine sol bir konumlanma da giriyor. Sol ve sağ kavramları yerine belki aynı zamanda, bir yanda “değişim” ve “hareketi” içeren;

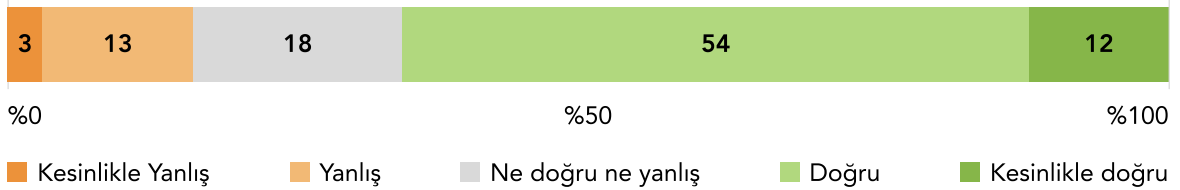
diğer yanda “düzeni” ve “muhafaza” gibi anlamları koymak gerekiyor. Dolayısıyla “talep eden” hareketler ya da insan toplulukları var olan yapı içinde “ilerici” bir nitelik sunarken, bugün veya geçmişte var olan statükoyu savunanlar daha ziyade “gerici” bir nitelik sunabiliyor.

Fiilen ya da sembolik olarak ya da tuttukları parti ve liderin kişiliğinde iktidara ulaşan kesimler, o andan itibaren “ilerici” niteliklerini kaybederek, daha “tutucu” bir kümeye girebiliyorlar. Dolayısıyla, örneğin, “bir arada yaşama” arzusu da yer değiştiriyor. Bir yanda, mücadele ve hareket içinde olan kesimler kendilerinin de dahil olmak istedikleri bir “bir arada yaşama” modelinin hayalini kuruyorlar. Diğer yanda, fiziksel (veya en azından kültürel-sembolik) olarak güçlü ve iktidar sahibi olan kesimler için ise dışarıda kalanlar, aşağıdan yukarıya tırmanmaya çalışan kesimler, iktidar için hazırda duran ve aslında dışlayıcı olan “bir arada yaşama” modelini bozmakla, aslında “zihinsel konforu” bozmakla, suçlanıyorlar.

“Hiç Bu Kadar Aşırı Uç Olmadık Diye Düşünüyorum”

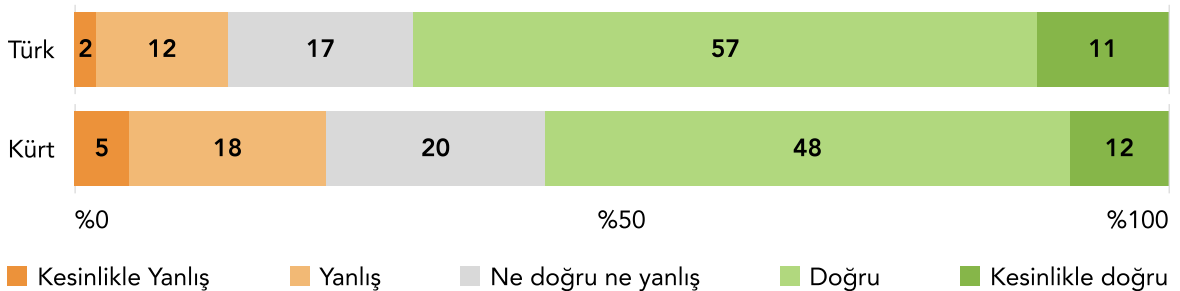
Nitel çalışmamızda birçok katılımcı içinde yaşadığımız dönemde, şimdiye kadar “hiç olmadığı kadar kutuplaşıldığını” belirtti. Nicel çalışmada da bu yönde bir sorulama yaptık. Toplumun bir arada yaşamaya dair algılarını incelerken, görüştüğümüz kişilerin “Toplumumuzda var olan sorunlara sebep olan gruplara karşı tahammülüm yok” ifadesine dair tutumlarını da inceledik. Araştırmamızın bulguları toplumun yüzde 66’sının toplum genelinde “var olan sorunlara sebep olan gruplara” karşı tahammülünün olmadığını gösteriyor. Bu ifadeye katılmayanların toplamı her 100 kişiden 16’sını temsil ederken, kesinlikle yanlış diyenler sadece yüzde 3 olarak ölçülüyor.

Toplumumuzda var olan sorunlara sebep olan gruplara karşı tahammülüm yok.

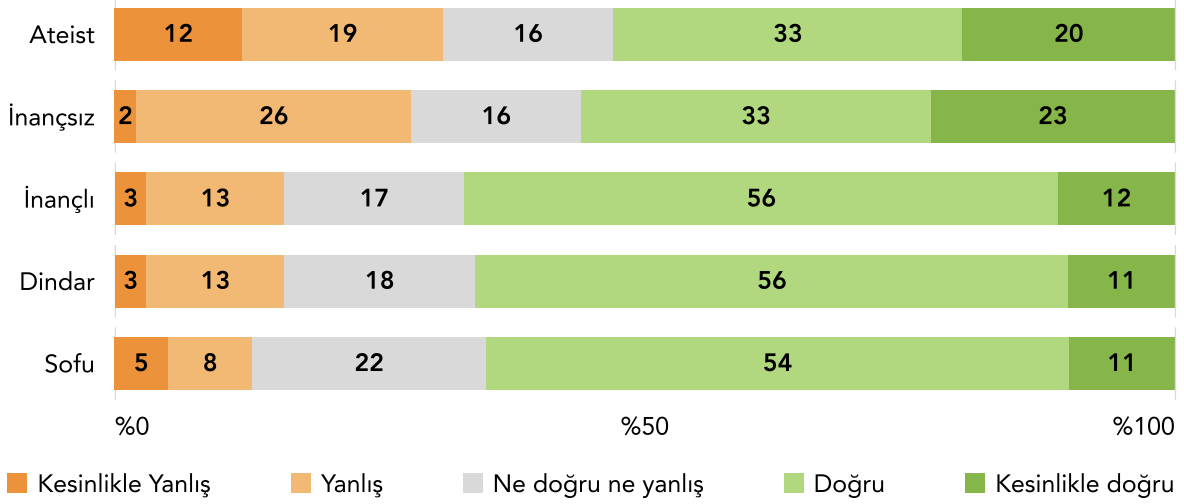
Etnik kökenler bu konudaki tutum farkının belirleyici demografik etmenlerinden biri oluyor. Türklerin yüzde 68’i sorunlara sebep olan gruplara karşı tahammülü olmadığını söylerken bu oran Kürtler arasında yüzde 57 olarak ölçülüyor.

Toplumumuzda var olan sorunlara sebep olan gruplara karşı tahammülüm yok.

Dindarlık durumlarına göre incelediğimizde, tahammülüm yok diyenlerin en çok inançlılar ve dindarlar arasında, en az ise ateistler arasında olduğunu görüyoruz. İnançlıların yüzde 68'i, dindarların da yüzde 67'si sorunlara sebep olan gruplara karşı tahammülü olmadığını söylüyor. Bu oran ateistlerde yüzde 53'e düşüyor.

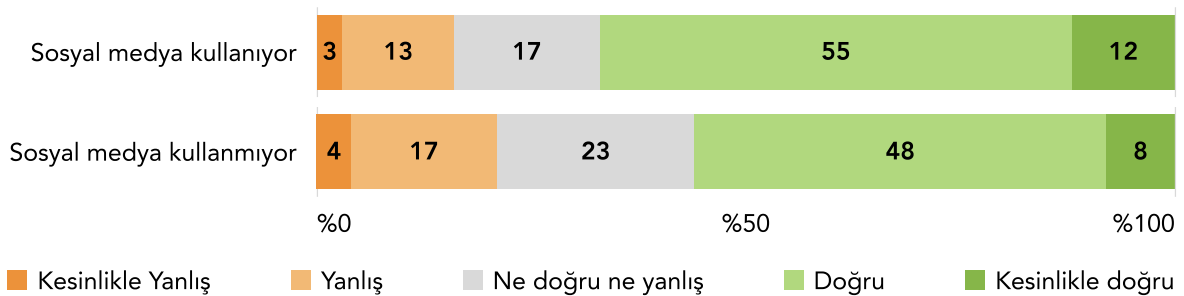
Toplumumuzda var olan sorunlara sebep olan gruplara karşı tahammülüm yok.

“Sorunlara sebep olan gruplara karşı tahammülü olmayan” dindar grupların aynı zamanda -yukarıda görüldüğü gibi- “İnsanlar kendi kültürel gruplarının içine kapanıyorlar, birbirlerinden kopuyorlar” önermesine de daha yüksek oranlarda katıldığına dikkat edilirse, bu grupların içinde en azından bir kesimin birlikte yaşamayla ilgili daha belirgin bir sorunu olduğu anlaşılıyor. Dindar grupların içindeki bu kesimler hem toplumun içine kapanmasından şikâyet ediyor hem de “sorun” olarak gördükleri gruplara karşı tahammülleri diğer gruplara kıyasla daha düşük. Başka bir ifadeyle, bu kesimin görece olarak, farklılığa tahammüllerinin daha az olduğunu, başkalarının da kendilerine benzemesi gerektiğini düşündüklerini ileri sürebiliriz.

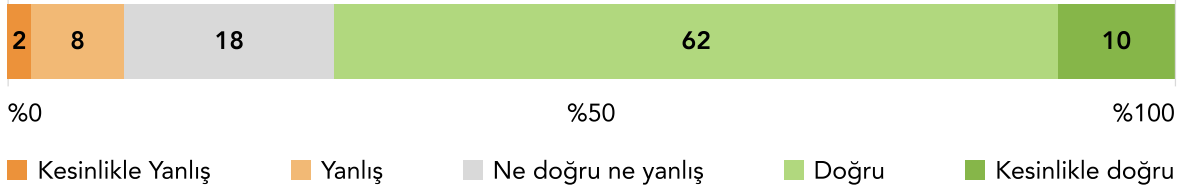
Toplumda var olan sorunlara sebep olan gruplara karşı tahammülü olmadığını söyleyenler, sosyal medya kullananlar arasında kullanmayanlara göre daha çok bulunuyor. Sosyal medya kullananların yüzde 67'si sorunlara sebep olan gruplara karşı tahammülü olmadığını söylerken, bu oran sosyal medya kullanmayanlarda yüzde 56 oluyor.

Toplumumuzda var olan sorunlara sebep olan gruplara karşı tahammülüm yok.

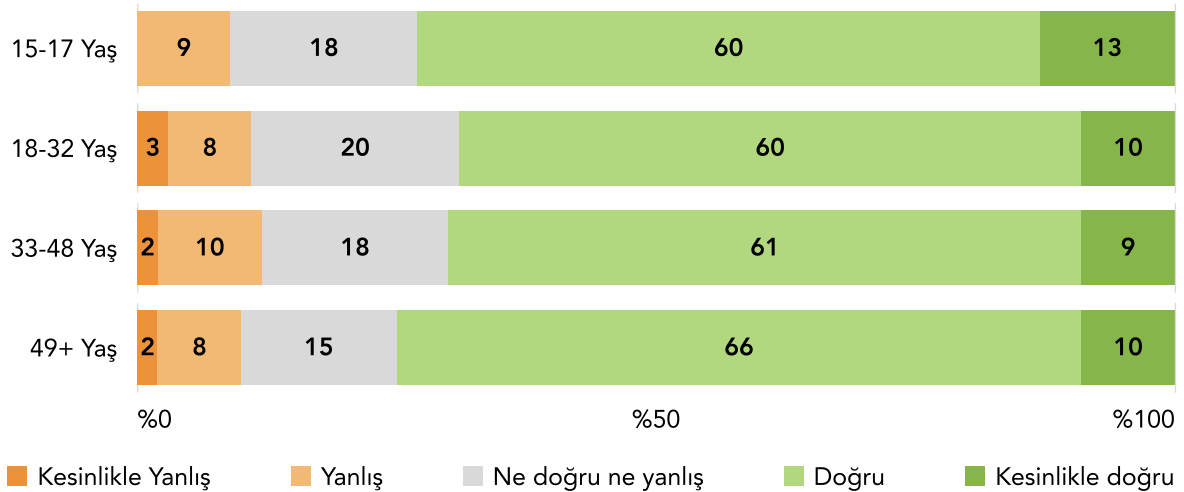
Toplumun yüzde 66’sı sorunlara sebep olanlara karşı tahammülü olmadığını söylemişti. Bununla birlikte, toplumun yüzde 72’si de “Başkaları da bizi suçluyor ve onların da bize tahammülü yok” diyor. Görüştüğümüz her 10 kişiden 1’i ise bu yargıya katılmadığını belirtiyor.

Başkaları da bizi suçluyor ve onların da bize tahammülü yok.

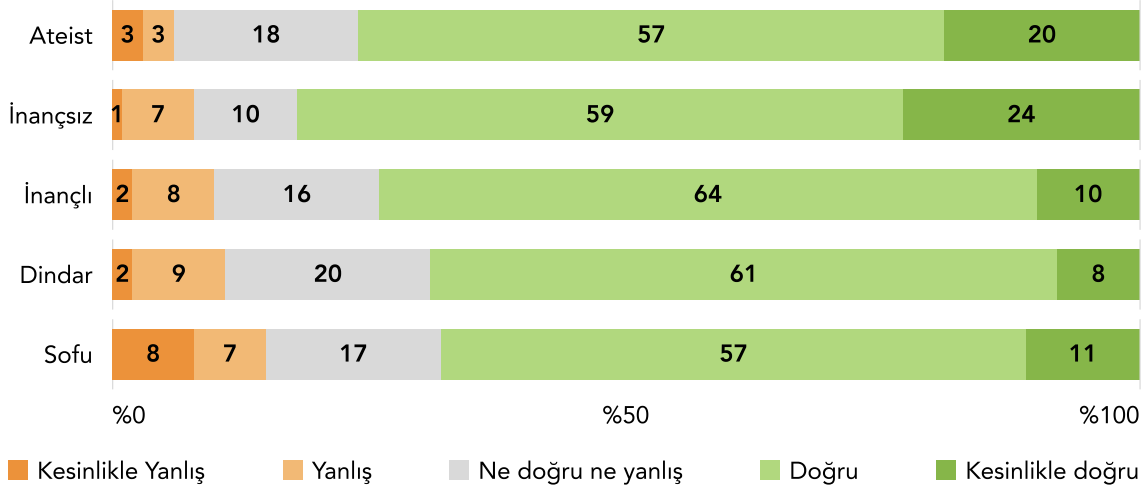
Yaş gruplarına göre baktığımızda, “Başkaları da bizi suçluyor ve onların da bize tahammülü yok” yargısına en çok toplumun yaşlı kesimlerinin katıldığını görüyoruz. 49 yaş ve üzerinde yer alanların yüzde 76’sı bu yargıya katılıyor. Yine de gençler arasında yüzde 70 oranı ile bu yargıya katıldığını söyleyenlerin az olmadığını belirtmeliyiz.

Başkaları da bizi suçluyor ve onların da bize tahammülü yok.

Toplum genelinde dindarlık seviyesi yükseldikçe başkalarının kendisini suçladığını ve kendisine tahammülü olmadığını hissedenlerin oranı azalıyor. Ateistlerin yüzde 77’si başkalarının kendisine tahammülü olmadığını hissederken, bu oranın dindarlarda yüzde 69, sofularda yüzde 68 olduğunu görüyoruz. Yine de bu oranların her bir küme için oldukça yüksek düzeyde olduğunu belirtmeliyiz.

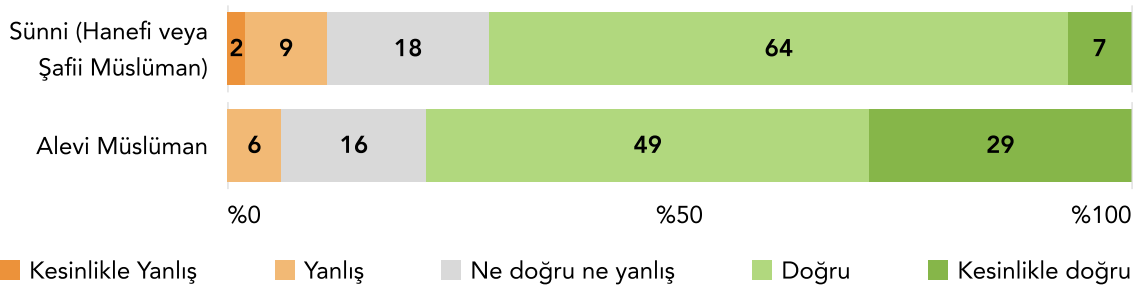
Başkaları da bizi suçluyor ve onların da bize tahammülü yok.

“Sorunlara sebep olanlara tahammül edemeyen” dindarların (sofular ve inançlılar birlikte) oranı “başkalarının da onlara tahammülü olmadığını” düşünen dindarların oranına çok yakın çıkıyor. Dolayısıyla bu dindar grupların dışarıdan içeri doğru ve içeriden dışarı doğru benzer güçte bir kimikleşme ve kopma ürettikleri söylenebilir. Öte yandan, inançsız kesimler ise her iki yöne doğru farklı bakıyorlar. Başkalarının onlara tahammül edemediğini düşünenlerin oranı, onların başkalarına tahammül edemediğini düşünenlerden daha yüksek. Başka bir deyişle, hissettikleri tahammülsüzlük, gösterdikleri tahammülsüzlükten daha yüksek.

Mezheplere göre baktığımızda ise Alevilerde “Başkaları da bizi suçluyor ve onların da bize tahammülü yok” diyenlerin oranı Sünnilerde olduğundan daha yüksek görünüyor. Alevilerin yüzde 78’i, Sünnilerinse yüzde 71’i başkaları tarafından suçlanmış hissediyor.

Başkaları da bizi suçluyor ve onların da bize tahammülü yok.

En önemli karşılıklı radikal tepkilerden biri siyaset söz konusu olduğunda ortaya çıkıyor. Bu bağlamda, kutuplaşmanın sebepleri arasında, travma-yüzleşme bahsinde ayrıntılı olarak değineceğimiz gibi, “geçmişin yükü” diyebileceğimiz bir sebep de vurgulandı. Bir bakıma bugünün geçmişin aynasında kurulduğuna dair yorumlar yapıldı. Geçmişten gelen birikimler, “duygusal sermayelerin” oluşumundan ve kapanmamış yaraların “geçmişin intikamından” söz edilebilir. Mesela bu konuda Müslüman olmayan bir erkek katılımcının söyledikleri (“aynı filmi görmeye devam ediyoruz”) de ipucu veriyor. Yani mesele sadece bugünde değil; geçmişten beri dönemler halinde bir yeniden üretim söz konusu... Bugünün kutuplaşmalarında

dünün sağcısı ve solcusu da pay sahibi... Ve de devamla, o günlerin kutuplaşmasında da bir önceki dönemlerin çağdaşları ve muhafazakarları, sağcılar, Kemalistleri, dindarları var...

Siyaset alanındaki kutuplaşma sadece AK Parti’liler ve AK Parti karşıtları arasında değil; bu kutuplaşma dindarlar ve laikler gibi kümelerle de besleniyor ya da o kümeleri de besliyor.

Burada kuşkusuz siyasetin kutuplaştırması çok görünen bir olgu ama bu kutuplaşmanın sadece siyasetten ürediğini söylemek mümkün değil. Çok farklı kesimlerden katılımcılardan önemli bir kesim sınıfsal ya da sosyal yapının ürettiği kutuplaşmaya işaret etti. Örneğin AK Parti’yi destekleyen bir kadına göre:

Yani bu lüksün çok göze batması da kutuplaşmaya yöneliyor, çünkü insanlar hırsla bürünüyor. (DG-38)

Sınıfsal dengesizliklerle ilgili olarak ortaya çıkan yeni sınıflar, yeni ayrıcalıklar da kültürel öğelerle birleştiği zaman farklılık algısı daha da belirginleşiyor. Bu nedenle, herkesin kendisini başkalarıyla aynı gemide hissetmesi çok kolay değil.

Katılımcılarımızın sıklıkla dile getirdiği en önemli gerilim ve kutuplaşma eksenlerinden biri, tahmin edilebileceği gibi, Kürt meselesi oldu. Kürtler ya da daha sol ve liberal çevreler Kürtlere karşı oluşan önyargılardan, Kürtlerin özgür olmadıklarından bahsederken, daha çok milliyetçilik ekseninde konuşanlar ise Kürt-Türk kutuplaşması olmadığını, sorunun PKK ile olduğunu ifade ettiler.

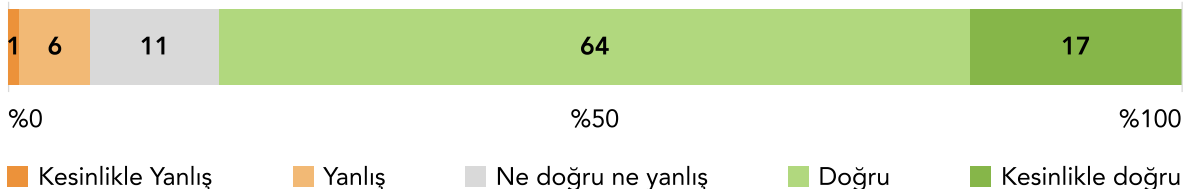
Diğer bir konu Alevi-Sünni gerilimi oldu. Bu gerilim aynı zamanda geleceğe dair korkular da besliyor.

Alevi-Sünni çatışması var. Türkiye’de Sünni, Emevi İslam anlayışı dışındaki her şey (din, partiler, cinsler, ırklar) azınlıkta görülecek ve baskı altında kalacak. (DG-26)

Ancak mesele sadece Alevi – Sünni ya da dindar – laik kutuplaşması değil; dindarlar da kendi içlerinde bölünmüş ve kutuplaşmış durumda... Nicel araştırmaya katılanların “yakın insanlara karşı düşmanlığa” dair bir önermemize yaptıkları yorumlar bunun yaygınlığını oldukça net bir şekilde gösteriyor.

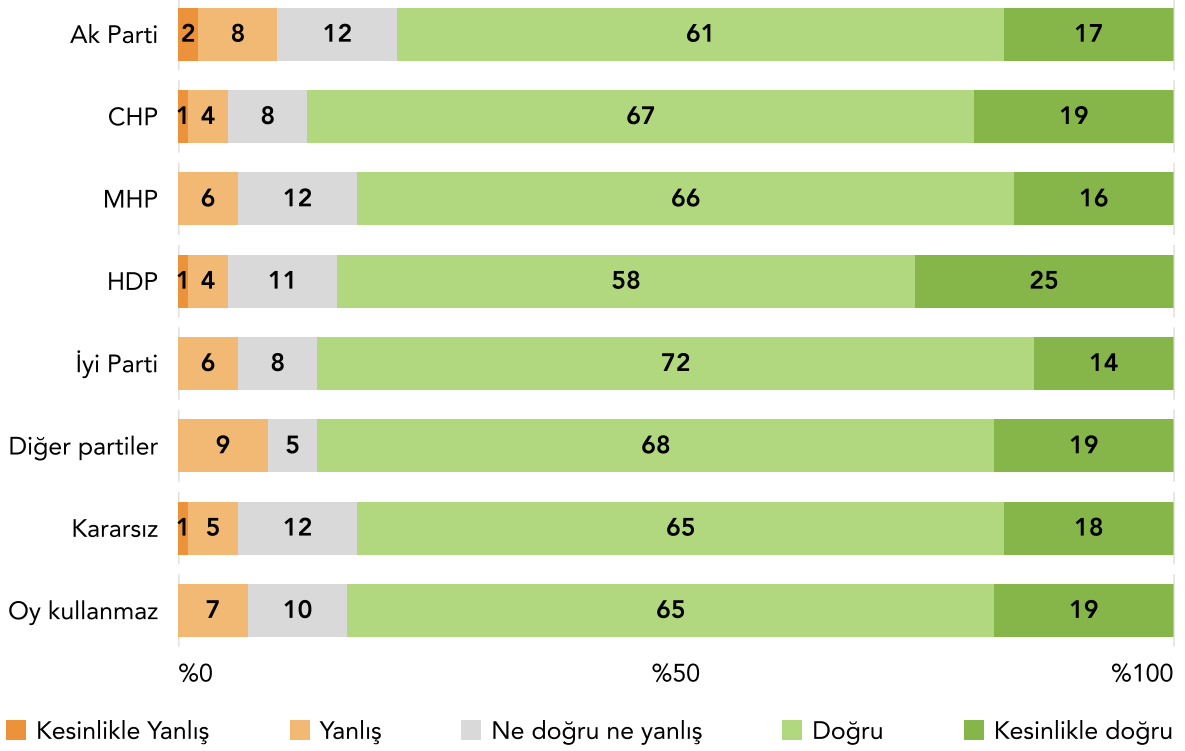
Görüştüğümüz her 5 kişiden 4’ü “basit bir haberin kendinden saydığı insanlara bile kendisini düşmanlaştırabildiğini” düşünüyor. Her 100 kişiden yalnızca 7’si böyle bir düşünceye sahip görünmüyor.

Basit bir haber ile bizden saydığımız insanlara bile düşmanlaşabiliyoruz.

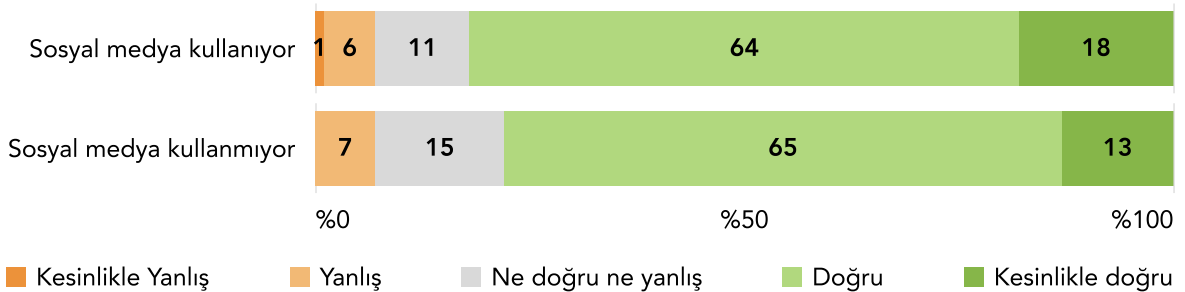
Bu konuya siyasi tercihlere göre bakarsak, “Basit bir haber ile bizden saydığımız insanlara bile düşmanlaşabiliyoruz” diyenlerin yüzde 85 oranıyla en çok CHP’liler ve İyi Partililer arasında olduğunu görüyoruz. Bunu, yüzde 83 oranıyla HDP’liler takip ederken, Ak Partililerin yüzde 78’i, MHP’lilerin yüzde 82’si de bu önermeyi doğru buluyor.

Basit bir haber ile bizden saydığımız insanlara bile düşmanlaşabiliyoruz.

Sosyal medya kullananlar ise kullanmayanlara göre daha çok “basit bir haber ile kendinden saydığı insanlara düşmanlaşabildiğini” düşünüyor. Sosyal medya kullananlarda yüzde 82 olan bu oran, sosyal medya kullanmayanlarda yüzde 78 oluyor.

Basit bir haber ile bizden saydığımız insanlara bile düşmanlaşabiliyoruz.

Kısa bir not düşmek gerekirse, sadece aykırı fikirlere sahip bir Kürt’e ya da mülteci bir Suriyeli’ye karşı değil, insanların kendilerinden saydıkları insanlara bile düşmanlaşmaları söz konusu...

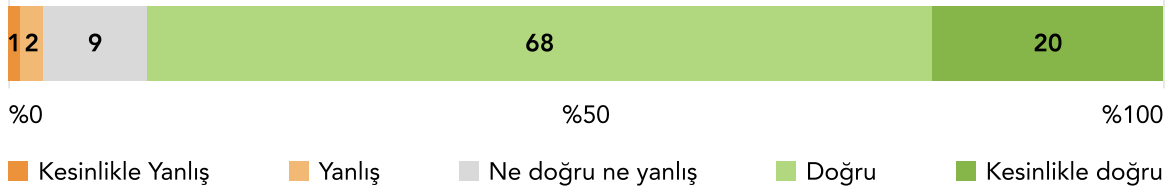
Görüştüğümüz kişilerle kutuplaşmanın sebeplerini konuşurken, en sık aldığımız cevaplardan biri “kutuplaşmadan” ziyade, toplumun “kutuplaştırılması” oldu. Trav-

malara ilişkin bölümde gördüğümüz gibi, yakın tarihten çok sayıda verilen örnekler arasında 6-7 Eylül olayları konusunda (Selanik’te Atatürk’ün evinde bomba patlatılmasıyla başlayan ve olayların “Özel Harp işi, muhteşem bir örgütlenme olduğunu ve amaca da ulaştığını” anlatan) bir generalin itirafı bu iddiayı destekleyen bir veridir. 12 Eylül öncesi şartların olgunlaşmasını bekleyen darbeci generaller, 28 Şubat’ta Fadime Şahin’in, Aczmendilerin kamuoyuna skandallar eşliğinde sunulması, Sivas Madımak katliamı ve hemen ardından Başbağlar katliamının yapılması, 90’lı yıllarda Mersin’de BDP mitinginde bir provokasyon olarak Türk bayrağının yakılması gibi olaylar ve daha yakın tarihte AK Parti döneminde Gezi’ye yapılan saldırılar, 2015 seçimlerinde patlatılan bombalar bu kutuplaştırma operasyonlarının örnekleri olarak verilebilir.

Bu aşamada nicel araştırmanın verilerine başvuralım.

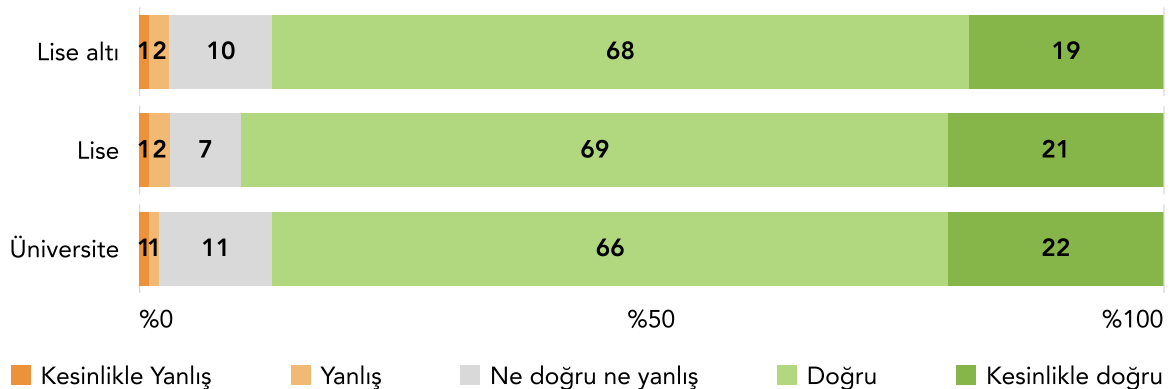
Toplumsal geniş bir kesimi için kutuplaşmanın sebeplerinden birini başkalarına karşı duyulan güvensizliklerin tahrik edilmesi oluşturuyor. Toplumsal yüzde 88’i “Kutuplaşmanın sebeplerinden biri de başkalarına karşı duyduğumuz güvensizliklerin tahrik edilmesidir” ifadesini doğru buluyor.

Kutuplaşmanın sebeplerinden biri de başkalarına karşı duyduğumuz güvensizliklerin tahrik edilmesidir.

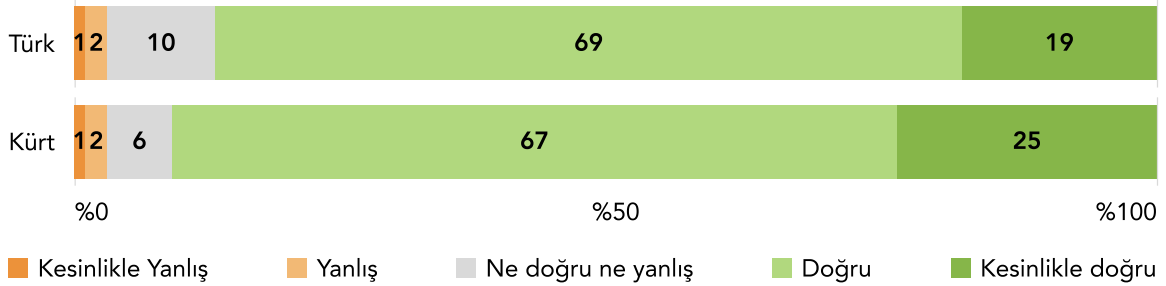
Toplumda bir uzlaşi halinde kabul gören kutuplaşmanın başkalarına karşı duyulan güvensizliklerin tahrik edilmesinden kaynaklandığı algısı, eğitim durumu gibi demografik parametrelere göre çok farklılaşmıyor. Lise altı eğitimlilerin yüzde 87’si, lise mezunlarının yüzde 90’ı, üniversite mezunlarının da yüzde 88’si bu önermeyi doğru buluyor.

Kutuplaşmanın sebeplerinden biri de başkalarına karşı duyduğumuz güvensizliklerin tahrik edilmesidir.

Etnik kökenlere göre incelediğimizde, Kürtlerde kutuplaşmanın sebeplerinden birini başkalarına karşı duyulan güvensizliklerin tahrik edilmesinde görme eğiliminin Türklere göre daha yüksek olduğunu görüyoruz. Türklerin yüzde 88'i, Kürtlerin ise yüzde 92'si kutuplaşmanın sebeplerinden birini güvensizliklerin tahrik edilmesinde görüyor.

Kutuplaşmanın sebeplerinden biri de başkalarına karşı duyduğumuz güvensizliklerin tahrik edilmesidir.

Güvensizliğin tahrik edilmesine dair çok sayıda örnek derinlemesine görüşmelerde ve odak grup tartışmalarında katılımcılar tarafından verildi. Birçok katılımcı örneğin Gezi ile birlikte üretilen kutuplaşmanın çok önemli olduğunun altını çizdi. Ve böylece çok önemli bir imkânın ortadan kaldırılmış olduğuna dikkat çektiler. Örneğin "anti-kapitalist Müslüman bir genç" "ayrışmanın" / kutuplaştırmanın esas nedenini açıklıyor:

AKP ile başladı. Gezi'den sonra başladı. Çünkü Gezi'deki bileşenler diğer mahalleyle temas kuruyordu yine. Sivil toplumlar birbirleriyle bir şeyler yapıyordu. Gezi olaylarından sonra bu taraftaki mahalle Gezi'ye karşı çıkınca oradaki de burayla uzlaşmayı ve bir araya gelmeyi bıraktı. Zaten buradakiler de dünden razıydı o şeyin kesilmesine, temasın kesilmesine. (...) Her iki taraf da birbirleriyle diyalogu kopartınca siz sadece kendi kanalınızdan besleniyorsunuz. Her iki taraf için de geçerli. Siz sadece kendi aranızda kaldınız, bu taraf da sadece kendi arasında kaldı. Farklı fikirlerden beslenmeyince ne oldu? Kendi içindekini daha besledin, öyle olunca da bence ayrımlaşmalar daha belirginleşti. (DG-15)

Kürt Meselesinde de Benzer Bir "Saklama" Söz Konusu

Daha önce de nasıl diyeyim, işte sağ sol davası vardı. İşte sonra Alevi Sünni davası oldu. Şimdi Türk Kürt davası. Tamamen gündem değiştirmek, arkada olan dönüp biteni, derin devletin yaptıklarını ört bas etmek için, halkı oyalamak amaçlı bence yapılan bir oyun gibi. (OG-5, K2)

Bu çatışma hali ve beraberinde yürütülen milliyetçi politikalar ve kampanyaları da bir tür "gaz verme" ideolojisi olarak değerlendirenler de var.

Şimdi ben de milliyetçi damarım vardır. (...) Bu kadar sırf duyguya hitap edilen yazılan marşlar şey değil yani çok şey yapmıyorum. Benim milliyetçilik

duygularımı coşturmadı açıkçası yani öyle söyleyeyim. (OG-8, K4)

Toplumsal kutuplaşmanın kendiliğinden olmadığı, aslında beraber yaşama kapasitesine sahip insanların devlet marifetiyle “yukarıdan” kutuplaştırıldığına dair yapılan tespitlerden oldukça farklı bir görüşe göre, kutuplaştırma “dışarıdan” yönetiliyor. Komplocu görüşlere örnek olması bakımından bu muhafazakâr katılımcının “çok inanarak” yaptığı yorumu aktaralım:

Hep Hristiyan deriz, Papa deriz, Yahudi deriz. Aslında bunların hepsini bu çembere sokan birisi var. (...) Yok dış güçler değil, İngiltere. Kraliçe Elizabeth. (...) Tabii ki. Hiç kimse ondan bahsetmez. Ama her taşın altında o çıkar. (...) Her açıdan, her açıdan. Osmanlı’nın yıkılışında da onların parmağı vardır, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda da onların parmağı vardır. Neymiş efendim Çanakkale’yi geçememişler. Geçtiler efendim. Geçtiler. İlk 5 çayını İstanbul’da içtiler. Atatürk onları pazarlığa tabi tuttu. Siyasi bir oyun yaptı. Onların savaşta yapamayacağı ben yaparım siz zahmet etmeyin dedi ve gönderdi. (DG-50)

“Kutuplaştırma” iddiası ya da varsayımı paradoksal bir içerik taşıyor. Bir yönüyle olumsuz bir tarafı var; yaşanan kutuplaşmanın kaynağı devleti yönetenlerle ilgiliyse, bir arada yaşamak konusunda kendi irademizi kullanmak yerine, bir takım oyunlara kolayca gelebiliyoruz. Ancak, öte yandan, olumlu olarak nitelendirilebilecek tarafı da şu: böyle bir kutuplaşmadan çıkmak da aslında gayet mümkün olabilir.

Yani toplumun tepesindeki merkezi devlet ve organlarının dili değişirse insanların bir arada yaşama kapasitelerinin gelişeceğini ileri sürebiliriz. Buna örnek olarak 2010’lı yılların başında Kürt sorununda “Barış süreci” olarak atılan adımlar sırasında “terörist başı” olarak adlandırılan PKK lideri Öcalan’ın çözüm sürecine en çok katkı sağlayacak kişi olarak görülmesi verilebilir. Öcalan’ın mektubunun Newroz meydanlarında okunması ve bunun -en azından- bugün diğer uca sürüklenmiş olan AK Parti tabanı dahil olmak üzere toplumun önemli bir kesiminde infial uyandırmak bir yana, “nihayet ölümler olmayacak” yönünde bir teveccühle karşılanmış olması da bu “yukarıdan gelen sesin ve söylemin” gücüne işaret ediyordu.

Kutuplaşmanın hem toplum hem de devlet (siyaset) katı arasında çift dinamikli bir süreç olduğunu söyleyebiliriz. Bir yandan, esas olarak devlet ve siyasette hâkim olmayan grupların (sadece reel siyaset anlamında değil, ifade özgürlüğü, hak arayışı vb.) talepleri, yukarıya doğru iletildikten sonra, tatmin olmayıp, aşağıya kutuplaşma olarak dönüyorlar. Tatmin olmamış insanların duyguları ve o insanların hemen yanı başında duran ve hâkim siyasetin müşterisi olan grupların duyguları da birbirleriyle rekabete giriyor. Dolayısıyla, siyaseten üretilen / siyasetten yeniden üreyen mağdur kimlikleşmeye karşı etnik nefret ve kutuplaşma ya da kültürden beslenen siyasi kutuplaşma tekrar yukarıda, üst söylem kanallarında da kutuplaşma dilini yeniden besliyor.

Başka bir ifadeyle, toplumdaki ırkçı veya dışarıdan korkan, içe kapalı kimliklerden gelen nefret duyguları devlet katında da engellenmek yerine, yeniden üretilebiliyor. Bilindiği gibi nefret söylemi birçok ülkede yasaklanıyor. Türkiye’de ise nefrete

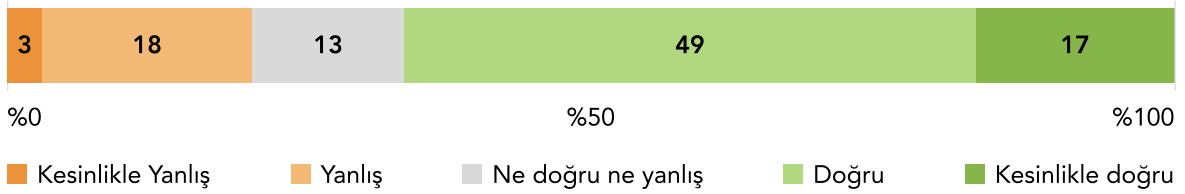
ilişkin yasaklar oldukça taraflı -sadece Türk, Müslüman kimliklere karşı işlendiğinde- işliyor. Yüz yüze anket çalışmasında buna ilişkin bir soru sorduk.

Nefret Söylemi

Toplumun geniş bir kesimi nefret söyleminin suç sayılması gerektiğini düşünüyor. Görüştüğümüz kişilerin yüzde 66'sı bazı ülkelerde insanların ötekilerden nefret ettiklerini söylemelerini yasaklayan uygulamaları doğru buluyor. Yine de toplumun beşte biri bu tür bir uygulamayı yanlış bulduğunu belirtiyor.

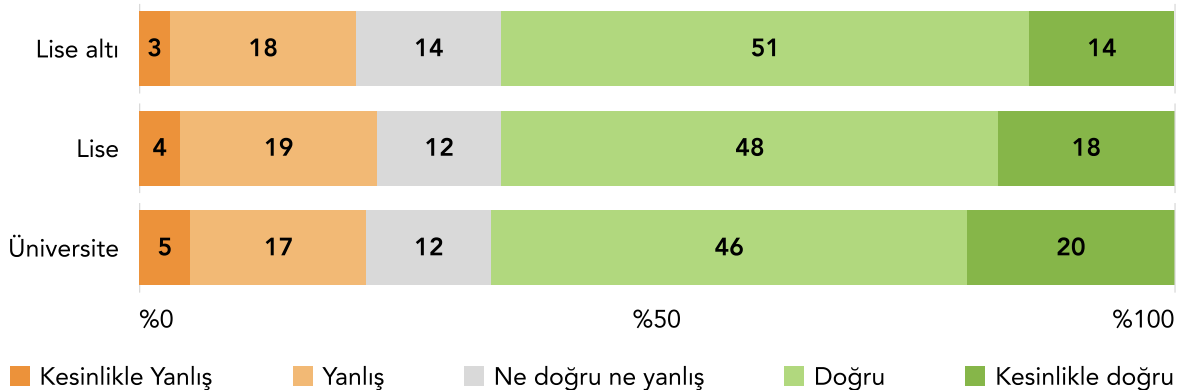
Toplumun bu yöndeki tutumunun eğitim düzeylerine göre değişmemesi ise dikkat çekiyor. Lise altı eğitimlilerin yüzde 65'i, lise ve üniversite mezunlarının yüzde 66'sı nefret söylemini yasaklayan yasal uygulamaları destekliyor.

Bazı ülkelerde insanların kendilerinden olmayanlardan, yani ötekilerden, nefret ettiklerini söylemeleri yasak. Ben bu uygulamayı doğru buluyorum.

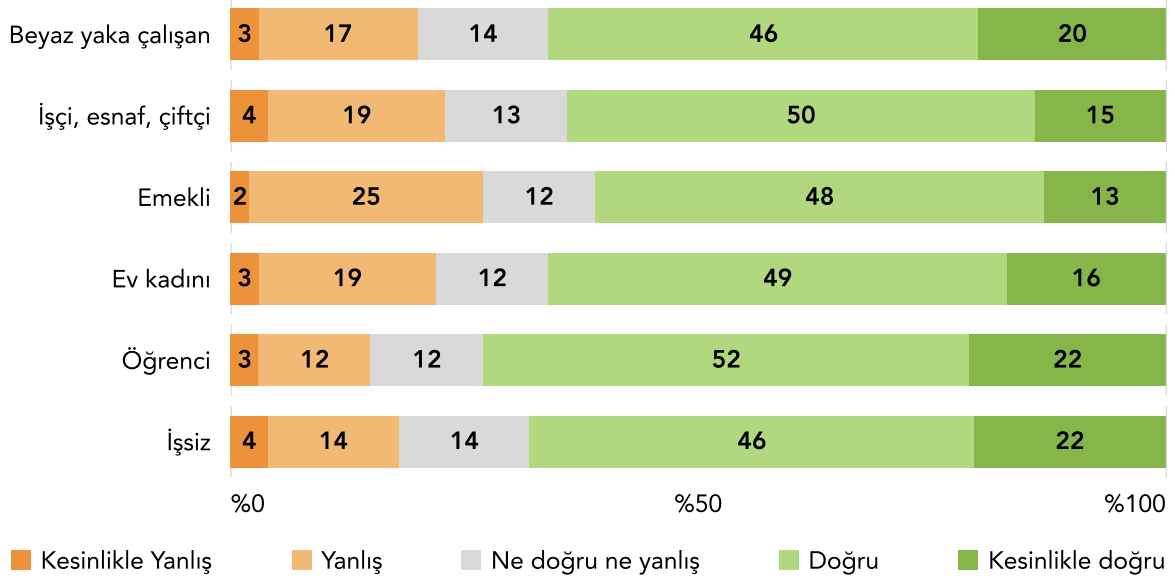
Çalışma gruplarına göre bakarsak, bu uygulamayı en az destekleyenlerin yüzde 61 oranıyla emekliler, en çok destekleyenlerin de yüzde 74 oranıyla öğrenciler arasında bulunduğunu görüyoruz. Gençler, öğrenciler nefretle en çok mesafe koyan kesim. Yaşanılan dönemden ötürü kutuplaşma diliyle en çok sıkıntı yaşayanlar ya da bunu en doğrudan fark edenler de gençler. Yaşadıkları okul-üniversite ortamlarında büyük çoğunluklar olarak farklı olan insanlarla birlikte yaşayan genç insanlar nefret etmenin getirdiği / getireceği sıkıntıları da biliyor. Gençler başkalarını "tanıyor", "önyargılarını aşıyor" ve "birbirlerini tanımayan insanların nefretinin yersizliğini fark ediyor."

Bazı ülkelerde insanların kendilerinden olmayanlardan, yani ötekilerden, nefret ettiklerini söylemeleri yasak. Ben bu uygulamayı doğru buluyorum.

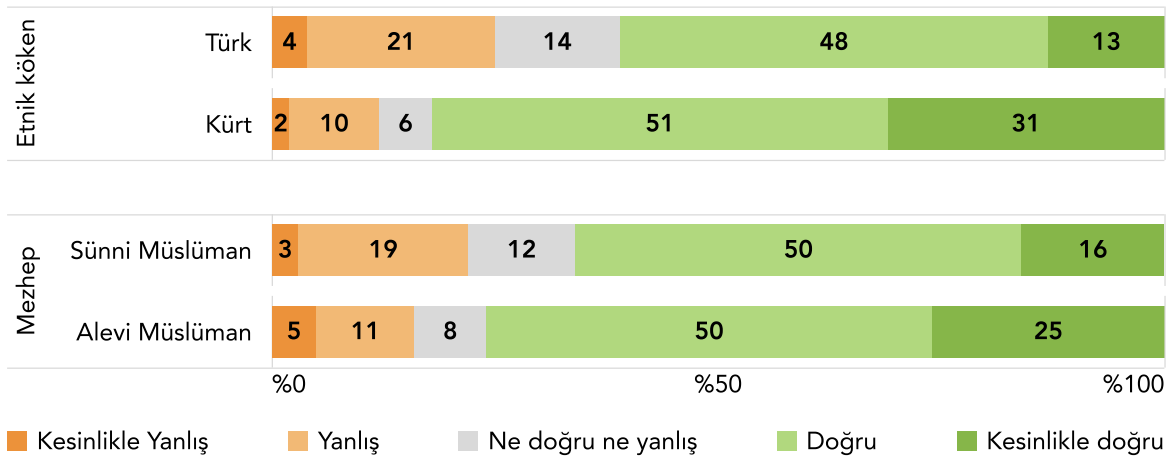
Son olarak etnik kökenler ve mezheplere göre bakarsak, toplumdaki dezavantajlı kimlikleri ifade eden Kürtler ve Alevilerin, Türkler ve Sünnilere göre nefret söyleminin suç sayılması gerektiğine daha çok inandığını görüyoruz.

Bazı ülkelerde insanların kendilerinden olmayanlardan, yani ötekilerden, nefret ettiklerini söylemeleri yasak. Ben bu uygulamayı doğru buluyorum.

Farklılıklara saygıyı en çok savunan grupların toplum içerisinde tarihsel olarak belirli zorlukları yaşamış gruplardan geldiğini görüyoruz. Eşitlik talepleri ve nefret söylemine sıfır tolerans isteği bahsettiğimiz gruplarda diğerlerine göre bariz bir farklılık gösteriyor.

Bazı ülkelerde insanların kendilerinden olmayanlardan, yani ötekilerden, nefret ettiklerini söylemeleri yasak. Ben bu uygulamayı doğru buluyorum.

Sert ve Sessiz Kutuplaşma

Kimikleşme ve dolayısıyla kutuplaşma karşılıklı işleyen süreçler... Hiçbir kimlik ve o kimliğin şikayetleri ya da talepleri tek başına kamusal alana yansımıyor. Bu kimlikle-

rin sergilenişi bir yelpazedeki konumlara benziyor. Kabaca aynı kimliğe gönderme yapsalar bile, o kimlik altındaki insanlar çok farklı tutum ve tavır takınabiliyorlar. Yelpazenin bir ucunda "sertler" var. Bu sertlik, genellikle kendi cenahından olunca sert gelmiyor, ancak bu kimliğin simetrik karşısından gelen sesler çok daha sert algılanıyor. Buna paralel olarak, siyaseten ortaya çıkan ayrışma, kişiden kişiye değişiyor. "A" partisine / kimliğine sempati duyan bir kişinin kategorik olarak "hoşgörülü" olacağına dair bir garanti yok.

Diğer uçta ise "sessizlik" ya da kimliğin "sessizleşmesi" var. Çok sayıda katılımcımız "sorun çıkmaması için", "komşusunun yüzüne bakmak zorunda olduğu için", tartışmalara girmediğini ya da kısa kestiğini belirtti. Bazı katılımcılar ise kendilerini saklamayı tercih ettiklerini açıkladılar. Ancak saklanmak, görünmemek de bir yere kadar kabul edilebiliyor. Herhangi bir olay saklanmayı ortadan kaldırıp, net, tanımlı, sınırlı bir kimliğe dönüşmeye sebep olabiliyor. (Farklılıklar ve kimlik bölümünde X isimli Ermeni erkeğin "Oğuz" ismi altında sakladığı Türk kimliğinden nasıl sıyrılıp, tek ve açık Ermeni kimliğine geçtiğini; başörtülü bir kadınında kimliğin nasıl protestoya dönüştüğünü ya da kimliğin etrafında bir protesto oluştuğunu hatırlayabiliriz).

İnanmak

Burada ifade edilen kutuplaşmalara ve raporun diğer başlıklarında yer alan katılımcı yorumlarına baktığımızda en temel kutuplaşmanın devlet merkezli düşünen bir zihniyet ile toplumun farklı kesimlerinden gelen sesler arasında olduğunu söyleyebiliriz. Farklı zamanlarda, ekonomik, sınıfsal, kültürel vb. talepler eşliğinde yükselen sesler karşısında, hangi siyasal parti ya da ideoloji tarafından temsil edilirse edilsin, devletçi bir zihniyetin savunmacı refleksleri harekete geçiyor. Bu savunmacı pozisyon 100 yılı aşkın bir zamandan beri sürdürülen sosyalizasyon ve eğitim politikalarıyla, toplumun içinde de karşılığını buluyor. Dolayısıyla, örneğin bir katılımcımızın zihninde olduğu gibi, devletin savaşla ilgili olarak aldığı kararlar "doğru" olarak yeniden üretilir.

Bugünün Türkiye'sinin izlediği dış politikayı çok uygun ve çok iyi de buluyorum. Hatta bir adım daha ileriye gidilmesi gerektiğini düşünüyorum. Savaşta savaşılmı diyorum yani. (Afrin savaşını destekliyor muydunuz?) Kesinlikle destekliyordum o dönemde de şimdi de yani ben mesela bakıyorum, (diyorlar ki) "Afrin'de ne işimiz var, Libya'da nasıl ne işin var?" Adam senin dibinde terör devleti mi kursun yani senin? Ne demek "ne işin var" yani? Tamam belki benim askerim de orada ölecek benim vatandaşım da ölecek ama bu ülke zaten kanla kuruldu. Bu ülke savaşarak kazandı. Benim askerim de gerekirse ben de gideyim Libya'da savaşayım. Bu Libyalılar için değil ama bakın benim ülkem için. (DG-41)

Toplumsal talepler ve çeşitlilik karşısında devleti ve devletçi zihniyeti temsil eden ve saf bir "inanca" dönüşen bu kutup önemli bir konum oluşturuyor. Bu kutubun dilinde neredeyse bütün toplumsal (hayat pahalılığı, kültürel haklar, çevre sorunu

vb.) meseleler “vatan-ihanet” gibi bir ikileme sıkışıyor. Hemen hemen bütün meseleler dış politikadaki “onur, gurur” vb. duygulara bağlanabiliyor. Aslında, bu duyguların bu kadar çok devreye girmesinde, nesilden nesile, marşlardan tarih kitaplarına, medyadan siyasal propaganda yöntemlerine aktarılan çok güçlü bir hafıza var. Bu, biraz aşağılanmış Alman halkının Hitler’de ya da kutsal devlette kurtuluşu görmesine ve bunun karşısında, devletin işaret ettiği grupları düşman bellemesine benziyor. Türkiye toplumunun bir kesiminde de belirgin olan “devletin sorgulanamazlığına” dair inancın, bir sonraki “travma” başlığı altında tartışacağımız ve toplumun hafızasında yer alan aşağılanmalara ve bu aşağılanmaları tersyüz etme arzusuna dayandığını iddia edebiliriz.

Devletçi merkezden bakıldığında, siyasal müzakerelere, toplumunun merkezinden dışarı doğru kaymış siyasal görüş ve kimliklerin içeri doğru çekilmesi ve entegre edilmesine de tahammül zorlaşıyor:

HDP ile işbirliği yapan CHP’nin iki bakanlığı HDP’ye vereceğini söylemesi midemi bulandırıyor. (...) Adamların terörle PKK ile onunla bununla her şeyleri ispatlanmış sen bir de bu ülkenin kültür bakanlığını vereceksin... hadi ya! (DG-41)

Bu görüşe göre, ekonomik kararlar da sorgulanmamalı:

Ben asgari ücretin asla ve kata zamlanmaması gerektiğini düşünen bir insanım. Niye ben de asgari ücrete yakın bir maaşla çalışıyorum biraz fazlasını alıyorum ama niye şunu biliyorum bu ülkede ya ekonominin taşları bellidir. Asgari ücrete zam yapıldığı zaman zam oranının iki katı gıdaya elektriğe suya kiraya bilmem neye her şeye zam yapılıyor. (DG-41)

Yukarıda yorumlarından bir kısmını alıntıladığımız milliyetçi muhafazakâr genç katılımcıya göre, devlet ve hükümet tarafından yapılan ve şeffaf olmayan uygulamalar konusunda da sorgulama yapılamaz; bu uygulamalar her halükârda, özet bir ifadeyle söyleyecek olursak, devletin bekası için yapılmıştır.

Adama soruyor, diyor ki işte “180 milyar dolar nerede? Merkez Bankası’nın parası nerede?” Ya sana ne, niye bunu soruyorsun? Bakın bu ülke hem içeride hem dışarıda bir sürü operasyon yürütüyor. Şimdi hükümetle bütçelerini daha doğrusu evet ellerindeki bütçelerinin bir kısmını yüzde 90’ını nereye harcadığını söylemek zorunda, çünkü denetleniyor ama şimdi bir de bu ülkenin gizlisi var ya biz devletiz yani. Belki o 180 milyar doların 1 milyar dolarını Amerika’daki bir gazeteciye adam rüşvet verdi. Ya uyduruyorum yani bunları. Belki birine gönderdik silah sattık. (DG-41)

Bir bakıma “Kutsal Devlet”in gerekçeleri söz konusu olduğunda, başka argümanlar inancın duvarlarına çarpıp duyulabilir olmaktan çıkıyor. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, devlet “terörle” konuştuğu zaman bile, bu konuşma normal oluyor:

Mesela çözüm sürecini çok desteklemedim. Hatta hiç desteklemedim. O dö-

nemde de işte arkadaşlarım geliyordu. Ya adamları görüyoruz oraya silah yığıyorlar farkındayız ama işte yasakladılar vur emrini yasakladılar. Mesela çok nefret etmiştim. Mesela Oslo görüşmeleri ama sonra Oslo görüşmeleri ilk açığa çıktığı zaman şey diye düşündüm ya bunlar nasıl adam ya teröristle oturmuş konuşmuşlar falan diye düşündüm. Sonra daha geniş bir açıdan baktığım zaman, tabi ki devlet oturup konuşacak. (Çözüm sürecini başlatmakta haklılar mıydı?) Tabi haklılardı. Ya bir kere şu var herkesle oturup konuşulmalı. Kimin ne derdi varsa oturup konuşulmalı burada bir problem yok. (DG-41)

Katılımcımız devletin çizgisine göre uyum sağlıyor yani devlet onu ikna ediyor ya da o devletin anlattığına ikna olmaya hazır duruyor, devlet vazgeçince o da vazgeçiyor... Çünkü esas olarak devlete “inanıyor”.

Bu çerçevede devletin en çok sorun yaşadığı bir siyasal aktör olarak HDP konusunda tam bir bölünmüşlük var ve toplumsal çeşitlilikleriyle kendilerini anlatan katılımcılarımız HDP konusunda en azından nötr bir tavır sergilerken, devlet inancıyla özdeşleşmiş olan katılımcılar HDP’ye karşı tam anlamıyla olumsuz bir tavır içindeler. Mesela mecliste temsiliyet konusunda milliyetçi bir gencin tavrı çok net:

Vatan haini girmesin. HDP girmesin ama her kesim girsin, CHP gibi kesim de girsin, MHP gibi kesim de girsin. AK Parti, İyi Parti Meral Akşener mesela kendisine oy vermesem dahi benim için muazzam bir olay. (DG-14)

Ancak devlete duyulan inanç ya da devletten gelen mesajlara olan inanma sert olsa da mutlak değil. En azından eski kuşak ülkücü bir katılımcı HDP’nin kapatılması konusunda gayet esnek bir tavır sergileyebiliyor.

HDP siyasi bir parti. Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına göre kurulmuş bir parti. (Partiyi kapatmak?) O kutuplaşma dediğiniz şeyi yaratır, inatlaşmayı. Bizim milletimizin bir özelliği var. Mazlumun yanındadır. Mazlumun yanında olur. Ezilenin yanında olur. Bu milletin genlerinde var yani. (...) Şimdi böyleyken yani sen bu kutuplaşmayı, bu gerginliği bir daha neye yaratacaksın kardeşim. (DG-31)

“Onları Desteklemek İçin Aptal Olmak Lazım”

Muhafazakâr dindarların ya da milliyetçilerin bir kısmı Ankara garında patlatılan bombaların, Marmaris’te yakılan ormanların PKK’nın işi olduğuna mutlak olarak “inanırken”, başka dindarlar AK Parti’ye oy veren insanlar hakkında şuna “inanıyorlar”: “Ben de anlamıyorum. Aptal olmaları lazım.”

Toplumun tamamına yakın bir kesiminde bağlandığı kimliğe mutlak bir “inanma” söz konusu. Bu inanma rasyonel olmak zorunda değil ve belli bir türde inanmayı sağlayan bir duygusal birikim, başka bir deyişle bir “duygusal sermaye” gerekiyor. Bu sermayenin oluşumunda bireysel, ailevi, kültürel grup, sınıf ya da herhangi bir topluluk düzeyinde yaşanan ya da nesilden nesile aktarılan iyi ya da kötü tecrübe-

ler rol oynuyor. Bir sosyalizasyon aracı olarak aile içindeki sevgi, şefkat, hoşgörü ya da gerçeklikleri teke indirgeyen baskıcı ebeveynlik, şiddet ya da otoriter zihniyet eşliğinde bireylerin sonsuz denilebilecek kişisel ya da ailevi tecrübelerinin ne kadar önemli olduğunu hatırlamakta yarar var. Ancak makro toplumsal ve tarihsel birikimler açısından baktığımızda, Osmanlı’nın tebaa ilişkileri ve özellikle son dönemlerindeki parçalanma ve kaosu; daha sonra ulus-devletin kuruluşu sürecinde “yeni” bir vatandaş yaratma yönündeki otoriter pratiklerin bu tecrübe havuzundaki yeri yadsınamaz. Ayrıca bu pratiklerin yarattığı karşı cemaatleşmeler, darbeler ve en nihayetinde sürekli yeniden üreyen güvensizliklerin birbirleriyle uzlaşmayan, buna karşılık kendi içinde takviye edilen “inanma” kalıpları üretmesinin çok zor olmadığını anlayabiliriz. Bu kalıpların da adeta bir “din” gibi ya da daha doğru bir deyişle statikleşmiş, savunma altındaki bir cemaatin dini gibi yaşanmasına, başkalarına dokunmanın neredeyse “günah” gibi algılanmasına şaşırmamak gerekir.

“Kutsal Davalar”

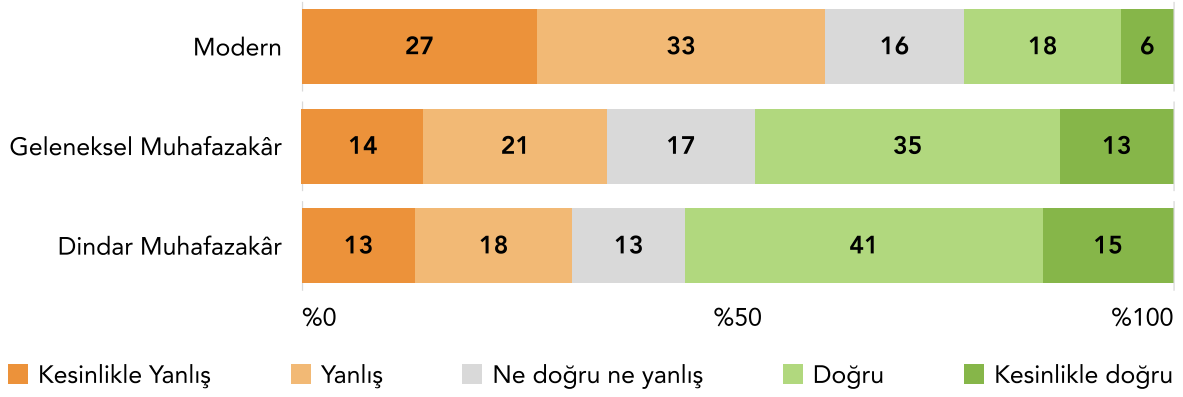
Özellikle başta devlet kanadında olmak üzere, siyasetin, kimliklerin, yeryüzünde yapılan (din dışı) faaliyetlerin de kutsallık içerebileceğini, insanların siyasal bağlantılarına kutsallık atfedip inanabileceklerini anlıyoruz. Bu tespiti ilişkin anket çalışmasında katılımcılara yönelttiğimiz bir soruya aldığımız cevaplar ilginç bir şekilde dağıldı. Toplum, kutsal davaların insan hayatından daha kıymetli olup olmadığı konusunda eşit olarak ayrılmış görünüyor. Görüştüğümüz her 100 kişiden 42’si “Kutsal davalar insan hayatından daha kıymetlidir” önermesini yanlış bulurken, 42’si de doğru bulduğunu söylüyor.

Hayat tarzları bu konudaki eğilim farklılıklarındaki en belirleyici demografik etmenlerden biri oluyor. Modernlerin yüzde 24’ü kutsal davaların insan hayatından daha kıymetli olduğunu söylerken, bu oran geleneksel muhafazakârlarda yüzde 48, din-dar muhafazakârlarda yüzde 56 oluyor.

Kutsal davalar insan hayatından daha kıymetlidir.

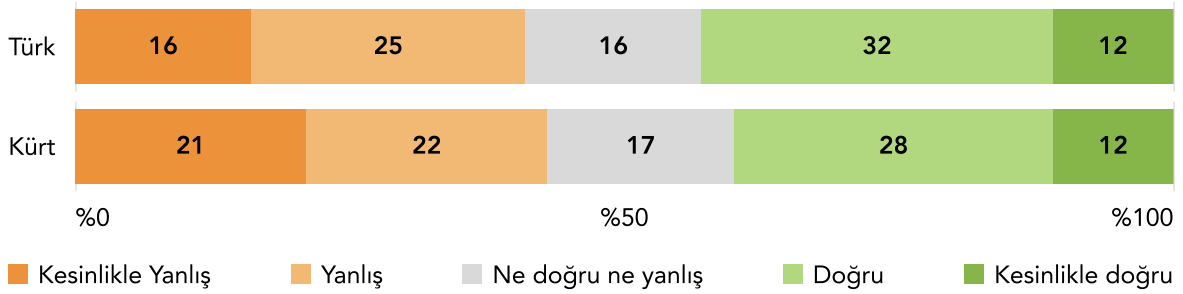

Kutsal davalar insan hayatından daha kıymetlidir.

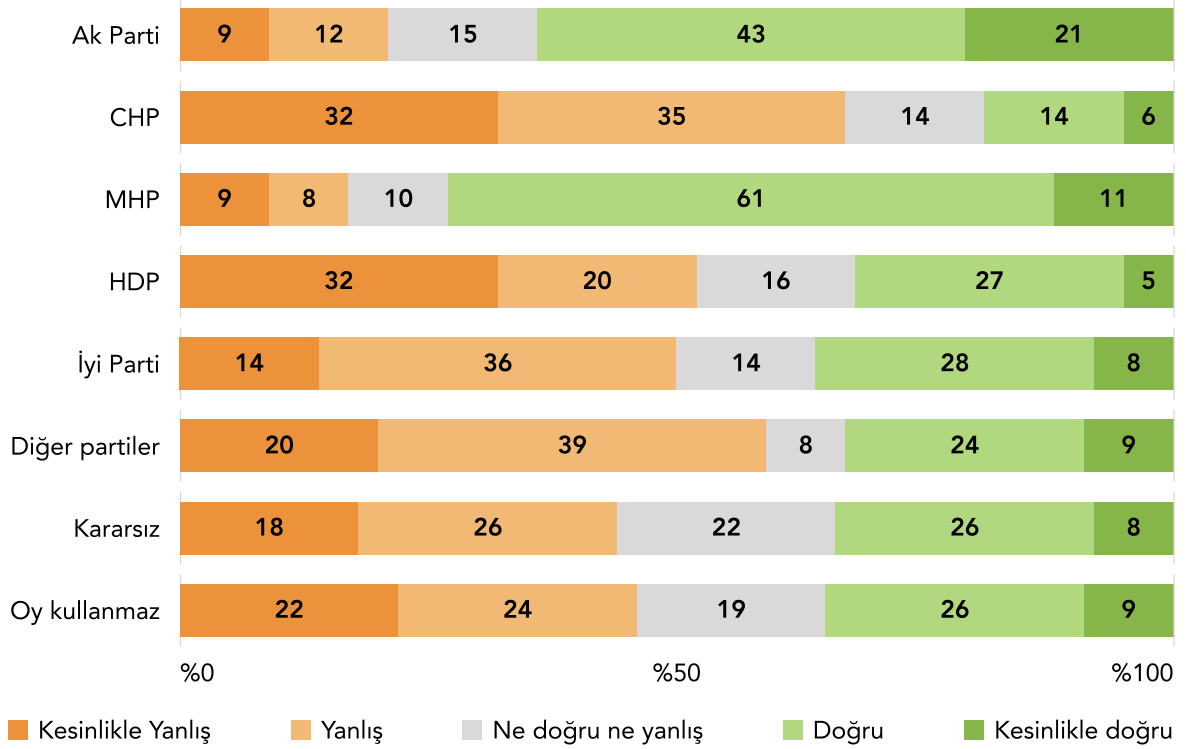

Türkler arasında kutsal davaların insan hayatından daha kıymetli olduğunu söyleyenler Kürtlere göre biraz daha fazla bulunuyor. Kürtlerin yüzde 40'ı, Türklerin ise yüzde 44'ü kutsal davaların insan hayatından daha kıymetli olduğunu düşünüyor.

Kutsal davalar insan hayatından daha kıymetlidir.

Siyasi tercihlere göre baktığımızda, en çok MHP'liler ile Ak Partililerin kutsal davaları insan hayatından daha kıymetli gördüklerini saptıyoruz. MHP'lilerin yüzde 72'si, Ak Partililerin ise yüzde 64'ü kutsal davaların insan hayatından daha kıymetli olduğunu söylüyor. İyi Partililer arasında bu oran yüzde 36'ya, HDP'liler arasında yüzde 32'ye iniyor; CHP'lilerde ise yüzde 20 olarak ölçülüyor.

Kutsal davalar insan hayatından daha kıymetlidir.

Birbirinden ayrılmış bir “dinselleşme” altında bireylerin “kutsal” değerleri de kuşkusuz farklı oluyor. Bir kesimin kutsalı Atatürk iken, diğerinin Hz. Muhammed ya da son zamanlarda bazı kesimler için R.T. Erdoğan da olabiliyor.

Ancak zaman içinde iktidara yakınlaşma veya uzaklaşma durumuna göre mesela devlete kutsallık atfedenlerin değiştiğini de unutmamak gerekiyor. Bugün, iktidar ortağı MHP’nin her zaman için kutsal devletle örtüşmüş kimliği bir kenara bırakılırsa, 2000’li yıllarda devlet dışında sivil bir alanı temsil iddiasındaki AK Parti’ye yakın (ya da geleneksel kültürel değerlere daha yakın) olan, yeninin getirdiği değişim risklerine karşı daha “bilindik” alanı muhafaza etmeye çalışan kesimler, geçmişe kıyasla bugün çok daha devletçi bir dile kaydılar.

Bu kesimler için örneğin ifade özgürlüğünün sınırları denildiği zaman dine ilişkin değerlerin (Hz. Muhammed, cami, Kur’an vb.) kutsallığına devlete ilişkin değerlerin kutsallığı da ekleniyor. Dolayısıyla, kutupsallaşmış bir ortamda özgürlük adeta bir “kazanmak ya da kaybetmek” ikilemine sıkışıyor, yani birilerinin özgürlüklerini genişletmesi başkalarının özgürlükleri için korku kaynağı olabiliyor. Başka bir deyişle, “kazan-kazan” yerine farklı kesimlerin birbirlerine güvenmemesinden kaynaklanan ve bir tarafı “kazanan”, diğer tarafı “kaybeden” sınıfına sokan “sıfır toplamlı bir oyun”a dönüşüyor. Geçmiş yılların daha çok özgürlük isteyen bir toplumsal hareketinin içinden bir kesimin iktidara ulaşip, devletle örtüşünce, devlet kutsallaşıyor ve özgürlüğünü daha çok toplumsal alanda genişletmek isteyenlerin fikir ve ifade özgürlüğü de sınırlanmış oluyor.

Aslında “kutsal”ın kolayca dönüşebiliyor olması, herkesin kendine göre kutsallar inşa ediyor olması, kuşkusuz ilk elde kulağa cazip gelen bir inancın ne kadar riskli

olabileceğini de gösteriyor.

Daha sonraki siyasal gelişmelere ne ölçüde ve ne yönde katkıda bulunacağını kestirmek zor olsa da iktidar konumlarının dönüşmesi her grubun meselelere daha önce bakmadığı bir perspektifle bakmasına neden oluyor. Bu, grupların şimdiki yeni konumlarıyla “demokratik” ya da “barışçı” baktıkları anlamına gelmiyor ama en azından grup içinde farklı perspektiflerin bir araya geliyor olması, teorik olarak farklı olanların “anlaşılması” yönünde yeni bir potansiyel yaratıyor.

Kutuplaşmalarla ilgili olarak katılımcıların yaptığı yorumlardan aynı anda birden çok sonuç çıkıyor: Öncelikle evet, siyasal ve ekonomik krizlerin huzur ortamını yok ettiği bir durumda, bir arada yaşamayı sağlamak çok zor... Örneğin Kürt meselesinde devletin derin gerilimleri; laiklik, din ve diyanet ilişkilerindeki sorunlar, semboller savaşı vb. birçok konuda uzlaşma çok zor görünüyor.

İkinci sonuca göre, tam da kutuplaşmaların taraflarından çıkan çözüm yolları var; başka bir ifadeyle, başkalarıyla kutuplaşma içinde olanlar çözüm olarak, bulundukları tarafın çözümünü tek alternatif olarak sunuyorlar ve tabii ki bu çözümler “karşılarındaki” tarafı ikna etme potansiyeli taşıyor. Bu mantık içinde, uzlaşmayı ya da birlikteliği, örneğin, Atatürk ilkelerinde, altı okta, İslami ilkelerde, milli değerlerde görenler var; hatta an itibarıyla AK Parti döneminde 29 Ekim ya da 23 Nisan gibi törenlerde hissettiği coşkuya referans vererek, “birliğin sağlandığını” düşünenler var. Aynı zamanda milliyetçiliği, “ulusla tanınmış toprağa bağlılık” ya da “ırk” temelinde, “Türklük”, “Türklük ve Müslümanlık” olarak tanımlayanlar, asimilasyona karşı etnik kültürü korumak üzere sahip çıkılan “mikro milliyetçiliği” savunanlar; “Osmanlı’dan başlatanlar”, “Orta Asya’dan başlatanlar” da var. Daha nötr kavramlarla, “ülkenin zenginleşmesini, ilerlemesini, gelecek kuşaklar için, müreffeh bir ülke olması” ya da “ülkenin iyiliği için kalbi çarpan bir milliyetçilik” olarak anlayanlar da var. Ya da hoşgörü ve milliyetçiliği bir araya koymaya çalışanlar da var.

Bütün bu söylenenler içinde, kulağa gayet hoş gelen önermeler olsa da, bir grubun kültürel ve siyasal arka planında birikmiş olan sembolik sermayenin karşı taraftan gelen ve kendi doğruluğunu anlatan argümanlara ikna olması mümkün görünmüyor. Karşı taraftan gelen argüman ancak beri tarafı duyabiliyorsa, gerçekten bir alternatif üremiş oluyor. Bu da bizi üçüncü sonuca getiriyor.

Kimlikleşmeye Dolayısıyla Kutuplaşmaya Direnmek

Araştırmamızda kendini çok farklı eksenlerde hissettiren kutuplaşma söylem ve retorikleriyle karşılaştık. Ancak bununla birlikte, birbirlerinden çok farklı katılımcılar (Müslüman dindar, Ermeni, Kürt, muhafazakâr iş adamı ya da işçi, vb.) daha çok özdeşleştikleri ya da sadece içinde bulundukları grupların sınırlarını aşma ve kendinden olmayanın yaşadıklarını anlama çabalarına dair çok önemli ipuçları verdiler.

Örneğin, seküler kanat tarafından anlaşılmadığından şikâyet ederken, onları “anlamaya çalıştığını” söyleyen, geleneksel muhafazakâr tabandaki ataerkil kalıplara

karşı, kadın - erkek ayrımı yapmayan AK Parti seçmeni bir kadın (ve daha birçokları), ortalama seküler kesimin kafasındaki muhafazakâr kesime yönelik imajı ve genellemeleri yansıtmıyor. Bu çoğulluğu “üreten” bireyler ve onların söylemleri, öte yandan bu çoğulluğu gören bireyler, “karşıt” kutuptakilerin zihinlerindeki imajı kırabilecek ve bir arada yaşarız umudunu çoğaltabilecek bir zemin oluşturuyorlar.

Bu yorum, sınıf temelinde bir araya geldiği insanların kültürel, siyasal kutuplaşmaları aşabildiğine tanıklık eden dindar bir işçiden:

Kutuplaşma var ama çok da insanlar birbiriyle kavga edecek kadar kutuplaşma olduğunu düşünmüyorum artık. İnsanlar akıllandı. ‘Önce ben’ diyor. Ondan sonra, onun için uzlaşma daha rahat. Çünkü önceden şunlar vardı. Birine o A parti bu B parti dediğin zaman kavga edecek gibi olurlardı, şimdi öyle değil. (...) Şunu gördü insanlar. Bütün partilerin aslında başkanlarının milletvekillerinin önce kendileri için çıkar ilişkisi yaptıklarını gördü. (DG-49)

Toplum içindeki varlığı derinden sorgulayan olaylar karşısında kimliğin patlama yapmasının karşı ucunda da kimlikleşmeye karşı her halükârda direnenler var. Örneğin Müslüman genç bir kadın “ait hissettiğiniz bir kesim var mı?” sorusuna cevap veriyor:

Asla asla yok. (...) Bir şey dikte ettirildiği zaman ben orada arıza veriyorum yani. (...) Sağcı olmadığımı biliyorum. Asla sağ ile hiçbir benzerliğim yok. Ama diğer mahallede de benim çok canımı acıttıkları için, böyle gözüme gözüme başörtüyü gözüme soktukları için ve bununla ilgili çok negatif deneyimlerim olduğu için oradan da değilim. (...) Bir arkadaşım, beni ateizme davet ediyor. Ben onu hiçbir zaman Müslümanlığa davet etmemişim. (...) Böyle şok olmuşum. Düşünün yani sen ateistsin kardeşim yani karşıdaki insan da Müslüman. Bırak sen ateistsin ve ben seninle kol kolayım, senin ateistliğini hiç kafama takmamışım ben. Ama sen benim Müslümanlığımı kafaya takıyorsun. Yapma mesela bunu yani. Böyle her kesimde Müslüman olan kesimde de bu var. Müslüman hemen bir ateisti görsün “a sen işte Müslüman ol bilmem ne yacaksın cehennemde” filan. Ya insanları rahat bırakın. Bir tek akıl düşünme yetisi sizde yok yani. Herkes düşünebiliyor, kendince bir doğrusu var. Biz istiyoruz herkes bizim doğruyuza gelsin. (DG-15)

Ermeni bir katılımcının şu sözleri ise hem “kapalı cemaatlerden çıkmaya” hem de “bütünsellik” içinde çözüme dair bir yol gösteriyor:

Tabi bugün en çok öne çıkan kamplaşma iktidarla muhalefet arasında gördüğümüz kamplaşma. (...) Bizim muhalif dediğimiz cephede her şeyin doğru ve düzgün olduğunu düşünmüyorum. Onların da bazı eksiklikleri, kusurları oldu. (...) Çevremizdeki insanlar iktidara karşı oldukları sürece iktidardaki insanları hiçbir şekilde anlamama, tamamen yok sayarak kötüleme noktasında buluyorlar. Halbuki iktidar da benim gördüğüm kadarıyla, ben de iktidar karşıyım, muhalifiyim ama bazı nüans farklılıklarını görmek, orada da insan denen varlıkların olduğunu düşünmek. Hani klasik şeyle “herkes hırsız herkes

bilmem gerici, herkes toplumu bilmem köşeye doğru götüren” bir tablo varmış gibi bir şey var, bir olgu var. Ben kişisel olarak tabi bunun olumsuz bir şey olduğunu düşünüyorum. (...) Karşı tarafın da insanlarıyla bireysel olarak zaman zaman bir araya geldiğinde ortak paydalarımızın olduğunu görüyorum. (...) Ben toplumu bir bütün olarak kabul ediyorum. Yani karşımdaki insanların da bu toplumun bir parçası olduğunu düşünerek onları da anlamaya çalışıyorum. Hak vermek diye anlaşılmasın ama anlamaya çalışıyorum. Ve bu insanların da değişime girebilecekleri, değişebileceklerini düşünüyorum. Çünkü hayatım boyunca bunların örneklerini gördüm. (...) Değişmeyecek insanlar da var tabi ama yani toplumun durağan olmadığını düşünüyorum. (DG-46)

Bu katılımcımızın, kuşkusuz “Ermeni” olmaktan ötürü geçmişten bu yana yaşamış olduğu tecrübeler arasında uğramış olduğu ayrımcılıklar, önyargılar önemli bir yer tutuyor. Ancak onun öfke ve içe kapanma yerine geliştirdiği bu sağduyulu tavır, sahip olduğu bir başka özellikten, çoğulluktan, aynı anda birden çok gerçekliği yaşamasından kaynaklanıyor. Bu çoğul gerçeklik, kendi mağduriyetlerinin yanı sıra, başkalarının da mağduriyetlerini görmesini kolaylaştırıyor.

Bu katılımcımızın sarıh bir şekilde dile getirdiği “bir bütünün parçası olduğumuzu düşünmek” ve ötekilerin oluşumunda bizim, bizim oluşumumuzda da ötekilerin pay sahibi olduğunu düşünerek adım atabiliriz.

Hafıza Travmalarıyla Dolu

Buraya kadar insanların yaşadıkları korkuları, güvensizlikleri uğradıkları ayrımcılıkları ve içine düştükleri kutuplaşmaları değerlendirdik. Başkalarıyla radikal kutuplaşmanın temelinde, korku ve güvensizliğin kaynağında, kuşkusuz kamusal alanda açık olarak sergilenen, devletten ya da tehlikeli birey ve gruplardan gelen açık tehditler var. Ancak bu görünen tehditlerin yanı sıra, belki daha da önemlisi geçmişten gelen ve hafızada doğrudan hatırlanan ya da psikolojik olarak nesilden nesile aktarılan acı tecrübeler de var.

Her ne kadar “Benim aklıma hiçbir şey gelmiyor. Hiçbiri bende travma yaratmadı” diyenler olduysa da katılımcılarımızın büyük çoğunluğunun hafızalarında farklı düzeylerde, farklı içeriklerde, farklı hissedişlerde travmalar işlemeye devam ediyor.

Araştırmanın geneline yansıyan bir bölünme hafıza ve travma konusunda da karşımıza çıktı. Bir tarafta, daha ziyade devletin şimdiye kadar kullandığı argümanları kullananlar; diğer tarafta sıradanlığın, toplumun, insanların, travmaların diliyle konuşanlar var.

İnsanların bir kısmı travmayı sadece adı konmuş bir acı olarak “biliyor”. Bu biraz tarihsel bilginin aktarılmasına dair bir öğrenme süreci gibi düşünülebilir. Bu “bilmek” travmanın acısını hissetmek anlamına gelmiyor. Öte yandan, özellikle tanınmamış, yası tutulamamış travmalarda “acı” neredeyse elle tutulur bir görünüm arz ediyor. Devletin unutturmaya çalıştığı ya da konuşulmasını engellediği travmalar acıyı sürekli kılıyor. Travmanın yaşandığı kesimler eğer güçlü hafıza çalışması yapabiliyorlarsa, örneğin grup içi hatırlatıcı ritüeller, şiir, yazı, anlatı, tören gibi pratiklerle grubun bireyleri acılarıyla kendi farklılıklarını yeniden kuruyorlar. Eğer konuşmak ya da alenen -kamusal olarak- hatırlamak engelleniyorsa, travmanın yaşanması da farklılaşıyor. Konuşulamayan travma görünmez oluyor ama yok olmuyor. Genetik olarak aktarılan, duygusal, bilişsel sermayenin içinde farkında olmadan işlemeye devam eden travma, “yok” gibi görünse de başka tezahürler altında yaşamaya devam ediyor.

Bir katılımcımızın değindiği “Hatta İstanbul’un fethinin bile hâlâ konuşuluyor olması” aslında iyileşmemiş bir travmaya, hallolmamış bir hafızaya denk düşüyor. Bir tür spekülasyon yapalım; görüşmelerimizde hiç kimse Sevr antlaşmasından bahsetmedi; ancak asgari ilk-orta eğitimden geçen bütün kuşaklar Sevr antlaşmasının Türk tarihi için ne kadar önemli olduğunu bilir. Bu antlaşma, resmi tarihte bir “yıkımdır” ve böyle bir yıkım her zaman için “dış ve iç düşmanların” marifetiyle tekrar gündeme gelebilir. Dolayısıyla bir bilgi olarak kafalarda duran ve bir tür “aşağılanma”ya tekabül eden Sevr referansı, bugün “tehlike” gibi görünen başka gruplara karşı teyakkuz hali her an devreye girebilir. Dolayısıyla, Sevr’den nasıl kahramanlıklarla kurtuluş yaşandıysa, benzer kahramanlıklar da hem geriye hem de ileriye doğru yeniden kurulur. Çok eski zamanlarda Fatih’in İstanbul’u fethetmesi nasıl bir kurtuluş ise, günümüzde ya da gelecekteki felaketler de benzer “fatih”lerle engellenebilir. Neredeyse dinsel bir kurtuluş diliyle, Fatih’in İstanbul’u fethinin her sene kutlanıyor olması, aslında aynı zamanda üzerinde yaşanan toprakların bir türlü tam olarak garantili olamadığı, her zaman tehlikenin mevcut olduğuna işaret eder.

Katılımcılarımızın çoğu, kendilerine toplumumuzun travmalarını saymaları istendiğinde, çok sayıda travmatik olay saydılar. Birçok katılımcı birden çok olay saydı.

Bu aktarımlara dayanarak, tarihimizin travmalarla dolu olduğunu, travmalar bakımından “geniş bir repertuara” sahip olduğumuzu söyleyebiliriz. Bu travmaları uzak, orta ve yakın tarihlerin travmaları olarak tasnif edebiliriz.

Uzak Travmalar

Bireylerin bizzat yaşamadığı travmaların hatırlanmasında ve konuşulmasında, varlığını korumak isteyen toplulukların özel çabası çok önemli. Bu çaba esas olarak yaşlı kuşakların kendilerinden sonra gelenlere aktarımında gösteriliyor. Örneğin,

(Çerkes sürgün ve soykırımının hafızasını anlatıyor) Gerçekten yedi kuşak böyle travmalar aktarılıyor olabilir. O bilimsel araştırmalardaki gibi. Ben çünkü beşinci kuşağım ve bana ciddi bir acı aktarımı var aslında. (DG-19)

Nitel araştırma tekniklerinde istatistiki temsil söz konusu değil. Eğer olsaydı, Türkiye’de nüfusa oranları binde 12 civarına düşmüş olan Müslüman olmayan bireylerin araştırmamıza dahil olması mümkün olmayacaktı. Ancak gene nitel araştırmanın amacı az olanların da motivasyonlarını, düşünme pratiklerini anlamak olduğu için, çok az sayıda Müslüman olmayan bireylerle de görüştük. Dolayısıyla bu “azlık”-tan ötürü, Ermeniler için büyük bir travmaya tekabül eden 1915 “soykırımı” (veya tehciri ya da felaketi”), araştırmanın içeriğine çok yansımada. “Zeytun harekâtı” ve Süryanilerin adlandırmasıyla “Seyfo” katliamı da birer katılımcı tarafından dile getirildi.

1915 sadece az sayıdaki Ermeni katılımcımız tarafından değil, dindar, LGBTİ ve sosyal demokrat olarak niteleyebileceğimiz bazı katılımcılar tarafından da yüzleşilmesi gereken, “Ermeniler için travmatik” bir olay olarak dile getirildi. Ancak “Ermeni” nüfusun yaşadığı Anadolu topraklarını 1915’te terk etmek zorunda kalması, bu sorunun sadece Ermeniler için olduğu anlamına gelmiyor. Ermenilerin arkalarında bırakmak zorunda kaldıkları topraklar, evler, işyerleri, kadınlar ve çocuklarla birlikte bu geride bırakılanlara sahip olanlar ve onların sonraki kuşakları için de çok kolay aşılabilecek bir olay değil. Çünkü geride bırakılana sahip çıkanların üzerinde oturdukları her şeyi kolayca içselleştirmesi mümkün değil. En azından devletin bu konudaki olağanüstü hassasiyeti, inkârı, sessizliği ya da karşı saldırısı, “1915 Ermeni tehciri olayını” sürekli kılıyor; Ermenilerin fiziksel olmayan varlığı süreklileşiyor ve Ermenilik kendisini hep hatırlatıyor. Bir katılımcımızın dediği gibi, “Ermeniler için 1915 travmasının geçebilmesi mümkün değil pek.” Ama aynı zamanda, öyle görünüyor ki, yüzleşilmediği sürece Ermeni olmayanların yani Türklerin ya da Kürtlerin vb. de huzursuzluğu kolay kolay iyileşmeyecek.

Devlet tarafından anlatıldığı için sosyalleşen, tanınan ve meşru kabul edilen, Cumhuriyet öncesine dair kolektif / bilişsel hafızaya yazılan Çanakkale savaşları da (kendini sosyalist olarak tanıtan) bir katılımcı tarafından travma örneği olarak dile

getirildi. Bu katılımcı, “üzerinde çok konuşulmayan Kurtuluş Savaşı”nın da içinde travmalar olduğunu ama “Çanakkale savaşında her eve ateş düştüğünü; farkında olmasalar bile insanların travmayı hâlâ yaşadığını” vurguladı.

Ancak bunun dışında, Çanakkale savaşı travma olarak dile getirilmekten ziyade, “toplumun bütün kesimleriyle birlikte kazanılmış bir savaş” olarak hatırlandı.

Buna ek olarak, son yıllarda daha çok hatırlanan ve anma ritüelleri düzenlenen, “90 bin askerin tek kurşun atmadan donarak öldüğü” Sarıkamış faciası bir katılımcı tarafından dile getirildi.

Cumhuriyet Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti tarihi ya da ulusal kimlik inşası büyük ölçüde Kurtuluş savaşına dayandığı için, resmi tarih dışında bu savaşın ayrıntıları akademik çevreler dışında çok konuşulmaz. Savaşın Yunanlılar, Ermeniler, Araplar gibi etnik veya ulusal kimlikler karşısında verildiği anlatılırken, farklı topluluklar arasında ortaya çıkmış olan çatışmalar genellikle “isyan” olarak nitelendirilir. Oysa, bu isyanlar çok karmaşık bir içeriğe sahiptir. Küçük bir örnek vermek gerekirse, Ankara hükümetine “sadık” olan Çerkes Ethem ve onun Çerkeslerden oluşan birliklerinin, padişaha “sadık” kalmış Çerkes Anzavur ve onun gene Çerkeslerden oluşan birliklerine karşı kazandığı “zaferin”, onu yaşayanlar açısından bakıldığında sadece “zafer” olarak hatırlanması pek mümkün değildir.

Belli ki, savaş dönemine ilişkin travmatik olaylar, nesilden nesile alternatif bir hafıza üretecek kadar aktarılmamış ve konuşulmamıştır. Ancak savaş sonrası dönemde Cumhuriyet’in kuruluşuyla birlikte yaşanan bazı olayları travma olarak aktaranların sayısı yüksektir.

Bunlardan birinci tip olaylar Cumhuriyet devletinin uyguladığı otoriter modernleşme ve geleneksel dini kesimleri kontrol etme yönünde atılan adımlara ilişkindir. Daha İslâmi ve muhafazakâr kesimlerden İstiklal mahkemeleri, İskilipli Atıf Hocanın idamı, Harf İnkılabı’nın (“bir gecede cahil olduk”) yarattığı travmaları örnek olarak verenler oldu.

Cumhuriyet’in kuruluş dönemine ilişkin ikinci tür travmatik olaylara en çok verilen örnek “Dersim katliamı” oldu. Dersim, sadece Alevi katılımcılar değil, çok farklı kesimler tarafından da dile getirildi. Her ne kadar resmi tarihin sessiz kaldığı bir olay olmasına rağmen, AK Parti’nin ilk dönemlerinde, en üst düzeydeki bir siyasetçi olarak Erdoğan tarafından dile getirilmesi Kürt ve Alevi nüfusun hep hatırladığı ve konuşmaya çalıştığı bu “olayın” kamuya mal olmasına vesile oldu.

Koçgiri katliamı, Dersim katliamı. Hala o zamanların korkusuyla yaşayan insanlar. (DG-53)

İçinde katliam olmadığı için çok keskin algılanmamasına rağmen, ana dile ilişkin

baskılar da özellikle hatırlandı. Okulda ve sokakta “Vatandaş Türkçe konuş” politikalarına bağlı olarak Türkçe dışında anadile sahip olanlar, özellikle Kürtçe konuşanlar uğradıkları hakaret örneklerini verdiler...

Türkiye’de eğer 1986 yılına kadar şöyle Özal’ın o dönemine kadar baktığınız zaman iki kişinin Kürtçe, Çerkesçe veyahut da Lazca veyahut da bir başka dil resmi dillerin dışında konuştuğunu duyup da şikâyetle bulunsanız sorgusuz altı ay içerdeydi. Kanun buydu yani. (DG-20)

6-7 Eylül olayları Ermeni, Rum ve Yahudi olanlar dışındaki katılımcılarımız tarafından, hatta onlar dışındaki başka katılımcılar tarafından da bir travma olarak belirtildi.

Yakın Tarih

Daha yakın tarihte yer alan ve katılımcılar tarafından travmatik olarak algılanan olaylar arasında Kürt meselesi en ön planda yer aldı. Güneydoğu’nun “sıradanlaşmış bir baskı hikayesi” bütün Kürt katılımcılar ve başka katılımcılar tarafından da anlatıldı. “1990’lar ve sonrasında Kürt coğrafyasında travma”, “Diyarbakır hapisanesi, işkenceler” gibi ifadelerle anlatılan Kürt travması ile ilgili olarak, Türkiye dışındaki Halepçe katliamı da bazı odak grup toplantılarında dile getirildi.

2011’de gerçekleşen Roboski (Uludere) katliamının yanı sıra Sur, Cizre ve Nusaybin’de “hendek savaşları” olarak adlandırılan şiddet olayları da sıcaklığını koruyor. Cizre’de öldürülen bir kadının cesedinin 7-8 gün boyunca sokakta kalması akılda en çok kalan görüntülerden biri olduğu anlaşıyor: “Bir an empati kurmaya çalıştım, kendi annemi böyle görünce çıldırdım.”

Ancak Güneydoğu ya da Kürt travması sadece bizzat coğrafyada yaşayan insanların travması olarak algılanmıyor. Madalyonun diğer yüzünde “PKK terörüne”, “şehit askerlere” işaret edilerek travma anlatılıyor. Başka bir ifadeyle her yönüyle tüm toplumu kuşatan bir travmadan bahsedebiliriz.

Alevilerin yaşadıkları travmalar için de özel bir başlık açmak gerekiyor. 1978’deki Maraş ve Çorum olayları, 1993’teki Sivas Madımak katliamı, 1995’teki Gazi mahallesi olayları Aleviler dışındaki birçok başka katılımcının de hafızasında yer alıyor.

Sivas katliamı. Hepimize travma da... Biz farkında değilmışiz gibi davranıyoruz herhalde. (DG-27)

Madımak Olayı gerçekten utanç verici kare hani tarihe geçmiş bir kara listeden biri yani. İnsanların seyretmesi, göz göre göre sanki hani sobaya odun atarmışçasına yani çocukların izlememesi gereken videolardan biri aslında. (DG-5)

Madımak gelir, yani unutulacak bir travma değil asla. Nazi döneminde

Almanya’da yaşanmış olaya benziyor. (DG-61)

Bu travmatik olaylar sadece olayın olduğu ana ve mekâna sınırlı kalmıyor. Olayları hatırlatan her olayda travmanın yarattığı etkiler canlanıyor, adeta yara kanamaya devam ediyor. Örneğin, Ankara’da yapılan bir odak grup tartışmasında, Yavuz Sultan Selim adının ve bu ismin Boğaz’daki bir köprüye verilmesi etrafında gerginlik yaşandığını belirtelim.

90’lı yıllarda yoğunlaşan, ancak sonrasında da devam eden faili meçhul cinayetler (“ülkenin yetişmiş değerlerinin üst üste suikastlere kurban gitmesi”), sonrasında “bir tuğla çekersem bütün duvar yıkılır, altında kalırız” cümlesiyle hatırlanan olaylar acı ve korkuyla hatırlanıyor. “Hayata dönüş operasyonu” gibi kamuoyunda hiç konuşulmayan olaylar bile hatırlanıyor.

Bu cinayetler serisine sonradan eklenen Hrant Dink cinayeti (devletin polisinin katille çektiği fotoğraf da dahil olmak üzere) ve Tahir Elçi’nin öldürülmesi gibi olaylar da “faili meçhul cinayetler” olarak katılımcıların zihnindeki travmatik olaylar içinde yer alıyor.

Bu türden “korku yaratmaya” dönük olan ve korku yaratmayı başaran olaylar serisine katılımcılar 2015 Haziran seçiminden sonra gerçekleşen patlamaları (İstanbul, Ankara garı, Suruç...) da örnek verdiler. Çok kısa sürede, siyaseti dönüştüren bir operasyon olarak bu patlamaları bir katılımcı “alenen söylenmese de bilinmese de bir şekilde herkesin aklına gelen durumlar” olarak nitelendirdi. Bu olayların arkasındaki derin siyasal hesaplara dair değerlendirmeler yapılsa da bir katılımcının şu ifadesi de dikkat çekiciydi: “Ankara garındaki bombada 103 kişi öldü. Zaman içinde işliyor insana...”

Kuşkusuz, bütün bu travmatik geçmişte “askeri darbeler” özel ve önemli bir yer tutuyor. 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbeleri, asılan siyasiler ve genç insanlar, toplumun önemli bir kesiminde özellikle bir güçsüzlük hissi yaratıyor.

12 Mart’la ilişkili olarak Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamlarını (ve Kızıldere’yi) travma olarak hatırlayan sol-Alevi kesimlerden farklı olarak, ilginç bir şekilde, hatırlanmasına ve başka bağlamlarda dile gelmesine rağmen, Menderes’in idamı, muhafazakâr seçmenler tarafından da travma olarak dile getirilmedi. 28 Şubat ise, o dönemde başörtüsü nedeniyle eğitimi engellenmiş olan (biri AK Parti seçmeni, diğeri AK Parti karşıtı) iki kadın tarafından vurgulandı. Anlaşılan o ki, AK Parti döneminde devletin işlediği bir günah olarak 27 Mayıs darbesiyle yüzleşildiği için, bu travmatik olayda nispeten bir iyileşme olduğu ileri sürülebilir. Muhtemelen en açıkça ve sık sık, en azından her sene lanetlenen 28 Şubat darbesinin yaralarının büyük ölçüde sarılmış olması, mağdur olanların iktidara gelmesi sayesinde bir travma olarak dile gelmedi.

12 Eylül ise, öncesinde yapılan hazırlıkları (“Kanlı 1 Mayıs” ve Maraş, Çorum katliamları gibi), idamları, işkenceleri, sürgünleri vb. ile birçok katılımcının zihninde bugün hâlâ güçlü bir şekilde mevcudiyetini koruyan bir darbe niteliği taşıyor.

12 Eylül büyük bir travmadır. Binlerce aydın içeri girdi. 12 Eylül’ün büyük günahı olduğunu düşünüyorum bu (bugünkü gerilimlerde) işlerde. Çünkü toplum yapısı, siyaset yapısı tamamen değişti. (DG-28)

12 Eylül’e eklenen bir başka darbenin ise 2016’da gerçekleşen 15 Temmuz “darbesi” (“girişimi”)” olduğu anlaşılıyor. Birçok katılımcı tarafından dile gelen, hâlâ etkilerini açık bir şekilde sürdüren 15 Temmuz yarattığı şüpheler bakımından da zihinlerde ek bir travma yaratmış gibi görünüyor.

Sonra bu 15 Temmuz geliyor. Onu da hala bilmiyorum ne oldu? Konuşuyorum şu an ne olduğunu ama o da belli değil. (DG-54)

15 Temmuz da bir travmadır toplum için. Yani kullanılmış bir travmadır. Yani Türk toplumunun hep hafızası şeydir, her şey unutulur, unutulmuyor aslında. Ondan sonra başka yerde patlıyor. (DG-58)

Gerçek bile olmayan bir olay karşısında yüzlerce, o küçük çocukların, gençlerin, gencecik delikanlıların, kadınların bile yok yere öldüğü, onlar üzüntüler geliyor aklıma, yani yazık oldu herkese. (DG-5)

15 Temmuz konusunda herkesin kafasında travmatik bir anı var. Örneğin Hristiyan bir katılımcı, 15 Temmuz travmasını iki katmanlı yaşıyor; darbe akşamı, askeri operasyonun yarattığı korkunun yanı sıra, okunan salâlarla dini bir operasyon hissediyor. Ama 15 Temmuz’un geçekten darbe olmayıp bir “oyun” olduğunu düşünenlerin de gerçekten “FETÖ’cülerin” yaptığı ama başaramadığı bir darbe olduğunu düşünenlerin de zihinlerinde derin travmatik bir iz var. “İnananlar” darbeci silahlı kuvvetlerin yaptığı katliamlara işaret ederken, “inanmayanlar” ise “gerçekleşmiş bir darbenin” arkasında bıraktıklarıyla “gerçek bir darbe” etkisi yaratmış bir “olay” olduğunu söylüyorlar. Aslında “inanın” kitlesinin çok insan içerdiği her iki kesimde de her halükârda bir darbe etkisini / travmasını görmek mümkün...

15 Temmuz’dan 3 sene önce gerçekleşmiş olan “Gezi olayları” da 15 Temmuz olaylarınıninkine benzer, iki taraflı bir travma olarak dikkat çekiyor. Dindar bir genç kadın Gezi olaylarının bir dönüm noktası olduğunu söylüyor.

Zaten baktığınız zaman halkın arasında çok büyük bir problem olmuyor bazen. Ama sen o kadar kaşıyorsun ki iktidar olarak, araya bayrağı koyuyorsun, terörizmi koyuyorsun. Bilmem neyi koyuyorsun. Kaşıyorsun da kaşıyorsun. Sonra bir bakıyorsun iki iyi anlaşılan komşu düşman olmuş. (...) Ben Gezi’den sonra AKP’den tamamen koptum. Gezi olayları oldu, dedim ki Tayyip Erdoğan çok ciddi bir şekilde otoriterleşeceğinin en büyük sinyalini Gezi’de verdi. Ben “bugün itibarıyla AKP’yi bıraktım” dedim. (DG-15)

Bu katılımcımızın Gezi’yle birlikte AK Parti’den kopması ve başka toplumsal kesimlerin de Gezi’nin alternatif havasının verdiği korkuyla Erdoğan’ın etrafında bir bağlılık yaratması aynı anda gerçekleşti. Güven duyulan, dindar muhafazakâr kesimlerin geçmiş travmalarının iyileşmesini sağlayan bir liderin tehdit ve tehlike

altında olmasının yarattığı korku sonunda bu bağıllık oluştu. Sonuç olarak o dönem itibariyle, geçmişten gelenlere ek olarak, oldukça kırılmalılaşmış travmatik hafızalara ek olarak, karşılıklı korku ve travmalar ve de kopuş bugünün kutuplaşmasının travmatik zeminlerinden birini oluşturdu.

Ve travma sorulduğunda birçok katılımcının aklına Gezi'den geriye kalan trajik görüntüler geliyor.

Toplumsal olaylarda ilk başta Gezi Parkı geliyor. Oradaki çocukların o çabaları geliyor, orada ölen çocuklar geliyor. Gerçekten o üzücü bir şeydi yani. (DG-54)

Öyle anlaşıyor ki, saymakla bitmeyen, bir katılımcının "her gün bir şeye alıştık" dediği travmaların hepsi ülkenin tamamında ya da belirli gruplar üzerinde travmatik etkiler yarattı. Gene bir başka katılımcı, travmatik olaylar için, "her yeni gelen bir öncekinin genetik havuzundan beslene beslene geldi" şeklinde bir ifade kullandı.

"Siyasi" Olmayan Travmalar

Buraya kadar yer verdiğimiz ve daha çok devlet-siyaset-toplum ilişkilerinde araçsallaşan travmalara ek olarak, katılımcılar Soma'da 300 madencinin ölümünü ve 1999 İstanbul – Yalova depremini de saydılar. Her ne kadar sınıflar ya da kültürel kimlikler ve bunların kendi aralarında ve devletle ilişkilerinde olduğu gibi doğrudan olmasa da birçok katılımcı bu felaketleri hazırlayan "siyasi" boyutun (devlet, siyaset ve ekonomi arasındaki çıkar ilişkilerinin) ve sosyal adalet sorununun altını çizdi.

Son olarak, katılımcılar tarafından, gene "reel siyasete" girmese de taşıdıkları anlamlar itibariyle siyasi olan, kişisel / sosyal travmalar dile getirildi. Bunların başında çok sayıda kadın ve az sayıda erkek tarafından vurgulanan "kadın cinayetleri" yer aldı. Birçok katılımcının hafızasında acımasız cinayetlerin görüntülerinin (mesela bir çocuğun gözünün önünde annesinin öldürülmesi; kadının "ölmek istemiyorum" diye yalvarması) yer aldığını belirtelim.

Kadına yönelik şiddete bağlı olarak araştırmanın yapıldığı dönemde sıcak gündem maddesi olan İstanbul Sözleşmesi'nden çıkılması, daha ziyade muhafazakâr bazı erkekler tarafından savunulurken, bazı kadınlar tarafından çok sert bir şekilde eleştirildi. İçinde şiddet olmasa bile gündelik hayattan sembolik şiddet örnekleri de bu bağlamda verildi. Yurtdışında eğitim almış muhafazakâr bir katılımcı:

Bu ülkede doğup büyümek ciddi anlamda bir yük insanlara. (...) Bakkaldan ped almak bile gazeteye sarılıp yani bir ayıp gibi yani ne olacak yani insani bir şey. Senin de karın regl oluyor ötekinin de kız kardeşi regl oluyor. Bunda utanılacak ne var? (DG-43)

Bir vakıfta 30 tane erkek çocuğun tecavüze uğraması ve başka çocuk istismarları,

hayvanlara yapılanlar, “evlerine bomba, roket atıldıklarını gören mülteci çocukları” gibi birçok başka travma deneyiminden bahseden katılımcılar da vardı.

Düşünsenize oturuyorsunuz, bomba, roket patlıyor. Yani toplum acıyla geldi ama hâlâ acısını devam ettiriyor. (DG-9)

Söylemde erkekliğin ve vatana hizmetin gereği gibi görülen, aslında birçok Türk erkeği için travmatik (şiddet ve mantıksızlık) bir döneme tekabül eden, bedelli ya da kısa dönem askerlik yapmak için gayret gösteren gençlerin sayılarına bakıldığında yarattığı korkuya dair bir fikir veren askerlik hizmeti hakkında sadece bir katılımcı açıkça olumsuz ifadelerle, travmasını anlattı:

Peygamber ocağı diye gittiğim yerde benim anama bacıma sövdüler. Bir yere gidiyorsun dayak yiyorsun, atışta vuramıyorsun ‘vatan haini’ diyor sana. Nefret ediyorum askerlikten. Böyle askerlik olmaz olsun diyorum. Ben vatana hizmet etmemişim. Ben oradaki insanlara hizmet etmişim diyorum. (OG-1, K4)

Askerlik gibi belli yaş gruplarının ve cinsiyet travmalarının yanı sıra, sınav sistemlerinin de eğitim çağındaki gençlerin birçoğunun ruh sağlığını kaybetmesine neden olduğunu vurgulayan katılımcılar oldu.

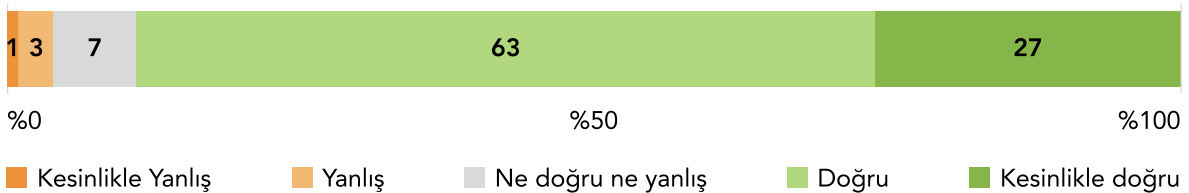
Okul da az sayıda katılımcı tarafından dile getirilse de küçük yaşta çocuklar için travma üreten bir kurum olarak dikkati çekiyor. Bu katılımcılarımız, çocukluktan kalan hatıralarında, “solcu öğretmen hoşgörüsüzlüğünden” ya da “din dersi öğretmenin baskıcılığından” dem vurdular; “Kürt olduğu için” ya da “Çingene olduğu için horlanan” öğrencilere dikkat çektiler.

Travmaları Besleyen Sebepler

Medyadaki ayrımcılık ve şiddeti, travmaları besleyen tek sebep olarak görmek kuşkusuz mümkün değil. Ancak insanların etraflarını kuşatan işaretler dünyasında medyanın önemli bir yeri var. Farklı medya organlarında yer alan ayrımcılık ve ayrımcılık yapılan kesimler üzerinde kullanılan dil, yaşanmış olan travmaları yeniden canlı bir yara haline getiriyor.

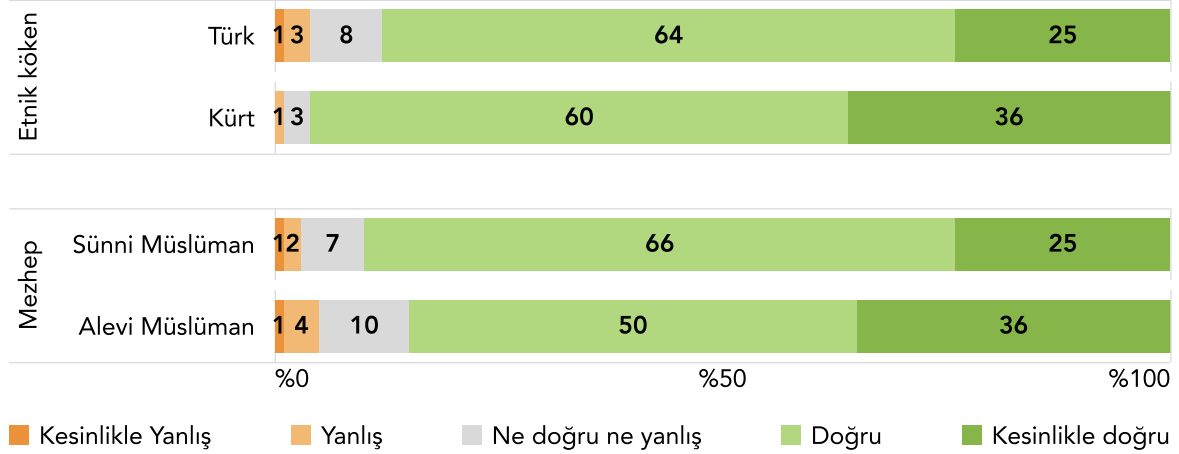
Toplumun büyük bir kesimi medyada yer alan ayrımcılık ve şiddetin toplumsal hayata olumsuz etki ettiğini düşünüyor. Görüştüğümüz her 10 kişiden 9’u bu yargıya katılıyor.

Medyada yer alan ayrımcılık ve şiddet toplumsal hayata da olumsuz etki ediyor.

Araştırmamızın bulguları toplumun bu konudaki tutumlarının demografik etmenlere göre çok farklılaşmadığını gösteriyor. Yine de Kürtler ve Aleviler gibi toplumun dezavantajlı kesimlerini temsil eden kişilerin bu fikre daha çok katıldıklarını ya da kesinlikle doğru yanıtını daha çok vererek net bir tutum sergilediklerini not düşmeliyiz.

Medyada yer alan ayrımcılık ve şiddet toplumsal hayata da olumsuz etki ediyor.

Travmatik bölünme, aslında kutuplaştırarak, ötekileştirerek yönetmek için “düşman kamplara olan ihtiyaca” cevap veriyor. MHP’li bir seçmen “toplumları yönetmenin en iyi yolu korku imparatorluğu kurmaktır” derken, iki farklı katılımcı bütün bu travmatik kutuplaştırmaları bir “iç savaşa hazırlık” olarak değerlendirdi.

Mesela Türkiye’de hâlâ herkesin gitgide artan bir iç savaş beklentisi var. (DG-26)

Ya iç savaş çıkartılmak isteniyor bence, kutuplaştırıp hani birbirine, iç savaş çıkartıyor. (DG-4)

Bu tür niyetlerin olup olmadığı, kimlerin bu niyetleri beslediği konusunda bu araştırmanın cevap vermesi mümkün değil. Ancak geçmişten kalan ve travmatik etki yaratan, toplumun ruh sağlığında derin izler bırakan acıların, bilinç altında yerleşmiş öfke, hınç ve hüsrân duygularının bugünkü huzursuzluğumuzun, anlaşılamamamızın en önemli sebepleri arasında olduğunu söyleyebiliriz.

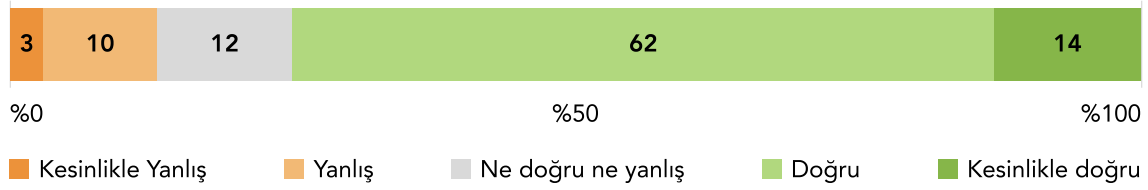
Geçmişle Yüzleşmek - İyileşmek

Bu kadar çok travmayla yaşayan bir toplumun “yüzleşme” meselesi ile karşılaşması mümkün değil. Ancak bizzat bu travmaların karmaşıklığı, yıllar içinde üst üste binmesi, siyasal çatışmaların içinde soğukkanlı olarak bakılmaması gibi nedenlerle “yüzleşme” meselesinin kendisi sağlıklı bir şekilde ele alınamıyor. Nicel araştırmadan elde edilen veriler bu karmaşıklığı ve toplumun gelgitlerini gösteriyor.

Öncelikle, toplumun büyük bir kesimi geçmişte yaşanan acıların tekrar açılması nın kimseye faydası olmadığını düşünüyor. Görüştüğümüz her 100 kişiden 76’sı bu

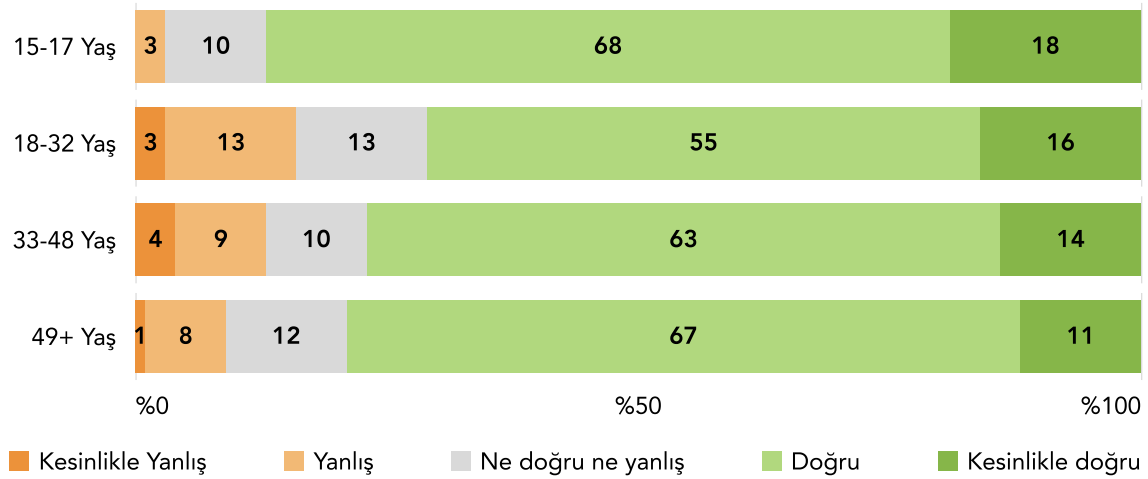
yönde bir tutuma sahip.

Geçmişte herkes acılar yaşadı; bunları tekrar açmanın kimseye faydası yoktur.

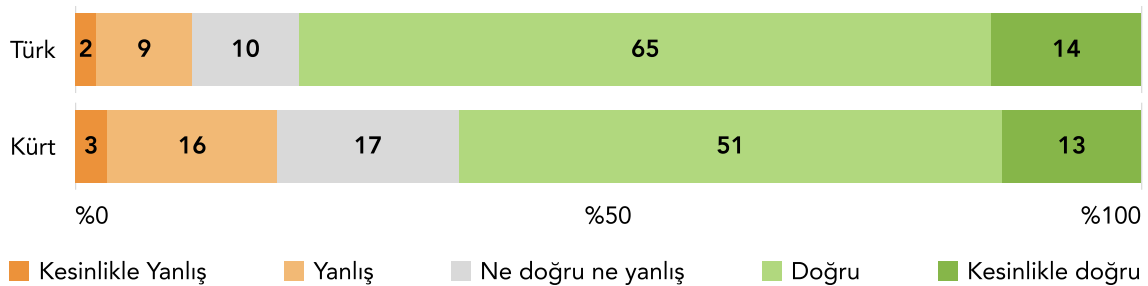
Bu düşüncüyü dile getirenlerin çoğu ise daha çok toplumun yaşlı kesimleri. 18-32 yaş grubundaki her 100 gençten 16’sı “Geçmişte herkes acılar yaşadı; bunları tekrar açmanın kimseye faydası yoktur” önermesine kesinlikle doğru derken, 55’i de doğru yanıtını veriyor. 16’sı ise bunu yanlış buluyor. Geçmiş acılar hakkında en az bilgi sahibi olan en genç grupların da “acıları açmamak” yönündeki eğilime daha çok sahip oldukları görülüyor.

Geçmişte herkes acılar yaşadı; bunları tekrar açmanın kimseye faydası yoktur.

Etnik kökenler ekseninde bakarsak, “geçmişteki acıları yeniden açmanın kimseye faydası olmadığını” düşünenlerin daha çok Türkler olduğunu görüyoruz. Türklerde yüzde 79 olan bu oran, Kürtlerde yüzde 64 olarak ölçülüyor.

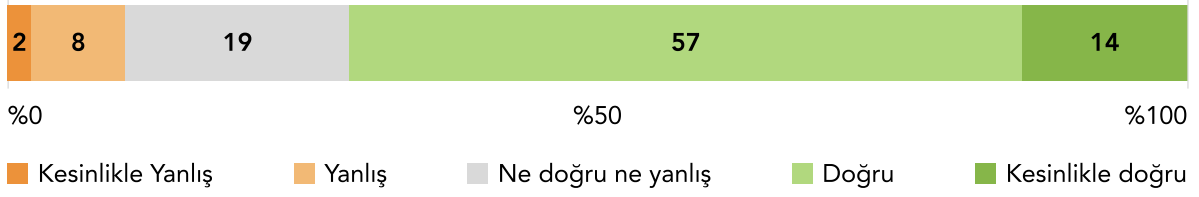
Geçmişte herkes acılar yaşadı; bunları tekrar açmanın kimseye faydası yoktur.

Ancak öte yandan, gene benzer oranda bir çoğunluk, toplumdaki her 10 kişiden 7’si ise aynı zamanda geçmişten kalan acıların bugünkü huzursuzluğun en önemli

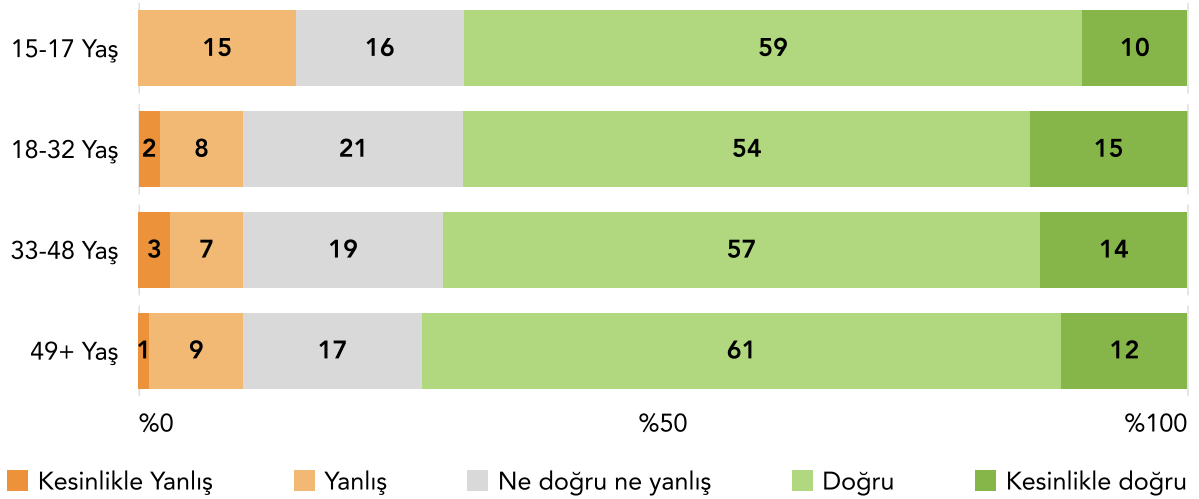
sebebi olduğunu düşünüyor. Yani aslında büyük ölçüde oldukça önemli orandaki bir kitle hem bugünün huzursuzluğun sebebinin geçmişte kalan acılar olduğunu hem de bunları açmamak gerektiğini düşünüyor.

Geçmişten kalan acılar bugünkü huzursuzluğumuzun en önemli sebebidir.

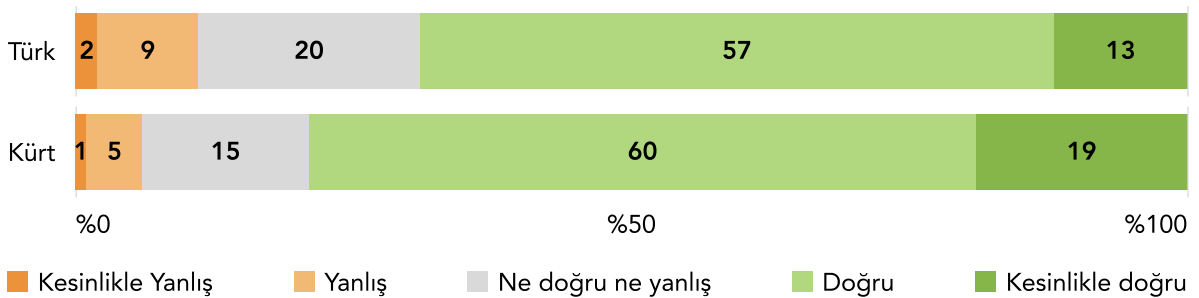
Bu düşünceye sahip olanların oranı yaşın yükselmesiyle artsa da bu sınırlı bir artış oluşturuyor. Gençlerin de önemli bir kesimi geçmişin acılarını bugünün huzursuzluğunun sebebi olarak görüyor. Hatta 49 yaş ve üzerinde yüzde 12 olan bu düşünceyi kesinlikle doğru bulanların oranı 18-32 yaş grubunda yüzde 15 oluyor.

Geçmişten kalan acılar bugünkü huzursuzluğumuzun en önemli sebebidir.

Kürtler geçmişin acılarının bugünün huzursuzluğunun en önemli sebebi olduğunu Türklere göre daha çok söylüyor. Türklerin yüzde 70'i bu yargıya katılırken, Kürtlerin yüzde 79'u bunu doğru buluyor.

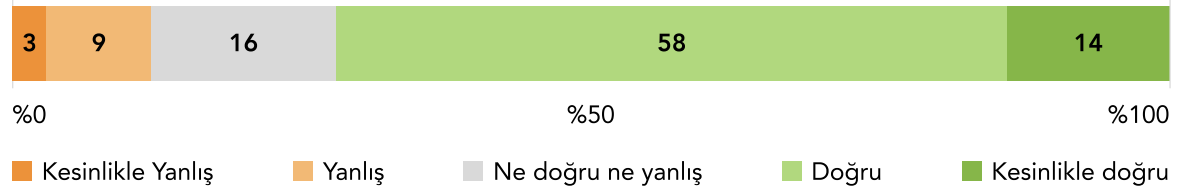
Geçmişten kalan acılar bugünkü huzursuzluğumuzun en önemli sebebidir.

Aslında yüzleşmek geçmişle bugün arasında müzakere edilen bir mesele. Ancak bu sadece soyut olarak bir tarihi yeniden yazmak ve hataları sıralamak anlamına gelmiyor. Yüzleşme bugün yaşayan insanlarla gerçekleştirebilecek bir empati girişimi. Yani aynı anda aynı toplumda yaşayan insanların birbirleriyle karşılaşmaları, birbirlerini duymalarıyla ve öğrenmeleriyle mümkün olabilir. Buna karşılık, aynı toplumda yaşayan bir başka topluluğun tarihte, geçmişinde neler yaşadığı, hafızasındaki travmalar ya da en basit hikâyeler bilinmediği takdirde, sadece kendini dinleyen, kendini merkeze koyup konuşan ve kendi topluluğunu bütün toplum zanneden insanların bir arada yaşamayı kolaylaştırması mümkün olamaz.

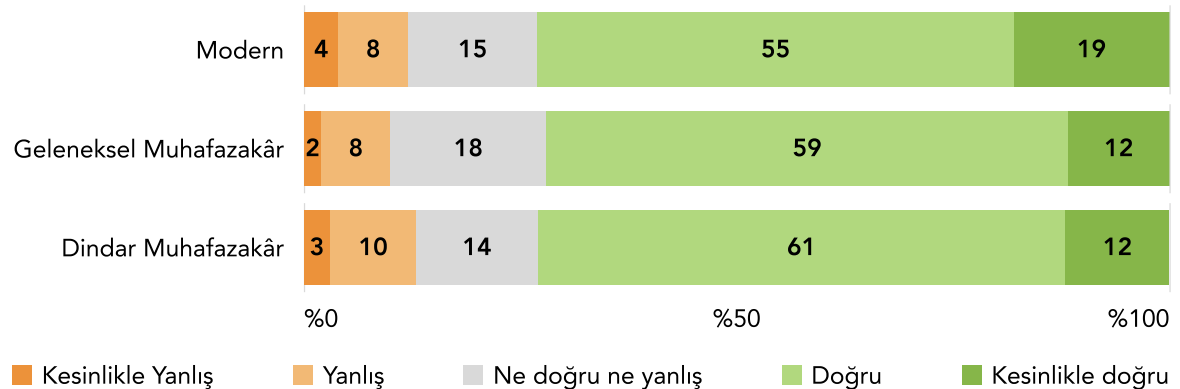
Bu konuda genel eğilimi saptamak üzere, nicel araştırmada sorduğumuz bir soruya oldukça olumlu cevaplar aldık. Toplumun önemli bir kısmı da toplumsal huzur için okulda farklı grupların tarihlerinin öğretilmesinin yararlı olacağı kanaatinde. Görüşümüz her 100 kişiden 72’si bu düşüncüyü destekliyor.

Toplumsal huzur için okulda farklı grupların tarihlerinin öğretilmesi faydalı olur.

Toplumdaki bu eğilim farklı demografik etmenlere göre çok fazla farklılaşmıyor. Bu eğilimi temsil etmesi adına hayat tarzları kümelerine göre bakarsak, Modernlerin yüzde 74’ü, geleneksel muhafazakârların yüzde 71’i, dindar muhafazakârların da yüzde 73’ü bu düşüncüyü destekliyor. Burada Modernler arasında bu önermeye kesinlikle katılıyorum yanıtını verenlerin diğer kümelerle göre daha çok olduğunu da not düşmeliyiz.

Toplumsal huzur için okulda farklı grupların tarihlerinin öğretilmesi faydalı olur.

Yüzleşme toplumda yaşayan diğer insanlarla empati ve onları “duymak” üzerine bir katılımcımızın yaptığı analizi not edelim:

“Bu toplumun ortak psikolojik bir problemi var mı?” deseniz, narsist kişilik bozukluğu derim toplum olarak. Gerçek bir bela. Yani hiçbirimiz empati

yapmıyoruz. Narsist kişilik bozukluğunun en önemli şeyi o. Empati bilmiyorlar, sevmeyi bilmiyorlar, duyguları tanımıyorlar, benmerkezciler. Bu da tamamen sevgisizlikten. Sevgisizlik, tabii aslında kendini koruyor. Kendini korumak için kötüleşiyor kötüleşebildiği kadar. Bu hastalık tanısı bir topluma cuk diye bu kadar oturamaz. Empati yapamıyoruz. Nasıl düzeltebilirsiniz onu? (DG-19)

Narsist kişilik bozukluğunun kaynaklarında travmaların katkısını ölçmek çok kolay olmasa da en azından bu kadar çok travmayla baş etmeye çalışan bir toplumun önünde "yüzleşme" meselesinin durduğunu söyleyebiliriz. Devletçilik ve milliyetçilik söz konusu olduğunda, "milli mesele" olarak ilan edilip propagandası yapılan meselelerde, "düşman" söylemiyle inşa edilen ve sürdürülen milliyetçi eğitim politikaları nedeniyle, her halükârda toplumsal kesimler içinde destekçi bir kesim bulmak mümkün oluyor. Bu nedenle, ne 6-7 Eylül'e, ne 27 Mayıs'a, ne 12 Eylül'e, ne de 28 Şubat'a büyük çoğunlukların birlikte karşı çıkması mümkün olamıyor. Hatta birçok kesim, başkaları için travmanın mevcudiyetinin bile farkına varamıyor.

Öyle anlaşıyor ki, yüzleşmenin önünde bir bariyer var: suçun kaynağı olarak top dış güçlere atılınca yüzleşme de mümkün olmuyor. Bütün bu travmatik geçmişle ve olaylarla yüzleşmek için ise asgari düzeyde bir empati, yani öğretilmiş olan kutuplaşmaların ötesine geçmek gerekiyor. Bu türden bir empati toplumda ara sıra belirginleşse de zihinsel konfor üreten merkezin ya da devletin söylemi dışına çıkma kapasitesi olmayan bireylerin yüzleşmesi de sınırlı kalıyor.

Türk milletine travma yaratılan bir şey olduğunu zannetmiyorum yani. Travma derecesinde olan bir şey yok. Kaç kişi Çanakkale'yi gezdi mesela? Kaç kişi Sakarya, İnönü Meydan muharebelerinin olduğu yere gitti, Afyon'a mesela kaç kişi gitti? (DG-22)

Yüzleşme ile ilgili olarak iki "çıkış yolu" belirginleşiyor: bunlardan birincisine göre, "artık olan olmuş bir daha bunları konuşmayalım, önümüze bakalım"; ikincisine göre ise, "evet, iyileşmek için yüzleşmek gerekiyor" tavrı söz konusu.

Geçmişte olan acılı, travmalı hafızayı iyileştirecek, adaleti tesis edecek bir adım atılmadığı zaman, ötekini kabul etmek çok zor görünüyor. Böyle bir durumda, hüsrana duygusunu aşabilmek için tek beklenen şey: "unutmak"... Bu kesimler, başka meçhul bir geleceğe yönelme riski karşısında devlet dilinin verdiği kolaylığın içine giriyorlar, travmaların açılmasından korkuyorlar; bir bakıma yüzleşme önerisinde bulunanların susmasını istiyorlar:

Atıyorum 15 Temmuz'a bazı insanlar diyor ya yalan dolan. Oradaki anne babanın acısını daha da kıvrandırırıyorsun. Ya bırak tamam yalan dolan olsun. Öyle kabul et, ne olacak? Hadi Sivas, 2 Temmuz olayı, öyle kabul et. Ne olacak? Varsın filanca yaksın, belki yaktı belki yakmadı. Ama insanları şartlandırma. Hala o gün bugün olmuş o olayı açma. İnsanın yarasını deşme. (DG-9)

Buna karşılık, cemaatleşmemiş ılımlı milliyetçi, demokrat muhafazakâr diyebileceğimiz kesimlerde ya da sol-sosyalist kesimlerde, "çok kolay bir şey" olmasa da

yüzleşmenin gerektiğine inanılıyor, çünkü öyle görünüyor ki, kimse unutmuyor:

Yani bu hani bilinç altı er geç kendini patlatır çıkartır öyle onu gömemezsin, unutamam geçelim öyle bir şey yok. Bizden çıkmasa çocuğumuzdan çıkar. (DG-35)

Birçok katılımcı, yüzleşerek iyileşme için çözümün siyasette olduğunu düşünüyor.

Doğru dürüst yapılırsa, yüzleşmek çatışma yaratmaz, huzursuzluğu arttırmaz. Bunun liderinin hükümet olması gerekiyor. Sözleriyle, uygulamalarıyla bir şekilde yüzleşir yani. Almanya’da Willy Brandt diz çöktü özür diledi. (DG-46)

Kuşkusuz siyaset düzeyinde yapılacak bir yüzleşmenin toplum için iyi geleceğini düşünebiliriz. Ancak yüzleşme sürecinin kritik unsurlarından birinin “kibir” meselesi olduğunu vurgulamamız gerekiyor. Çünkü geçmişte seçkin / yönetici sınıfların gösterdikleri kibir, bugün başka aktörler tarafından devralınmış durumda ve adeta bir tür kopyalama işlemi sürüyor.

Çünkü galiba onlar çok aşağılandılar. Yani Türkiye’nin aydın kesimi, entelektüel kesimi denen zümre bir kesimi sürekli aşağıladı. (...) O da onun hıncını alıyor şimdi. Çünkü aynı dili konuşan bir iktidar var. (DG-19)

Bu nedenle, devletten bağımsız olarak, en azından bugün birbirleriyle kutuplaşmış olan kesimlerin konuşabilmesi için, belki de önce geçmişin güçlü aktörlerinin dönüp, geçmişle hesaplaşması, öz eleştirisini yapması, bir tür “öz-düşünümsellik” geliştirmesi gerekiyor.

Son olarak, geçmişini sadece travma olarak görmemek gerekiyor; geçmişte aynı zamanda başarılı olmuş modeller var. Bir katılımcının ifadesini aktaralım:

Kuzguncuk, Taksim’i çok örnek vermeyi seviyorum. Taksim’de de Beyoğlu’nda bir cami ile kilise duvar duvara ikisi mesela. (DG-58)

Başka bir deyişle, geçmişte de var olan bütün sorunlara rağmen, “bir arada yaşamak” mümkün olduğuna göre, bundan sonra da mümkün olabileceğini akılda tutmak gerekiyor.

Doğayla Yüzleşmek

Bir önceki bölümde toplumda yaşayan bütün kesimlerin travmalarıyla ne ölçüde yüzleşebildiklerini anlamaya ve bir arada yaşamak için bunun öneminin altını çizmeye çalıştık. Bu aşamada, genellikle sosyal bilimlerin ve reel siyasetin uzağında ayrı bir yere itilmiş olan doğa ile de yüzleşmeyi bir arada yaşama tartışması kapsamında ele almamız yerinde olacaktır.

Giderek daha çok farkına vardığımız ve kabul ettiğimiz bir tespite göre, iklim ve çevre krizi önümüzdeki yıllarda canımızı yakacak somut bir tehlike değil; artık biz-zat bu tehlikenin içindeyiz.

Katılımcılarımız büyük bir çoğunlukla “tehlikenin farkındalar”... Biz bu araştırma için görüşmelerimizi yaparken, Marmara Denizi’nde daha önce görülmemiş bir müsilaj (deniz salyası) sorunu patlak vermişti ve Marmaris’te orman yangınları çıkmıştı ve bunlar hâlâ gündemdeydi. Dolayısıyla görüştüğümüz kişilerdeki duyarlılığın o dönemin yarattığı bir duyarlılık olduğu söylenebilir.

Ancak gene de doğanın katılımcılarımız tarafından çok düşünülmüş bir mesele olmadığını; ancak konuşulduğu zaman ya da alarm verici durumlar ortaya çıktığı zaman hassasiyet dozunun yükseldiğini söyleyebiliriz.

Bu hassasiyeti en çok yaşayanlar iklim ve doğa krizini şu ifadelerle anlatıyorlar:

Dünyayı kaybettik görünüyor. (DG-16)

Doğa artık intikam alacak. (DG-19)

Dünya bitiyor yani, bu görünen bir şey yani. (DG-11)

Türkiye’de bir doğa kalmadı artık. (DG-15)

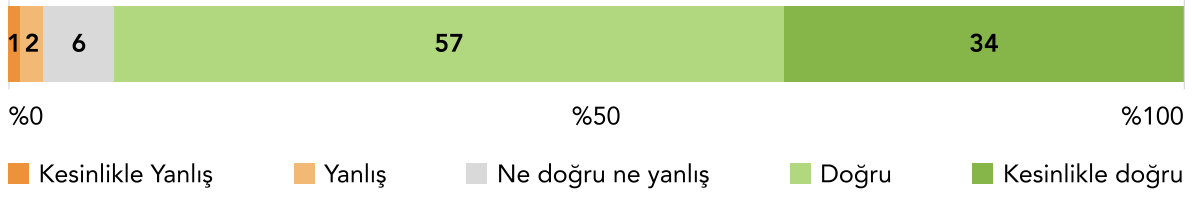
Biz yaptık. Gerçekten biz yaptık. Sahip çıkmadık. Gerçekten bizim yüzümüzden. (DG-53)

Dünya olarak yani naneyi yedik yiyeceğiz. Buzullar eridi, bir şey kalmadı, mevsimleri zaten görüyorsunuz? Yaz gelmiyor, yaz geldi mi kış gelmiyor. Doğa, denizler artık bize kinini öfkelerini mi kusuyor, artık isyan mı ediyor yeter mi diyor ne diyor artık kendi kendine bir şeyler söylüyor, bize bir mesaj veriyor. Hani insanoğlu artık bıraksın ya betonlaşma falan. (...) Baksana hava alacak yerimiz kalmadı. (DG-49)

En önemli mesele bunun olması gerekiyor normalde. (DG-52)

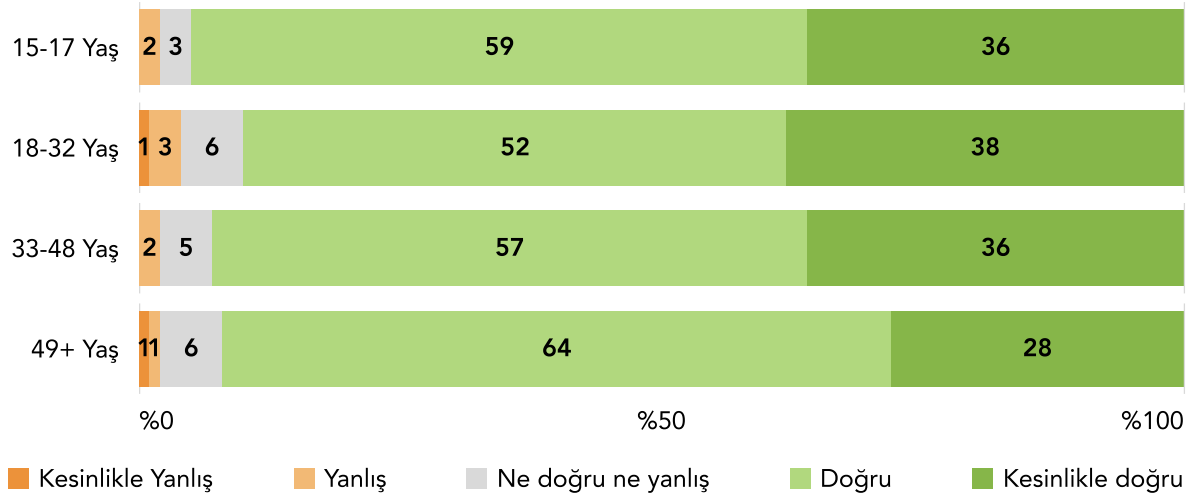
Nitel görüşmelerde dile gelen bu görüşlere paralel olarak, araştırmanın nicel ayağında da net bir tutum dile getirildi. Toplum genelinde her 10 kişiden 9’u “Siyasi kavgaları bir kenara bırakıp, soluduğumuz hava, içtiğimiz su ortak meselemiz olmalıdır” diyor.

Siyasi kavgaları bir kenara bırakıp, soluduğumuz hava, içtiğimiz su ortak meselemiz olmalıdır.

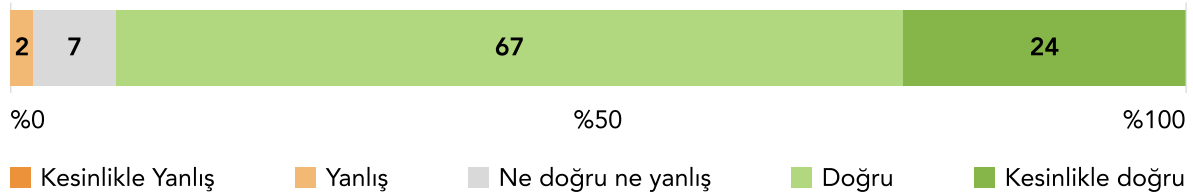
Toplunun genel bir uzlaşısıyla desteklediği bu düşünce demografik parametrelere göre çok değişmezken, yaş gruplarına göre baktığımızda 18-32 yaş grubunda bu önermeyi doğru bulanlar diğer yaş gruplarındakilere göre daha az oranda olmasına karşın kesinlikle doğru bulanların daha yüksek olduğu görünüyor.

Siyasi kavgaları bir kenara bırakıp, soluduğumuz hava, içtiğimiz su ortak meselemiz olmalıdır.

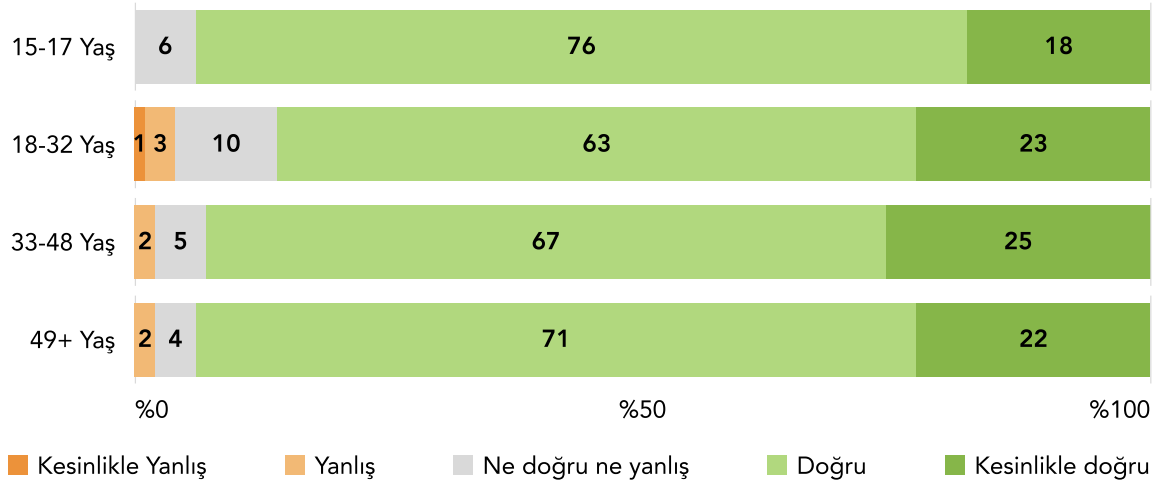
Buna paralel olarak, bir sağlık meselesi olan COVID'i de sorduk. Toplum geneli koronavirüs salgınının çeşitli ortak dertlerle hep birlikte mücadele etmekten başka çare olmadığını gösterdiğini düşünüyor. Görüştüğümüz her 10 kişiden 9'u "COVID, çeşitli ortak dertlerimizle hep birlikte mücadele etmekten başka çaremizin olmadığını gösterdi" diyor.

COVID, çeşitli ortak dertlerimizle hep birlikte mücadele etmekten başka çaremizin olmadığını gösterdi.

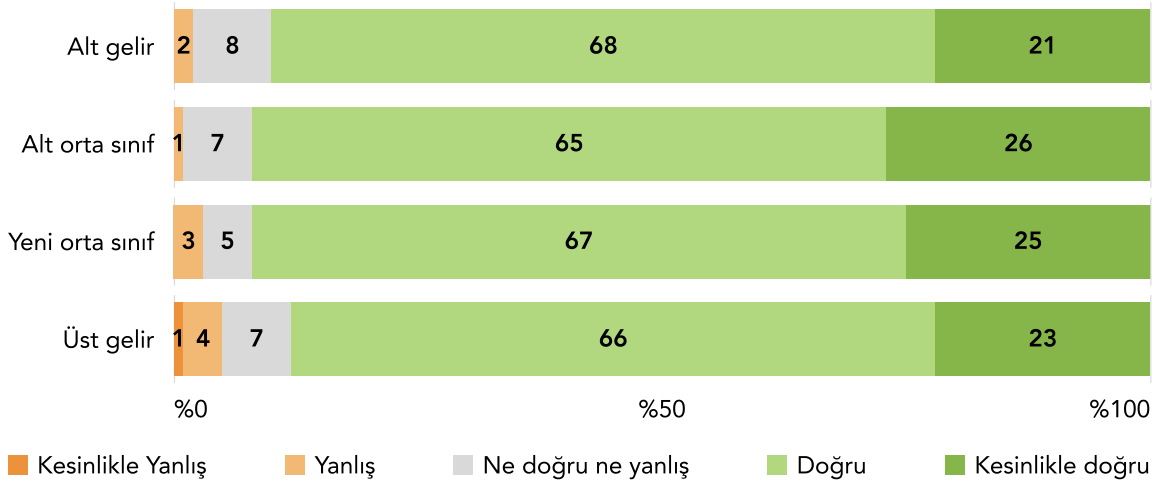
Salgının bu yönde bir toplumsal değişimi tetiklediğini düşünenlerse daha çok toplumun yaşlı kesimleri arasında bulunuyor. 18-32 yaş grubunda yüzde 86 olan bu oran, 33-48 yaş grubunda yüzde 92, 49 yaş ve üzerinde ise yüzde 93 olarak ölçülüyor.

COVID, çeşitli ortak dertlerimizle hep birlikte mücadele etmekten başka çaremizin olmadığını gösterdi.

Bu konuya ekonomik sınıflara göre bakarsak, birbirinden belirgin bir şekilde farklılaşan bir eğilim görmüyoruz. Alt gelir grubuna mensup olanların yüzde 89’u, alt orta sınıftakilerin yüzde 91’i, yeni orta sınıftakilerin yüzde 92’si ve üst gelir grubuna mensup olanların yüzde 89’u koronavirüs salgınının ortak dertlerle hep birlikte mücadele etmeyi tetiklediğini düşünüyor.

COVID, çeşitli ortak dertlerimizle hep birlikte mücadele etmekten başka çaremizin olmadığını gösterdi.

Doğa etrafında ortak dillerin olduğu gözlemlense de siyasi kutuplaşmanın doğa meselesinde de devreye girebildiği anlaşıyor. Meseleyi reel siyasetteki çatışmalara bağlayanlar da var. Bazı katılımcılar, örneğin Marmaris’teki ormanları, isim vererek, “5’li çetenin”, başkaları ise PKK’nın yaktığına inanıyorlar. Ya da Kanal İstanbul’u potansiyel bir çevre felaketi olarak gören katılımcılar o civarda arazi satın alan Kartallılara, rant yaratan inşaatçılara işaret ediyorlar. Başka bir ifadeyle çevreyle ilgili sorunlarda da bir ölçüde kutuplaşma olduğu söylenebilir ama bu alandaki kutuplaşmanın, diğer birçok alana kıyasla çok daha düşük dozlu olduğu da eklenebilir.

Bu türden bir siyasileşmeye paralel olarak, çevre duyarlılığı yüksek olan, özellikle genç katılımcılar, tüm bölge insanlarının sağlığını tehdit eden bir mesele olmasına rağmen, Akkuyu santraline karşı eylemlerde AK Partili ve MHP’lilerin olmadığını

altını çizdiler. Daha da “siyasi” bir bölünme örneği olarak, Kaz Dağları’nda ve Rize İkizdere’de yapılan eylemlere kimlerin destek verdiğinin hesabını tutanlar da oldu. Kaz Dağlarında çevre korumak için eylem yapanlara Rize’den destek gelmediği, ancak şimdi Rizelilerin ihtiyacı olduğunda yalnız kaldıkları vurgulandı.

Sadece bir katılımcımız, referans dünyasında esas olarak batı karşıtlığı önemli bir yer tutan bir kişi, iklim ve çevre meseleleri konusunda oluşan söylem ve hassasiyetleri “Tamamı hikâye. Bence tamamı hikâye!” diyerek toptan reddetti.

Öte yandan, Kanal İstanbul gibi, etrafında büyük tartışmalar çıkan “büyük projeler”, özellikle geçim derdinde olan kesimlerin çok gündeminde değil. Bu bağlamda, “İnşallah faydalı olur”, “iyi bir şeyse olsun”, “devletin kasasına para girecekse olsun” ya da “deprem riski artacak” gibi argümanlar dile getirildi.

Bir katılımcımız “dünyanın kötüye gittiğini” kabul etmesine rağmen, adeta angaje olduğu siyasal konumla çelişkiye düşmemek için “siyasi” bir cevap veriyor:

Büyük ülkeler yıllar içerisinde kendi endüstrilerini geliştirmek için hiç bakmadılar küresel ısınmaya karbon salınımlarına falan ucu açık bıraktılar. Baktılar ki dünya kötüye gidiyor, kalkınmakta olan ülkelere rezerv koydular. (...) Şimdi bu küresel ısınmayla ilgili biraz farklı bu küresel ısınmacıların söylediklerinin çoğunun doğru olmadığına inanıyorum. (DG-47)

Ancak, bu cümleleri dile getiren iş adamı, bu “siyasi” pozisyonunu dile getirdikten sonra, görüşmenin ilerleyen bölümlerinde o da hemen hemen herkesin canını yakan meseleye parmak basıyor:

Bazen çok yağıyor, bazen aylarca işte geçen yıl neredeyse yağmur duasına çıkacaktık hatta çıktık. Ondan sonra şimdi birkaç gündür de birçok yeri sel bastı. Böyle tuhaf şeyler oluyor. Bunların doğru sebebi biziz. (DG-47)

Ancak burada ilginç bir şekilde ya da birçok siyasi pozisyonda görülebilecek olan “aidiyet” ve “ideolojik öğretiler” ile pratiklerden elde edilen tecrübeler arasındaki gerilimli ilişkiyi, çelişkili değerlendirmeleri teyelleme söz konusu. İklim krizinden bahsedenlerin daha ziyade sol-liberal-batılı kesimler olması da muhtemelen bunda rol oynuyor. Kabaca söylersek, kutuplaşmış bir atmosferde “solcuların” savunduğu çevreci bir tutum, tam da bu yüzden “sağcılar” tarafından kolay kolay, açık ve şeffaf bir şekilde savunulamıyor.

Bazı katılımcılar iklimin değiştiğine inanıyorlar ama “iklimin değiştiği konusunda yaygara koparanların da iklimi değiştirenler” olduğuna inanıyor...

Buna benzer şekilde, ortalama AK Partili katılımcılar da oldukça ikircikli bir pozisyondaydılar... Çevrenin korunması konusunda onlar da hassaslar; iklime, açlığa, tarıma dair krizlerin farkındalar ama genel ortalamaya göre tartışmaya girmek konusunda daha çok dolaylı yolları seçiyorlar.

Dindar muhafazakâr AK Parti seçmeni kadın iklimi değiştiren bir komplo oldu-

ğuna bir taraflıyla inanmasına rağmen, diğer taraftan insanın doğayı katlettiğini düşünüyor.

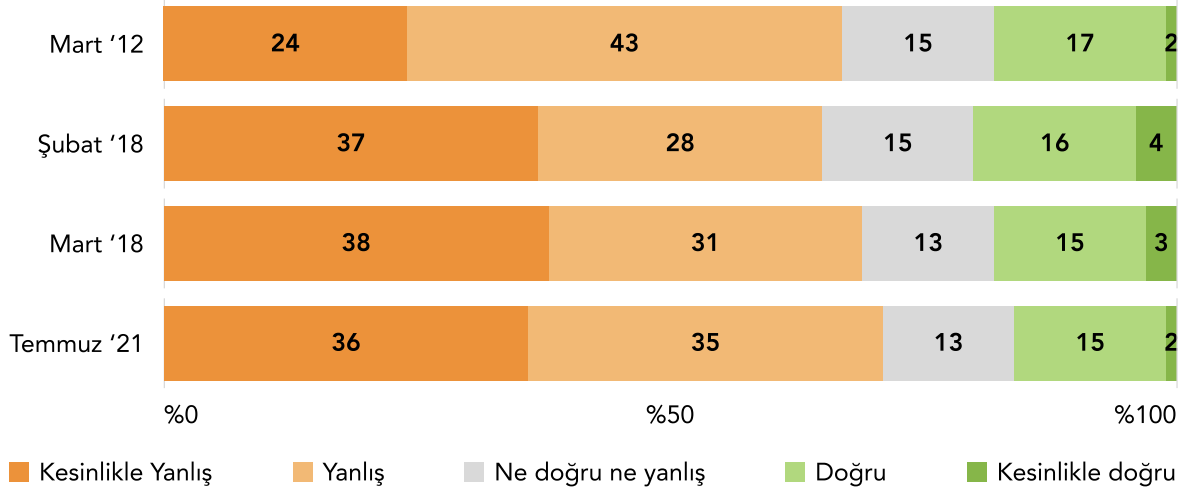
Valla ne olduğunu bilmiyorum geçen arkadaşım ile konuştum. Bilmem ne bir şey denemesi varmış, bir silah varmış, Haziran’da o denenmiş mesela. Komplo teorisi midir nedir bilmiyorum. İşte iklimi değiştirebilecek mi olabilecek mi olmayacak mı diye havaya bilmem ne atıyorlarmış da yağmur yağıyormuş da “valla ben de şaştım kaldım” dedim. (...) Küresel ısınmanın iklimlerle oynandığını, gerçek olmadığını, bunun bir işte tohum gibi komplo teorisinin sonraki geleceklerin önden atılmış bir şeyi olduğunu, ne bileyim türlü türlü şeyler söylüyorlar. Ama zaten belliydi iklim değişikliklerinin olacağı, küresel ısınmanın işte bu çok fazla sanayinin, insan tüketimi bizden çıkan işte bir sürü şeyler falan filan. Hayvanlar çıktı diyorlar, hayvanların gazları büyük bu zamana yoktu da işte onların da küresel değişikliğe yol açtığından dolayı büyük baş hayvanların dünyadan yok olup küçük baş hayvanların kalacağı. Ne bileyim bir sürü şey söyleniyor yani. (...) (Bunlar) Çok önemli. Tabii ki şimdi mesela düşünebiliyor musunuz, eskiden böyle bir şey yoktu. Ama biz ne yapıyoruz işte. Yediklerimiz içtiklerimiz sanayileşti, ambalajlaştı. Bunların da bir doğaya atığı var. (...) İşte hep doğayı da katlettik. (DG-38)

Bu da onu tüm diğer katılımcılarla aynı meselenin etrafında buluşturuyor. Bu haliyle “doğa” insanların bir arada yaşamayı düşünebilmesi için olağanüstü bir platform sunuyor.

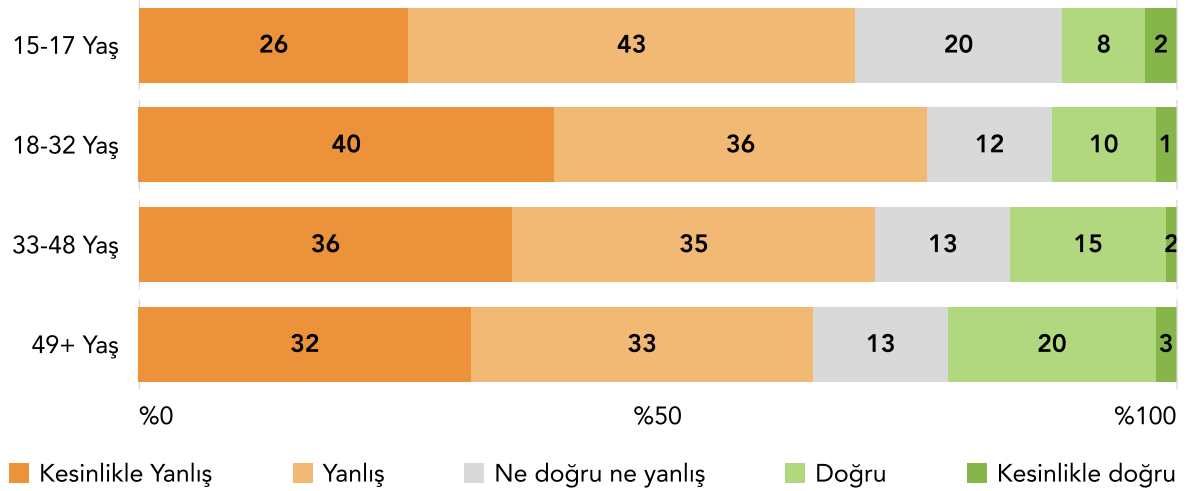
Doğa mı, Kalkınma mı?

Genel olarak, sanayi (kalkınma) ya da doğanın korunması ikileminde büyük çoğunluk “dengeci” bir tutum alıyor: Öncelikle çevre korunmalı, ama sanayi olacaksa, çevreye duyarlı (ÇED raporları, bilim adamlarının araştırmaları, fabrika bacalarına filtre vb.) olmalı. Daha çok sınıfsal olarak mağdur olan, işsizlik riskiyle karşı karşıya olan kesimler sanayiye önceliyorlar. Ama onlarınkinin de kayıtsız şartsız bir “sanayici” tavır olmadığını belirtelim.

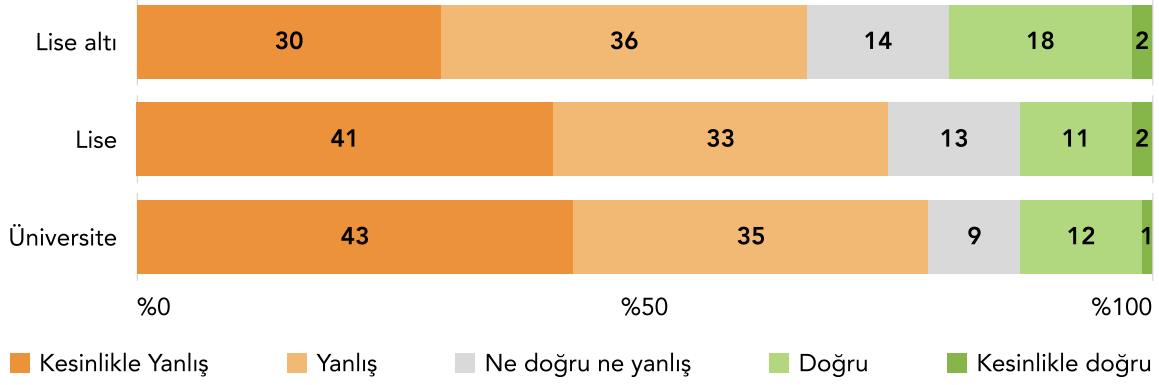
KONDA’nın daha önceki araştırmalarında takip edilen “baraj veya yol yapmak için ormanların bir kısmının feda edilebileceği” önermesine toplum genelinin daha net bir şekilde karşı çıkmaya başladığını görüyoruz. Şubat 2018’de toplumun yüzde 65’i buna karşı çıkarken, Mart 2018’de bu oran yüzde 69’a çıkmıştı. Bu araştırmamızda ise görüştüğümüz her 10 kişiden 7’sinin baraj veya yol yapımı için ormanların feda edilmesine karşı çıktığını görüyoruz.

Baraj veya yol yapmak için gerekiyorsa ormanların bir kısmı feda edilebilir.

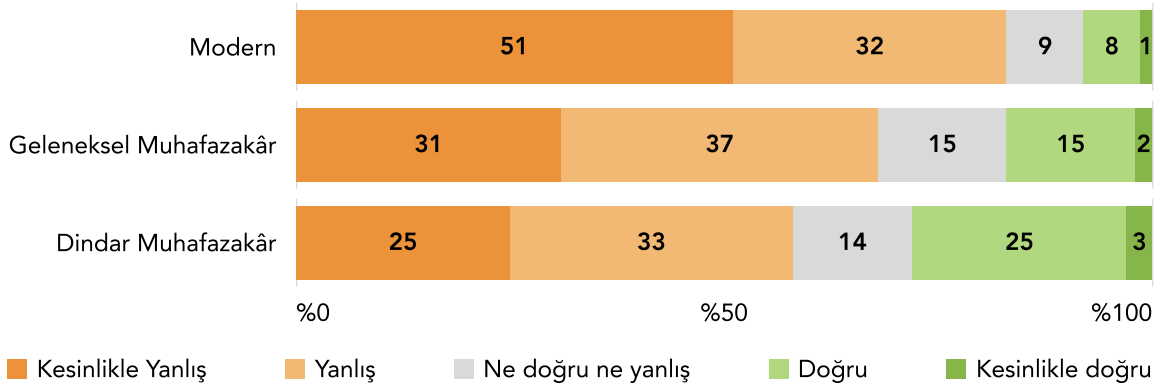
Yaş gruplarına göre bakarsak, toplumun bu konudaki eğiliminde yaşa göre net bir ayrışmanın var olduğunu saptıyoruz. Baraj ve yol yapımı için ormanların feda edilmesine daha çok gençler karşı çıkıyor. 18-32 yaş grubundakilerin yüzde 76'sı, 33-48 yaş grubundakilerin yüzde 71'i, 49 yaş ve üzerindekiilerin ise yüzde 65'i ormanların feda edilmemesi gerektiğini söylüyor. 49 yaş ve üzerindekiilerin neredeyse dörtte biri baraj ve yol yapımı için ormanların bir kısmının feda edilebileceğini söylüyor.

Baraj veya yol yapmak için gerekiyorsa ormanların bir kısmı feda edilebilir.

Eğitim düzeyleri de bu konudaki eğilimleri farklılaştıran etmenlerden biri oluyor. Eğitim düzeyi yükseldikçe ormanların feda edilmesine karşı çıkma eğilimi artıyor. Lise altı eğitimlilerin yüzde 66'sı, lise mezunlarının ise yüzde 74'ü ormanların feda edilmemesi gerektiğini söylüyor. Üniversite mezunlarında ise bu oran yüzde 78'e ulaşıyor. Yine de her 100 üniversite mezunundan 13'ü ormanların feda edilebileceğini beyan ediyor.

Baraj veya yol yapmak için gerekiyorsa ormanların bir kısmı feda edilebilir.

Hayat tarzı kümelerine göre ise bu eğilim çok daha net bir şekilde değişiyor. Modernlerin yüzde 83’ü ormanların feda edilmemesi gerektiğini söylerken, geleneksel muhafazakârlarda bu oran yüzde 68 oluyor. Dindar muhafazakârların ise yüzde 58’i baraj ve yol yapımı için ormanların feda edilmemesi gerektiğini, yüzde 28’i ise feda edilebileceğini söylüyor.

Baraj veya yol yapmak için gerekiyorsa ormanların bir kısmı feda edilebilir.

Burada küçük bir not düşelim; bu veriler modernleşme hikayesinde modern ulus-devletin ideal vatandaşları olarak niteleyebileceğimiz modernlerin, giderek çevreyi muhafaza etmek konusuna hassaslaşırken, koşulsuz bir ilerleme iddiasından ise vazgeçtiğine işaret ediyor.

Baraj ve yol yapımı için ormanların bir kısmı feda edilebilir düşüncesini sahiplenen yüzde 17’lik bir grup söz konusu. Eğitim durumu yükseldikçe doğa konusunda hassasiyetin arttığını gözlemliyoruz. Ayrıca yaş grupları arasında da belirgin bir fark söz konusu. 49 yaş üzeri grupla genç grup kıyaslandığında ormanların feda edilebileceği önermesini sahiplenenlerin oranı yarıya inmekte.

Benzer şekilde kendini modern olarak değerlendirenlerle dindar olarak görenler arasında da belirgin bir fark söz konusu. Modernlerin yüzde 83’ü ormanların feda edilmemesi gerektiğini söylerken, geleneksel muhafazakârlarda bu oran yüzde 68 oluyor. Dindar muhafazakârların ise yüzde 58’i baraj ve yol yapımı için ormanların feda edilmemesi gerektiğini, yüzde 28’i ise feda edilebileceğini söylüyor.

Ekonomik mecburiyetlerden ötürü, “çaresizce sanayi”den yana tutum alanlar da

var; bu kişiler en azından doğa için üzülmüyorlar.

Bu ikilemde sanayinin niteliğini sorgulayan bir katılımcı “İnşaatla kalkınmayı sağlamaya çalışırsan olmaz tabi” diyerek, sanayinin çevre duyarlılığı eşliğinde düşünülmesi gerektiğini belirtti.

Başka katılımcılar sağduyulu çözümler önerdiler:

Verimli toprak üzerinde olmayan sanayi tesisleri... (OG-12, K7)

Aslında bizim doğaya katkı sağlayarak ekonomimizi arttırmamız gerekiyor ya da işte toplumsallaşmayı arttırmamız gerekiyor. Yani ona zarar vererek değil bence. (DG-56)

Doğa İçin Taşın Altına Elini Koymak

Her ne kadar anket çalışmasında “çevreye duyarlı olunması” gerektiğini (havaya suya önem vermek) söyleyenlerin oranı yüzde 90'lara varsa da bu konuda elini taşın altına koyan ve sivil toplum faaliyetine katılanların oranının yüzde 25'lerde kaldığını belirtelim.

Doğa felaketlerine karşı, çözüm olarak, bir tarafta, daha makro düşünenler var; bunlar yapılması gereken işin büyük devletler düzeyinde olması gerektiğini düşünüyorlar ancak bu şekilde angajmana girmeyen yorumları bir bakıma “çözumsuzlük” içeriyor ve sorumluluk üstlenmeyen bir söylem içeriyor. Diğer tarafta daha mikro düşünen, çöpüne, kullandığı suya dikkat edenler var. Özellikle gençler çevre, iklim ve kapıda bekleyen açlık meselelerine karşı çok daha hassaslar.

Doğa bir araya getirir mi? Çok düşünülmüş bir soru değil, ancak görüşmelerimizde oldukça taraftar topladı. Cevapların ana fikrini özetleyecek olursak, “zor bir durum var, umutsuzluk var, ancak bir araya gelebiliriz”...

Birçok katılımcı, “doğanın bizi bir araya şimdilerde hâlâ getiremese de, getirebilecek, getirmesi gereken bir ortak alan” olduğunu söylüyor. Benzer bir şekilde, bir katılımcımız doğadan ödünç aldığı bir analogiyle, “kirpi teorisi”yle bir arada yaşamaya mecbur olduğumuzun altını çiziyor:

Soğuk hepimizi etkileyecek bir soğuk kış geldiği zaman. Eğer siz dikenlerinizi çıkarırsanız ben size yaklaşıpam. Siz de ölürsünüz ben de ölürüm. Ama her ikimiz de dikenlerimizi güvenli hale getirirsek birbirimize sokuluruz. Farklı da olsak birbirimizi ısıtarak hayatta kalırız. Aslında tam olarak yapmamız gereken bu. Ama bizim tercihimiz diken çıkarmak. Çünkü birbirimize sokulmak istemiyoruz. (DG-19)

Sonuç olarak doğa ve insan toplumları arasındaki ilişki birbirlerini tamamlıyorlar. Doğa ne kadar karmaşıksa, o kadar sağlıklı bir doğa söz konusu. Bio-çeşitlilik ne kadar güçlüyse, doğanın kendini koruması ve insanın da örneğin “iyi beslenmesi”

mümkün. Ancak bu çeşitlilik insanlar için de geçerli. İnsanlar arasındaki varolan ilişkiler ne kadar çeşitliyse, insanlığın kendini koruması, bir arada yaşaması ve daha iyi bir dünya yaratması da o kadar mümkün.

Doğa ve iklim sorunu gayet siyasi bir mesele... İçinde bulunduğumuz ve giderek daha da yakıcı hale gelecek felaket karşısında, hayatın her alanında düşünülmesi, tartışılması ve çözümler aranması gereken bir mesele. Ancak bu mesele, bildiğimiz anlamda reel düzeyde, kutuplaşmanın tarafları olarak “siyasileştirilmezse” ya da siyasi tarafların gözünden bakılmazsa herkesi bir araya getirebilecek bir duyarlılık alanı gibi görünüyor. Başka bir ifadeyle, bir arada yaşamak en azından doğayı ciddiye ve merkeze aldığımız zaman gerçekten bir arada yaşamak olacak.”

Farklılıklarla Birlikte Eşit Yaşamak

Araştırmanın bütün aşamalarında katılımcıların politik görüş, yaş, ekonomik koşullar, cinsel tercih gibi özelliklerine bağlı olarak sorulara ilişkin yaklaşımlarının değiştiği gözlemlendi. Mesela gençler diğer yaş gruplarına kıyasla “ötekini” anlamaya yönelik olarak daha uyumlu, meraklı ve kendi fikirlerini sorgulayabilen biçimde yaklaşıtlar. Ekonomik durumu iyi olmayanlar ayrımcılığı ekonomik eşitsizlik yönünden, etnik ve dini azınlıklar ise dillerinin, dinlerinin ötekileştirilmesinden yola çıkarak anlattılar.

Görüşmeler sırasında genç katılımcıların büyük bir kısmının diğer toplumsal gruplara bakışının kendilerinden yaşlı olanlara kıyasla daha olumlu ve anlayışlı olduğu görüldü. Yaş almayla birlikte insanlar belli konularda belli fikirleri benimsiyor, kendilerinden daha çok emin oluyorlar ve o konular artık tartışılmaz gerçekler olarak yaşanmaya başlıyor. Öte yandan kuşaklar arası aktarımın da güçlü bir şekilde devam ettiğini söyleyebiliriz, ancak gençlerin birçoğu bir gruba yönelik eleştiri geliştirseler de birkaç soru yöneltildiğinde, “acaba mı?” diye kendilerine dönebildiklerini gördük. Soğuk savaş mantığını sürdüren, farklı kimliklerde yeniden üreten eski kuşaklara kıyasla, yeni kuşakların biriktirdiği yeni bir tecrübe var.

Özellikle görece olarak eski kuşaklarda, sosyalizasyon ve eğitimin verdiği bir “öğrenme” süreci sonunda, bir arada yaşamayı “uyum” ya da “uymak zorunda olmak” olarak görenler var. Bu zihniyete göre, “farklı olan” dikkat çekiyor. Özellikle daha çok kamusal alanla içli dışlı olan, belli kalıplarda erkeklik ve vatandaşlık inşasına daha çok maruz kalmış olan “erkeklik” ve “milliyetçilik” hali farklılığa daha çok tepki gösteriyor.

Öte yandan, üzerine çok konuştuğumuz “kamplaşma”, “kutuplaşma” meseleleri de insanların köken farklılığından ziyade, çoğunlukla kültürel bir arka plandan, yaşam tarzlarından, yeniden üretimi çok güçlü olan referans dünyalarından besleniyor. Bunu basit bir şekilde örneklendirecek olursak, birbirleriyle radikal bir şekilde çatışabilecek olan karşı kutuplarda bulunan kişiler bile kültürel değerlerde ortaklaşabildiklerinde, aralarındaki bütün siyasal ve ideolojik farklar “hoşgörülebilir” bir düzeye geçebiliyor. Başka bir ifadeyle, insanlar kendilerinden farklı birilerini gördüğünde tepki gösterme potansiyeli varken, eğer geleneklere, değerlere dair bir ortaklık görüyorlarsa, bir arada yaşama potansiyeli artıyor.⁶

6 Her ne kadar araştırmamızın örneklemeden elde edilmemiş olsa da Hrant Dink’in Antalya’da Akdeniz Üniversitesi’nde yaşadığı bir anekdot bu ortaklık kurma meselesine açıklayıcı bir örnek oluşturuyor. Aslında, Akdeniz Üniversitesi’ndeki bu toplantının Hrant Dink’e karşı bir tür sembolik linç niyetiyle düzenlendiğine dair çok fazla emare vardır. Hrant Dink’in özel olarak davet edildiği toplantı öncesinde, kendisine katılmayacağı söylenmiş olmasına rağmen, Ermeni meselesinde radikal “milliyetçi-ulusalci” yorumlarıyla tanınan Vural Savaş toplantıya çağırılmış; Hrant Dink öldürülmeden önce onun aleyhindeki kampanyalarda en ön sırada rol oynayan avukat Kemal Kerişsiz de konferans sırasında sözlü saldırıya katılmış, ellerinde Türk bayrakları tutuşturulan ve gerektiğinde alkış ve tepki ile reaksiyon göstermek üzere çok sayıda liseli çocuk salona doldurulmuştur. Ancak, konferans sırasında “soykırım”la ilgili bütün provokatif sorulara rağmen, kendisi de Malatyalı olan Hrant Dink’in sürekli olarak Anadolu’nun ortak değerlerine vurgu yaptığı konuşması, orada ona tepki göstermek ve milliyetçi bir gösteri yaptırma niyetiyle getirilen halkın ve öğrencilerin alkışlarıyla sona ermişti. Bkz. Tuba Çandar, Hrant, Everest yay. 2010. Bu sözler de o kitabın tanıtımında yer alan kendi cümlelerinden: “Türkiyeliyim... Ermeni’yim... İliklerime kadar da Anadoluluyum. Bir gün dahi olsa, ülkemi terk edip geleceğimi Batı denilen o hazır özgürlükler cennetinde kurmayı, başkalarının bedeller ödeyerek yarattıkları demokrasilere, sülük misali yamanmayı düşünmedim. Kendi ülkemi de o türden özgürlükler cennetine dönüştürmek ise temel kaygım oldu.”

Üst Dil

Ataerkil, “yerlici”, geleneksel değerlerin üzerine kurulan bir “ortaklık” kurgusu ana hattında “millilik” ile buluşuyor. En geleneksel cemaat yapılarından en ulusal-millî düzeye ağırlık merkezi kazanmış diller “ortalama” bir dille konuşmaya zorluyor ve bu dille konuşmayanlar “yabancı” olarak kabul ediliyor. Kuşkusuz bu ortalama dil zaman içinde güç ilişkilerine göre değişiyor. Bu bazen çağdaş, seküler bazen dini ya da yerlici diller olabiliyor ama her halükârda bütün bu dillerin her birinden az veya çok dozlar taşıyan totalleştirici bir dil oluyor.

Kapsayıcı olduğu düşünülen kimlik kavramları da aslında belli bir siyasi, ideolojik gruba tekabül edebiliyor. “İş millîye geldiği zaman...” ifadesinde olduğu gibi, “milliliğin” bir versiyonu genelin uyması gereken bir değere dönüşüyor.

Örneğin İyi Partili bir katılımcı “milliyetçilikle dinle filan uğraşmak kör etmek demek biraz” derken ya da dindar bir katılımcı “din eğer sadık kalınırsa en doğru şekilde birleştiricidir; şu an değildir” ifadesiyle aynı sıkıntıya işaret etmekte. Daha katı (ya da dogmatik) savunucuları tarafından “kapsayıcılık” iddiası atfedilmesine rağmen, herkeste bir şekilde olan milliyetçiliklerden üretilen anlamlar kendi aralarında her zaman çatışmasalar bile uzlaşmıyorlar. İslam konusunda da benzer bir durum söz konusu; birlik ya da uzlaşma garanti değil ya da bir çeşit “birlik” var ama uzlaşıldığını söylemek mümkün değil.

Buna karşılık, birçok başka katılımcı bir arada yaşamının dini bir çerçevede olması gerektiğini düşünen insanlarla muhatap olduklarını anlattı. Bu katılımcıların aktardıklarına bakarsak, kendilerine yapılan dine davetin “bir ortak yaşam” hayali olmaktan çok, daha kişisel ya da cemaatsel bir davet olarak algılandığı anlaşılıyor. “Kişisel” olan boyut şu: davet eden, davet etmemekten kaynaklanabilecek bir “günaha girme korkusu” yaşıyor; öte yandan zaten “cemaatleşmiş” bir toplumda, farklı ideolojiler ve yurttaşlık algıları arasında cemaate dönmüş bir dinsellik de kendi gücünü arttırmaya çalışıyor. Ya da bütün toplum için olduğu varsayılan “Atatürkçülük” de aslında dar bir kimliğin değerler bütününe işaret edebiliyor. Devlete ilişkin başka bir söylem de ortak bir nokta “bulmaya” çağıran değil, “ortak olduğu” varsayılan noktaya çağıran, hatta zorlayan bir yaklaşım içeriyor. Dolayısıyla birçok toplumsal kesimin, bu söylemlerde “bir arada yaşama”ya dair bir unsur bulmalarının çok kolay olmadığını belirtelim.

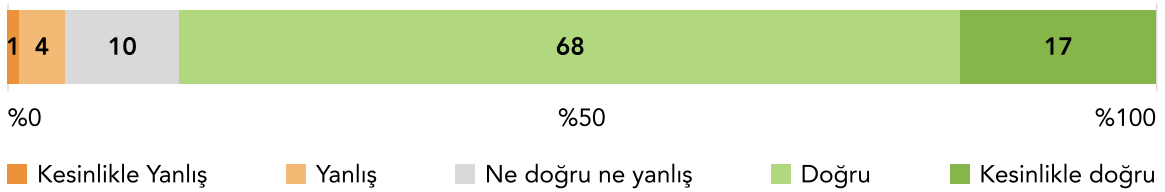
Ancak “değerler” yerli, millî, dini gibi aidiyete ilişkin ya da gelenekten aktarılan, kimliği tanımlayan ya da başka bir deyişle, “kimliğin içine dönük” değerler olmanın yanı sıra, doğrudan kimlik tanımlamayan, başkalarıyla ilişkileri şekillendiren “dışarı dönük” değerler de olabiliyor. İçeride ne türden birleştirici ya da yaşam tarzına dair değerler (dini, millî, seküler vb.) olursa olsun, bu dışı dönük değerler “başka düşüncelere açıklık, başkalarıyla eşitlik fikri, dürüstlük” gibi değerler olarak adlandırılabilir. Gerek çocukluktan, ailenin yetiştirme tarzından, gerekse zaman içinde tecrübelerle edinilen ve başkalarını gözetken, başkalarıyla birlikteliği veri olarak gören bu tür değerler söz konusu olduğu zaman bir arada yaşama potansiyelinin

(en azından dilinin) güçlendiğini görüyoruz. Bu durum aslında büyük ölçüde ben merkezci bir varoluş yerine, diğerkâm bir varoluşa tekabül ediyor. Ya da “kim?” ya da “ne?” olmak değil, “ne yapmak?”, “nasıl yapmak?” gibi sorulara verilen, tutum ve tavrı içeren cevaplarla ortaya çıkıyor. Daha sofistike kavramlarla ifade edilen ve kimliğe gönderme yapmayan bu “çoğulcu değer” daha popüler düzeyde “iyilik-kötülük” olarak da tanımlanabiliyor.

Başkasını Anlamak – Başkasıyla Yaşamak

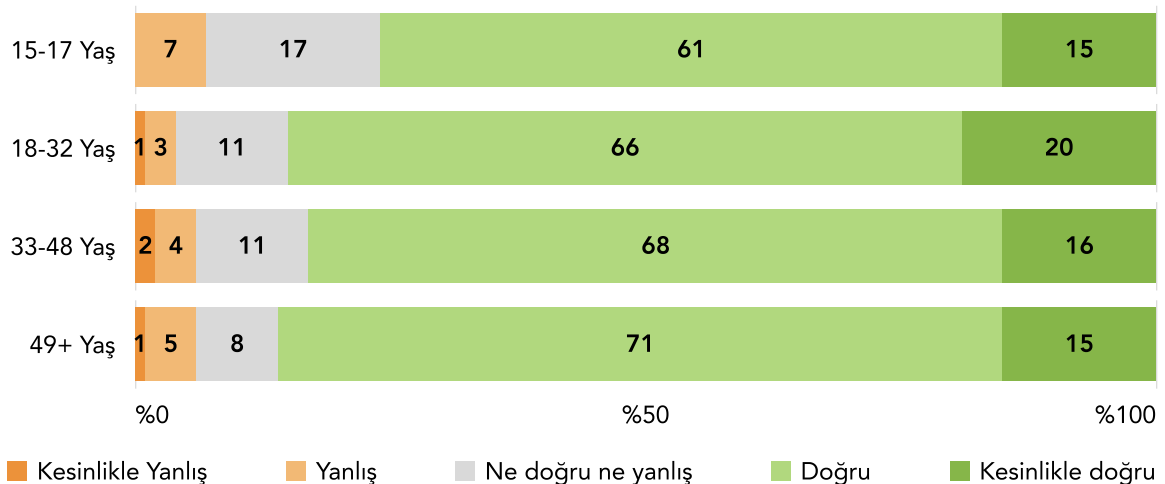
“Korku ve güvensizlik” bölümünde, nicel araştırma verilerine göre, katılımcıların “başkalarına güvenmeme” eğiliminin oldukça bariz olduğunu görmüştük. Ancak başka bir soruyla bu güvenmemenin de oldukça karmaşık duygularla birlikte işlediğini fark edebiliyoruz. Bu önermeye göre, toplumun geniş bir kesimi, farklı gruplardan insanların neler hissettiklerini anlamaya çalıştığını beyan ediyor. Araştırmamıza göre toplumun yüzde 85’i farklı gruplardan insanların neler hissettiklerini anlamaya çalışıyor.

Farklı gruplardan insanların neler hissettiklerini anlamaya çalışırım.

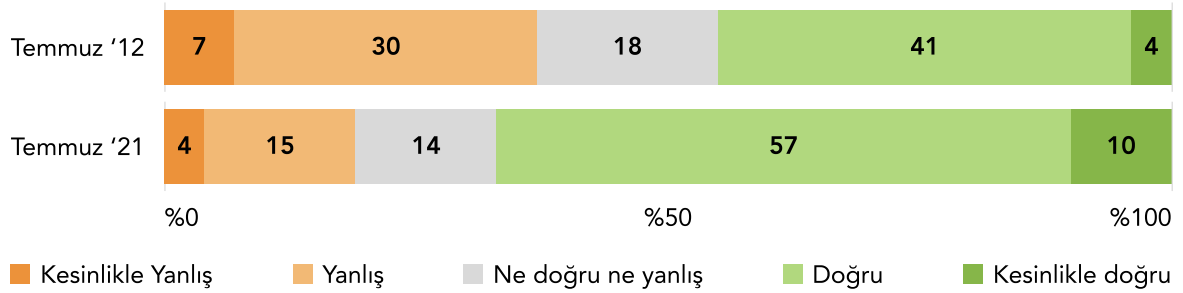
Toplumun farklı gruplardan insanları anlamaya yönelik eğilimi yaş gruplarında çok farklı seyretmezken, “Farklı gruplardan insanların neler hissettiklerini anlamaya çalışırım” ifadesine “kesinlikle doğru” yanıtını verenler daha çok 18-32 yaş grubu gençler oluyor.

Farklı gruplardan insanların neler hissettiklerini anlamaya çalışırım.

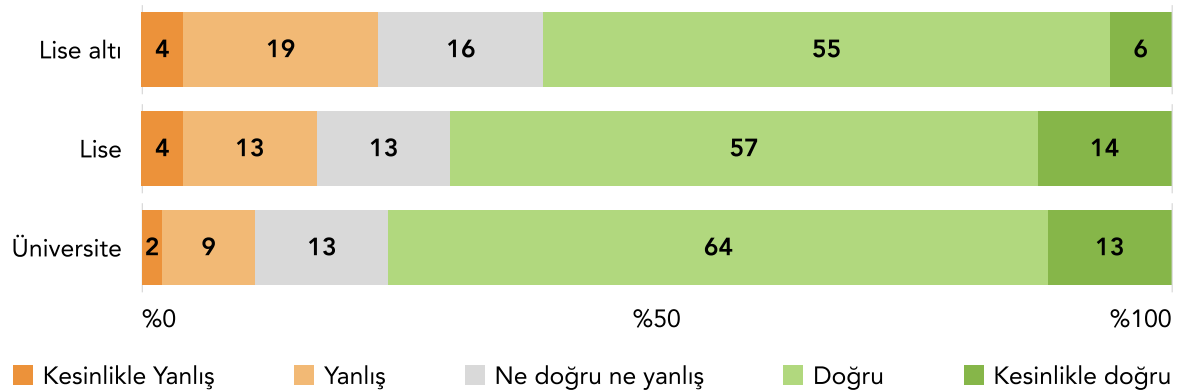
Bir başka önerme aracılığıyla, “başkalarını anlama” eğilimi ile birlikte ele almamız gereken bir sonuç elde ettik. Görüştüğümüz kişilerin çoğu kendisinden farklı ya da öteki olan biriyle iş ortaklığı yapabileceğini söylüyor ama bu fikre katılanlar bir önceki yargıda olduğu gibi toplum geneline yayılan bir iyimserlikten uzak bir görünüm sergiliyor. Ancak gene de “insanlara güvenmek” konusunda sorunlar yaşayan bir toplum için başkalarıyla iş ortaklığı yapma fikrinin 2012 araştırmasına kıyasla önemli bir artış göstermesinin de altı çizilmelidir. Görüştüğümüz kişilerin yüzde 67’si kendisinden farklı bir kimliğe sahip olan biriyle iş ortaklığı yapabileceğini söylüyor. Her 5 kişiden 1’i ise kendisinden farklı olan biriyle iş ortaklığı yapmayacağını belirtiyor.

Benden farklı olan, ötekilerden birisiyle iş ortaklığı yaparım.

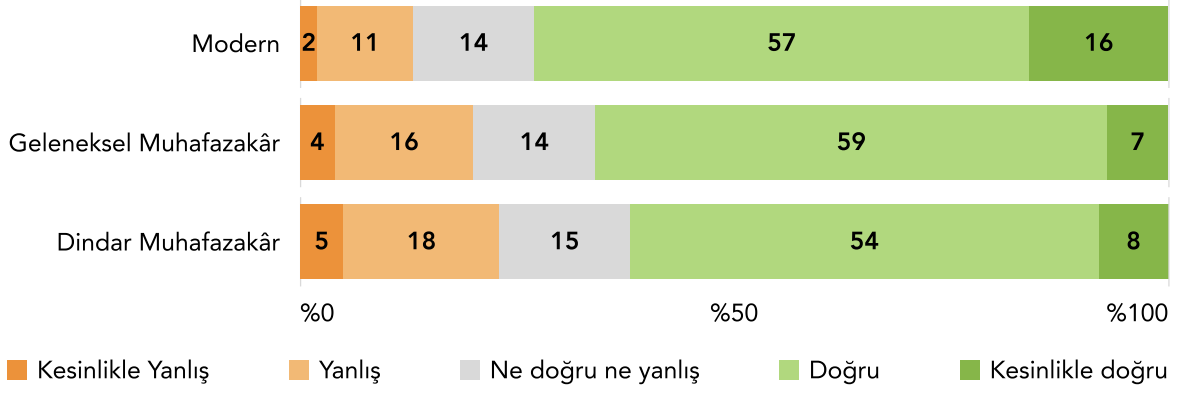

Eğitim seviyesi yükseldikçe öteki olan biriyle iş ortaklığı yapmaya sıcak bakanların oranı belirgin bir şekilde yükseliyor. Lise altı eğitimlilerde yüzde 61 olan bu oran, lise mezunlarında yüzde 71, üniversite mezunlarında yüzde 77 oluyor. Yine de her 10 üniversite mezunundan 1’i kendisinden farklı olan biriyle iş ortaklığı yapmayacağını söylüyor.

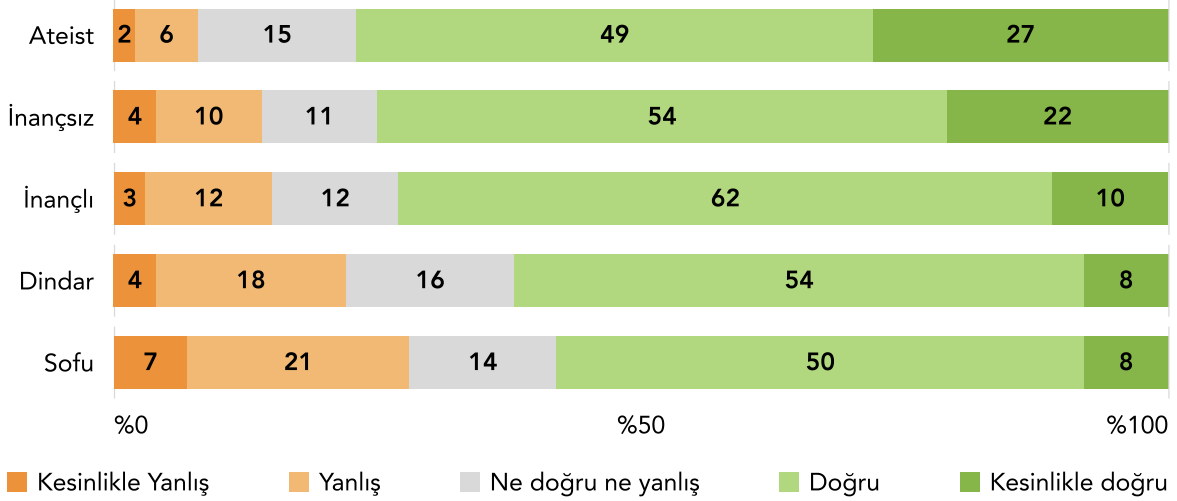
Benden farklı olan, ötekilerden birisiyle iş ortaklığı yaparım.

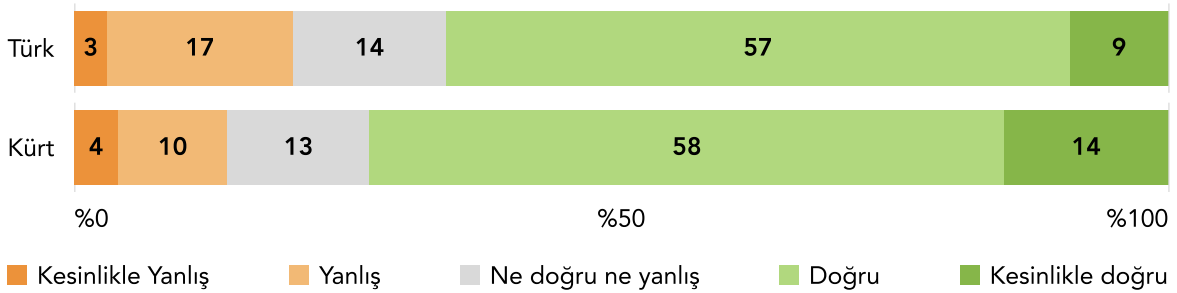
Modernler arasında kendine öteki olan biriyle iş ortaklığı yapabilme eğilimi muhafazakâr kümelerde yer alanlara göre daha yüksek görünüyor. Modernlerin yüzde 73’ü böyle bir ortaklık yapabileceğini söylerken, bu oran geleneksel muhafazakârlarda yüzde 66’ya, dindar muhafazakârlarda yüzde 62’ye düşüyor. Dindar muhafazakârların yüzde 23’ü böyle bir ortaklık yapmayacağını söylüyor.

Benden farklı olan, ötekilerden birisiyle iş ortaklığı yaparım.

Dindarlık seviyesi yükseldikçe iş ortaklığı yapma konusunda öteki olan kişiye karşı şüpheli bakış yükseliyor. Ateistlerin yüzde 76’sı kendinden farklı biriyle iş ortaklığı yapabileceğini söylerken, bu oran dindarlarda yüzde 62, sofularda yüzde 58 oluyor.

Benden farklı olan, ötekilerden birisiyle iş ortaklığı yaparım.

Etnik kökenlere göre baktığımızda ise Kürtlerin kendinden farklı olan biriyle iş ortaklığı yapma fikrine daha sıcak baktıklarını görüyoruz. Türklerin yüzde 66’sı böyle bir ortaklık yapabileceğini söylerken, bu oran Kürtler arasında yüzde 72 oluyor.

Benden farklı olan, ötekilerden birisiyle iş ortaklığı yaparım.

Umut eden ve umutlarıyla bir arada yaşamının imkânını yaratan insanların yanı sıra, bizzat bir arada yaşamayı başaran yeni kuşaklar var. Kuşkusuz tek bir yeni

toplumsallık yok. Örneğin sosyal medya, yüz yüze ilişkilerin ortadan kalktığı bir iletişim aracı olarak, insanları sıcak mimiklerden, görsel ya da işitsel duyulardan uzaklaştıran, yazı dilinin soğuk özetlerine kapatan bir özelliğe sahip. Bu yüzden, görüştüğümüz kişilerin değerlendirmelerine gönderme yaparak, son zamanlardaki kutuplaşmada sosyal medyanın rolünden ve yarattığı bilgi kirliliğinden, gerçek hayatla bağlantının ve insanlar arasındaki ilişkilerin kopmasından da bahsedebiliriz.

Ancak sosyal medya eş zamanlı olarak başka bir gerçekliğin de üremesine yol açıyor. Kendi cemaatinin dışına da bakmaya çalışan, bu vesileyle bir arada yaşamak için bir zemin oluşturma konusunda irade geliştiren kesimlerin yanı sıra, bizzat cemaatleşmiş kimlikleri erozyona uğratan ya da cemaatleri anlamsız kılan genç kuşaklar -sosyal medyanın da imkânlarından beslenerek- yeni toplumsallıklar yaratıyorlar.

Sosyal medyanın klasik medya kurumlarına benzer şekilde aslında bir iktidar alanı ve tek bir yönde işlev görmesi mümkün değil; egemen sınıfların, yönetici elitlerin egemen söylemleri diğerlerini görünmez kılabilirken, aynı şekilde alternatif seslerin, muhalif söylemlerin de serpilip gelişebildiği, karşılaşabildiği bir alan... Bir tür kamusal alan ama yüz yüze değil. Yeni bir durum: sanal...

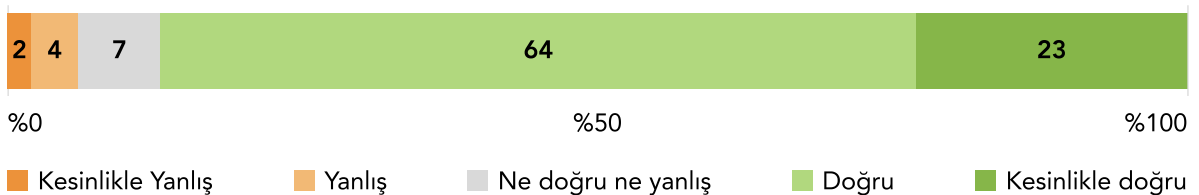
Bir katılımcımızın dediğine atıfla, "mutsuz" ve "gülmeyi unutan", dolayısıyla başkasıyla konuşamayan bir toplumun fertleri sosyal medya sayesinde başkalarına dokunuyor. Mizah vasıtasıyla "gülebilir" hale geliyor.

Yapılan görüşmelerde, İstanbul'un Bağcılar semtinden Beyoğlu'na, Kadıköy'e kadar siyaset konuşurken herkes olduğu yerden, öğrendiği düsturu tekrar ediyor. Özellikle eğitim düzeyi çok iyi değilse "öğrenilmiş", üzerine düşünülmemiş cümlelerle geliyor. Ama günlük yaşamla ilgili konuşmaya başladığında bir "hemhal" olma hali ve umut veren bir hal ortaya çıkıyor. Örneğin Bağcılar'dan AK Partili bir gencin "kutuplaşma" denince aklına "CHP'nin AK Parti'ye yaptıkları" geliyor; AK Parti'nin mağduriyetini anlıyor ve anlatıyor. Ama kendi günlük yaşamını anlatmaya başladığında ihtiyaç duyduğu demokratik toplumsal hayat özlemini dile getiriyor.

İnsanlar tek bir şey değildir ama aynı zamanda tek başlarına da değildir. Bu varsayımımızı da nicel çalışmada görüştüğümüz kişilere yönelttik.

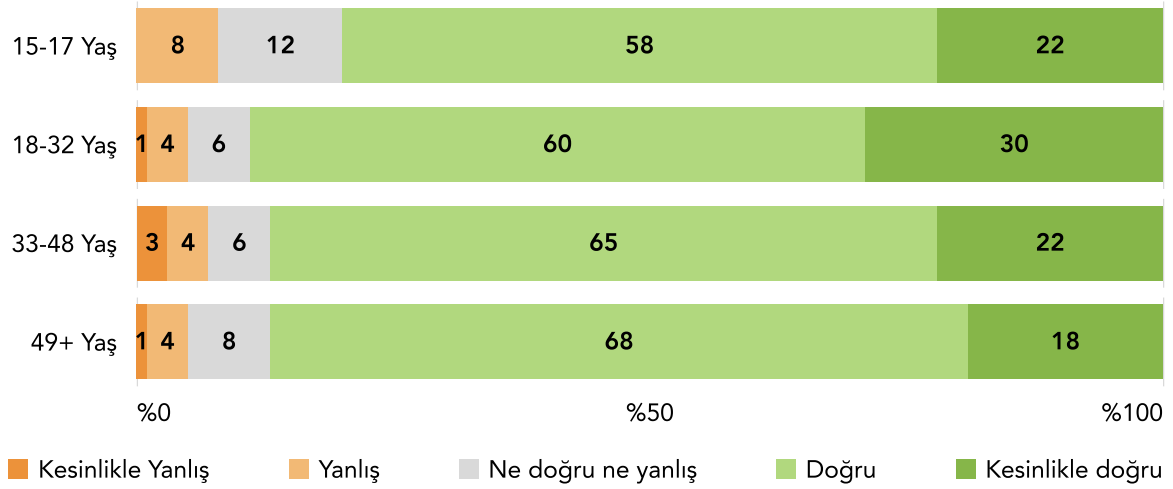
Görüştüğümüz kişilerin yüzde 87'si "Sadece kendimize benzeyen insanlarla birlikte yaşamadığımızın farkına varmamız gerek" diyor.

Sadece kendimize benzeyen insanlarla birlikte yaşamadığımızın farkına varmamız gerek.

Bu önermede de daha çok gençlerin farklı insanlarla bir arada yaşamamanın farkına varılması gerektiğine inandıklarını görüyoruz. 18-32 yaş grubundan görüştüğümüz her 10 kişiden 9’u sadece kendimize benzeyen insanlarla birlikte yaşamadığımızın farkına varmamız gerektiğini söylüyor. Daha önce, “başkalarını anlama” üzerine yönelttiğimiz soruyla birlikte düşündüğümüzde, özellikle bu gruptaki gençler “anlamaya” çalışmaktan ziyade, farklı olanların “kabul edilmesi” gerektiği konusunda daha belirgin bir tavra sahipler. Başka bir ifadeyle, onlara göre, farklı olanlar -anlaşılsalar da anlaşılmasalar da- zaten vardırılar...

Sadece kendimize benzeyen insanlarla birlikte yaşamadığımızın farkına varmamız gerek.

“Sadece kendimize benzeyen insanlarla birlikte yaşamadığımızın farkına varmamız gerekiyor” sorusuna “kesinlikle katılıyorum” diyenler 18-32 yaş grubu içinde yüzde 30 iken, 49 yaş üzerindeki grupta bu oran yüzde 18’e düşüyor.

Araştırma verileri kendi farklılığının sorun olmasını istemeyen kesimlerin demokratik değerlere yaklaşımının daha olumlu olduğunu gösteriyor. Bu durum sadece etno-kültürel farklılıklardan ibaret değil aynı zamanda genç kuşağın kendi farklılık talebini savunurken genel anlamda farklılıklara karşı saygılı bir toplum arayışını dillendirdiklerini görebiliyoruz. Bu talebi daha gençler, azınlıkta olan dinsel ve etnik gruplar, beyaz yakalı çalışanlar vs. savunuyorlar.

Anketlerde sordüğümüz soruların bir kısmının “normatif” olduğunu kabul edebiliriz. Bu nedenle, söylem düzeyinde Türkiye toplumunun derinlere inmedikçe normatif olarak doğru olduğunu düşündüğü seçeneklere meylettğini de söyleyebiliriz. Ancak burada olumlu bir durumun varlığını da tespit edebiliriz. Dünyada aşırı sağ ideolojilerin yükseldiği bu dönemde bu türden normatif söylemlere karşı çıkma, bunları reddetme eğiliminin batılı ülkelerde yükselmesine rağmen Türkiye toplumunda normal zamanlarda rasyonel olanın öne çıktığını görüyoruz.

Ayrıca bu tür sorulara özellikle olumsuz yanıt verenlerin oranı bizler için çok önemli, ayrıca bu normatif sorulara “kesinlikle katılıyorum” diyenlerin oranı yine bizlere diğer seçeneklerden daha fazla bilgi vermekte. Bu kapsamda “farklı gruplardaki

insanların ne hissettiğine kesinlikle önem veririm” diyenlerin genç grupta artış gösterdiğini görmekteyiz. Gençler belirgin bir oranda farklılıklara demokratik yaklaşım bakımından diğer gruplara göre daha olumlu yaklaşmakta.

Katılımcılarımızın tecrübelerinden de anlaşılacağı gibi, kimlik meselesi bağlamsal ve ilişkiseldir. Kendi kendine kimlik oluşmaz, başkalarıyla oluşur ve zaman içinde, farklı konjonktür ve olaylarda farklılaşır. Örneğin, “Kapalıysa muhakkak Gezi eylemlerine karşıdır” ya da “Açıkysa muhakkak Gezi’yi destekliyordur” kolay yakıştırmalarına karşılık, başörtüsüz bir kadın Gezi düşmanı, “tesettürlü” genç kadın da Gezi’yi destekleyen bir kişi olabilir. Yaptığımız görüşmeler eskiden farklı adalarda ayrımcılığa uğrayan grupların kendi mağduriyetleri dışındaki alanların da farkına vardıklarını, söz konusu geçişkenliğin giderek daha çok görünür olduğunu, bu halin de aslında bütünsel bir talebi ifade ettiğini gösteriyor.

Adalet ve Tanınma Talebi

Görüştüğümüz kişilerin hemen hepsi bir tür adaletsizliğe vurgu yapıyor. Onlara göre, gelir dağılımındaki uçurumlardan trafikte güçlünün düzenine, çocuk istismarından, gayrimüslim azınlıklara, Alevilere yapılan ayrımcılıklardan kadına yönelik şiddete kadar, hayatın her alanına sızmış bir “adalet sorunu” var. Adaletsizliğe uğrayan çok sayıda insan var ve en bariz adaletsizliklere kadınlar maruz kalmışlar. Bunların hepsinin ayrı ayrı yaşandığını düşünmemek gerekiyor. Eğer insan bir keşişim ise, yaşadığı adaletsizlikler de birbirini tetikleyebiliyor. Örneğin önemli bir adaletsizlik alanı olarak etnik / kültürel aidiyeti başka bir adaletsizlik alanı olarak sınıfsal aidiyetle kesiştiği zaman yaşananlar çok daha ağır bir düzeye geçebiliyor.

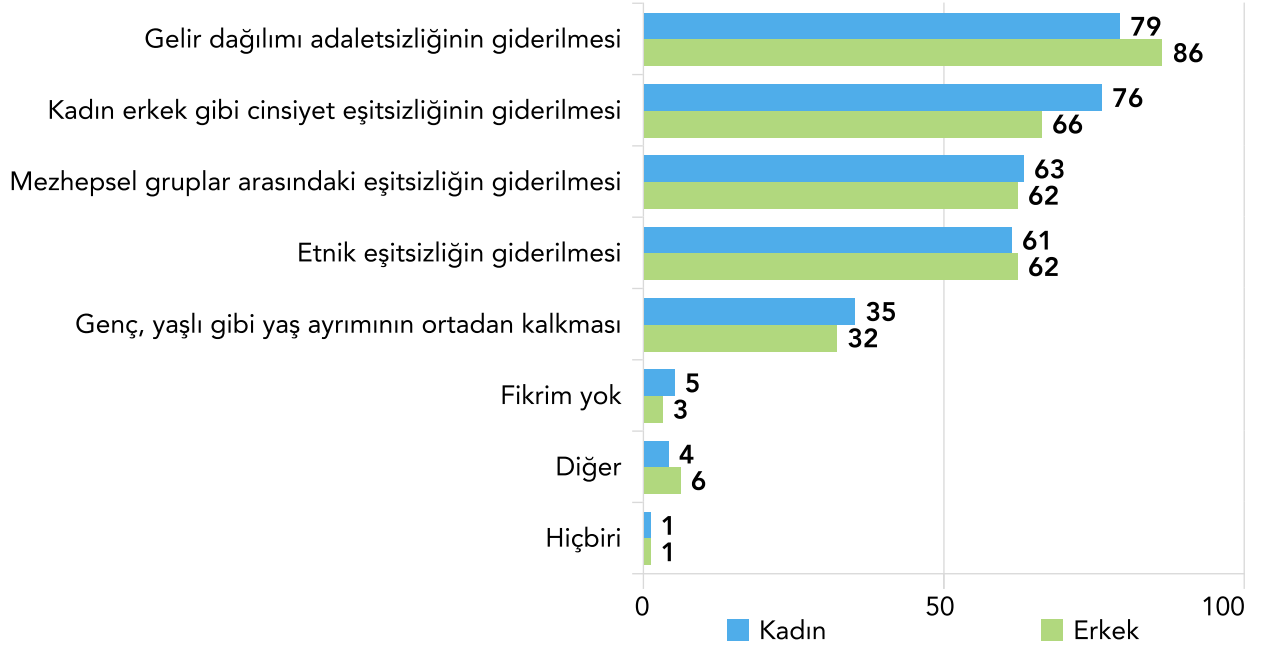
Nicel çalışmada görüştüğümüz kişilerin bir arada yaşamaya yönelik algı ve tutumlarını incelerken, onlara “Toplumda huzur içinde bir arada yaşayabilmemiz için aşağıdaki hangi konularda adaletin sağlanması önemlidir?” sorusunu da sorduk. Görüştüğümüz kişiler yüzde 82 oranıyla en çok gelir dağılımı adaletsizliğinin giderilmesi yanıtını veriyor. Bunu yüzde 71 oranıyla kadın-erkek cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi, yüzde 62 oranıyla mezhepsel gruplar arasındaki eşitsizliğin giderilmesi ile etnik eşitsizliğin giderilmesi takip ediyor. Görüştüğümüz kişilerin yüzde 34’ü de genç-yaşlı gibi yaş ayrımının ortadan kalkması gerektiğini söylüyor.

Toplumda huzur içinde bir arada yaşayabilmemiz için aşağıdaki hangi konularda adaletin sağlanması önemlidir?

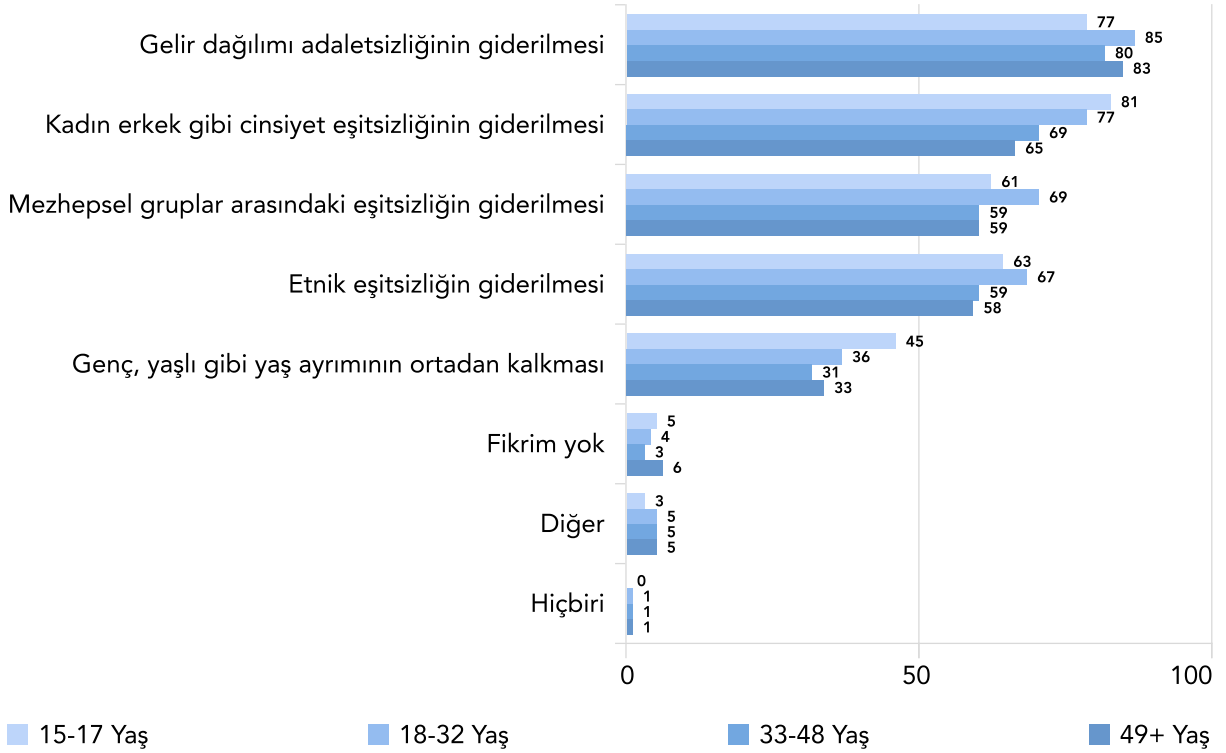
Kadınların yüzde 79’u, erkeklerin yüzde 86’sı gelir dağılımı adaletsizliğinin giderilmesi gerektiğini söylüyor. Cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi gerektiğini ise daha çok kadınlar söylüyor. Kadınların yüzde 76’sı, erkeklerinse yüzde 66’sı cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi gerektiğini belirtiyor. Diğer başlıklarda ise kadınlar ve erkekler arasındaki eğilimler çok farklılaşmıyor.

Toplumda huzur içinde bir arada yaşayabilmemiz için aşağıdaki hangi konularda adaletin sağlanması önemlidir?

Yaş gruplarına göre incelediğimizde, gelir dağılımı adaletsizliğini işaret edenlerin yaşa göre farklılaşmasına karşın cinsiyet eşitsizliği konusunda yaşın yükselmesiyle birlikte adaletsizliklerin giderilmesi için cinsiyet eşitsizliğini işaret edenlerin belirgin bir şekilde azaldığını görüyoruz. Mezhepsel ve etnik eşitsizliklerin giderilmesi gerektiğini söyleyenler ise daha çok 18-32 yaş grubunda yer alan gençler oluyor.

Toplumda huzur içinde bir arada yaşayabilmemiz için aşağıdaki hangi konularda adaletin sağlanması önemlidir?

Hukuk sistemine güvensizlik başlı başına en önde gelen sorunlardan biri... Bir katılımcımızın söylediği gibi:

Bir insanın adaletsizlik karşısında başvuracağı bir yer yok ki, şu anda karşısında çok bariz bir güç, otorite var. Mahkemelerin bağımsız ve tarafsız olmadığı çok biliniyor. Ve insanlar adalet saraylarından uzak kalmaya çalışıyorlar işin gerçeği. Oraya dair bir korku var. (DG-16)

Katılımcıların bir "ideal" olarak bir arada yaşama arzusuna tekabül eden duygu ve özelemlerinin temelinde bugünkü şartlarda yaşamının daha fazla mümkün olamayacağına dair bir duygusal tespit yatıyor. Gerilimlerle ve özel hayatlara müdahale yönündeki politikalarla dolu şimdiki durumda, özellikle gençler ve kadınlar olmak üzere, çok sayıda katılımcı artık "çok sıkıldıklarını" ifade ediyorlar.

Sen bana müdahale et, çaycıya müdahale et, ona müdahale et buna et. Yeter diyor ya. Bir de hocam bu Z kuşak kaldırmaz bunu zaten. Adam diyor ki ben özgür yaşamak istiyorum. Zaten benim ekonomik özgürlüğüm yok bari buna karışma diyor. (OG-4, K7)

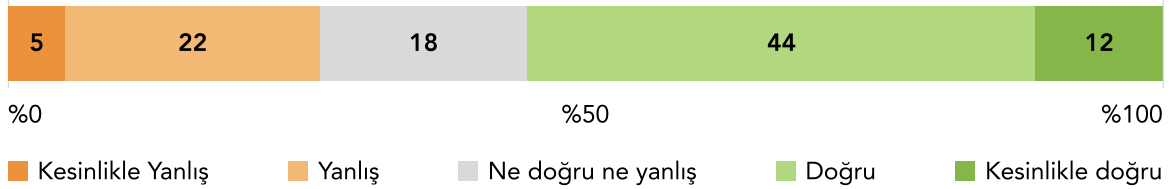
Katılımcılar arasında önemli bir kesim, böyle bir durumda ulusal / milli, milliyetçi kimliklerin, iddialarının tersine birleştirmek bir yana, giderek "ihanet" gibi suçlamalarla ayrımcılık üreten bir referans haline geldiğini düşünüyorlar. Buna karşılık, resmi ve kalıplaşmış yargılarla üretilen, insanları sınırlayan tasnifler yerine, yaşadığımız topraklarda -en azından söylem düzeyinde- zaten sık sık tekrarlanan değerlere dönük arzularını dile getiriyorlar.

“Yok” sayılmak, buna karşılık başka bir tasnife zorlanmak konusundaki tepkileri katılımcılar en yoğun duygularla anlatıyor. En genel hatlarıyla, bütün katılımcılar “tanınmak” ve “oldukları gibi” kabul edilmek istiyorlar. Çok farklı köken, inanç ve siyasal yaklaşım sahibi katılımcıların neredeyse tamamı, yaşadıkları toplumda “güven” duymak, hakarete uğramadan, aşağılanmadan sevgi ve saygı görmek, adaletli bir toplumda yaşamak istiyorlar.

Örneğin etnik kimliğinin “doğuştan olduğunu” söyleyen bir katılımcı, bu kimliğin “değiştirilemez” olduğuna vurgu yapıyor. Bu katılımcıya göre, bu kimlik kendisi için kuşkusuz “belirleyici” bir nitelik taşıyor; ancak bununla birlikte bu durumu sadece bir “tanınma” meselesi olarak sınırlıyor. Ayrıca bu talebin önündeki en büyük engel olarak gördüğü “ülkeyi bölecekler” söyleminin tersine, bir aradalığın ne kadar önemli olduğunu vurguluyor.

Tanınma, “insan yerine konma” talebi, aynı kelimelerle ve aynı içeriklerle olmasa da çok güçlü bir talep olarak bütün görüşmelerimize yansıdı. Nicel araştırmada “kendi olarak var olabilmek” için, gerekirse başkalarına uyum sağlamadan yaşamak isteyip istemediğini sorduk. Toplumun yarısından fazlası kimsenin kimseye uyum sağlamak zorunda olmayıp, herkesin kendi çizgisinde yaşaması gerektiğine inanıyor. Görüştüğümüz kişilerin yüzde 56’sı “Kimse kimseye uyum sağlamak zorunda değil; herkes kendi çizgisinde yaşamalı” diyor. Görüştüğümüz her 100 kişiden 27’si de bu yargıya katılmıyor.

Kimse kimseye uyum sağlamak zorunda değil; herkes kendi çizgisinde yaşamalı.

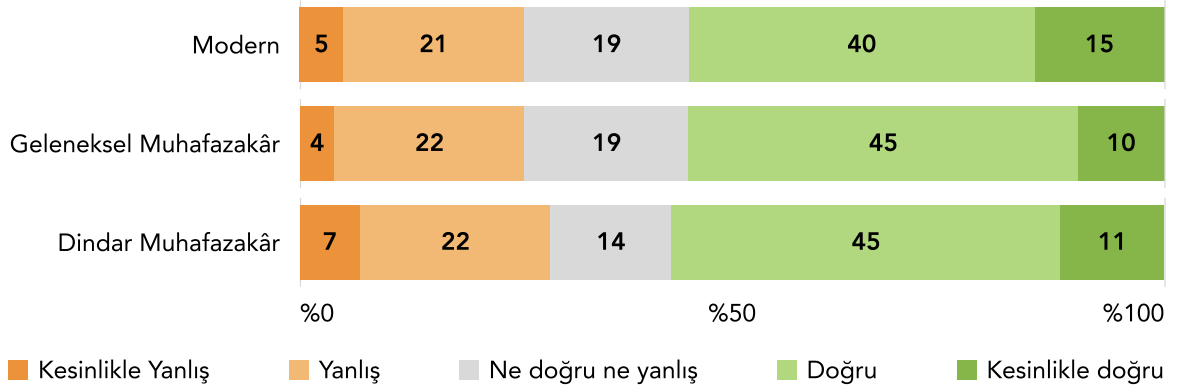

“Kendi çizgisinde yaşamak” iki şekilde yorumlanabilir. Bunlardan birincisi kimliğe saygıdır ve bu daha ziyade “çok kültürcü” bir tutum olarak yorumlanabilir. Bilindiği gibi bu tutum bir bakıma kimliklerin özgürlüğüne öncelik vermek olarak ele alınabilir ama aynı zamanda kimliklerin başkalarıyla karşılıklı beslenmesi yerine kendi içine kapanması olarak da yorumlanabilir. Başka bir deyişle bu tutum bir tarafıyla özgürlükçü ve kimliğe saygı, öte yandan toplumda parçalanma ve gettolaşmaya da tekabül eder. Bu soruya verilen cevaplarda yüzde 56 olan bu tutum karşısında, “Kutuplaşma” bölümünde ele alınan ve insanların birbirlerinden koptuğunu düşünen yüzde 77’lik bir kesime de dikkat çekmek gerekir. Bu bir bakıma “özgürlüğün iyi olabileceğine dair inancın yanı sıra, olumsuz bir durum olarak kopuşun da not edildiğini gösteriyor.

Kimsenin kimseye uyum sağlamak zorunda olmayıp, kendi çizgisinden yaşaması gerektiğine dair tutumlar hayat tarzlarına göre çok belirgin şekilde farklılaşmazken, dindar muhafazakâr kümede bu önermeyi kesinlikle yanlış bulanlar yüzde 7 oranı ile Modern kümede aynı düşüncede olanlardan 2 puan, geleneksel

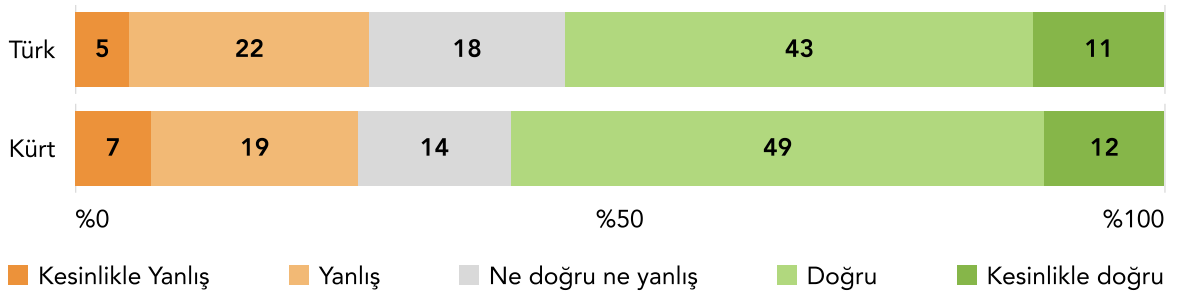
muhafazakâr kümedekilerden ise 3 puan yüksek görünüyor.

Kimse kimseye uyum sağlamak zorunda değil; herkes kendi çizgisinde yaşamalı.

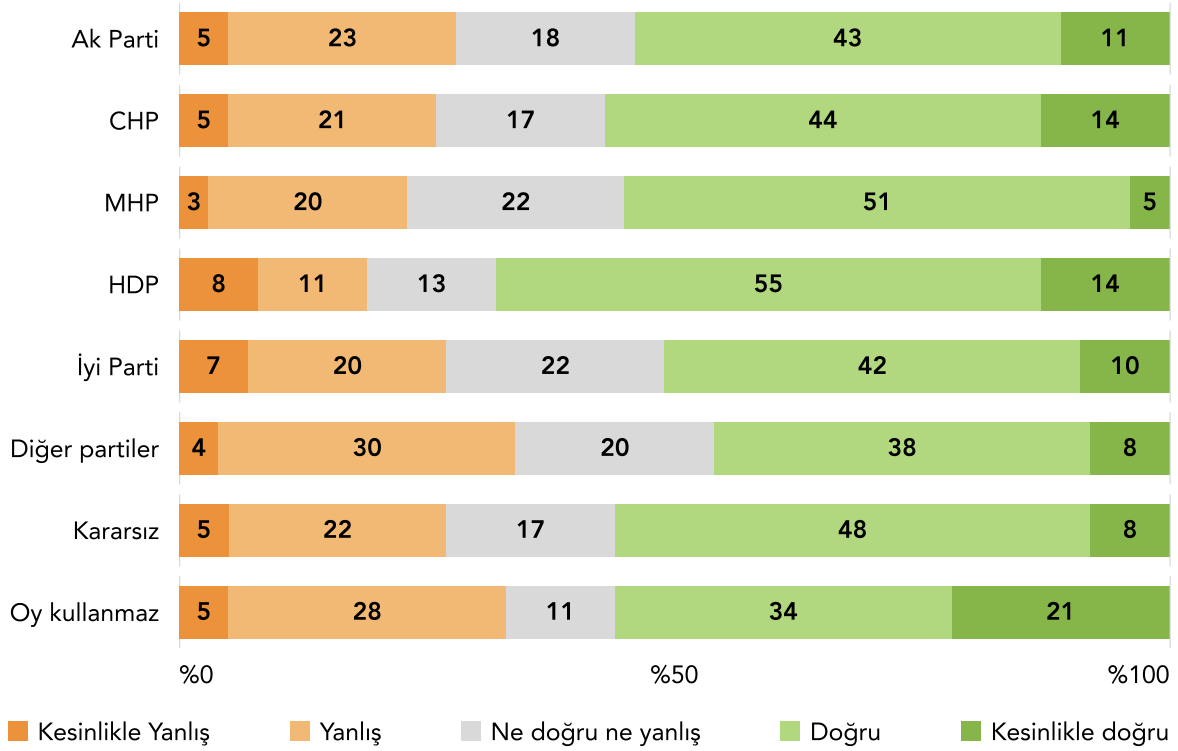
Etnik kökenlere göre baktığımızda ise Türkler ve Kürtler arasındaki tutum farkı biraz daha belirginleşiyor. Türklerin yüzde 54'ü bu düşünceye katıldığını belirtirken, Kürtler arasında bu oran yüzde 61 oluyor.

Kimse kimseye uyum sağlamak zorunda değil; herkes kendi çizgisinde yaşamalı.

Siyasi tercihlere göre baktığımızda ise kimsenin kimseye uyum sağlamak zorunda olmadığı düşüncesine en çok katılanlar HDP seçmenleri, en az katılanlara İyi Parti ile Ak Parti seçmenleri oluyor. Her 10 HDP seçmeninden 7'si bu düşünceye katıldığını söylerken, 2'si katılmadığını belirtiyor. Her 10 Ak Parti seçmeninden 3'ü bu düşünceye katılmadığını belirtiyor. CHP seçmenlerinin yüzde 58'i, İyi Parti seçmenlerinin yüzde 52'si, MHP seçmenlerininse yüzde 56'sı herkesin kendi çizgisinde yaşaması gerektiğini söylüyor.

Kimse kimseye uyum sağlamak zorunda değil; herkes kendi çizgisinde yaşamalı.

Bu sonuçlardan şu anlaşıyor: devletin ya da tekleştirici üst dilin baskısı karşısında daha çok bunalan gruplar, ateistler, Aleviler, Kürtler ve özellikle Kürt kimliğini siyasi olarak daha güçlü yaşayan HDP’lilerde “farklılık” ve “ayrı durmanın” nispeten daha “normal” görüldüğü anlaşıyor.

Bütün bu veriler ışığında, özellikle Aleviler, ateistler gibi toplumsal kesimleri düşündüğümüz zaman, “tanınma” talebi, ayrılmak anlamına gelmek bir yana, “bir arada yaşamamanın” ama öncelikle “saygı görmenin” alfabesi olarak belirginleşiyor.

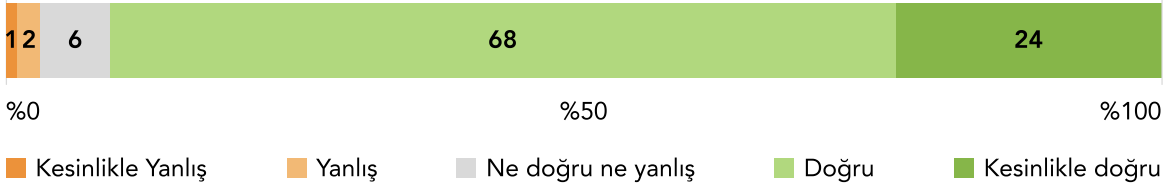
Benzer Dertlerin Farklı Kelimelerini Yan Yana Getirmek

Bir yandan, birçok katılımcı toplumda ciddi bir şekilde hâkim olan “riyakarlık”, “adaletsizlik”, “baskılar” ve “hak ihlalleri” gibi olumsuzluklardan ötürü, “artık ortak değer kalmadığını”, “değerlerin çözüldüğünü” ifade ediyor. Bundan bir anlamda, kamusal alandaki söylemsel gerilimlerin insanların bireysel yaşamlarına da derin ve güçlü bir “hüsran” duygusu olarak taşındığını anlıyoruz. Bu durum kültürel çatışma, kimlik çatışması, toplumsal ayrışma, kutuplaşma gibi olumsuz süreçlerin de bu sebeple arttığını anlatıyor. Ancak buna karşılık, hemen hemen her kesimden birçok katılımcı dürüstlük, saygı (farklılıklara saygı), özgürlük, adalet, hukuk (haklar), eşitlik, iyilik (yardımlaşma, dayanışma, merhamet), aile, dindarlık (İslam) ve çevreyi koruma gibi değerlerin ne kadar kıymetli olduğunu vurguluyor. Aslında ilginç bir şekilde, çok farklı kimikleşme süreçleri yaşayan ve “umutsuzluk” dili kullanan katılımcıların ortak olarak dile getirdiği bu değerler ise ortak ve potansiyel umuda tekabül ediyor. Başka bir ifadeyle, genel olarak kamusal alana sinmiş olan umutsuzluk halini tersyüz edecek, olumlu değerlere dayalı bir potansiyel dikkat çekiyor.

Nicel araştırmada sorduğumuz ve bir üst önermenin tersini savunan önermeyi burada ele alabiliriz.

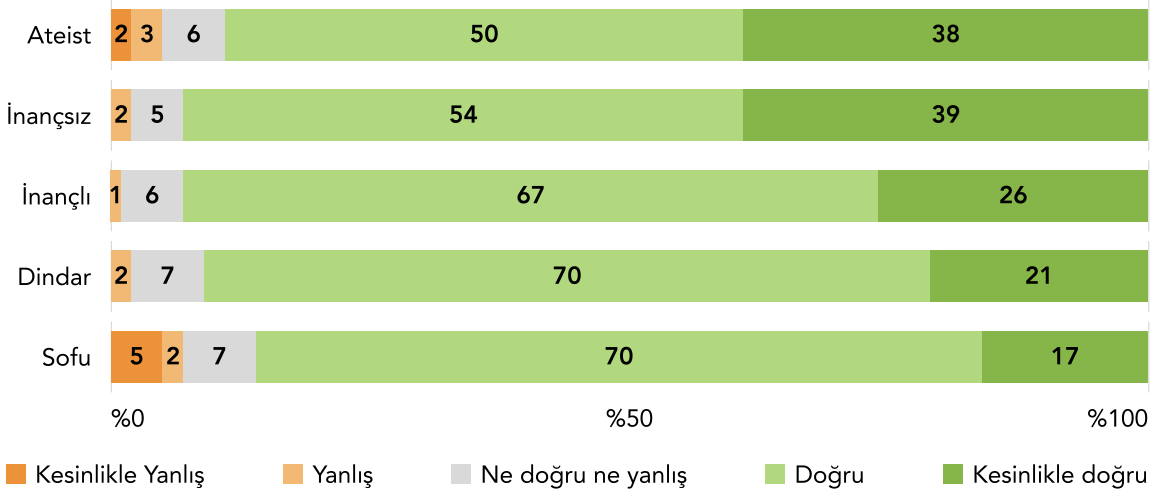
Görüştüğümüz kişilerin yüzde 92'si toplumun farklı kesimlerinin birbirini anlamasını ve ortak noktalarını bulması gerektiğini söylüyor.

Farklı kesimler birbirlerini tanıyıp anlamalı, ortak noktalarını bulmalı.

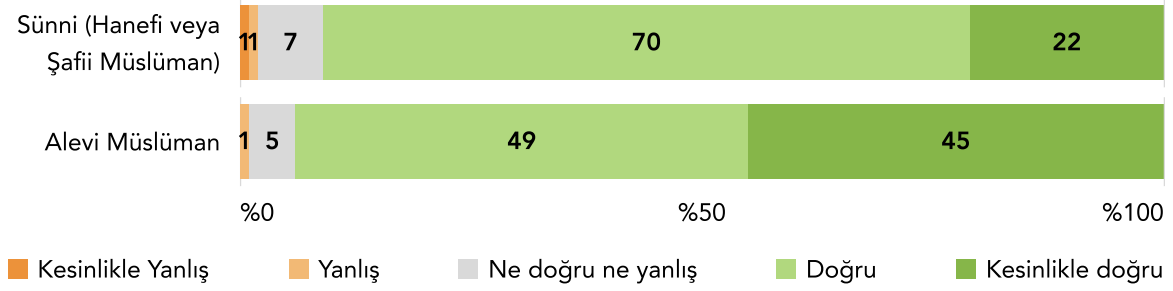

Dindarlık seviyelerine göre bakarsak, toplumun bu konudaki eğiliminin çok fazla değişmediğini, dindarlık bakımından her kesimin toplumda ortak noktaların bulunması gerektiğine inandığını görüyoruz. Bununla birlikte dindarlık seviyesi yükseldikçe, bu önermeyi kesinlikle doğru bulduğunu söyleyenlerin oranının azalması dikkat çekiyor.

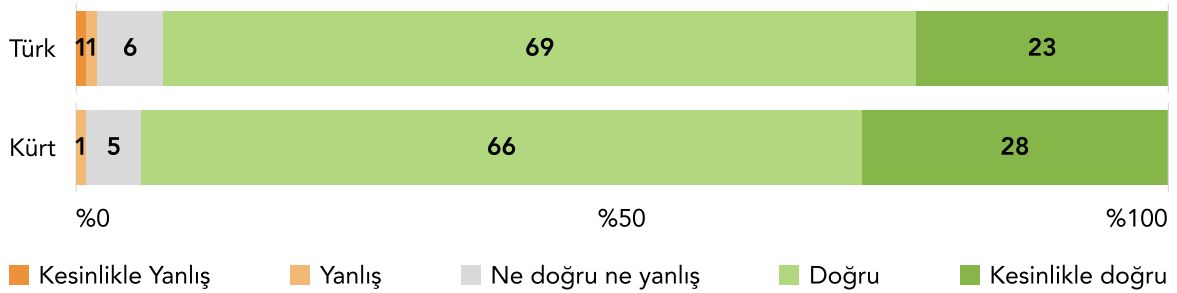
Farklı kesimler birbirlerini tanıyıp anlamalı, ortak noktalarını bulmalı.

Mezhepler ekseninde bakarsak Aleviler ve Sünniler arasında bu konuda bir tutum farkı olduğu göze çarpıyor. Aleviler arasında farklı kesimlerin birbirini anlaması gerektiğini söyleyenler Sünnilere göre sadece 2 puan fazla olsa da asıl farkı "Farklı kesimler birbirlerini tanıyıp anlamalı, ortak noktalarını bulmalı" ifadesine verilen kesinlikle doğru yanıtları oluşturuyor. Sünnilerin yüzde 22'si bu ifadeye kesinlikle doğru derken, Alevilerin yüzde 45'i kesinlikle doğru yanıtını veriyor.

Farklı kesimler birbirlerini tanıyıp anlamalı, ortak noktalarını bulmalı.

Etnik köken itibarıyla baktığımız zaman da yukarıdakine benzer bir durum karşımıza çıkıyor. Kürtler arasında bu önermeye “kesin doğru” diyerek katılanların oranı (yüzde 28) Türkler arasında “kesin doğru” diyenlere (yüzde 23) kıyasla daha yüksek.

Farklı kesimler birbirlerini tanıyıp anlamalı, ortak noktalarını bulmalı.

Bir katılımcının dediği gibi, “Herkesin derdi aynı. Ama herkes derdini farklı dilde anlatıyor.” Yani herkes saygı görmek, tanınmak, refah içinde yaşamak istiyor ama bunu aynı kelimelerle anlatmıyor.

Dolayısıyla burada şunu söylemek yanlış olmayacaktır: mikro düzeylerde, çok farklı kesimlerin dile getirdiği “tanınma” ve saygı görme ihtiyaç ve arzuları kamusal alana hâkim olan olumsuzluk dilini ortadan kaldıracak olan bir potansiyele sahip. Daha net bir şekilde ifade edecek olursak, herkesin artık kalmadığını düşündüğü ortak değerler ve özellikle “tanınma” arzusu aslında gündelik hayatta mevcut. Hâkim söylemlerin tersine farklılıkların arasında kesişim noktaları da çok fazla var ve mühim olan, bu farklı dilleri dinlemek, anlamak ve mevcut olan potansiyeli kamuya taşıyabilmekte...

Başkasıyla Karşılaşmak, Başkasını Savunmak ya da İyilik

Özellikle odak grup tartışmalarında, yani insanlar “bir araya” geldiklerinde, “karşılaştıklarında” diğerleri ile asgari bir “bir arada yaşama” dinamiği ortaya çıkıyor. İnsanlar farklarını dile getirseler bile, onları bir arada tutacak değerleri dile getirmeye çalışıyorlar. Bu belki bir miktar zorunluluk ama daha ziyade, çatışma koşullarından uzaklaşıp, çatışma dilini bir kenara bırakıp, “bir arada yaşama arzusu”na tekabül ediyor.

Sınıf ve evrensel değerlere vurgu yaparak geleneksel kimliklerin sınırlayıcılığından kurtulmaya çalışıyorlar. "Tanıştıkları için", "karşılaştıkları için", bir aradallığın etkisiyle birbirleriyle aralarında köprü kurma arayışında bulunuyor.

Kutsal dava anlayışından uzaklaşıp daha minimal ve insana dair, başkalarıyla çatışmak yerine mütevazı bir anlayışı dinsel ya da seküler referanslar üzerinden kurma arayışına giriyorlar; birbirlerinin repertuarları üzerinden bir anlatı inşa etmeye çalışıyor.

Örneğin, Diyarbakır'da gerçekleşen odak grup görüşmesinde, dindarından, solcusuna everenselleştirici bir eşitlik talebinin dillendirildiğini gösteriyor. Özellikle etnik kimliği nedeniyle sıkıntı yaşayan bir grubun tepkisel bir tavır yerine müzakereci bir tavır benimsemesi toplumdaki dezavantajlı grupların eşitlik talebini barışçıl bir dil üzerinden kurmaya önem verdiklerini göstermesi bakımından önem taşıyor.

Ancak odak grup toplantıları dışında da farklı derinlemesine görüşmelerde, birbirlerinden bağımsız bireyler arasında da, kuşatıcı diller vasıtasıyla dolaylı köprüler kurulduğunu gördük. Örneğin bir Sünni dindar ya da bir Alevi, AK Partili bir kadın ve Atatürkçü bir kadın, öteki olarak konumlandırılan kimliklerle ilgili neredeyse aynı uzlaşmacı tavırlar sergiliyorlar. CHP seçmeni bir kadın, kutuplaşmış kimliklere birlikte sahip çıkıp bireysel özelliklerine vurgu yaparak evrensel değerler üzerinden kutuplaşmayı aşmaya çalışıyor. Dindar muhafazakâr işçi erkek, ateistlere toplumda yeteri kadar hak verilmesi gerektiğini söyleyebiliyor.

Dindar muhafazakâr bir kadın inançsız arkadaşından bahsediyor:

Dürüst olmaya çalışıyor mesela. Senin yanında duruyor herhangi bir olay olduğunda. Yani hiç Allah'a bile inanmasa, o benim sorunum değil kendisi bilir. Eskiden böyle düşünmüyordum ama sadece Allah yargılar biz yargılayamayız. Geç de olsa böyle düşünmeye başladım. (DG-40)

Bu da Alevi bir erkeğin yorumu:

Alevi olabilirsin fakat sizin hakkınızı bir Sünni dahi savunabilmeli veya bir Sünni'nin hakkını bir Alevi dahi savunabilmeli. (DG-24)

Aslında kabaca, bir anlamda "bir arada olmaya" dair bir fikir içerse de aşağıdaki alıntı başka bir noktayı, etnik çatışmaların siyasi saiklerle istismar edildiğini, aslında tabanın bir arada yaşama güdüsünün yüksek olduğunu vurguluyor:

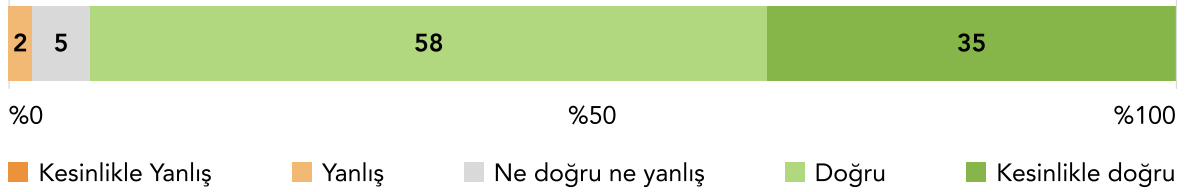
Bence şöyle çok ciddi bir kardeşlik var. Çok büyük sorunlara karşı çok büyük bir kardeşlik, iç içe girmişlik var. Fakat burada Kürtlerin baskıya uğradığını düşünüyorum. Çok net bir baskıya uğruyorlar. Siyasal anlamda zaten yok sayılıyorlar. (...) Türklerle Kürtler arasında değil bu kavga biraz sanki de. Kısmen var ama devletle Kürtler arasında biraz sorun var. Biraz vurun abalıya gibi. Yani gündemde ekonomik sorun var. "Sorunu nasıl değiştirelim?" "Terör diyelim", işte "Kürtler diyelim", "bir şey diyelim"... Öyle olduğunu düşünüyorum. Yoksa halkın arasında tüm şeylere rağmen bir arada yaşama güdüsünün

çok güçlü olduğunu düşünüyorum. (OG-5, K7)

Öyle anlaşıyor ki, fiziksel hareket halinde olan, farklı mekanlarda yaşamak, yaşam alanlarını çeşitlendirmek ya da bu imkânlarla sahip olup farklı sosyalliklerle tanışan insanlar için de bir arada yaşamak nispeten daha kolay ve mümkün görünüyor. Bu şekilde insanlar başkalarıyla karşılaştıkları, tanıştıkları ve gerçekten başkalarını anlamak yönünde çaba harcadıkları zaman, en azından kendilerini kapatmadıkları zaman, bir arada yaşamanın kanalları açılıyor ve geçmişin travmalarını, hüsrân duygularını da birlikte aşma ve iyileşme imkânı doğuyor.

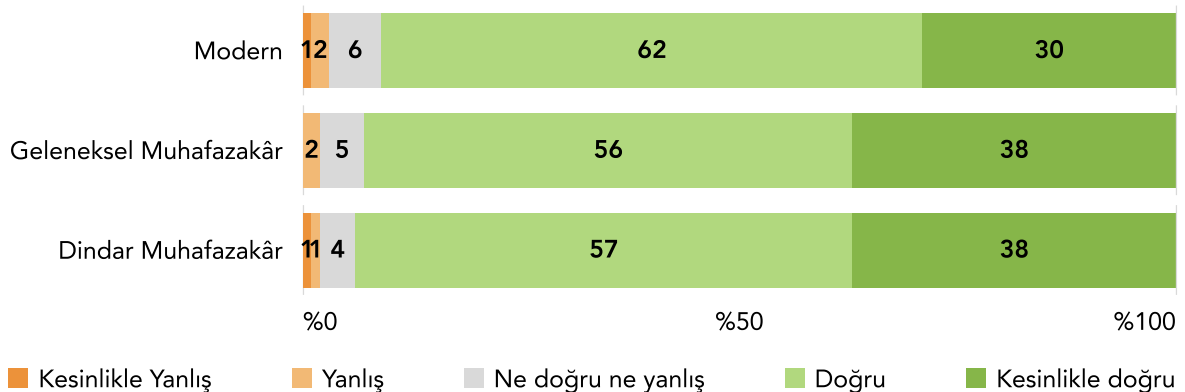
Bu yöndeki verilere nicel araştırma vasıtasıyla da ulaştık. Toplumun geneli her ne kadar insanların “iyi ve güvenilir olduğunu düşünme” de, somut durumlarda güvenilmezliğin aşılabileceği dayanışma halinin devreye girdiğini görüyoruz. Ortak dertlerle mücadele konusuna doğal afetler ekseninden bakarsak, katılımcıların ezici çoğunluğu Türkiye’nin herhangi bir ilinde bir doğal afetin gerçekleşmesi üzerine ülkenin her yerinden çok sayıda insanın yardım için koştuğunu düşünüyor. Görüştüğümüz kişilerin yüzde 93’ü bir doğal afet yaşandığında toplumda bir birlikteliğin oluştuğuna inanıyor.

Türkiye’nin herhangi bir ilinde deprem gibi bir doğal afet yaşandığında, ülkenin her yerinden yardıma koşan çok sayıda insan olur.

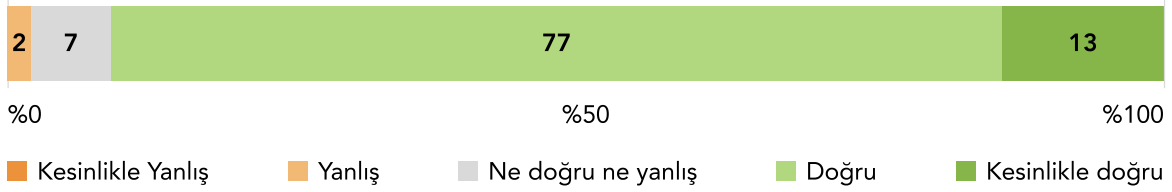
Hayat tarzı kümelerine göre baktığımızda, bu algıya sahip olanların daha çok muhafazakâr kümelerde olduğunu görüyoruz. Modernlerin yüzde 92’si, geleneksel muhafazakârların yüzde 94’ü, dindar muhafazakârların yüzde 95’i Türkiye’de herhangi bir doğal afet yaşandığında çok sayıda insanın yardım için koştuğunu söylüyor.

Türkiye’nin herhangi bir ilinde deprem gibi bir doğal afet yaşandığında, ülkenin her yerinden yardıma koşan çok sayıda insan olur.

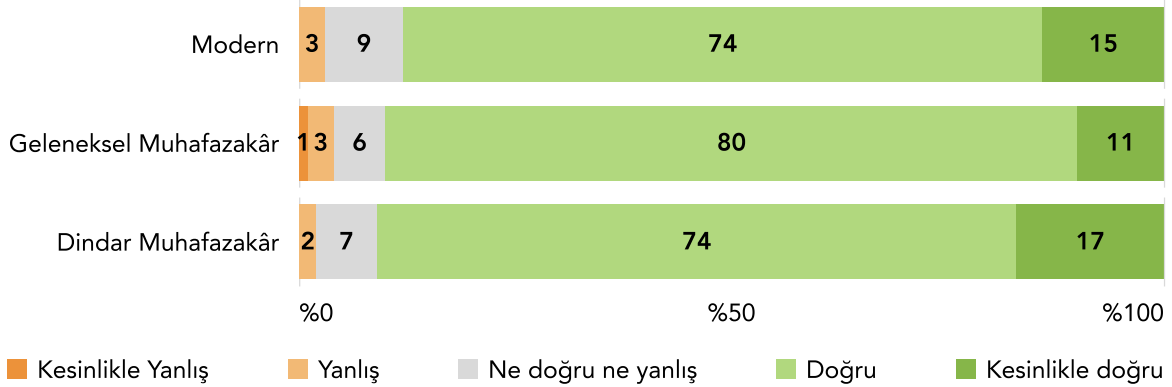
Ayrıca “birlikte yaşamak için çaba sarf eden insanların” var olduğuna dair inanç epey yüksek bir seviyede görünüyor. Görüştüğümüz her 10 kişiden 9’u birlikte yaşamak için çaba sarf eden insanların var olduğuna inanıyor.

Her şeye rağmen birlikte yaşamak için çaba sarf eden insanlar var.

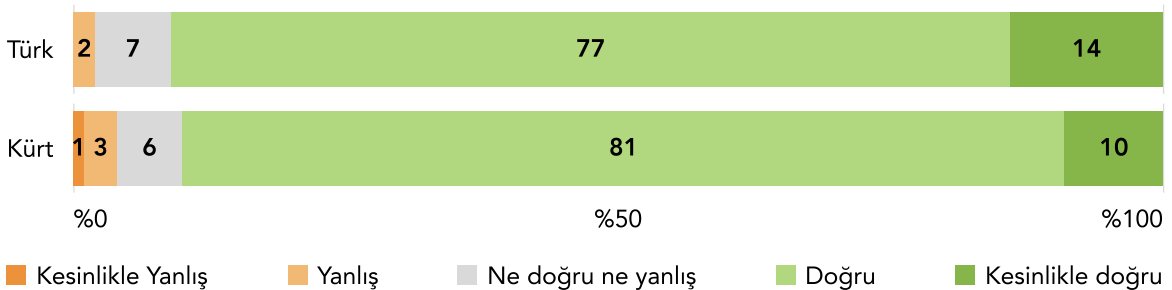
Bir arada yaşamak için çaba sarf eden insanların var olduğuna dair inanç toplum geneline hâkim olurken, bu durum hayat tarzları kümelerine de yansıyor. Modern kümede yüzde 89 olan birlikte yaşamak için çaba sarf eden insanların var olduğuna dair olumlu tutum, muhafazakâr kümelerde yüzde 91 oluyor.

Her şeye rağmen birlikte yaşamak için çaba sarf eden insanlar var.

Bu konuda etnisite temelinde bir ayrım ya da farklılaşmanın olmaması da dikkat çekiyor. Hem Türklerde hem de Kürtlerde bir arada yaşamak için çaba sarf eden insanların var olduğunu düşünenlerin oranı yüzde 91 olarak ölçülüyor.

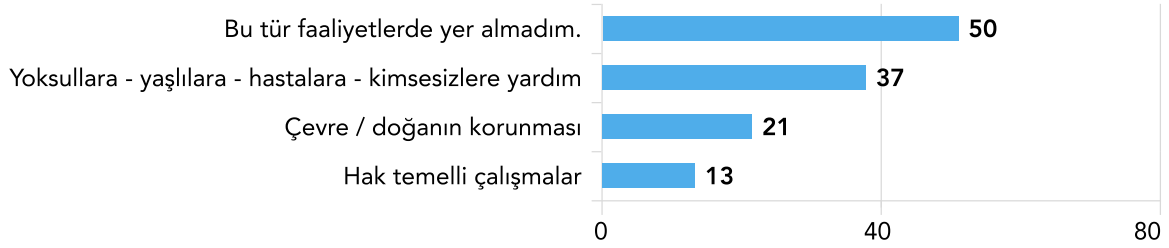
Her şeye rağmen birlikte yaşamak için çaba sarf eden insanlar var.

Araştırmamız kapsamında görüştüğümüz kişilerin bir arada yaşamaya dair eğilimlerini ölçerken, onlara şimdiye kadar bir gönüllülük faaliyetinde yer alıp almadıklarını da sorduk. Buna göre toplumun yarısının şimdiye kadar herhangi bir gönüllük faaliyetinde yer almadığını görüyoruz. En fazla katılım gösterilen gönüllülük faaliyeti

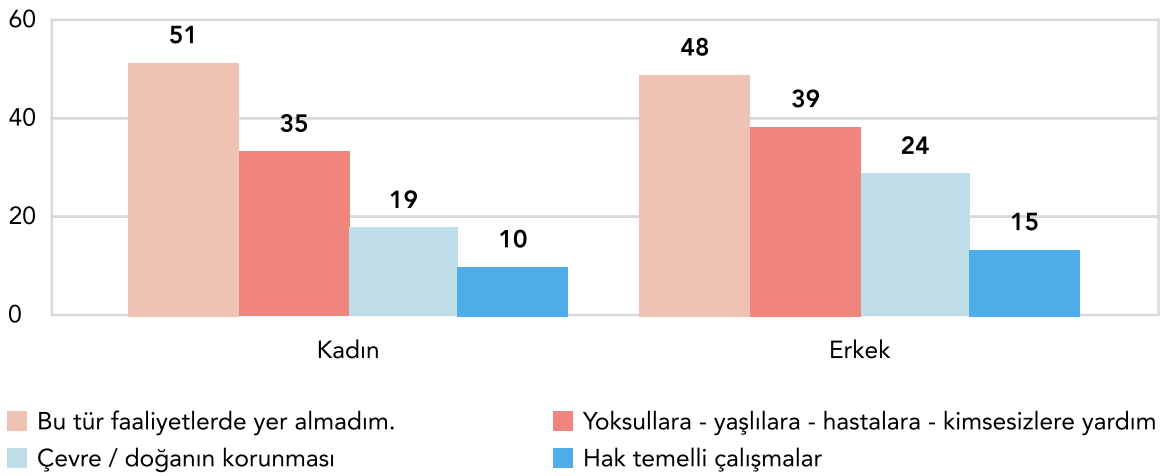
ise yüzde 37 oranıyla yoksul, yaşlı, hasta ya da kimsesizlere yardım faaliyeti oluyor. Her 5 kişiden 1’i de çevre ve doğanın korunması için faaliyet göstermiş görünüyor. Her 100 kişiden 13’ü de hak temelli çalışmalara katıldığını söylüyor.

Aşağıdaki faaliyetlerin hangilerinde yer aldınız?

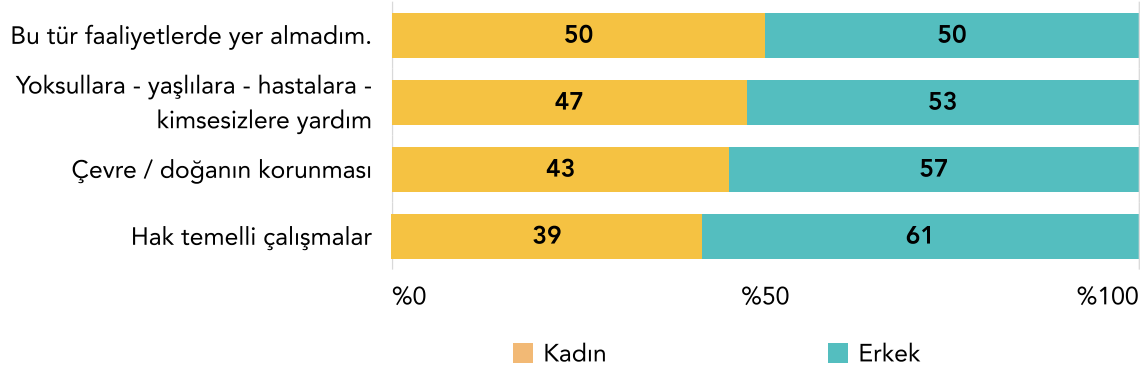
Kadınların yüzde 51’i bir gönüllü faaliyette bulunmamışken bu oran erkeklerde yüzde 48 olarak görünüyor. Kadınların yüzde 35’i, erkeklerinse yüzde 39’u yoksul, yaşlı, hasta ve kimsesizlere yardım için faaliyette bulunmuş görünüyor. Her 5 kadından 1’i çevre ve doğanın korunması için faaliyette bulunmuşken, erkeklerin dörtte biri bu tür bir faaliyete katıldığını belirtiyor. Kadınların yüzde 10’u, erkeklerinse yüzde 15’i hak temelli çalışmalara katıldığını söylüyor.

Aşağıdaki faaliyetlerin hangilerinde yer aldınız?

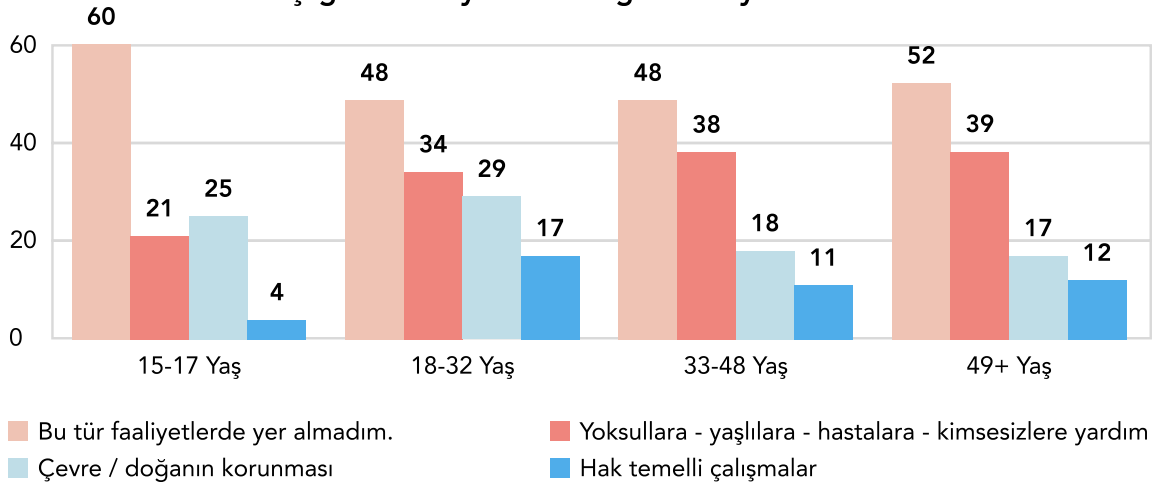
Bu konuya bir başka açıdan bakarsak, herhangi bir gönüllü faaliyette bulunmayanların yarısının kadın, yarısının da erkeklerden oluştuğunu görüyoruz. Dezavantajlı kesimlere yardım amacıyla faaliyette bulunanlarınsa yüzde 53’ü erkeklerden oluşuyor. Çevre ve doğanın korunması ile hak temelli çalışmalara katılanlarda ise kadın oranı daha da düşüyor. Çevre ve doğanın korunması için faaliyette bulunanların yüzde 43’ü, hak temelli çalışmalara katılanlarınsa yüzde 39’u kadınlardan oluşuyor.

Aşağıdaki faaliyetlerin hangilerinde yer aldınız?

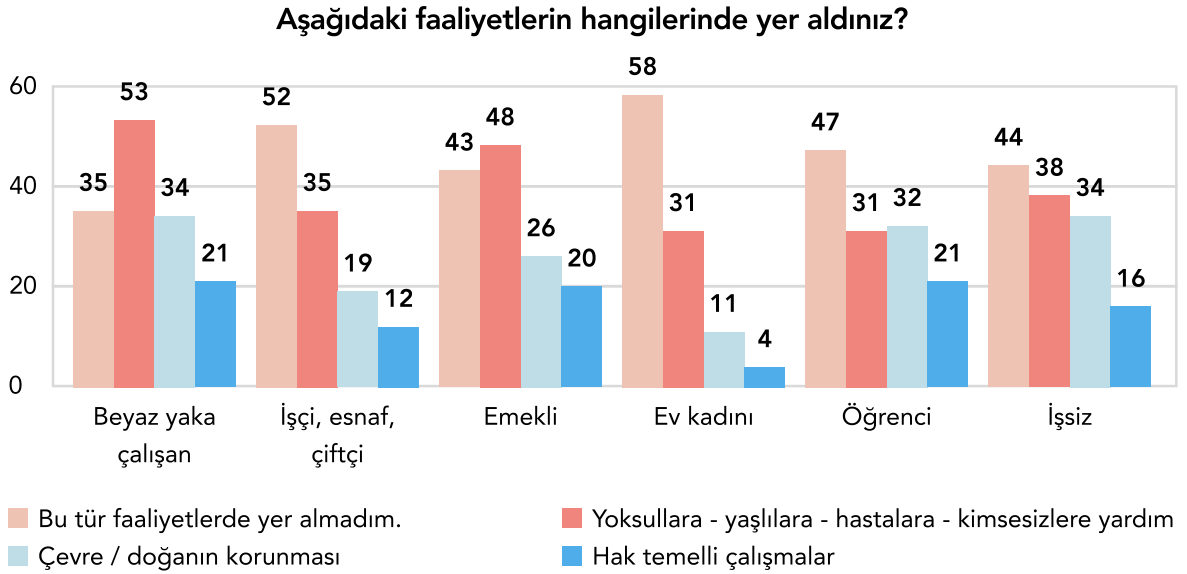

Gönüllü faaliyetlere katılıma yaş gruplarına göre bakarsak, 49 yaş ve üzerinde herhangi bir faaliyete katılmayanlar birkaç puan daha yüksek olsa da katılım durumunun yaşa göre çok farklılaştığı söylenemez. Yaş gruplarına göre katılım gösterilen faaliyetlerin dağılımlarını incelediğimizde, 18-32 yaş grubundakilerin diğer yaş gruplarındakilere göre yardım amacıyla gönüllü faaliyete daha az katıldıklarını, çevre ve doğanın korunması ile hak temelli çalışmalara daha fazla katıldıklarını görüyoruz.

Aşağıdaki faaliyetlerin hangilerinde yer aldınız?

Beyaz yaka çalışanların gönüllü faaliyette en çok bulunan çalışma kümesini temsil ediyor ve beyaz yakalıların en çok katıldıkları gönüllü faaliyet de yüzde 53 oranıyla yoksul, yaşlı ve hastalara yardım gibi faaliyetler oluyor. Gönüllü faaliyetlere en az katılım sağlayanlar ise ev kadınları oluyor. Her 10 ev kadınından 3'ü ise dezavantajlı kesimlere yardım faaliyetlerinde yer aldığını söylüyor. Her 5 beyaz yakalıdan, emekliden ve öğrenciden 1'i de hak temelli çalışmalara katkıda bulunmuş görünüyor.

Bir arada yaşamak için devlet ve siyaset alanında atılması gereken adımlar var. Bu adımlar ise toplumdan, bireylerden ve onları topluluklarıyla ifade eden örgüt ya da kuruluşların mücadelesinden bağımsız değil. Bireylerin toplumsal değişim sağlayacak faaliyetlere, özellikle doğa ve hak temelli çalışmalara katılabilmesi aslında bir "ifade özgürlüğü" meselesi olarak ele alınabilir. İfade özgürlüğü için ise öncelikle güvenin tesis edilmesi gerekiyor.

AK Parti ya da MHP'ye yakın olmayanların hemen hepsinin ise ruh halinde "konuşma korkusu" diye adlandırabileceğimiz bir duygu hali mevcut. Bu korku bizzat tanıdıkları ya da bildikleri birçok insanın başına gelmiş soruşturma, gözaltı, işten atılma gibi tecrübelerden kaynaklanıyor. Bu tecrübeler insanların demokratik taleplerini dile getirme konusundaki cesaretlerini de kırıyor.

Korkunun olduğu bir ortamda ifadeleri yasaklayan bir kanuni çerçeve olmasına bile gerek yok; zaten oldukça geniş bir kesimde insanlar kendilerini sansürlüyor. Biraz kara mizah örneği, biraz kapalı bir tehdit olarak "Silivri soğuktur" esprisinin çeşitli ortamlarda tekrarlanması bu oto-sansürün tezahürü olarak nitelendirilebilir.

Katılımcılarımız arasında siyaseten çok sayıda kötümser var ama aynı zamanda bu kötümserliği aşabilecek çok ciddi bir potansiyel var. Örneğin, gösteri hakkı konusunda mutabakattan uzak, en azından üç farklı açıya sahip bir manzarayla karşı karşıyayız. Bunlardan birincisinde, daha çok sol eğilimli bireyler ve muhalif İslami kesimler ve gençler gösteri hakkının en doğal hak olduğunu düşünüyorlar. İkinci gruptaki insanlar, birinciye kıyasla daha ikircikli bir duyguya sahip. Bunlar gösteri hakkının gerekli ve faydalı olduğunu düşünüyorlar ancak var olan koşullarda "korkuyorlar". Daha çok devlet diline yakın olan üçüncü gruptakiler ise sokaklara çıkarak, protesto ederek kendilerini anlatmaya çalışanlara tepki duyuyorlar, bunları gereksiz ve sorun kaynağı olarak görüyorlar. Burada 55 yaşında ortaokul mezunu temizlik işçisi bir kadının ise gösteriyi bir hak olarak görmenin ötesinde, haksızlığa karşı spontane -cesur- bir tavır örneği olarak gösterdiğini burada belirtelim.

Sonuç

Karmaşıklık ve Çeşitlilik

Bu aşamada şu tespitleri yapabiliriz: İçinde yaşadığımız toplumda çok çeşitliyiz ve farklılıklara sahibiz. Bu farklılıkların yaşanması her zaman kolay olmuyor ama en azından doğanın ya da eko-sistemin kendisinde var olan çeşitliliğin azalması gibi insan topluluklarında çeşitliliğin azalması da ciddi krize neden oluyor. Karmaşıklık, nasıl doğanın bir özelliğiye, her bir bitki, böcek, bakteri, arı, ardıç kuşu, kurt ya da geyik ya da elmanın içindeki çinko, toprak, topraktaki azot... ne varsa, eko-sistemin muhteşem bileşenleri olarak hayatın sürmesinde rol oynuyorlar. Hayat döngüsünün sürebilmesi için, bütün bu bileşenlerin her biri ayrı ayrı çok kıymetli. Ancak ne yazık ki, sanayi devriminden bu yana söz konusu olan kapitalist kalkınmacı model, suları kirletti bitkilerdeki sağlıklı içeriği yok etti ve en genelde bio-çeşitliliğe büyük darbeler vurdu. Öte yandan benzer bir “çeşitlilik yok olması” insan topluluklarında da geçerli. Ulus-devletlerin -gene sanayi toplumuna paralel olarak- tek referans olmasıyla, dünyada yaşayan birçok dil birer birer sönüyor, kültürler özelliklerini kaybedip, önce ulusun hâkim olan ideolojisine, sonra da küresel bir benzeşmenin, dolayısıyla eksilmenin kurbanı oluyorlar.

“Bir arada yaşama” üzerine yaptığımız bu araştırma da aslında -en azından Türkiye’de- devlet ve bir “üst dil” tarafından çeşitliliğin hiçbir zaman tam olarak kabul edilememesinin yarattığı sorunları gösterdi.

Bu sorunlar arasında özellikle neredeyse her bireyde az veya çok etki yaratmış “travmalar” çok önemli bir yer tutuyor. Travmalar insanların duygusal sermayelerinde kolay kolay silinemeyecek izler bırakıyor ve bu nedenle başka travmalar yaşamış olan başka insanlarla irtibatlanmak, imkânsız olmasa bile, çok zorlaşıyor. Dolayısıyla, travmaların birlikte konuşulması, başkalarının travmalarıyla karşılaşılması, insanlar arasındaki geçişkenlik için büyük bir potansiyel yaratıyor.

Araştırmamız aynı zamanda, insan topluluklarının, her şeye rağmen ne kadar karmaşık olduğunu, hiçbir insan tekinin tek bir kimliğe indirgenemeyeceğini gösteriyor. Buna karşılık, sonuçlar bir döngü halinde, bu karmaşıklığa ve çeşitliliğe, farklılıkların birlikteliğine karşı gösterilen hâkim bir söylemin tahammülsüzlüğüne de işaret ediyor.

Kesişim Olarak İnsan

Aslında herkes bir kesişim; ancak önemli olan bu kesişimlerin nasıl yönetildiği. Çevrenin baskısına ve bu baskı karşısında bireylerin sermayelerine, o baskıyı yönetme biçimlerine göre, bir arada yaşama kapasitesi daralıyor veya genişliyor. Bir bakıma, bütün yaptığımız görüşmeler “sağcı” ya da “solcu” olmanın veya tek bir sıfat ya da kimlikle kendini anlatmanın asla yeterli olmadığını gösteriyor. İnsan varoluşunu ve çoğulluğunu kısıtlayan, daraltan bu türden basitleşmiş, özetlenmiş, düşüncüyü fakirleştiren ve esir olunan sıfatlardan ziyade, “arada olmak”, birden çok tarafa dokunmak sosyal bir varlık olarak insanın bir arada yaşama potansiyeline çok daha

uygun bir hal gibi görünüyor.

Çünkü insanlar tek bir şey değildir; sahip olduklarını düşündükleri etnik ya da dinsel kimlikler bile tek bir şey değildir. Her bir etnik ya da dinsel kimlik gibi kendileri de ayrıca bir “kesişim” halidir; insanlar melezdır ve iç içe geçişlerden oluşan bir varlıktır. Bizzat “birey” dediğimiz hal bile aslında “bireyler arası bir alan”dır. Bir bireyi sayısız özellik oluşturur. Ebeveynlerin yanı sıra, okul, öğretmenler, arkadaşlar, okunan kitaplar, sahip olunan diller ve dinsel anlam dünyaları ve de bütün bunların her birinin arka planında ayrıca birikmiş olan sayısız melezlik “birey”i sürekli olarak yeniden ve yeniden inşa eder.

Araştırma, devlet aktöründeki “tekçi” zihniyetin vatandaşlara da yıllar içinde nasıl sirayet ettiğini gösterirken, bizzat bu tekçiliğin bile nasıl bir karmaşıklık taşıdığını, bütüne bakıldığında da, ideolojik, siyasal dilleri ne olursa olsun, insanların var olmak, saygı görmek ve tanınmak yönündeki arzularını; dolayısıyla büyük darbeler almış olmasına rağmen, çeşitliliğin var olduğunu gösteriyor.

Kuşkusuz, farklı düzeylerde çeşitlilik her zaman var oldu ve var olmaya devam ediyor. Ancak bu çeşitliliği bir arada tutan din, ulus, milliyetçilik, sekülerlik, demokrasi, sosyalizm gibi kapsayıcı formüller de çok yıpranmış durumda. Geçmişte var olan nispeten uyum ya da harmoni yaratan formüller de, toplum değiştikçe ciddi bir erozyon yaşıyorlar.

Aralarında çeşitli alanlarda içlerine kapanma eğilimleri gösterenler olsa da katılımcılarımızın büyük çoğunluğu, farklılıkların bir arada yaşamasını “ideal” olan bir durum olarak tanımlıyorlar. Bu bir aradalık da çoğunlukla soğuk bir hesap kitap işi olmayıp, “insanları bir arada tutan tutkal” olan duygularla beslenebilecek bir olgu olarak görülüyor.

Tecrübe ve Pratiklerle Bir Arada Yaşamak

“Bir arada yaşamamanın”, bir aradalığı tecrübe ederek mümkün olabileceği, bir arada yaşamamanın bizatihi bir karşılaşma olduğu anlaşılıyor. Çünkü karşılaşmak başkalarının derdini tanımayı sağlıyor. Başkalarının derdini tanımak ise empati yapma yeteneğini geliştirebiliyor. Çünkü başkalarının derdini aslında kendisinin de yaşayabileceğini anlıyor insanlar. Kutuplaşmanın hem toplum içi dinamiklere hem de devlet politikalarına bağlı olarak geliştiğini kabul ediyorsak, çözümün ve bir arada yaşamamanın da sağlanacağı yer tam da bu ikili yapıların bulunduğu yerler olması gerektiği anlaşılabilir.

Bir arada yaşamak, birlik beraberlik içinde yaşamak, uzlaşmak arzularını anlatanların kullandıkları kavramlarda farklılıklar olsa da süzülerek gelen ortak niyet belli: farklılıklarla birlikte yaşamak... Çünkü herkes olduğu haliyle saygı görmek istiyor ve bu toplumda yaşamak istiyor. Herkesin içinde yaşamak istediği toplum ise dayatmalar ve birbirine benzetmeler yerine farklılıklarıyla yaşadığı bir toplum...

Türkiye’deki kutuplaşma hali kendiliğinden ortaya çıkmıyor, aksine sınıfsal çelişki ve eşitsizlikleri örten ve çoğu zaman bu sınıfsal eşitsizlikleri yeniden üretmeyi mümkün kılan ya da bu sınıfsal kavgaların yansıma alanı olarak bir işlev görüyor. Bir siyasal kültüre ve kimliğe ait olmak ise bu sınıfsal meseleyi de “çözmenin” bir yolu gibi görünüyor. Adeta bir kısır döngü halinde sınıfsal olarak konuşamayan bireyler için kültürel kimlikleriyle isyan etmek çok daha kolay oluyor. Ancak buna karşılık, kültürel kimliklerle konuşulduğu zaman sınıfsal meseleye dokunmak imkânsız hale geliyor. Ve kültürel-siyasal kodların gücü sınıfsal olanın üzerini örtüyor. Eğer aradaki mesafe çok uzaksa, sınıfsal ihtiyacı tatmin etmek yerine, siyasal kimliğin altı daha da çizilebiliyor. Sınıf vasıtasıyla bireyler içine kapanan geleneksel kültürel kimliklerin üzerine çıkabiliyorlar. Bu yüzden, sınıf kimliği kutuplaşmayı aşmanın, bir arada yaşamının en azından bir imkânını yaratıyor.

Karşılaşmanın en çok mümkün olduğu alanlar ise sınıfın yanı sıra cinsiyete vurgu yapıldığı zaman ortaya çıkıyor. Öte yandan demografik kategorilerin kendi başlarına sınırları çok muğlak olsa da, kadın ve genç “kategorileri” de toplumdaki çeşitliliği en çok hatırlatan, araştırmamızda en dikkat çeken gruplar oldular. Kadınların ve gençlerin bulundukları her siyasal ya da kültürel kimlik altında, kimliğin yeniden üretimini yaparken, aynı zamanda itiraz da geliştirebildiklerini gördük. Bu vesileyle, kadınlar ve gençler bir arada yaşamak için, var olan kalıpları aşip başkalarıyla buluşabilme potansiyelini de geliştirebiliyorlar.

Kadınların, gençlerin ve sınıfın perspektifinden düşünmek nasıl farklı kutuplar arasında bağlar inşa ediyorsa, benzer bir ilişkiselliği de “doğa” ya da doğayı düşünmek sağlıyor. Doğa, devlet de dahil olmak üzere, her kimliğin ve onun -travmalardan kaynaklanan- varoluş kaygılarını aşip, “aynı gök kubbenin altında yaşanabileceğini” ve karşılıklı güveni tesis edecek en önemli referanslardan birini sağlıyor. Doğayı düşünmek, insanın bencilliğini, başkaları üzerine hegemonya ve güç kurma arzularını kırıp, insanı tevazuya çekmenin yollarını açıyor.

Böyle bir durumda, ortak paydalar görünür oluyor; hak vermek olmasa bile, insanlar bu karşılaşmalarda başkalarını anlamaya çalışıyor. Başka insanların değişme potansiyeline odaklanmadan, onların güzergâhını anlama imkânı ortaya çıkıyor. Böylelikle, toplumun bir parçası olarak, “bütünsellik” içinde düşünmenin yolları açılıyor.

Çözüm Siyasi

Karşılaşmalarla gelişen bir arada yaşama potansiyeline dair dille gerilim halinde olan ya da gündelik hayatta gelişen hoşgörüyü değersiz ve görünmez kılan bir üst dil, strateji, söylem var. Gündelik bir arada yaşama diline karşı hazırda tutulan, düşmanlar inşa eden ve bunu göz önünde tutarak kullanılması beklenen, uyum sağlanması gereken bir dil var. Milliyetçiliğin çizdiği sınırlar, muhayyel bir “ihanet” dili kuruyor. Ve bu dili kullanan sadık, uyumlu, makbul bir vatandaş oluyor.

Araştırmamız Türkiye’de insanların birbirleriyle konuşabilmeleri, dolayısıyla birbirlerinin acılarını, sahip oldukları ortaklıkları anlama yönünde çok güçlü bir potansiyeli olduğunu gösteriyor. “Bir arada yaşama” dilini görünmez kılan kutuplaşma dinamiklerini aşabilmek için öncelikle siyaseten konuşma imkânlarının, kamusal bir ortalamanın oluşması gerekiyor. Kuşkusuz toplumda yaşayan bireylerin böyle bir ortamın devlet ve siyaset aktörleri tarafından hazırlanmasını beklemeleri en doğal hakları... Ancak siyaset sadece devletin tepesinde, mecliste yapılacak bir faaliyet değil; siyaset hayatın her alanını kuşatan bir faaliyet. Yaptığımız görüşmeler de Türkiye gibi çok yoğun bir tarihe sahip bir toplumda yaşayan insanların ne kadar “siyasi” olduğunu gösteriyor. Ancak bu “siyasilik” örneklerde görüldüğü gibi, her zaman kendisini kolaylıkla ifade edemiyor. Başka bir deyişle, “ifade özgürlüğü”, “kendini ifade edebilme hakkı”, “varlığı ve düşünceleriyle saygı görme hakkı” bir arada yaşamanın anahtar kavramları haline geliyor ve aynı zamanda toplumsal aktörlerin sivil toplum örgütlerinin göstermeleri gereken çabaya işaret ediyor.

Alevilik, Hz. Muhammed, Atatürk... Bunlar ve daha birçok referansın hepsi aslında çeşitli kesimlerin sembolleri... Güçlü bir anlam yoğunlaşması olan bu sembollere dair dile gelen önyargılı, ırkçı, toptanlaştırıcı, şiddeti savunan söylemler, farklı kimliklerin birbirlerine karşı mesafe almalarına sebep olabiliyor. Bu yüzden asgari bir karşılaşma alanının, demokratik bir kamusal alanın yaratılması için hiçbir cemaati kayırmayan eleştiriye, ifade özgürlüğünü, hakaret ve nefret suçu sınırlarını tespit eden hukuksal önlemler şart görünüyor.

Siyaseten atılması gereken adımlara ve toplumsal kesimlerin göstermeleri gereken çabalara ek olarak hayatın her alanında, okul öncesi eğitimden itibaren hoşgörü ve farklılığa saygı eğitiminin gerçekleştirilmesi şart görünüyor.

Geçmiş ve bugün karşılaştırmasından bugün siyasette büyük ölçüde ve toplumda bir ölçüde yaşanan kutuplaşmanın mutlak olmadığı sonucu çıkıyor. Her ne kadar tarihte çok sayıda gerilim ve şiddet yaşanmışsa da siyasette asgari düzeyde var olmuş olan ortak müzakere alanının tekrar oluşmaması için bir neden olmadığı söylenebilir.

Sahaya dayanan araştırmalarda, özellikle nicel yöntemler kullanıldıysa, “büyüklük / küçüklük”, “çokluk / azlık”, “kim daha fazla / kim daha az” gibi karşılaştırmalar cezbedici gelir. Türkiye’de özellikle seçime dönük olarak yapılan siyasal partilere oy verme eğilim araştırmaları hem merak uyandırır hem de bir siyasal kavga alanına dönüşür. Bu araştırmanın böyle bir iddiası olmadı; ancak gene de büyük bir sorusu ve iddiası vardı: “evet kutuplaşıyoruz ama bu toplumda bir arada yaşama kapasitemiz olmalı, bu kapasite ne kadar güçlüdür?” İşte bu aşamada araştırmamızın “Ayrımcılık” bölümünde yer alan “Almanya’da Türk çocuklar için Türkçe anadil hakkı” ve “Türkiye’de Kürt çocuklar için Kürtçe anadil hakkı” üzerine sorduğumuz sorulara alınan cevaplardan bu niceliğe dair “nicelik” olarak düşünülebilecek bir sonucu burada zikredebiliriz. Almanya’da Türk çocuklarının, Türkiye’de Kürt çocuklarının anadilde eğitim hakkını savunanların toplamı olan yüzde 47’lik kesim toplumun bir arada yaşama arzusunu ve kapasitesini taşıyan kesime dair çok önemli

bir bulgudur. Toplumun içinde en önemli payı oluşturan bu kesim herkese karşı demokrat bir pozisyon alıyor. Buna karşılık, var olan statükoların etkisi altında, değişim karşısında kırılğanlaşan, Almanya’da Türk çocuklarının anadil hakkını kabul edip, Türkiye’de Kürt çocuklarının anadilde eğitim hakkını reddeden, bu yüzden bir arada yaşama kapasitesinde zaaf oluşturan kesim ise yüzde 16’lık bir kesimdir. Her iki ülkede de azınlıkta olan nüfus için “tutarlı” bir şekilde anadil eğitim hakkını reddedenler (yüzde 12) bir kenara bırakılırsa, her iki önermenin de doğru olup olmadığına karar veremeyenlerin (yüzde 10) “değişimin yarattığı korku” karşısında “bir arada yaşamanın çağrısını” duyabildikleri ölçüde, bizzat bir arada yaşama kültürünün parçası olabileceklerini düşünebiliriz.

Ve bu araştırmanın en önemli sonuçlardan birinin şu olduğunu düşünüyoruz: Bir arada yaşamanın anlamı bizzat bütün bu konuştuğumuz insanlarda, bu insanların karmaşık birlikteliğinde yatıyor... Birbirlerinden farklı şeyler anlatsalar da ya da her zaman aynı şeyleri anlatmasalar da kendilerini eleştiren Kemalistler, ya da dindarlar, başkalarını anlayan Aleviler, Kürtler ya da Türkler, AK Partililer ya da MHP’liler... Her zaman aynı çözümü dile getirmeseler de en nihayetinde bir arada yaşamın farklı seslerini sergiliyorlar.

Klişe bir sonuç olarak ele alınması riskini de göze alarak, esas olanın somut bir hedef ya da varılacak menzili tanımlamak olmadığını; bizzat güzergâhın kendisinde, güzergâh boyunca karşılaşmanın ve konuşmanın kendisinde bir yaratıcılık olduğunu söyleyebiliriz.

Yola ve geleceğe ipotek koymamanın ama birlikte yürümeyi kabul etmenin bu araştırmanın ortaya koyabildiği ve seslendirebildiği bir anlam olması umuduyla...

Ek 1: Araştırmanın Künyesi

Nicel Saha Çalışması

Bu raporun dayanağı olan saha araştırmasının nicel ayağı, KONDA Araştırma ve Danışmanlık A.Ş. tarafından, gerçekleştirildi.

Araştırma 8-11 Temmuz 2021 tarihlerinde yürütüldü. Görüşmeler KONDA Aracılı Paneli’ne gönüllü olarak dahil olmayı kabul etmiş kişilerle telefon araması yapılarak gerçekleştirildi. Veri toplanırken yaş ve cinsiyet kotası uygulandı.

Örneklem

Araştırma, Türkiye’nin 15 yaş üstü yetişkin nüfusunu temsil edecek deneklerin tercihlerindeki eğilim ve değişimleri belirlemek ve izlemek için tasarlandı ve uygulandı. Araştırma bulgularının hata payı, yüzde 95 güven aralığında +/- 1,43, yüzde 99 güven aralığında yüzde +/- 1,88’dir.

Örneklem, ADNKS (Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi) verilerine dayalı mahalle ve köylerin nüfus büyüklükleri ve eğitim seviyeleri verileri ile 24 Haziran 2018 Genel seçimlerinin mahalle ve köy sonuçları katmanlandırılarak hazırlandı. Yerleşim yerleri önce kır/kent/metropol olarak ayrıştırılmış ve 12 bölge esas alınarak örneklem tespit edildi.

Araştırma kapsamında, 67 ilin merkez dahil 286 ilçesinde 2132 kişiyle telefonla görüşmeler yapıldı.

	Düzy 1 (12 bölge)	Araştırma yapılan iller
1	İstanbul	İstanbul
2	Batı Marmara	Balıkesir, Çanakkale, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ
3	Ege	Afyonkarahisar, Aydın, Denizli, İzmir, Kütahya, Manisa, Muğla, Uşak
4	Doğu Marmara	Bilecik, Bolu, Bursa, Düzce, Eskişehir, Kocaeli, Sakarya, Yalova
5	Batı Anadolu	Ankara, Konya
6	Akdeniz	Adana, Antalya, Hatay, Isparta, Kahramanmaraş, Mersin, Osmaniye
7	Orta Anadolu	Aksaray, Kayseri, Kırşehir, Nevşehir, Sivas, Yozgat
8	Batı Karadeniz	Amasya, Çorum, Karabük, Kastamonu, Samsun, Sinop, Tokat, Zonguldak
9	Doğu Karadeniz	Artvin, Giresun, Ordu, Rize, Trabzon
10	Kuzeydoğu Anadolu	Ağrı, Erzincan, Erzurum
11	Ortadoğu Anadolu	Bitlis, Elazığ, Hakkari, Malatya, Muş, Van
12	Güneydoğu Anadolu	Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Şırnak

Nitel Saha Çalışması

Bir Arada Yaşama Araştırmasının nitel saha çalışması 16 Haziran – 31 Temmuz 2021 tarihleri arasında SAM Araştırma Danışmanlık Şirketi tarafından yapıldı. Bu kapsamda, İstanbul’da 62 derinlemesine görüşme, İstanbul, Ankara, İzmir, Mersin, Kayseri, Erzurum ve Diyarbakır’da toplam 12 odak grup toplantısı yürütüldü. Tüm görüşmelerde katılımcıların izniyle ses kaydı alındı. Daha sonra çözölen ses kayıtlarının dökümü temalara ayrıldı.

Pilot Çalışma

SAM ekibi Bir Arada Yaşama Araştırmasının yarı yapılandırılmış soru formları üzerine 18 Mart 2021 tarihinden itibaren çalışmaya başladı. 15 Haziran 2021 tarihine kadar BAYETAV ekibinden gelen yönlendirmelerle birlikte kılavuzlar pilot çalışma öncesindeki haline getirildi. 16 -17 Haziran 2021 tarihinde biri güvenli sitede oturan, biri üniversite öğrencisi, biri Kafkas göçmeni, biri çalışan toplam dört katılımcıyla pilot görüşmeler yapıldı. Aynı gün görüşmeyi yapan dört kişiyle tüm SAM ekibi toplandı ve pilot görüşmeler sırasında katılımcılarca soruların nasıl algılandığı ve cevaplandığı üzerine konuşuldu. Bu toplantıda derinlemesine görüşme ve odak grup kılavuzları son haline getirildi.

Derinlemesine Görüşmeler

Derinlemesine görüşmelerde 16 Haziran – 31 Temmuz 2021 tarihleri arasında toplam 62 görüşme yapıldı. Araştırmanın konusu gereği çok farklı nitelikte katılımcılarla görüşölmesi hedeflendi. Derinlemesine görüşmeler İstanbul’da yapıldı ama çok değişik kesimlerin bir arada yaşama konusundaki yaklaşımını öğrenebilmek amacıyla farklı etnik, dini kimlikte, yaşta, siyasi görüşte olan ve İstanbul’un farklı nitelikteki mekanlarında yaşayan katılımcılara ulaşıldı.

Araştırmanın sahasında katılımcıları bulurken öncelikle görüşölcek kişilerin nitelikleri detaylı olarak tanımlandı. Hem derinlemesine görüşmelerde hem de odak gruplarda bu detaylı tanımlar doğru kişilere ulaşılmasını sağladılar. Katılımcı bulmak için iki yöntem kullanıldı. Birincisinde SAM ekibine mensup araştırmacılar çevrelerindeki kişilerle iletişime geçerek kartopu yöntemiyle katılımcı buldu. İkinci olarak sadece katılımcı bulan bir saha şirketiyle çalışıldı. Onlardan gelen tarama formları arasından yeniden bir eleme yapıldı. Kartopu yöntemiyle bulunanlar da dahil her katılımcı için mutlaka tarama formu oluşturuldu. Derinlemesine görüşmelerde seçilen katılımcıların tarama formlarındaki temel bilgileri birlikte takip edilen ortak bir excel formuna girildi. Bu, birden fazla gözün nitelikleri kontrol etmesine imkân sağladı.

Bulunan katılımcılarda hem en başta belirlenen temel niteliğe (mesela “20-30 yaş grubu genç eğitimli Müslümanlar (Reçel blog, anti-kapitalist Müslümanlar”) gibi), hem de doğduğu şehre, çalışma durumuna, cinsiyetine bakıldı. Yani temel nitelikleri farklı olsa da çoğunluğunun Trakya ya da Ege doğumlulardan olmaması için çaba harcandı.

Kente uyum konusunda ve etnik-dinsel özellikleri aşan, alternatif bir hayat tarzı şekillendiren bir alt kültür olarak başlı başına zengin bir tecrübe oluşturan ve araştırma hedefimizde olan “apaçi” gençlere ulaşmak oldukça zor oldu. Bu gençlerden randevu veren ama daha sonra görüşmeye gelmeyenler oldu. Apaçi gençler gibi dindar muhafazakâr iş insanları da en zor ikna edilen katılımcılar oldu. Dindar İş insanları kategorisinde ise birçok kişiye ulaşıldı ama bu kişiler baştan görüşmeyi kabul etmedi. Görüşmeyi kabul edenler kişisel bilgilerinin korunması konusundaki tedirginliğini dile getirdiler.

Görüşmeler devam ederken araştırmanın başında belirlenen katılımcı kategorilerine yenileri (Kürt gençler, temizlik işçisi/gündelikçi ve liberal görüşlerde demokrat özgürlükçü) eklendi. Görüşmeler sırasında gençlerin diğer yaş gruplarına göre birçok meseleyi daha çok sorguladıkları ve farklı görüşlerle araştırmaya katkıda bulunacakları gözlemlendi. Bunun üzerine görüşmelerdeki genç katılımcı sayısı artırıldı.

Aşağıdaki görüşme listesinde katılımcıların demografik bilgileri yer almaktadır.

Sıra	Görüşme tarihi	Nitelik	Yaş	Cinsiyet	Eğitim	Meslek	Çalışma Durumu	Künye
1	16.06.2021	Güvenlikli Sitede Oturan	54	Erkek	Doktora mezunu	Akademisyen	Tam zamanlı	DG-1
2	16.06.2021	Kafkas Göçmeni	45	Kadın	Üniversite mezunu	Editör	Tam zamanlı	DG-19
3	17.06.2021	Üniversite Öğrencisi	23	Kadın	Üniversite öğrencisi	Öğrenci	Öğrenci	DG-9
4	17.06.2021	Çalışan Genç Erkek	21	Erkek	Üniversite mezunu	Antrenör	Tam zamanlı	DG-14
5	18.06.2021	Seküler CHP Seçmeni	53	Kadın	Üniversite mezunu	Memur	Emekli	DG-27
6	18.06.2021	Seküler CHP Seçmeni	67	Kadın	Üniversite mezunu	İletişimci	Emekli	DG-28
7	18.06.2021	Temizlik İşçisi	55	Kadın	Ortaokul	Temizlik işçisi	Tam zamanlı	DG-54
8	21.06.2021	LGBTİ+ Birey	39	Erkek	Doktora mezunu	Akademisyen	Tam zamanlı	DG-7
9	21.06.2021	LGBTİ+ Birey	25	Kadın	Üniversite öğrencisi	Öğrenci	Öğrenci	DG-8
10	21.06.2021	Kürt Genç	20	Erkek	Üniversite öğrencisi	Öğrenci	Öğrenci	DG-52
11	22.06.2021	Gezi'ye Katılmış Genç	26	Erkek	Üniversite mezunu	İstatistikçi ve müzisyen	Çalışmıyor	DG-12
12	22.06.2021	Anti-Kapitalist Müslüman	33	Erkek	Yüksek lisans mezunu	Öğretmen	Tam zamanlı	DG-16
13	22.06.2021	Kafkas Göçmeni	59	Erkek	Üniversite mezunu	Finans yönetimi	Emekli çalışan	DG-20
14	23.06.2021	Dindar Muhafazakâr İş İnsanı	56	Erkek	Üniversite mezunu	İş insanı	Tam zamanlı	DG-47
15	24.06.2021	İyi Parti Seçmeni	37	Erkek	Üniversite mezunu	Öğretmen	Tam zamanlı	DG-35
16	25.06.2021	Çalışan Genç	24	Kadın	Üniversite mezunu	Sınıf öğretmeni	Tam zamanlı	DG-13
17	25.06.2021	Sosyalist/Sol Kesim	62	Erkek	Üniversite mezunu	Restoran işletmecisi	Restoran işletmesi	DG-30
18	28.06.2021	Anti-Kapitalist Müslüman	39	Kadın	Üniversite mezunu	Web sitesi içerik yönetimi	Yarı zamanlı	DG-15
19	28.06.2021	Sosyalist/Sol Kesim	31	Erkek	Üniversite mezunu	Çalışmıyor (Sosyolog)	İşsiz	DG-29
20	29.06.2021	Dindar Muhafazakâr İş İnsanı	69	Erkek	Üniversite mezunu	İş insanı	Tam zamanlı	DG-48_K1
21	29.06.2021	AK Parti Karşıtı Eğitimli Genç	33	Kadın	Yüksek lisans mezunu	Avukat-İş insanı	Tam zamanlı	DG-48_K2
22	30.06.2021	Güvenlikli Sitede Oturan	53	Kadın	Üniversite mezunu	Yönetici	Tam zamanlı	DG-2
23	30.06.2021	Alevi	59	Erkek	Lise terk	Grafiker	Yarı zamanlı	DG-24
24	30.06.2021	İyi Parti Seçmeni	55	Erkek	Lise mezunu	Tekstilci	Emekli	DG-36
25	30.06.2021	Dindar Muhafazakâr AK Parti'ye Mesafeli	27	Erkek	Üniversite/Çift ana dal mezunu	Belediye çalışanı	Tam zamanlı	DG-44
26	30.06.2021	Dindar Muhafazakâr Esnaf	30	Erkek	Üniversite mezunu	Memur	Tam zamanlı	DG-50
27	01.07.2021	Dindar Muhafazakâr AK Parti Seçmeni	37	Kadın	Lise mezunu	Ev hanımı	Ev hanımı	DG-38
28	01.07.2021	Dindar Muhafazakâr AK Parti'ye Mesafeli	32	Kadın	Lise mezunu	Ev hanımı	Çalışmıyor	DG-39
29	02.07.2021	Üniversite Öğrencisi	22	Erkek	Üniversite öğrencisi	Öğrenci	Öğrenci	DG-10
30	02.07.2021	Dindar Muhafazakâr AK Parti Seçmeni	31	Erkek	Lise mezunu	Taksici	Yarı zamanlı	DG-42

Sıra	Görüşme tarihi	Nitelik	Yaş	Cinsiyet	Eğitim	Meslek	Çalışma Durumu	Künye
31	02.07.2021	Dindar Muhafazakâr İşçi	27	Erkek	Lise mezunu	Emlak ofisinde işçi	Tam zamanlı	DG-49
32	02.07.2021	Kürt Genç	20	Kadın	Üniversite öğrencisi	Üniversite sınavına girdi	Çalışmıyor	DG-53
33	02.07.2021	Üniversite Öğrencisi	24	Kadın	Üniversite öğrencisi	Öğrenci	Öğrenci	DG-57
34	03.07.2021	Müslüman Olmayan Azınlık	72	Erkek	Üniversite mezunu	Tekstilci	Tam zamanlı	DG-45
35	05.07.2021	Ev Kadını	30	Kadın	Ön lisans	Ev kadını	Çalışmıyor	DG-6
36	05.07.2021	Müslüman Olmayan Azınlık	69	Erkek	Üniversite mezunu	Mühendis	Emekli	DG-46
37	05.07.2021	Üniversite Öğrencisi	23	Kadın	Üniversite öğrencisi	Öğrenci	Öğrenci	DG-58
38	05.07.2021	Üniversite Öğrencisi	22	Kadın	Üniversite öğrencisi	Öğrenci	Öğrenci	DG-59
39	05.07.2021	Demokrat Özgürlükçü	31	Kadın	Lise mezunu	Turizmci	Çalışmıyor	DG-61
40	06.07.2021	Balkan Göçmeni	44	Kadın	Lise mezunu	Emlakçılık-Kendi işi	Tam zamanlı	DG-21
41	06.07.2021	Dindar Muhafazakâr AK Parti'ye Mesafeli	37	Erkek	Doktora mezunu	İngilizce öğretmeni	Tam zamanlı	DG-43
42	07.07.2021	Gezi'ye Katılmış Genç	36	Erkek	Yüksek lisans mezunu	Tiyatro yönetmeni	Yarı zamanlı	DG-11
43	11.07.2021	Alevi	32	Kadın	Üniversite mezunu	Podolog	Tam zamanlı	DG-23
44	11.07.2021	Dindar Muhafazakâr AK Parti Seçmeni	43	Kadın	Doktora öğrencisi	Sanat galerisi sahibi	Tam zamanlı	DG-37
45	12.07.2021	Balkan Göçmeni	59	Erkek	Lise mezunu	Nakliyecilik	Tam zamanlı	DG-22
46	12.07.2021	12 Eylül Öncesi Ülkücü	63	Erkek	Ortaokul terk	Turizm dış ticareti	Tam zamanlı	DG-31
47	12.07.2021	MHP Seçmeni Yeni Kuşak	23	Erkek	Üniversite mezunu	Bankacı	Tam zamanlı	DG-33
48	13.07.2021	Dindar Muhafazakâr AK Parti'ye Mesafeli	52	Kadın	Lise mezunu	Yönetici asistanı	Emekli	DG-40
49	13.07.2021	Milliyetçi Muhafazakâr MHP Seçmeni	45	Erkek	Lise mezunu	Yönetici	Tam zamanlı	DG-41
50	15.07.2021	Güvenlikli Site Yakınında Oturan	50	Kadın	Lise mezunu	Muhasebe	Tam zamanlı	DG-3
51	15.07.2021	Demokrat Özgürlükçü	72	Erkek	Yüksek lisans mezunu mezunu	Gazeteci	Emekli	DG-55
52	26.07.2021	Müslüman Olmayan Azınlık Genç	38	Kadın	Yüksek lisans mezunu	Öğretmen	Tam zamanlı	DG-60
53	27.07.2021	Dindar Muhafazakâr AK Parti'ye Mesafeli	32	Erkek	Lise mezunu	Satış elemanı	Tam zamanlı	DG-56
54	27.07.2021	Dindar Muhafazakâr İşçi	42	Kadın	Lise mezunu	Konfeksiyonda işçi	Tam zamanlı	DG-62
55	28.07.2021	Güvenlikli Site Yakınında Oturan	37	Erkek	Lise mezunu	Güvenlik görevlisi	Tam zamanlı	DG-4
56	28.07.2021	Apaçi Genç	21	Kadın	Lise terk	İşsiz	Çalışmıyor	DG-18
57	29.07.2021	Ev Kadını	37	Kadın	Lise mezunu	Ev kadını	Ev hanımı	DG-5

Ek 1: Araştırmanın Künyesi

Sıra	Görüşme tarihi	Nitelik	Yaş	Cinsiyet	Eğitim	Meslek	Çalışma Durumu	Künye
58	29.07.2021	Apaçi Genç	23	Erkek	İlkokul mezunu	İşsiz	Çalışmıyor	DG-17
59	29.07.2021	Kemalist Atatürkçü	52	Erkek	Üniversite mezunu	Danışmanlık Şirketi	Çalışıyor	DG-26
60	30.07.2021	Eski Kuşak Ülkücü	58	Kadın	Üniversite mezunu	Bilgi İşlemci	Emekli	DG-32
61	30.07.2021	Dindar Muhafazakâr Esnaf	43	Erkek	İlkokul mezunu	Elektrikçi	Tam zamanlı	DG-51
62	31.07.2021	Kemalist Atatürkçü	34	Kadın	Ön lisans	Ev kadını	Çalışmıyor	DG-25
63	31.07.2021	MHP Seçmeni Yeni Kuşak	23	Erkek	Üniversite mezunu	Stajyer Avukat	Tam zamanlı	DG-34

Derinlemesine görüşmelerin en kısısı 1 saat 4 dakika, en uzun 2 saat 31 dakika sürdü. Ortalama görüşme süresi 1 saat 37 dakikadır.

COVID-19'un etkisi saha araştırması sürecinde azalsa da devam ediyordu. Bu nedenle görüşme öncesinde katılımcılara görüşmeyi nerede yapmak istedikleri soruldu. Katılımcıların talebi doğrultusunda görüşmeler Zoom üzerinden, SAM Araştırma'nın Levent'teki ofisinde ya da katılımcının tercih ettiği başka bir mekânda yapıldı. Zoom üzerinden yapılan görüşmelerde çoğunlukla teknik bir sorun yaşanmadı. Sorun yaşanan birkaçında farklı uzaktan görüşme yöntemleri sayesinde görüşmeler tamamlanabildi. Bu görüşme yöntemlerinden biri Google meet, diğeri ise Whatsapp'ın görüntülü konuşma hizmetiydi. SAM Araştırma'da yapılan görüşmelerde hem katılımcı hem katılımcı maske taktı, mesafe kurallarına uyuldu ve görüşme yapılan oda sürekli olarak havalandırıldı. Birkaç görüşme SAM Araştırma'nın bahçesinde gerçekleştirildi. Görüşme yerini katılımcının belirlediği durumlarda, mümkün olduğunca dış mekanlar tercih edildi. Yine hem katılımcı hem de katılımcı görüşme boyunca maske taktı.

Odak Gruplar

7-30 Temmuz 2021 tarih aralığında İstanbul'da dört, Ankara ve İzmir'de ikişer, Mersin, Erzurum, Diyarbakır ve Kayseri'de birer, toplam 12 odak grup toplantısında 101 katılımcıyla görüşüldü.

Odak grupların her biri çok farklı niteliklerde katılımcılarla gerçekleştirildi. İstanbul'daki dört odak gruptan ilkinde orta sınıftan seküler düşünceye sahip, İstanbul'un kent merkezinde oturanlarla, ikincisinde Tarlabası'nda oturan ve aynı mekânı paylaşabilen birbirinden çok farklı nitelikteki insanla, üçüncüsünde kent çeperinde oturan, İstanbul'a sonradan gelmiş dar gelirli kesimle, dördüncüsünde ise Kartal, Esenyurt gibi fabrikaların yoğunlukta olduğu yerlerde oturan işçilerle görüşüldü. Ankara'da yapılan iki odak gruptan birine Ak Parti hükümeti döneminde memurluğa başlayan Ankaralılar, diğeri ise daha önceki dönemde memurluğa başlamış, eski Ankaralılar katıldılar. İzmir'deki iki odak gruptan birine dindar İzmirli, diğeri seküler, Atatürkçü İzmirli katıldılar. Erzurum'da milliyetçi görüşteki katılımcılara ulaşıldı. Mersin, Kürt göçü almış, Kürtlerle Türklerin bir arada yaşadıkları bir şehir olduğundan buradaki toplantıda iki etnik grup yarı yarıya temsil edildi. Diyar-

bakır’da farklı yaş, eğitim ve cinsiyetteki Kürtlerle görüşüldü. Kayseri’de ise esnaf ve iş insanlarına ulaşıldı. Katılımcı bulma sürecinde her odak grup için çok detaylı ayrı tarama formları oluşturuldu. Odak grupların kendi içlerindeki dağılımı da belirlendi. Mesela meslek dağılımı ve yaş dağılımı da detaylı olarak verildi. Gelir, dünya görüşü, izlediği haber siteleri, televizyon kanalları vs. bilgileri tarama formlarında yer aldı.

Tarih	Kod	İl	Nitelik	Katılımcı Sayısı
07.07.2021	OG-2	İstanbul	Orta sınıf, seküler (Beyoğlu ve Kadıköy)	8
07.07.2021	OG-5	Ankara	Yeni Ankaralılar	8
07.07.2021	OG-6	Ankara	Eski Ankaralılar (Bürokrat-Orta Sınıf)	8
09.07.2021	OG-3	İstanbul	Tarlabaşı'nda oturan farklı nitelikli kesimler	9
09.07.2021	OG-4	İstanbul	Kent çeperinde oturan, dar gelirli kesimler (Sultanbeyli ve Sultangazi)	8
09.07.2021	OG-7	Mersin	Kürtler ve Türkler	9
12.07.2021	OG-1	İstanbul	İşçiler (Kartal ve Esenyurt)	9
14.07.2021	OG-8	İzmir	Dindar İzmirli	8
14.07.2021	OG-9	İzmir	Çağdaş İzmirli	8
14.07.2021	OG-10	Erzurum	Milliyetçi	8
28.07.2021	OG-11	Diyarbakır	Kürtler	9
30.07.2021	OG-12	Kayseri	Esnaf ve İş İnsanı	9
			Toplam	101

Odak grupların her birinde katılımcıların o odak grup için belirlenen temel nitelikleri taşımalarının yanı sıra yaş, cinsiyet ve eğitim dağılımına dikkat edildi. Aşağıdaki listede odak grup katılımcılarının dağılımı görülebilir.

Ek 1: Araştırmanın Künyesi

Kod	İl	Katılımcı kodu	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Meslek
OG-1	İstanbul	K1	Kadın	30	Lise mezunu	Tekstil işçisi
OG-1	İstanbul	K2	Kadın	28	Lise mezunu	Markette işçi
OG-1	İstanbul	K3	Kadın	25	Lise mezunu	Beden işçisi
OG-1	İstanbul	K4	Erkek	42	Lise mezunu	Plastik fabrikasında işçi
OG-1	İstanbul	K5	Erkek	45	Lise mezunu	Teknisyen
OG-1	İstanbul	K6	Erkek	45	Lise mezunu	Mobilya fabrikasında işçi
OG-1	İstanbul	K7	Erkek	40	Lise mezunu	Temizlik fabrikasında işçi
OG-1	İstanbul	K8	Erkek	35	Lise mezunu	Pamo imalatı işçisi
OG-1	İstanbul	K9	Kadın	43	Lise mezunu	Beden işçisi
OG-2	İstanbul	K1	Erkek	24	Üniversite öğrencisi	Öğrenci
OG-2	İstanbul	K2	Erkek	49	Lise mezunu	Emekli Bankacı
OG-2	İstanbul	K3	Kadın	40	Üniversite mezunu	Ev hanımı
OG-2	İstanbul	K4	Kadın	47	Üniversite mezunu	Yönetici
OG-2	İstanbul	K5	Erkek	55	Üniversite mezunu	Muhasebeci
OG-2	İstanbul	K6	Kadın	19	Üniversite öğrencisi	Öğrenci
OG-2	İstanbul	K7	Kadın	25	Üniversite mezunu	Endüstri mühendisi
OG-2	İstanbul	K8	Kadın	40	Üniversite mezunu	Memur
OG-3	İstanbul	K1	Kadın	47	Lise mezunu	Geçici işsiz
OG-3	İstanbul	K2	Kadın	26	Üniversite mezunu	Muhasebe
OG-3	İstanbul	K3	Kadın	54	Ortaokul mezunu	Evde boncuk yapıyor
OG-3	İstanbul	K4	Kadın	20	Lise mezunu	Bebek bakıcısı
OG-3	İstanbul	K5	Erkek	51	Lise mezunu	Büfeci
OG-3	İstanbul	K6	Erkek	30	Lise mezunu	Güvenlik elemanı
OG-3	İstanbul	K7	Erkek	30	Lise mezunu	Ofisboy
OG-3	İstanbul	K8	Erkek	56	İlkokul mezunu	Emekli
OG-3	İstanbul	K9	Erkek	24	Ön lisans mezunu	AVM'de oyun danışmanı
OG-4	İstanbul	K1	Erkek	27	Lise mezunu	Fabrikada paketleme işçisi
OG-4	İstanbul	K2	Kadın	30	Lise mezunu	İmalathanede kalite kontrol
OG-4	İstanbul	K3	Kadın	40	Lise mezunu	Fabrikada işçi
OG-4	İstanbul	K4	Kadın	45	Lise mezunu	Market elemanı
OG-4	İstanbul	K5	Erkek	45	Lise mezunu	Montaj işçisi
OG-4	İstanbul	K6	Erkek	36	Lise mezunu	Fabrikada işçi
OG-4	İstanbul	K7	Erkek	38	Lise mezunu	Tekstil makinacı
OG-4	İstanbul	K8	Erkek	37	Lise mezunu	Fabrikada işçi
OG-5	Ankara	K1	Erkek	45	Üniversite mezunu	Memur
OG-5	Ankara	K2	Kadın	30	Üniversite mezunu	Memur
OG-5	Ankara	K3	Kadın	30	Üniversite mezunu	Memur
OG-5	Ankara	K4	Kadın	41	Üniversite mezunu	Memur
OG-5	Ankara	K5	Kadın	46	Lise mezunu	Memur
OG-5	Ankara	K6	Erkek	24	Üniversite mezunu	Memur

Kod	İl	Katılımcı kodu	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Meslek
OG-5	Ankara	K7	Erkek	30	Üniversite mezunu	Memur
OG-5	Ankara	K8	Erkek	30	Üniversite mezunu	Memur
OG-6	Ankara	K1	Erkek	46	Lise mezunu	Memur
OG-6	Ankara	K2	Erkek	43	Üniversite mezunu	Memur
OG-6	Ankara	K3	Kadın	53	Lise mezunu	Memur
OG-6	Ankara	K4	Kadın	50	Üniversite mezunu	Emekli memur
OG-6	Ankara	K5	Kadın	47	Lise mezunu	Memur
OG-6	Ankara	K6	Erkek	60	Üniversite mezunu	Emekli memur
OG-6	Ankara	K7	Erkek	61	Lise mezunu	Emekli memur
OG-6	Ankara	K8	Kadın	46	Lise mezunu	Memur
OG-7	Mersin	K1	Erkek	31	Üniversite mezunu	Mühendis
OG-7	Mersin	K2	Erkek	22	Üniversite öğrencisi	Öğrenci
OG-7	Mersin	K3	Kadın	41	Üniversite mezunu	Ev hanımı
OG-7	Mersin	K4	Kadın	39	Lise mezunu	Ev hanımı
OG-7	Mersin	K5	Erkek	21	Üniversite öğrencisi	Öğrenci
OG-7	Mersin	K6	Erkek	25	Üniversite mezunu	Ziraat mühendisi
OG-7	Mersin	K7	Kadın	71	Üniversite mezunu	Emekli
OG-7	Mersin	K8	Kadın	52	Üniversite mezunu	Emekli hemşire
OG-7	Mersin	K9	Erkek	26	Lise mezunu	İşyeri sahibi
OG-8	İzmir	K1	Kadın	33	Üniversite mezunu	Ev tekstili kendi işi
OG-8	İzmir	K2	Erkek	31	Üniversite mezunu	Avukat
OG-8	İzmir	K3	Erkek	32	Üniversite mezunu	Kırtasiyeci kendi işi
OG-8	İzmir	K4	Erkek	35	Lise mezunu	Hastanede personel
OG-8	İzmir	K5	Kadın	23	Üniversite mezunu	İşsiz
OG-8	İzmir	K6	Kadın	46	Üniversite mezunu	Ziraat mühendisi
OG-8	İzmir	K7	Erkek	54	Üniversite mezunu	Emekli memur
OG-8	İzmir	K8	Erkek	27	Üniversite mezunu	Çevre mühendisi
OG-9	İzmir	K1	Kadın	45	Lise mezunu	Giysi satışı kendi işi
OG-9	İzmir	K2	Erkek	38	Üniversite mezunu	Memur
OG-9	İzmir	K3	Erkek	31	Üniversite mezunu	Bilgisayar mühendisi
OG-9	İzmir	K4	Erkek	39	Üniversite mezunu	İnşaat mühendisi
OG-9	İzmir	K5	Erkek	39	Üniversite mezunu	Memur
OG-9	İzmir	K6	Kadın	47	Üniversite mezunu	Ev hanımı
OG-9	İzmir	K7	Kadın	40	Üniversite mezunu	Hemşire
OG-9	İzmir	K8	Kadın	23	Üniversite öğrencisi	Öğrenci
OG-10	Erzurum	K1	Erkek	33	Üniversite mezunu	Şoför
OG-10	Erzurum	K2	Erkek	22	Lise mezunu	Esnaf
OG-10	Erzurum	K3	Erkek	23	Lise mezunu	İşletmeci
OG-10	Erzurum	K4	Kadın	36	Lise mezunu	Ev hanımı
OG-10	Erzurum	K5	Kadın	45	Üniversite mezunu	Fabrikada yönetici

Ek 1: Araştırmanın Künyesi

Kod	İl	Katılımcı kodu	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Meslek
OG-10	Erzurum	K6	Kadın	48	Üniversite mezunu	Almanca öğretmeni
OG-10	Erzurum	K7	Erkek	36	Lise mezunu	Özel şirkette yönetici
OG-10	Erzurum	K8	Erkek	35	Lise mezunu	Kamu işçisi
OG-11	Diyarbakır	K1	Kadın	25	Yüksek lisans öğrencisi	Akademisyen aday
OG-11	Diyarbakır	K2	Kadın	31	Lise mezunu	Kuaför
OG-11	Diyarbakır	K3	Kadın	35	Üniversite mezunu	Öğretmen
OG-11	Diyarbakır	K4	Erkek	25	Üniversite öğrencisi	Öğrenci
OG-11	Diyarbakır	K5	Erkek	35	Lise mezunu	Gıda toptancısı
OG-11	Diyarbakır	K6	Kadın	20	Üniversite öğrencisi	Öğrenci
OG-11	Diyarbakır	K7	Erkek	31	Üniversite mezunu	Öğretmen-atama bekliyor
OG-11	Diyarbakır	K8	Erkek	55	Üniversite mezunu	Fabrikada müdür
OG-11	Diyarbakır	K9	Erkek	33	Üniversite mezunu	Öğretmen
OG-12	Kayseri	K1	Kadın	30	Üniversite mezunu	Dükkan sahibi
OG-12	Kayseri	K2	Kadın	25	Ön lisans mezunu	Yönetici asistanı
OG-12	Kayseri	K3	Kadın	30	Lise mezunu	Kuaför işletmecisi
OG-12	Kayseri	K4	Kadın	29	Lise mezunu	Satış danışmanı
OG-12	Kayseri	K5	Erkek	37	Lise mezunu	Dükkan sahibi
OG-12	Kayseri	K6	Erkek	39	Üniversite mezunu	Gömlek ithalatı
OG-12	Kayseri	K7	Erkek	46	Lise mezunu	Müteahhit
OG-12	Kayseri	K8	Erkek	62	Üniversite mezunu	Yurtdışında mobilya üretimi
OG-12	Kayseri	K9	Erkek	37	Üniversite mezunu	Memur

Odak grupların en kısısı 1 saat 54 dakika, en uzununu ise 2 saat 18 dakika sürdü. Ortalama odak grup süresi 2 saat 6 dakikadır.

Odak gruplar da COVID-19 koşullarına uygun biçimde büyük salonlarda yapıldı. Katılımcılar ve SAM ekibi aralıklı oturdular, maske taktılar ve görüşme sırasında salon havalandırıldı. Odak gruplarda herhangi bir teknik aksaklık yaşanmadı.

Ek 2: Nicel Anket Sorularına Verilen Cevaplar

Ek 2: Nicel Anket Sorularına Verilen Cevaplar

Cinsiyet	Adet	Yüzde
Kadın	1048	49,1
Erkek	1048	49,1
Total	2132	100,0
Yaş (Gruplanmış)	Adet	Yüzde
15-17 Yaş	51	2,4
18-32 Yaş	713	33,5
33-48 Yaş	737	34,7
49+ Yaş	626	29,4
Total	2126	100,0
Eğitim durumu	Adet	Yüzde
Okuryazar değil	65	3,0
Diplomasız okur	87	4,1
İlkokul mezunu	520	24,5
İlköğretim / Ortaokul mezunu	397	18,7
Lise mezunu	665	31,3
Üniversite mezunu	370	17,4
Yüksek lisans	17	0,8
Doktora	3	0,2
Total	2125	100,0
Eğitim durumu (Gruplanmış)	Adet	Yüzde
Lise altı	1069	50,3
Lise	665	31,3
Üniversite	390	18,4
Total	2125	100,0
Çalışma durumu	Adet	Yüzde
Devlet memuru	87	4,1
Özel sektör	77	3,6
İşçi	295	13,8
Esnaf	150	7,0
Tüccar / iş insanı	29	1,4
Serbest meslek sahibi	41	1,9
Çiftçi, ziraatçı, hayvancı	45	2,1
Çalışıyor, diğer	250	11,7
Emekli	203	9,5
Ev kadını	568	26,6
Öğrenci	222	10,4
İşsiz	145	6,8
Çalışamaz halde	16	0,8
Cevap yok	5	0,2

Çalışma durumu (gruplanmış)	Adet	Yüzde
Beyaz yaka çalışan	234	11,0
İşçi, esnaf, çiftçi	740	34,8
Emekli	203	9,5
Ev kadını	568	26,7
Öğrenci	222	10,4
İşsiz	161	7,6
Total	2128	100,0
Hayat tarzı	Adet	Yüzde
Modern	661	31,5
Geleneksel Muhafazakâr	937	44,6
Dindar Muhafazakâr	502	23,9
Total	2100	100,0
Etnik köken	Adet	Yüzde
Türk	1640	78,7
Kürt	346	16,6
Zaza	40	1,9
Arap	8	0,4
Diğer	50	2,4
Total	2083	100,0
Oturulan evin tipi	Adet	Yüzde
Gecekondu / Dış sivasız apartman	21	1,0
Müstakil, geleneksel ev	499	23,9
Apartman	1292	61,8
Site içinde	263	12,6
Çok lüks bina, villa	15	0,7
Total	2090	100,0
Dindarlık	Adet	Yüzde
Ateist	84	4,0
İnançsız	59	2,8
İnançlı	751	36,1
Dindar	1024	49,3
Sofu	160	7,7
Total	2079	100,0
Doğum yeri (bölge)	Adet	Yüzde
İstanbul	177	8,3
Batı Marmara	56	2,6
Ege	206	9,6
Doğu Marmara	132	6,2
Batı Anadolu	176	8,3

Ek 2: Nicel Anket Sorularına Verilen Cevaplar

Akdeniz	234	11,0
Orta Anadolu	259	12,1
Batı Karadeniz	256	12,0
Doğu Karadeniz	124	5,8
Kuzeydoğu Anadolu	125	5,8
Ortadoğu Anadolu	154	7,2
Güneydoğu Anadolu	215	10,1
Yurtdışı	18	0,9
Total	2131	100,0
Nerede büyüdünüz?	Adet	Yüzde
Köy	732	34,4
Kasaba / İlçe	457	21,4
Şehir	452	21,2
Büyükşehir / Metropol	489	23,0
Total	2130	100,0
Baba doğum yeri (bölge)	Adet	Yüzde
İstanbul	40	1,9
Batı Marmara	57	2,7
Ege	182	8,6
Doğu Marmara	114	5,4
Batı Anadolu	131	6,2
Akdeniz	234	11,0
Orta Anadolu	320	15,1
Batı Karadeniz	300	14,1
Doğu Karadeniz	163	7,7
Kuzeydoğu Anadolu	159	7,5
Ortadoğu Anadolu	169	8,0
Güneydoğu Anadolu	224	10,6
Yurtdışı	29	1,3
Total	2121	100,0
Göç	Adet	Yüzde
Hiç göçmemiş	1161	54,7
Kendisi göçmüş	601	28,3
Babası göçmüş	247	11,6
Babası ve kendisi göçmüş	85	4,0
Baba memleketine geri dönmüş	28	1,3
Total	2120	100,0
Medeni durum	Adet	Yüzde
Evli	1387	5465,1,7
Bekar	575	27,0

Nişanlı	19	0,9
Boşanmış	85	4,0
Dul	64	3,0
Total	2130	100,0
18 yaşından küçük çocuğunuz var mı?	Adet	Yüzde
Evet var.	869	41,2
Hayır, yok.	1243	58,8
Total	2112	100,0
Bugün bir GENEL MİLLETVEKİLLİĞİ SEÇİMİ yapılsa oyunuzu kime, hangi partiye verirsiniz?	Adet	Yüzde
Ak Parti	569	29,6
CHP	308	16,0
MHP	128	6,7
HDP	156	8,1
İyi Parti	223	11,6
Saadet Partisi	5	0,2
Gelecek Partisi	1	0,1
Deva Partisi	33	1,7
Diğer partiler	50	2,6
Kararsız	332	17,2
Oy kullanmaz	121	6,3
Total	1926	100,0
Bugün bir GENEL MİLLETVEKİLLİĞİ SEÇİMİ yapılsa oyunuzu kime, hangi partiye verirsiniz?	Adet	Yüzde
Ak Parti	569	29,6
CHP	308	16,0
MHP	128	6,7
HDP	156	8,1
İyi Parti	223	11,6
Diğer partiler	89	4,6
Kararsız	332	17,2
Oy kullanmaz	121	6,3
Total	1926	100,0
Bugün bir GENEL MİLLETVEKİLLİĞİ SEÇİMİ yapılsa oyunuzu kime, hangi partiye verirsiniz?	Adet	Yüzde
Ak Parti	569	29,6
CHP	308	16,0
MHP	128	6,7
HDP	156	8,1
İyi Parti	223	11,6
Diğer partiler	89	4,6
Kararsız + Cevap yok	538	25,2

Ek 2: Nicel Anket Sorularına Verilen Cevaplar

Oy kulanmaz	121	5,7
Total	2132	100,0
İnsanların büyük kısmının iyi ve güvenilir olduğunu düşünürüm.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	338	16,1
Yanlış	808	38,4
Ne doğru ne yanlış	466	22,1
Doğru	452	21,5
Kesinlikle doğru	40	1,9
Total	2103	100,0
Okul hayatımda ilgi alanlarıma, zevklerime, düşüncelerime ve kararlarıma saygı duyuldu.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	172	8,9
Yanlış	580	29,8
Ne doğru ne yanlış	424	21,8
Doğru	685	35,2
Kesinlikle doğru	84	4,3
Total	1946	100,0
Almanya'daki Türk çocuklarının anadilleri olan Türkçe eğitim alamaması insan hakları ihlalidir.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	60	3,1
Yanlış	220	11,4
Ne doğru ne yanlış	297	15,4
Doğru	1046	54,0
Kesinlikle doğru	312	16,1
Total	1935	100,0
Türkiye'deki Kürt çocuklarının anadilleri olan Kürtçe eğitim alamaması insan hakları ihlalidir.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	151	7,9
Yanlış	455	23,7
Ne doğru ne yanlış	334	17,4
Doğru	723	37,7
Kesinlikle doğru	254	13,2
Total	1916	100,0
Ailemizde herkes siyasi düşünceleri, zevkleri, inançları bakımından birbirine benzer.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	92	4,4
Yanlış	461	21,9
Ne doğru ne yanlış	304	14,5
Doğru	1101	52,4
Kesinlikle doğru	144	6,8
Total	2103	100,0
Devletin tüm bireylere / gruplara / kimliklere eşit mesafede durması gerekir.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	13	0,6
Yanlış	35	1,7

Ne doğru ne yanlış	61	2,9
Doğru	1221	58,4
Kesinlikle doğru	761	36,4
Total	2091	100,0
Ailemizde hem aile içinde hem de aile dışında olanlara saygı gösterilir.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	14	0,7
Yanlış	57	2,7
Ne doğru ne yanlış	155	7,4
Doğru	1445	68,6
Kesinlikle doğru	434	20,6
Total	2106	100,0
Her zaman güçlü bir lidere ihtiyacımız var.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	42	2,0
Yanlış	113	5,5
Ne doğru ne yanlış	161	7,7
Doğru	1131	54,5
Kesinlikle doğru	626	30,2
Total	2074	100,0
Kutsal davalar insan hayatından daha kıymetlidir.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	348	17,9
Yanlış	473	24,4
Ne doğru ne yanlış	309	15,9
Doğru	594	30,6
Kesinlikle doğru	218	11,2
Total	1941	100,0
Aşağıdaki faaliyetlerin hangilerinde yer aldınız?	Adet	Yüzde
Çevre / doğanın korunması	457	21,4
Hak temelli çalışmalar	275	12,9
Yoksullara - yaşlılara - hastalara - kimsesizlere yardım	785	36,8
Bu tür faaliyetlerde yer almadım.	1060	49,7
Cevap yok	99	4,6
Her şeye rağmen birlikte yaşamak için çaba sarfeden insanlar var.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	9	0,4
Yanlış	50	2,4
Ne doğru ne yanlış	143	6,9
Doğru	1590	76,9
Kesinlikle doğru	277	13,4
Total	2069	100,0
Twitter, facebook, instagram, whatsapp gibi sosyal medya platformları ve dijital iletişim araçları bizi sadece kendi görüşümüze yakın kişileri takip eder, farklı sesleri duymaz hâle getirir.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	112	5,9

Ek 2: Nicel Anket Sorularına Verilen Cevaplar

Yanlış	369	19,5
Ne doğru ne yanlış	313	16,6
Doğru	902	47,7
Kesinlikle doğru	196	10,4
Total	1892	100,0
Toplumumuzda ve dünyada insanlar kendi kültürel gruplarının içine kapanıyorlar, birbirlerinden kopuyorlar.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	38	1,9
Yanlış	159	8,0
Ne doğru ne yanlış	275	13,8
Doğru	1292	64,7
Kesinlikle doğru	233	11,7
Total	1997	100,0
Medyada yer alan ayrımcılık ve şiddet toplumsal hayata da olumsuz etki ediyor.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	13	0,6
Yanlış	55	2,7
Ne doğru ne yanlış	141	6,9
Doğru	1287	62,9
Kesinlikle doğru	551	26,9
Total	2047	100,0
Kimse kimseye uyum sağlamak zorunda değil; herkes kendi çizgisinde yaşamalı.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	107	5,1
Yanlış	448	21,5
Ne doğru ne yanlış	372	17,9
Doğru	914	43,9
Kesinlikle doğru	243	11,6
Total	2084	100,0
Benden farklı olan, ötekilerden birisiyle iş ortaklığı yaparım.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	70	3,6
Yanlış	294	14,9
Ne doğru ne yanlış	284	14,5
Doğru	1122	57,0
Kesinlikle doğru	198	10,0
Total	1968	100,0
Toplumumuzda var olan sorunlara sebep olan gruplara karşı tahammülüm yok.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	63	3,2
Yanlış	260	13,2
Ne doğru ne yanlış	345	17,5
Doğru	1071	54,4
Kesinlikle doğru	232	11,8
Total	1971	100,0

Başkaları da bizi suçluyor ve onların da bize tahammülü yok.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	44	2,3
Yanlış	160	8,4
Ne doğru ne yanlış	341	17,8
Doğru	1188	62,0
Kesinlikle doğru	183	9,5
Total	1916	100,0
Farklı kesimler birbirlerini tanıyıp anlamalı, ortak noktalarını bulmalı.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	16	0,8
Yanlış	31	1,5
Ne doğru ne yanlış	133	6,5
Doğru	1393	67,7
Kesinlikle doğru	486	23,6
Total	2059	100,0
Kutuplaşmanın sebeplerinden biri de başkalarına karşı duyduğumuz güvensizliklerin tahrik edilmesidir.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	23	1,2
Yanlış	30	1,5
Ne doğru ne yanlış	177	9,0
Doğru	1333	68,0
Kesinlikle doğru	398	20,3
Total	1961	100,0
Bazı ülkelerde insanların kendilerinden olmayanlardan, yani ötekilerden, nefret ettiklerini söylemeleri yasak. Ben bu uygulamayı doğru buluyorum.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	66	3,4
Yanlış	354	18,2
Ne doğru ne yanlış	251	12,9
Doğru	952	48,9
Kesinlikle doğru	325	16,7
Total	1949	100,0
Siyasetteki farklılıklar normaldir; bu farklılıklar toplumsal gelişme için verimli ve zengin tartışmalara katkı sağlar, iyi yönde gelişmemize hizmet eder.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	32	1,6
Yanlış	141	7,2
Ne doğru ne yanlış	271	13,8
Doğru	1146	58,5
Kesinlikle doğru	368	18,8
Total	1958	100,0
Farklı gruplardan insanların neler hissettiklerini anlamaya çalışırım.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	18	0,9
Yanlış	78	3,9
Ne doğru ne yanlış	201	10,1
Doğru	1347	67,9

Ek 2: Nicel Anket Sorularına Verilen Cevaplar

Kesinlikle doğru	341	17,2
Total	1985	100,0
Siyasi açıdan Türkiye’de yıllardır bir sağ – sol – merkez diye bir gelenek var. Siz kendinizi siyasi görüş olarak nerede tanımlarsınız?	Adet	Yüzde
Sol	368	20,0
Ortanın solu	112	6,1
Merkez	201	10,9
Ortanın sağ	106	5,8
Sağ	583	31,7
Hiçbiri	467	25,4
Total	1838	100,0
Siyasi kavgaları bir kenara bırakıp, soluduğumuz hava, içtiğimiz su ortak meselemiz olmalıdır.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	11	0,5
Yanlış	46	2,2
Ne doğru ne yanlış	117	5,6
Doğru	1195	57,3
Kesinlikle doğru	715	34,3
Total	2084	100,0
Toplumda ekonomik olarak güçlü ama küçük bir grup daha çok kazanacak diye çoğunluk zarar görüyor.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	20	1,0
Yanlış	73	3,7
Ne doğru ne yanlış	133	6,7
Doğru	1151	58,0
Kesinlikle doğru	609	30,6
Total	1987	100,0
Baraj veya yol yapmak için gerekiyorsa ormanların bir kısmı feda edilebilir.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	735	35,9
Yanlış	709	34,7
Ne doğru ne yanlış	263	12,8
Doğru	303	14,8
Kesinlikle doğru	35	1,7
Total	2045	100,0
Birileri çok fazla kazanırken, yoksulların da kazanmak için her yolu denemeleri mubahtır.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	327	16,5
Yanlış	692	35,0
Ne doğru ne yanlış	316	16,0
Doğru	492	24,9
Kesinlikle doğru	150	7,6
Total	1976	100,0
Hepimiz göçmeniz, hiçbirimiz başkalarından daha yerli ya da yabancı değiliz.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	39	2,0

Yanlış	214	10,8
Ne doğru ne yanlış	270	13,6
Doğru	1195	60,1
Kesinlikle doğru	270	13,6
Total	1988	100,0
Biz bize yeteriz, diğer ülkeler ve toplumlarla ilişigimizi kesmeliyiz.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	626	30,8
Yanlış	901	44,3
Ne doğru ne yanlış	177	8,7
Doğru	269	13,2
Kesinlikle doğru	59	2,9
Total	2031	100,0
Sadece kendimize benzeyen insanlarla birlikte yaşamadığımızın farkına varmamız gerek.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	34	1,6
Yanlış	84	4,1
Ne doğru ne yanlış	141	6,9
Doğru	1305	64,0
Kesinlikle doğru	476	23,4
Total	2039	100,0
Hayatınızın herhangi bir döneminde ulusal, etnik, dini veya cinsiyet kimliğiniz sebebiyle ayrımcılığa veya baskıya uğradığınızı hissettiniz mi? Bu olay NEREDE / NERELEDE gerçekleşmişti?	Adet	Yüzde
Hayır, ayrımcılığa uğramadım	1287	60,4
Ev içinde	142	6,7
Okulda	257	12,1
İşyerinde	222	10,4
Sokakta	341	16,0
Karakol, adliye, hastane gibi kamu kurumlarında	203	9,5
Cevap yok	197	9,2
COVID, çeşitli ortak dertlerimizle hep birlikte mücadele etmekten başka çaremizin olmadığını gösterdi.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	9	0,4
Yanlış	49	2,3
Ne doğru ne yanlış	140	6,7
Doğru	1404	67,0
Kesinlikle doğru	493	23,5
Total	2096	100,0
Geçmişte herkes acılar yaşadı; bunları tekrar açmanın kimseye faydası yoktur.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	58	2,8
Yanlış	202	9,8
Ne doğru ne yanlış	238	11,5
Doğru	1279	61,8

Ek 2: Nicel Anket Sorularına Verilen Cevaplar

Kesinlikle doğru	293	14,2
Total	2070	100,0
Geçmişten kalan acılar bugünkü huzursuzluğumuzun en önemli sebebidir.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	37	1,9
Yanlış	160	8,1
Ne doğru ne yanlış	379	19,1
Doğru	1136	57,3
Kesinlikle doğru	272	13,7
Total	1984	100,0
Toplumsal huzur için okulda farklı grupların tarihlerinin öğretilmesi faydalı olur.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	58	3,0
Yanlış	163	8,5
Ne doğru ne yanlış	311	16,2
Doğru	1117	58,2
Kesinlikle doğru	272	14,1
Total	1921	100,0
Kendinizi tanımlamak için aşağıdaki hangi 2 SİYASİ kimliği / sıfatı kullanırsınız?	Adet	Yüzde
Ülkücü	208	9,8
Milliyetçi	604	28,3
Muhafazakâr	487	22,9
İslamcı	369	17,3
Demokrat	191	9,0
Liberal	35	1,7
Atatürkçü	525	24,6
Ulusalcı	41	1,9
Sosyal demokrat	157	7,4
Sosyalist	143	6,7
Diğer	80	3,8
Cevap yok	372	17,5
Türkiye'nin her hangi bir ilinde deprem gibi bir doğal afet yaşandığında, ülkenin her yerinden yardıma koşan çok sayıda insan olur.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	6	0,3
Yanlış	35	1,6
Ne doğru ne yanlış	99	4,7
Doğru	1229	58,1
Kesinlikle doğru	746	35,3
Total	2115	100,0
Basit bir haber ile bizden saydığımız insanlara bile düşmanlaşabiliyoruz.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	22	1,1
Yanlış	132	6,4
Ne doğru ne yanlış	230	11,2

Doğru	1326	64,3
Kesinlikle doğru	352	17,1
Total	2063	100,0
Her şeye rağmen insanlık giderek daha iyiye gidiyor.	Adet	Yüzde
Kesinlikle yanlış	510	24,6
Yanlış	853	41,1
Ne doğru ne yanlış	343	16,5
Doğru	314	15,1
Kesinlikle doğru	56	2,7
Total	2077	100,0
Toplumda huzur içinde bir arada yaşayabilmemiz için aşağıdaki hangi konularda adaletin sağlanması önemlidir?	Adet	Yüzde
Kadın erkek gibi cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi	1507	70,7
Etnik eşitsizliğin giderilmesi	1316	61,7
Mezhepsel gruplar arasındaki eşitsizliğin giderilmesi	1330	62,4
Gelir dağılımı adaletsizliğinin giderilmesi	1756	82,4
Genç, yaşlı gibi yaş ayrımının ortadan kalkması	717	33,6
Diğer	104	4,9
Hiçbiri	21	1,0
Fikrim yok	90	4,2
Cevap yok	65	3,1
En son yapılan 24 Haziran 2018 Seçimlerinde Milletvekilliği için oyunuzu hangi partiye verdiniz?	Adet	Yüzde
Ak Parti	647	36,5
CHP	387	21,9
MHP	154	8,7
HDP	172	9,7
İyi Parti	132	7,5
Saadet Partisi	9	0,5
Diğer partiler	18	1,0
O tarihte yaşım tutmuyordu.	109	6,2
Sandığa gitmedim, oy kullanmadım.	113	6,4
Boş oy verdim.	30	1,7
Total	1772	100,0
Hane kişi sayısı (gruplanmış)	Adet	Yüzde
1-2 kişi	447	21,6
3-5 kişi	1388	67,0
6-8 kişi	212	10,3
9 ve daha fazla kişi	26	1,2
Total	2073	100,0
Haberleri seyretmek için en fazla hangi TV kanalını tercih ediyorsunuz?	Adet	Yüzde
Haberleri TV’den izlemiyorum	231	11,2

Ek 2: Nicel Anket Sorularına Verilen Cevaplar

TV izlemiyorum	108	5,3
Haber takip etmiyorum	139	6,8
A Haber	167	8,1
ATV	190	9,2
CNN Türk	54	2,6
Fox TV	611	29,7
Haber Türk	53	2,6
Halk TV	56	2,7
Kanal 7	14	0,7
Kanal D	44	2,1
NTV	38	1,9
Show TV	126	6,1
Star TV	19	0,9
TRT	166	8,1
Ulusal Kanal	8	0,4
Diğer kanallar	34	1,6
Total	2058	100,0
Sosyal medya	Adet	Yüzde
Sosyal medya kullanıyor	1902	89,2
Sosyal medya kullanmıyor	203	10,8
Total	2132	100,0
Hangi sosyal medya araçlarını kullanıyorsunuz?	Adet	Yüzde
Facebook	1083	50,8
Twitter	508	23,8
Whatsapp	1849	86,7
Youtube	1210	56,8
Instagram	1347	63,2
TikTok	149	7,0
Diğer	118	5,5
İnternete giriyorum ama sosyal medyayı kullanmıyorum.	37	1,7
İnternete hiç girmiyorum.	131	6,1
Bu hanenin kendi malı olan otomobiliniz var mı?	Adet	Yüzde
Evet	1193	57,6
Hayır	878	42,4
Total	2070	100,0
Geçen ay geçinebildiniz mi?	Adet	Yüzde
Evet, kenara para da koyabildim.	332	16,1
Eh, kıt kanaat geçinebildim.	1228	59,4
Aslında pek geçinemedim.	233	11,3

Hayır, bazı ödemeleri yapamadım / borca girdim.	273	13,2
Total	2066	100,0
Aylık hane geliri (yeni gruplama)	Adet	Yüzde
2000 TL ve altı	103	5,1
2001 - 3000 TL	311	15,5
3001 - 5000 TL	674	33,6
5001 - 8000 TL	595	29,7
8001 - 10000 TL	103	5,1
10001 TL ve üstü	219	10,9
Total	2004	100,0
Ekonomik sınıflar	Adet	Yüzde
Alt gelir	454	22,7
Alt orta sınıf	475	23,7
Yeni orta sınıf	662	33,0
Üst gelir	413	20,6
Total	2004	100,0

